

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ
ÖĞRETMENLERİNİN GÖRÜŞLERİ İŞİĞİNDA
LİSELERDE DEİZM DÜŞÜNCESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Dilek MENKÜÇ

Enstitü Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mahmut ZENGİN

NİSAN – 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

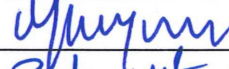

DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ
ÖĞRETMENLERİNİN GÖRÜŞLERİ IŞIĞINDA
LİSELERDE DEİZM DÜŞÜNCEİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Dilek MENKÜÇ

Enstitü Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri

“Bu tez/....../201.. tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doç. Pr. Mahmut ZENGİN	Basarılı	
Doç. Dr. Mehmet Bahadır	Basarılı	
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Sevgi Toknaroğlu	Basarılı	

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	Dilek Menküç
Öğrenci Numarası	:	1660Y10001
Enstitü Anabilim Dalı	:	Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Enstitü Bilim Dalı	:	Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı (Din Eğitimi)
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	Din Eğitimi Bağlamında Bir İnanç Problemi Olarak Deizm
Benzerlik Oranı	:	% 4

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

02/05/2019
Öğrenci İmza

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

02/05/2019
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Doç.Dr. Mahmut ZENGİN

Tarih: 02.05.2019

İmza:

KABUL EDİLMİŞTİR

REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

ÖNSÖZ

Son dönemlerde gündeme gelen deizm düşüncesi gençler arasında popülerlik kazanmakta ve ismi sıkça duyulan akımlardan biri haline gelmektedir. Özellikle öğretmenler arasında, sosyal medyada ve yapılan akademik çalışmalarda liselerde deizm düşüncesinin yaygınlaştığı ifade edilmektedir. Bu çalışmayla öğrencilerle birebir iletişim halinde olan, öğrencilerin sorguladıkları konuları cevaplamaya çalışan, onlara dini konularda rehberlik yapan din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenleriyle görüşmeler yapılarak bu durumun gerçekte varlığı, varsa din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerine göre öğrencilerin deizm düşüncesine yönelme sebepleri ve onları etkileyen faktörleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda merkezi sınavla öğrenci alan liselerdeki öğrencilerin DKAB dersine ve öğretmenlerine olan tutumu; ders müfredatlarının ve kitaplarının amaç ve içeriğin öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılama durumu; deizm düşüncesi konusunda DKAB öğretmenlerin görüşleri ve tecrübeleri göz önünde bulundurularak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde konunun daha iyi anlaşılması amacıyla deizm düşüncesi hakkında genel bilgi verilmiş, deizm düşüncesinin diğer inanç biçimleriyle ilişkisine değilmiş, günümüzde yaygınlaşma nedenleri ve beslendiği kaynaklar ortaya koyulmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde araştırmanın yöntemi belirtilmiştir. Üçüncü bölümde İstanbul ilinde merkezi sınavla öğrenci alan fen, sosyal bilimler ve anadolu liselerinde görev yapan DKAB öğretmenleriyle gerçekleştirilen mülakatların analizleri ve yorumlamaları yapılmıştır. Dördüncü bölümde ise araştırmanın sonuç ve önerilerine yer verilmiştir.

Son olarak desteğini ve yardımını esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. Mahmut Zengin'e, gerek akademik çalışmalarında gerek mesleki hayatımda daima yanımda olan ve yardımlarını esirgemeyen başta Hulusi Yiğit hocam olmak üzere Değerler Eğitimi Merkezi ailesine, her konuda destekleriyle yanımda olan dostlarıma ve çok kıymetli aileme çok teşekkür ederim.

Dilek MENKÜÇ

Sakarya-2019

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: TEORİK ÇERÇEVE	5
1.1. Deizmin Doğuşu ve Kavramsal Tanımı	5
1.2. Deizmin Temel Özellikleri	9
1.3. Deizmin Çeşitleri	11
1.4. Doğal Din ve Vahiy Dini	12
1.5. Deizme Göre Tanrı, Evren ve İnsan	14
1.5.1. Tanrı Tasavvuru	14
1.5.2. Evrenin Yaratılışı ve İşleyişi	16
1.5.3. Tanrı'nın İnsanla ilişkisi	17
1.6. Deizmin Diğer İnanç Biçimleriyle İlişkisi	20
1.7. Günümüzde Deizmin Yaygınlaşmasının Nedenleri	26
1.8. Deizmin Beslendiği Kaynaklar	35
2. BÖLÜM: YÖNTEM.....	38
2.1. Araştırmanın Yöntemi	38
2.2. Çalışma Grubu	39
2.3. Veri Toplama Aracı	43
2.4. Verilerin Analizi	46
2.5. Geçerlilik ve Güvenirlilik	47
3. BÖLÜM: BULGULAR VE YORUMLAR.....	48
3.1. Öğretmenlere Göre Öğrencilerin DKAB Derslerine ve Öğretmenlerine Yönelik Tutumlarıyla İlgili Bulgular	48
3.1.1. Öğrencilerin DKAB Derslerine Yönelik Tutumlarıyla İlgili Öğretmenlerin Görüşleri	48

3.1.2. Öğrencilerin DKAB Öğretmenlerine Yönelik Tutumlarıyla İlgili Öğretmenlerin Görüşleri	55
3.2. Öğretmenlerin DKAB Öğretim Programı ve Ders Kitaplarına Yönelik Düşünceleriyle İlgili Bulgular	61
3.2.1. DKAB Öğretim Programı İlgili Öğretmenlerin Görüşleri	62
3.2.2. DKAB Ders Kitapları İlgili Öğretmenlerin Görüşleri.....	65
3.2.3. DKAB Derslerinde Zorluk Yaşanılan/İlgi Gösterilen Konular Hakkında Öğretmenlerin Görüşleri	68
3.2.3.1. Öğrencilerin DKAB Derslerinde Problem/ Zorluk Yaşadığı Konular	68
3.2.3.2. Öğretmenlerin DKAB Derslerini Anlatırken Zorlandığı Konular.....	82
3.2.3.3. Öğrencilerin DKAB Derslerinde En Çok İlgi Gösterdiği Konular.....	86
3.3. Öğretmenlerin Öğrencilerin Dini Tecrübelerine Yönelik Algıları ve Düşünceleriyle İlgili Bulgular	89
3.3.1. Din, İman, İbadet, Dua, Ahiret Gibi Konularda Öğrencilerin Düşünceleri, Tutumları ve Eğilimleriyle İlgili Öğretmenlerin Görüşleri.....	89
3.3.2. Öğrencilerin Din Anlayışlarının Oluşmasında Etkili Olan Faktörlerle İlgili Öğretmenlerin Görüşleri.....	97
3.3.3. Öğrencilerin Farklı İnanç Biçimlerine Olan Yönelimleriyle İlgili Öğretmenlerin Görüşleri.....	102
3.4. Deizm Düşüncesi Hakkında Öğretmenlerin Görüşleriyle İlgili Bulgular.....	104
3.4.1. Deizm Düşüncesinin Öğrenciler Arasında Etkili Olmasıyla İlgili Öğretmenlerin Görüşleri.....	104
3.4.2. Deizm Konusunun Gündemde Tutulmasıyla İlgili Öğretmenlerin Görüşleri.....	108
3.4.3. Kendisini Deist Olarak Tanımlayan veya Düşünceleriyle Deizme Yöneldiği Düşünülen Öğrenciler Hakkında Öğretmenlerin Gözlemleri ve Tespitleri	114
3.4.3.1. Liselerde Deist Öğrencilerin Varlığıyla İlgili Görüşler	115

3.4.3.2. Deizme Yönelimi Olan Öğrencilerin En Çok Sorguladıkları Konular	116
3.4.3.3. Deizme Yönelimi Olan Öğrencilerin Tanrı, Mucize, Vahiy vb. Konular Hakkındaki Düşünceleri	121
3.5. Öğrencilerin Deizme Yönelme Sebepleriyle İlgili Bulgular	125
3.5.1. Deizm Düşüncesine Eğilimde Etkili Olan Faktörler Hakkında Öğretmenlerin Gözlemleri ve Tespitleri.....	125
3.5.2. Deizm Düşüncesinin Beslendiği Kaynaklar Hakkında Öğretmenlerin Gözlemleri ve Tespitleri.....	138
3.5.2.1. Deizme Yönelimi Olan Öğrencilerin Okuduğu Kitaplar Hakkında Öğretmenlerin Gözlemleri ve Tespitleri.....	138
3.5.2.2. Deizme Yönelimi Olan Öğrencilerin İzledikleri Dizi/Filmler Hakkında Öğretmenlerin Gözlemleri ve Tespitleri.....	143
3.5.2.3. Deizme Yönelimi Olan Öğrencilerin Takip Ettikleri Sosyal Medya Hesapları Hakkında Öğretmenlerin Gözlemleri ve Tespitleri.....	146
3.5.3. Deizme Yönelimi Olan Öğrencilerin Aileleri, DKAB Öğretmenleri ve Arkadaşlarıyla İlişkileri Hakkında Öğretmenlerin Gözlemleri ve Tespitleri.....	148
3.5.3.1. Deizme Yönelimi Olan Öğrencilerin Aileleriyle İlişkileri Hakkında Öğretmenlerin Gözlemleri ve Tespitleri.....	148
3.5.3.2. Deizme Yönelimi Olan Öğrencilerin Sosyal İlişkileri Hakkında Öğretmenlerin Gözlemleri ve Tespitleri.....	151
3.5.3.3. Deizme Yönelimi Olan Öğrencilerin DKAB Dersine ve Öğretmenine Karşı Tutumları Hakkında Öğretmenlerin Gözlemleri ve Tespitleri	154
3.5.4. Deizme Yönelimi Olan Öğrencilerin Din Adamlarına ve Dini Cemaatlere Karşı Tutumlarıyla İlgili Öğretmenlerin Gözlemleri ve Tespitleri.....	156
3.5.5. DKAB Öğretmenlerinin Deizme Yönelimi Olan Öğrencilerle İletişimi, Zorlandığı Konular ve Yeterlilikleri Hakkında Öğretmenlerin Görüşleri.....	158
3.5.5.1. DKAB Öğretmenlerinin Deizme Yönelimi Olan Öğrencilere Yaklaşımları.....	158

3.5.5.2. DKAB Öğretmenlerinin Deizme Yönelimi Olan Öğrencilerle Zorlandığı Konular	162
3.5.5.3. DKAB Öğretmenlerinin Deizme Yönelimi Olan Öğrencilerin Sorularına Karşı Yeterlilikleri	165
3.5.6. Liselerdeki Deizm Problemi Hakkında DKAB Öğretmenlerinin Çözüm Önerileri	168

SONUÇ VE ÖNERİLER	175
--------------------------------	------------

KAYNAKÇA	190
-----------------------	------------

EKLER	196
--------------------	------------

ÖZGEÇMİŞ	215
-----------------------	------------

KISALTMALAR

- AL** : Anadolu Lisesi
- C** : Cilt
- Çev** : Çeviren
- D** : Doktora
- Der** : Derleyen
- DKAB** : Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
- E** : Erkek
- Ed** : Editör
- FL** : Fen Lisesi
- Haz** : Hazırlayan
- Hz** : Hazreti
- İ** : İlahiyat
- K** : Kadın
- L** : Lisans
- MEB** : Milli Eğitim Bakanlığı
- Ö** : Öğretmen
- PDR** : Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik
- S** : Sayfa
- SBL** : Sosyal Bilimler Lisesi
- TDK** : Türk Dil Kurumu
- YİE** : Yüksek İslam Enstitüsü
- YL** : Yüksek Lisans

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	x	Doktora	
Tezin Başlığı: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Görüşleri Işığında Lise Öğrencilerinde Deizm Düşüncesi			
Tezin Yazarı: Dilek Menküç		Danışman: Doç. Dr. Mahmut Zengin	
Kabul Tarihi: 18.04.2019		Sayfa Sayısı: vii (Ön kısım) + 215 (Tez)	
Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri		Bilim Dalı:	
<p>Aydınlanma dönemiyle birlikte isminden sıkça söz ettirmeye başlayan deizm düşüncesi, son dönemlerde gençler tarafından ilgi gösterilen bir akım haline gelmiştir. Kamuoyunda paylaşılan haberler doğrultusunda gençlerin, Tanrı'nın varlığını kabul edip vahyin imkânını reddeden akım olarak tanınan deizm düşüncesine yöneldikleri ve her geçen gün İslam dininden uzaklaştıkları dile getirilmiştir.</p> <p>Bu araştırmayla merkezi sınavla öğrenci alan liselerdeki öğrencilerin deizm düşüncesine yöneliminin olup olmadığı, yönelimi varsa bu durumun sebepleri ve öğrencileri etkileyen faktörlerin neler olduğu din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin görüşlerinden istifade edilerek tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda bu liselerdeki öğrencilerin din kültürü ve ahlak bilgisi dersine ve öğretmenine olan tutumu; ders müfredatların ve kitapların amaç ve içeriğinin öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarını karşılama durumu; öğrencilerin dini tecrübeleri konusunda öğretmenlerin gözlemleri göz önünde bulundurularak değerlendirilmeye çalışılmıştır.</p> <p>Araştırmada yöntem olarak nitel yaklaşım benimsenmiştir. Bu kapsamda İstanbul ilinde sınavla öğrenci alan fen, sosyal bilimler ve anadolu liselerinde görev yapan 34 din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeni ile görüşmeler yapılmıştır. Çalışma grubunun seçilmesinde, kolay ulaşılabilirlik ilkesi esas alınarak amaçlı örneklem tercih edilmiştir. Verileri toplamak için yarı yapılandırılmış görüşme formu; verilerin analizinde ise betimsel analiz kullanılmıştır.</p> <p>Araştırmaya katılan öğretmenlerden elde edilen bilgiler ışığında deizm düşüncesinin liselerde çok fazla etkili olmadığı fakat bu şekilde düşünmeye başlayan öğrencilerin varlıklarının da inkâr edilemeyeceği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca bazı sebeplerden dolayı öğrencilerin dini hayattan uzaklaşarak dünyevi bir hayata yöneldikleri belirtilmiştir. Öğretmenlerden elde edilen bilgilere göre öğrencilerin dini yaşamdan uzaklaşmasında ve deizm düşüncesine yönelmesinde birçok faktörün etkili olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda DKAB öğretmenlerinin ve toplumdaki Müslümanların tutumları, ders müfredatlarının öğrencilerin ihtiyaçları doğrultusunda hazırlanması, öğrencilerin sordukları soruların akıl ve mantık çerçevesinde gelişimsel özellikleri dikkate alınarak cevaplanması, kitaplar ve internet üzerinden öğrencilerin faydalanabileceği doğru kaynakların arttırılmasının son derece önemli olduğu vurgulanmıştır.</p>			
Anahtar Kelimeler: Deizm, DKAB dersi, DKAB öğretmeni, Öğretim Programı, Lise.			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	☒	Ph.D.	☐
Title of Thesis: Deism Thought Among High School Students in the Light of Religious Culture and Ethics Teachers' Views			
Author of Thesis: Dilek Menküç		Supervisor: Assoc. Prof. Mahmut Zengin	
Accepted Date: 18.04.2019		Nu. of Pages: vii (pre. text) + 215 (main body)	
Department: Philosophy and Religious Sciences		Subfield: -	
<p>Beginning from the Enlightenment, the idea of Deism has become a widely heard and acclaimed movement. Furthermore, it is believed to have gained some extra popularity recently among teens. Latest news appeared on Media have created public opinion which stresses on the popular approval of Deism which is a current that accepts God's existence while rejecting the possibility of revelation by Turkish teens and on that they walk away from Islam day by day</p> <p>In this framework, my study aims at determining whether high school students (the high schools which receive students based on their scores in the central exam) have a tendency towards Deism. If there is a tendency, finding out the affecting factors behind it by using the opinions of Religious Culture and Ethics teachers on the matter. In this context, the attitude of students toward the lesson of Religious Culture and Ethics and the teachers of it was evaluated by considering teachers' observations. Besides students' attitudes, the study investigated whether the content of the lesson's curriculum and books meet the needs and interest of students and students' religious experiences.</p> <p>The data of the research, which was constructed qualitatively, was obtained as a result of interviews with 34 Religious Culture and Ethics teachers working in Science, Social Sciences and Anatolian High schools. The purposive sampling was preferred in order to select the study group. A semi-structured interview form was used to collect data, while descriptive analysis was used to analyze the data.</p> <p>The idea of Deism was not that effective in schools according to the information obtained from the teachers participating in the research,. However, this study is concluded that the existence of students who start thinking in this way cannot be denied. Many factors have been found to be effective in alienating students from religious life and leading them to deism. The attitudes of the Religious Culture and Ethics teachers and Muslims in the society, preparing the course curricula according to students' needs, answering their questions reasonably and considering their developmental traits, enhancing the right resources –both printed and online - and making them available for students have been found to be of utmost importance.</p>			
Keywords: Deism, Religious Culture and Ethics course, Religious Culture and Ethics teachers, Curriculum, High School.			

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Problemi

Aydınlanma döneminde bilimsel gelişmelerin hız kazanmasıyla birlikte Hıristiyanlığın temel öğretileri ve kilisedeki din adamlarının tutumları eleştirilmiştir. Tanrı'nın varlığını kabul eden fakat vahyi ve vahyin bildirdiği her şeyi reddederek sadece akıl ve bilime dayalı bir anlayışa sahip olan deizm, özellikle bu dönemde bilim insanları tarafından ilgi gösterilen akımlardan biri olmuştur. Bu düşünce yapısının etkisi günümüze kadar devam etmiş ve son dönemlerde dünyevileşmenin etkisinde kalan insanların dini hayattan uzaklaşmasıyla popülerlik kazanmıştır. Özellikle 2017 yılında Van'da gerçekleşen “*Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm*” sempozyumu, MAK Danışmanlığının yaptığı “*Türkiye'de Toplumun Dine ve Dini Değerlere Bakışı*” adlı araştırmanın raporu ve 2018 yılında Konya'da İKDAM Eğitim Derneği ve Uluslararası Öncü Eğitimciler Derneği tarafından gerçekleştirilen “*Gençlik ve İnanç*” konulu çalıştayın sonuç bildirisi yayımlandıktan sonra ülkemizde bu konuyla ilgili tartışmalar başlamış ve gençler arasında yaygınlaştığı konusu kamuoyunda yankı uyandırmıştır.

Liselerdeki öğrencilerin din karşıtı akımlara ilgi göstermesi, DKAB derslerinde bu konuların gündeme gelmesi, çevrenin ve sosyal medyanın etkisiyle öğrencilerin bu konularda öğretmenlerine çok fazla soru sorması neticesinde 2018 yılında yapılan DKAB öğretim programları değişikliğinde inançla ilgili meselelere daha geniş yer verildiği görülmüştür. Nitekim 9. sınıf 1. üniteye yer alan “İnanmanın Çeşitli Biçimleri” konu başlığı genişletilmiş ve yeni öğretim programında 11. sınıflarda “İnançla İlgili Yaklaşımlar” ünitesiyle başlı başına bir ünite haline gelmiş; teizm, deizm, materyalizm, pozitivizm, sekülerizm, agnostisizm, ateizm ve nihilizm konuları tek tek ele alınmıştır. Böylece hem sosyal medyada hem aile ve çevrelerinde hem de DKAB derslerinde gençlerin duyduğu ve öğrendiği deizm düşüncesi, merak edilen konulardan biri olmuştur.

Bu çalışmada İstanbul ilindeki merkezi sınavla öğrenci alan liselerde çalışan DKAB öğretmenlerinin görüşleri çerçevesinde lise öğrencilerinin deizm düşüncesine yöneliminin olup olmadığı, yönelimi varsa bunun sebepleri ve öğrencileri etkileyen faktörlerin neler olduğu konusu araştırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu liselerdeki öğrencilerin DKAB dersine ve öğretmenlerine olan tutumları; ders müfredatlarının ve

kitaplarının öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamadaki yeterliliği konusuna da yer verilmiştir. Araştırmanın ana problemini şu soru oluşturmaktadır: “Lise öğrencilerinde deizm düşüncesi ve bu düşünceye etki eden faktörler nelerdir?” Bu bağlamda öğrencilerle birebir ilgilenen, gençlerin soru ve sorunlarıyla muhatap olan DKAB öğretmenlerin görüşleri ve yayınlanan kaynaklar birlikte ele alınmaktadır.

Araştırmanın alt problemleri ise şöyledir:

- Merkezi sınavla öğrenci alan liselerdeki öğrencilerin DKAB dersine ve öğretmenlerine karşı tutumları nasıldır?
- DKAB öğretim programları ve ders kitapları hakkında öğretmenlerin genel görüşleri nasıldır? Öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarını karşılama durumu nedir?
- Öğrencilerin DKAB derslerinde zorluk/problem yaşadığı, ilgi gösterdiği konular genellikle hangileridir?
- Öğretmenler DKAB dersinde en çok hangi konuları anlatmakta zorluk yaşamaktadır?
- Öğrencilerin dini tecrübelerine yönelik algı ve düşüncelerinde öğretmenlerin gözlemleri nelerdir?
- Öğrenciler din anlayışlarını oluşturmada en çok hangi faktörlerden etkilenmektedir?
- Öğretmenlerin deizm düşüncesi hakkında görüşleri nelerdir?
- Öğretmenlere göre deizm düşüncesinin gençler arasında yaygınlaşma sebepleri nelerdir?
- Öğretmenlere göre deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerin bu anlayışa yönelmelerinde beslendiği kaynaklar nelerdir?
- Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrenciler derslerde en çok hangi konuları sorgulamaktadır?
- Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerin aileleriyle, arkadaşlarıyla, DKAB öğretmenleriyle iletişimleri nasıldır?
- DKAB öğretmenleri deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerle iletişimi nasıldır? Bu öğrencilerle zorlandığı konular nelerdir? Bu öğrencilerin sorularına karşılık kendilerini yeterli görüyorlar mıdır?
- DKAB öğretmenlerinin bu mesele hakkındaki çözüm önerileri nelerdir?

2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı DKAB öğretmenlerinin görüşleri çerçevesinde merkezi sınavla öğrenci alan liselerde deizm düşüncesinin etkisi ve onları etkileyen sosyal, psikolojik vb. faktörleri tespit etmektir. Bunun yanı sıra deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerin deizme yönelme sebeplerini, beslendiği kaynakları, sosyal ilişkilerini; DKAB öğretmenlerinin bu öğrencilere iletişimini, zorlandığı konuları ve bu öğrencilerin sorularına karşı yeterliliklerini araştırmaktır.

Araştırmanın bir diğer amacı, ülkemizde merkezi sınavla öğrenci alan liselerdeki öğrencilerin DKAB dersine ve öğretmenine olan tutumlarını; ders müfredatlarının ve kitaplarının amaç ve içeriğinin bu liselerdeki öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarını karşılama durumlarını, bu liselerdeki öğrencilerin öğretmenlerinin gözlemlerine göre dini tecrübelerini ve tüm bunların deizm düşüncesiyle ilişkisini ortaya koymaya çalışmaktır.

3. Araştırmanın Önemi

Deizm düşüncesi ülkemizde genellikle din felsefesi ve kelam ilimleri çerçevesinde ele alınmış ve din eğitimi alanında sınırlı sayıda çalışma yapılmıştır. Ortaöğretim kurumlarında ateizm, dini şüphe vb. konularda çalışmalar söz konusu olsa da doğrudan deizm düşüncesiyle ilgili bir saha çalışmasına ülkemizde rastlanmamıştır. Deizmle ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde liselerde deizm düşüncesinin etkisi ve öğrencileri etkileyen faktörlerin tespit edilmesi konusunda DKAB öğretmenlerinin görüşleri çerçevesinde bir çalışmanın bulunmadığı görülmektedir. Ayrıca DKAB öğretmenleri, öğretim programları ve ders kitapları üzerine yapılan çalışmalar da sınırlı sayıda olup merkezi sınavla öğrenci alan öğretmenlerin görüşlerini ve değerlendirmelerini kapsamamaktadır. Bu açılarından değerlendirildiğinde yapılan araştırma önem arz etmektedir.

Araştırma liselerdeki öğrencilerin deizm düşüncesiyle ilgili problemlerini ortaya koyması ve bu problemlerin hem öğretim programı, ders kitabı ve diğer materyallerin geliştirilmesi sürecinde ışık tutması hem de öğretmenlerin bu düşünceye eğilim gösteren öğrencilerin dini konulardaki ihtiyaç ve beklentilerine cevap verebilmesine katkı sağlaması açısından da önemlidir. Ayrıca liselerdeki öğrencilerin deizm düşüncesine yönelimi konusunda DKAB öğretmenlerinin görüş ve önerilerinin incelenmesi, deizm konusunda öğretmenlerin sahada yaşadıkları problemlerin tespit edilmesi ve bu konuda

çözüm önerilerinin değerlendirilmesi benzer problem yaşayan birçok öğretmene ışık tutması ve alana katkı sağlaması beklenmektedir.

4. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada örneklem seçiminde, veri toplama aracı geliştirme ve veri analiz sürecinde nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma deseni olarak durum çalışması, örneklem seçiminde ise amaçlı örneklem tercih edilmiştir. Araştırmayla ilgili veriler toplanırken merkezi sınavla öğrenci alan liselerde görev yapan DKAB öğretmenleriyle görüşme yapılmış ve yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Sorular hazırlanırken ilgili literatür incelenmiş, sosyal medya üzerinde etkili olan kaynaklar taranmıştır. Geçerliliği ve güvenilirliği sağlayabilmek için hazırlanan sorular iki uzmana gönderilmiş, sorular hakkında değerlendirmeleri alınmış; soruların işlevselliğini ölçmek için de pilot uygulama yapılmış ve görüşmede sırasında kaydedilen ses kayıtları arşivlenmiştir. Araştırmanın yöntemiyle ilgili ayrıntılı bilgiye ise tezin ikinci bölümünde yer verilmiştir.

5. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Araştırmanın nitel yöntemle tasarlanmasından kaynaklanan bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Bu kapsamda araştırma “Liselerdeki öğrencilerin deizm düşüncesi” ile sınırlıdır. Deizm düşüncesi dışındaki farklı dini düşünceler araştırma konusu dışındadır. Araştırma İstanbul ilindeki merkezi sınavla öğrenci alan fen, sosyal bilimler ve anadolu liselerinde görev yapan bazı DKAB öğretmenlerinin görüşleriyle sınırlıdır. Kız anadolu liseleri, imam hatip liseleri, mesleki ve teknik liseler ile merkezi sınavla öğrenci almayan anadolu liselerinde görev yapan DKAB öğretmenlerinin görüşleri araştırmaya dâhil edilmemiştir. Araştırmada elde edilen veriler, veri toplama aracı olarak kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formu kapsamı ile sınırlıdır. Ayrıca araştırma, bilgi toplama aracındaki sorularla sınırlandırılmıştır.

1. BÖLÜM: TEORİK ÇERÇEVE

Bu bölümde deizmin doğuşu ve kavramsal tanımı, temel özellikleri, çeşitleri; doğal din ve vahiy din ayrımı; deizme göre Tanrı, evren ve insan ilişkisi; deizmin diğer inanç biçimleriyle ilişkisi; günümüzde deizmin yaygınlaşma nedenleri ve deizmin beslendiği kaynaklar hakkında bilgi verilmiştir.

1. 1. Deizmin Doğuşu ve Kavramsal Tanımı

İngilizce’de deism, Almanca’da deismus, Osmanlıca’da ilahiyye olarak ifade edilen deizm; Latince’de Tanrı anlamına gelen *deus* kökünden türemektedir. Deizm, Grekçe’de Tanrı anlamına gelen *theos* kökünden türeyen teizm kavramıyla ilk zamanlar aynı anlamda kullanılmıştır. Anlam bakımından her iki kavram da Tanrı veya Tanrı’nın varlığına inanmak anlamına gelse de 16. yüzyıldan itibaren Hristiyan dünyasında başlayan felsefi ve teolojik tartışmalar neticesinde teizm Ortodoks inançları savunan kesim için, deizm ise geleneksel inançlardan sapan düşünürler için kullanılmaya başlanmıştır (Erdem, 1994: 109-110). Tanrı ya da tanrıların varlığını reddeden ateizme karşı olan bu akımlar, Tanrı anlayışı hususunda farklı yorumlar yapmışlardır. Teizm, vahyedilmiş geleneksel bir Tanrı inancını ön plana çıkartmış ve Tanrı ile dini bir bütün olarak değerlendirmiştir. Deizm ise akli ve bilimi ön plana çıkararak, âlemin ilk sebebi olarak Tanrı’nın varlığını kabul eden fakat vahyi ve peygamberliği reddeden bir akım haline gelmiştir. Kısaca Tanrı’nın varlığını kabul etmiş fakat dini reddetmiştir (Ceylan, 2005: 181).

Deizm kavramını ilk kullananlar arasında Calvinci bir ilahiyatçı olan İsviçreli Pierre Viret gösterilmektedir. Viret, dini inançları savunduğu *Instruction Chrestienne* (1564) eserinde kendisini deist olarak tanıtan bir grup kişiden bahsetmiş ve bunları ateist karşıtı kişiler olarak ifade etmiştir. Eserinde deistleri “Dünyanın ve cennetin yaratıcısı olan bir Tanrı’ya inanan, ancak İsa Mesih’i ve onun öğretilerini reddettiğini ifade edenler” şeklinde tanımlamıştır (Betts,1984: Akt.: Dorman, 2009: 114). Robert Burton ise, *Anatomy of Melancholy* (1621) adlı eserinde ateistlerle aynı kategoride değerlendirdiği deist düşünürlerin varlığından söz etmiştir (Erdem, 1994: 110). Görüldüğü üzere, bir yaratıcıya inanan fakat peygamberlik, vahiy gibi dini öğretileri kabul etmeyen kimselerin varlığı, düşünürlerin eserlerinde yavaş yavaş yer almaya başlamıştır.

Hıristiyanlığın temel öğretilerindeki doktrinel sapmalar ve bu dini öğretilerde akıl dışı unsurların çok fazla yer alması inanç alanında sıkıntılara neden olmuştur. Aydınlanma dönemiyle birlikte insanlar, kutsal metinleri sorgulamaya başlamış ve metinlerin içerisindeki akla uygun olmayan bilgileri reddetmişlerdir. Keşiflerin artması ve bilgi birikimiyle bilime sonsuz güvenilmesi, Descartes'in felsefi şüphecilik ve akılcı metodu, Bacon'un tartışmacı ampirizmi, değişen siyaset anlayışı neticesinde vahye dayalı dinler eleştiriye tabi tutulmuştur (Ceylan, 2005: 184-185).

Geleneksel dinleri, özellikle Hıristiyanlığın öğretilerini, kiliselerin baskılarını ve din adamlarının dini sömürmelerini eleştiren düşünürler; Tanrı'nın varlığıyla ilgili farklı yorumlar getirmişlerdir. Geleneksel dinlere yönelik yapılan eleştirilerle ortaya çıkan deizm, birçok düşünürün eserinde yer edinmeye devam etmiştir. Bunlardan en dikkat çekenler arasında şair John Dryden, *Religio Laivi* (1682) adlı şiirinin önsözünde yer alan "herhangi bir vahyedilmiş dini kabul etmeksizin tek Tanrı'yı kabul eden görüş" şeklindeki deizm tanımıyla (Dryden, 1682: akt.: Wood, 2011: 328); Samuel Johnson'un 1775 tarihli *Sözlük*'ündeki "Tanrı'ya inanan ama dinsel imanın diğer tüm öğelerini reddeden düşünce" şeklindeki deizm tanımı gelmektedir (Johnson, 1775: akt.: Wood, 2011: 328).

Kökleri Aristoteles'e kadar giden deizm, varlığını 16. yüzyılda söz ettirmeye başlamış olsa da asıl yükselişte olduğu dönemler 17. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle 18. yüzyıllarda olmuştur (Başçı, 2002: 44). Aydınlanma dönemiyle Avrupa'nın zihni yapısı değişmiş ve her alanda aklın önemine vurgu yapılmıştır. Dinin yanı sıra bilime de önem verilmesi ve aklın her şeyden üstün tutulması düşünürlerin geleneksel inançlarını etkilemiştir. Bunun neticesinde de bu dönemde din-bilim çatışmasının temelleri oluşmuştur. Ayrıca akla ve bilime sonsuz güvenilmesi, âleme müdahale etmeyen bir Tanrı anlayışı bu döneme damgasını vurmuştur.

17. yüzyılın İngiliz filozofu ve deizmin babası olarak ifade edilen Cherbury'li Lord Herbert deizmi, Tanrı'nın dünyayla ve insanla bağlantısını bildiren teizmden, Tanrı'yı doğaya katıştırıp eriten panteizmden ve Tanrı'nın varoluşunu yadsıyan tanrıtanımazlıktan ayırmıştır (Frolov, 1991: 100). Kendisi Tanrı'nın varlığına ve ahiret hayatına inanmış fakat kutsal metinlerin doğruluğu konusunda kuşkular beslemiştir. Din adamlığı kurumunu şiddetle eleştirmiş, evrensel gerçekliği anlama konusunda ise aklın yeterli olduğunu savunmuştur (Erdem, 1994: 110). Herbert'in takipçisi olan ve ilk defa

açıkça kendisinin deist olduğunu söyleyen Charles Blount, intihar ettikten sonra yayımlanan *Summary Account of the Deist's Religion* adlı eseriyle deist fikirlerin yayılmasında etkili olmuştur (Erdem, 1994: 110). Deizmin yayılmasında etkili olan bir diğer önemli isim de John Toland'dır. *Christianity not Mysterious* adlı eseriyle İngiltere'de deizm anlayışının yayılmasına büyük katkı sağlamıştır. Nitekim bu dönemde İslam ülkelerinde bile adından söz ettirmiştir (Hançerlioğlu, 1978: 237). Toland, vahiy ölçüsünün yerine us ölçüsü koyarak bilime uygun bir doğal din önerisinde bulunmuştur (Hançerlioğlu, 1967: 192).

17 ve 18. yüzyıllarda Aydınlanma hareketiyle deizm İngiltere ve Fransa'da birçok düşünür tarafından yankı uyandırma devam etmiştir. Özellikle Voltaire ve Rousseau gibi düşünürlerin katkıları deizme ses getirmiştir (Ulaş, 2002: 1576). Ayrıca Galile, Kepler, Harvey, Newton olmak üzere birçok bilim insanının yaptığı bilimsel çalışmalar bilimi ön plana çıkarmıştır. Böylece dinin yerini bilim, metafizik gerçeğin yerini de bilimsel gerçeklik almaya başlamıştır (Kaya, 2000: 211).

17. yüzyıl itibariyle doğa bilimlerinin gelişmesi, bilim adamlarının keşfettiği evrendeki muhteşem döngü ve doğadaki kusursuz tasarım Tanrı'nın varlığını bilimin dışında tutmamış, aksine Tanrı'nın varlığının akılla bulunabileceğine dikkat çekmiştir. Kilisenin ve din adamlarının bilime olan tavrı eleştirilmiş, gelenekten gelen hurafelerin bilime engel olduğu savunulmuş ve vahyin, peygamberliğin, mucizenin vb. dini öğretilerin Tanrı'nın yüceliğine aykırı olduğu ifade edilmiştir. Bu süreçle birlikte Tanrı kavramı yeniden tanımlanmaya başlamış ve din öğretileri akıl süzgecinden geçirilmiştir.

Aydınlanma dönemiyle birlikte vahyi bilginin yerini akli bilgi almış ve felsefi dini görüş dinleştirilmiştir ve günümüzde modern dönemin dini haline gelmeye başlamıştır (Genç, 2017, 85). Günümüzde bu anlayış daha çok Tanrı'nın varlığını kabul edip Tanrı yokmuş gibi yaşayan insanlar için tanımlanmıştır.

Geçmişten günümüze bakıldığında deizm kavramı birçok açıdan ele alınmış, farklı yorumlar yapılmıştır. Farklı kültür yapısına sahip düşünürlerin farklı tanımlar yapması, her düşünürün farklı bir bakışa sahip olması, deizm kavramının ortak bir tanımla açıklanmasını zorlaştırmıştır. Fakat konunun daha iyi anlaşılması açısından öne çıkan bazı deizm tanımlarına yer verilmesi gerekli görülmüştür. Bunun yanı sıra deizm

tanımları araştırılırken bazı sözlüklerde deizm kavramının Türkçeleştirildiği tespit edilmiş ve yaradancılık, ilahçılık, nedentanrıcılık ifadeleriyle karşılaşılmıştır.

Deizmin öne çıkan bazı tanımları şu şekildedir:

Deizm, Tanrı'nın varlığını ve âlemin ilk sebebi olduğunu kabul etmekle birlikte akla dayalı tabii din anlayışı çerçevesinde nübüvveti şüphe ile karşılayan veya inkâr eden bir felsefi akımdır (Erdem, 1994: 109).

Deizm vahyi, vahyin bildirdiği Tanrı'yı ve dini inkâr ederek yalnızca akıl yoluyla kavranan bir Tanrı'nın varoluşuna inanılan akıma verilen addır (Cevizci, 1996: 128).

Deizm, Tanrı'ya inanmakla beraber belli bir dinin naslarını ve esaslarını inkâr eden, Tanrı'nın evreni yarattıktan sonra onu kendi yasasına göre işlemek üzere kendi haline bıraktığını ileri süren akımdır (Kılıçoğlu, 1990: 311).

Deizm, Tanrı'nın varlığına inanmakla birlikte, aklın kendi başına Tanrı'yı bilebileceğini kabul eden, vahyin ve peygamberliğin gereksizliğini savunan felsefe akımdır (Vural, 2011: 127).

Nedentanrıcılık, Tanrı'yı sadece ilk neden olarak ileri süren ve ona başkaca hiçbir nitelik ve güç tanımayan ussal din öğretisidir. Ateizme karşı Tanrıca anlamında kullanılmıştır (Hançerlioğlu, 1967: 191-192).

Yaradancılık, Tanrı'nın varlığını kabul etmekle birlikte, Tanrı'nın vasfının yalnızca yaratmakla sınırlı olduğunu, Tanrı'nın evreni yarattıktan sonra akıl denilen yetiyi bahşettiğini ve dünyanın akışına karışmadığını öne süren öğretidir. Hiçbir aracı olmadan akıl yoluyla yalın bir Tanrı inancının kavranılabileceğini savunur. Bu nedenle vahye dayalı dinlerin dogmalarını ve ilkelerini tümüyle yadsır; kurumsallaşmış her türlü din biçimine, kilise öğretisine sırt çevirir (Ulaş, 2002: 1575).

Yaradancılık, Tanrı'ya inanmakla birlikte, belli bir dinin dogmalarını ve ilkelerini benimsemeyen; Tanrı'nın evreni yarattıktan sonra onu, kendi yasasına göre işlemek üzere kendi başına bıraktığını öne süren öğretidir (Akarsu, ty.: 197).

İlahçılık, her türlü vahyi, ilhamı ve dolayısıyla vahyin bildirdiği Allah'ı, dini, takdiri inkâr ederek sadece akıl ile idrak edilen bir Allah'ın varlığını kabul eden ve teşbihi, teslisi reddeden felsefi okuldur (Bolay, 2004: 204).

Günümüzde Amerika'dan www.deism.com adresiyle yayım yapan ve kendilerini Dünya Deistler Birliği olarak ifade eden internet sitesinde ise deizm, doğadaki tasarımlar/kanunlar ışığında akla ve mantığa dayalı bir Tanrı inancıdır. Peygamberleri veya dinleri reddetmekle birlikte, insanoğlunun yapabildiklerinden daha yüce evrensel yaratıcı bir gücün varlığını, insanın doğuştan gelen aklıyla, doğa ve evrendeki kanun ve tasarımı kişisel gözlemleriyle onaylayarak ebedileştirmektir (Deism, 2017).

1. 2. Deizmin Temel Özellikleri

Deizm tanımlarında ön plana çıkan bazı önemli hususlar vardır. Öncelikle deizmde Tanrı, evrenin ilk nedeni olarak görülmüştür. Evrende gerçekleşen her şeyin bir nedeni vardır. Fiziksel evrendeki ve insan tarihindeki tüm olgu ve olayların nedeni bir başka nedene bağlıdır. Evrendeki hiç bir şey nedensiz ve yoktan var olmadığına göre Tanrı, evrenin ilk nedeni olmalıdır. Thomas Paine (2012: 29) “İnsanoğlunun Tanrı adına yüklediği tek anlam, ilk neden, tüm şeylerin nedeni olmasıdır” diyerek nedensel zincirin sonuna Tanrı'yı yerleştirmiş, bundan ötesine inanmamıştır.

Deizmde akıl ve bilim ön planda tutulan bir başka önemli husus olmuştur. Aydınlanma dönemiyle birlikte akla ve mantığa sonsuz bir şekilde güvenilmeye başlanmıştır. Bilimsel gelişmelerin ilerlemesi ve bu gelişmelerle birlikte doğadaki kanunların açıklanması Tanrı'ya olan güveni artırmıştır. Tanrı'nın insanlara verdiği akıl yetisini ise üst seviyeye taşımıştır. Deizmin doğuşunda akla beslenen inanca, bilime duyulan güvene ek olarak, dini çatışmalar ve akılla imanı uzlaştırma çabalarında karşılaşılan aşılmaz güçlükler de etkili olmuştur (Cevizci, 1999a: 209).

Deizmin savunduğu diğer bir husus Tanrı'nın âleme müdahale etmeyeceği düşüncesidir. Tanrı evreni mükemmel bir şekilde tasarlayarak yaratmıştır. Evreni yarattıktan sonra da bir müdahaleye gerek duymamıştır. Genellikle deistler bu durumu kendi kendine kusursuz bir şekilde işleyen bir makineye veya saate benzetmişlerdir. Makine veya saat o kadar mükemmel şekilde çalışmaktadır ki Tanrı'nın ekstra bir müdahalesine ihtiyacı bulunmamaktadır. Müdahaleye gerek duyulacak bir Tanrı anlayışının âlemi mükemmel şekilde yaratmadığı sonucunu ortaya koyacağını; bu durumun ise Tanrı'nın yüceliğine uygun olmayacağını ifade etmişlerdir.

Din olgusunun insanda doğal olarak bulunduğunu bu yüzden de doğaüstü yollar aracılığıyla gönderilecek herhangi dışsal bir vahye ihtiyaç bulunmadığı düşüncesi,

deizmde öne çıkan diğer bir husus olmuştur (Dorman, 2009: 8). Âleme müdahale etmeyen bir Tanrı anlayışının doğal olarak vahyi de kabul etmesi mümkün değildir. İnsanın kendi aklıyla Tanrı'yı bulabileceğini ve ahlaklı bir yaşam sürebileceğini, bunun için de peygamberliğe veya vahye gerek olmadığı savunulmuştur. Thomas Paine (2012: 27-30) de vahye farklı bir yorum getirerek "Tanrı kelamı ve vahiy vardır. Tanrı kelamı gözlemediğimiz evrendir" şeklinde ifade etmiş; akıl yürüterek insanın Tanrı'nın varlığını keşfedebileceğini, Tanrı'yı bulmak için vahye veya peygambere ihtiyaç olmadığını savunmuştur. Aynı şekilde Descartes da insanın kendi varlığının Tanrı'nın varlığına kanıt olduğunu söyleyerek vahye ihtiyaç olmadığını belirtmiştir (Sena, 1978: 283). Aslında birçok deist, vahyin imkânını değil bunun gerekli olmadığını savunduğu için peygambere, kutsal kitaba ve mucizeye karşı çıkmıştır.

Deizm, vahiy kaynaklı dinlerin hepsine tepkisel bir din hareketidir. Özellikle Hıristiyanlıktaki teslis inancı yani bir Tanrı'nın baba, oğul ve Kutsal ruh olmak üzere üç kişilikte mevcut olması, akla ve bilime aykırı olduğu için eleştirilmiş ve deistler tarafından kabul edilmemiştir. Bir çocuğun doğduğunda günahkâr sayıldığı için vaftiz edilmesi, Tanrı'ya yaklaşmak için din adamlarına ihtiyaç duyulması, kilisenin ve din adamlarının dini sömürmesi düşünürlerin eleştirilerine neden olmuştur. Ayrıca Thomas Paine kilisenin, havranın, caminin belirlediği din anlayışının insan aklının bir ürünü olduğunu savunmuş ve kendi aklının kendi kilisesi olduğunu ifade ederek bu kurumların sadece insanları korkutup köleleştirdiğini savunmuştur (Gündoğar, 2017, 30). Sonuç olarak geleneksel dini inançları sorgulamaya başlayan kimseler, dini öğretileri gözden geçirmişler ve akılla inançlarını temellendirmeye çalışmışlardır.

Deizmin doğuşu, kavramsal tanımlanması ve öne çıkan bazı önemli hususlardan bahsettikten sonra genel olarak deizmin temel özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

- 1- Tanrı, ilk neden olarak evreni varlığa getirmiştir.
- 2- Tanrı, evreni yöneten değişmez yasaları yaratmıştır.
- 3- Tanrı yaradılışa, yarattığı evrene hiçbir şekilde içkin olmayıp, tıpkı bir saatçinin, saatini imal edip, kurduktan sonra, saatiyle bir ilişkisinin kalmaması gibi, evrene aşkındır. Evrene müdahale etmez.
- 4- Akıl, vahiyle uyum içindedir ya da vahiy akla uygun olmalıdır.
- 5- Dinin kutsal kitabı, aklın ışığında analiz edilmeli ve mistik öğelere, mucizelere yer verilmemelidir (Cevizci, 1996: 128; Vural, 2011: 128).

1. 3. Deizmin Çeşitleri

Deizmin tek bir tanımı olmadığı gibi tüm deistleri de tek bir çatı altında toplamak mümkün değildir. Deistler Tanrı'nın var oluşu, evrenin mükemmel tasarımı ve akla olan sonsuz güven noktasında ortak bir paydada buluşmuş olsalar bile bazı konularda farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Tanrı'nın yaratıcı olduğunu kabul eden fakat O'nun dünyayla herhangi bir ilgisinin olmadığını savunanlar olduğu gibi gelecek dünyaya inanan ve doğal dinin gerçekliğini kabul eden ancak vahyi reddedenlere kadar birçok farklı deist grup zamanla oluşmuştur (Gündüz, 2017: 117).

Deistlerin arasında evrendeki her şeyin Tanrı'nın takdirine bağlı olarak var olduğunu, insanın kendi aklıyla iyiyi kötüyü ayırt edip ahlaki değerlere ulaşabileceğini, bunun için de ilahi vahye gerek olmadığını savunanlar vardır (Sena, 1978: 280). Bunlardan bir kısmı ölümden sonra ahiret hayatının var olduğunu, iyiliklerin ahirette ödüllendirileceğini, kötülüklerin ise cezalandırılacağını düşünürken; diğer bir kısmı da ahiret hayatını kabul etmeyerek ödülün de cezanın da dünyada yaşanacağını ifade eder (Dorman, 2009: 10). Bu düşünceye sahip olan deistler bir din anlayışına daha yakındır ve Tanrı'ya karşı bazı görevlerinin bulunduğu farkındadırlar (Aydın, 1990: 141).

Tanrı'nın evreni mükemmel şekilde tasarladığını ve evrenin işlenişi sırasında Tanrı'nın karışmadığını, daha doğrusu tekrardan bir müdahaleye gerek duymayacağını düşünenler olduğu gibi Tanrı'nın dünya üzerinde ilahi bir kontrolünün bulunduğunu düşünenler de vardır. Bunlar arasında Tanrı'nın ahlaki bir varlık olduğu fikrinden hareketle O'nun âleme lütuf ve kerem gözüyle baktığını ve bu durumun bir müdahale sayılmadığını öne sürenler de mevcuttur. Fakat bu deistlerin hepsi mucizenin imkânsızlığı konusunda görüş birliği sağlamıştır (Aydın, 1990: 141).

Hıristiyanlıktaki Hz. İsa'nın ulûhiyet fikrine, teslis inancına ve bazı dini öğretilere karşı çıkan deizmin içinde, akla uygun olan bazı dini öğretileri kabul eden deistler de vardır. Bunlar kendilerini "Hıristiyan deisti" olarak tanıtır. Özellikle Katolikliğin temsil ettiği Hıristiyanlığı, esrarengizliğe ve mucizeye gömülü olduğu için reddederler fakat kendilerinin dinsiz olmadığını da söylerler. İnançlarını mümkün olduğu ölçüde aklileştirmeye çalışırlar (Aydın, 1990: 142). Vahyi aklın sınırları içerisinde kabul ederler fakat bu vahyin içeriğinin doğal dinle aynı olduğunu iddia ederler. Bunlara karşı olarak birçok deist vahyi kesinlikle reddeder; doğru dinin, her zaman ve her yerde aynı olan

insan doğası ve aklının evrenselliğine dayalı bir din olduğunu savunur (Ögçem, 2013: 108). Vahyi, Tanrı'nın peygamberler aracılığıyla bildirdiği şekilde değil doğanın insana sunduğu şekilde ancak kabul ederler.

Netice olarak deistler arasında birçok farklı görüş vardır. Kimisi doğru dinin doğal din olduğunu savunmuş, kimisi Hıristiyanlığın akla ve mantığa uygun olmayan bazı inanışlarını reddedip kendisini 'Hıristiyan deist' olarak tanıtmış, kimisi de tamamen geleneksel dini kurumları reddetmiştir. Bunların yanı sıra bazı deistler Tanrı'nın sadece evreni yarattığı sonradan herhangi bir müdahalede bulunmadığını savunurken bazı deistler ise Tanrı'nın evreni yarattıktan sonra ilahi eylem ve kontrolün var olabileceğine inanmışlardır. Bunlar arasında Tanrı ile insan ilişkisini kuran ve ahiret hayatını savunan veya sadece Tanrı'nın âlemin ilk nedeni olduğunu ve insanla ilişki içinde olmayacağını iddia edenler de olmuştur. Bu yüzden deistleri tek bir dini çatı altında toplamak ve inanç öğretilerini sınırlamak mümkün değildir.

Günümüzde kendisini deist olarak ifade eden kimseler arasında bile bu çeşitlilik devam etmektedir. Bu kimseler arasında kendisini deist olarak tanımlayan ve düşüncelerini çekinmeden söyleyenlerin yanı sıra kendisini deist olarak tanıtmayan fakat Allah'ı ve dini hayatında belirleyici kılmayan kimseler de vardır (Dorman, 2017: 14). Bu kimseler genellikle Tanrı'nın varlığından şüphe duymazken İslam'daki temel esasları sorgular, akla uygun olmadığını iddia ettikleri dini öğretileri reddeder ve yaşayış itibarıyla dinden uzak durur veya dinin dünyada herhangi bir işlevi olmadığını düşünür.

1. 4. Doğal Din ve Vahiy Dini

Aydınlanma dönemiyle birlikte insanların akla ve bilime verdikleri önem neticesinde dini inançlar sorgulanmaya ve doğal din olgusu tartışılmaya başlanmıştır. Özellikle 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaçağ düşünürleri 'doğal din' terimini kullanmaya başlamış, Tanrı hakkında doğal ve vahiysel bilgi ayrımı yapmışlardır. Ortaçağ düşünürlerine göre insan, doğasına uygun olduğu için sadece aklını kullanarak Tanrı'nın varlığı ve evrenin yaratılışı bilgisine ulaşabilir; Tanrı'ya karşı olan sorumluluklarını fark edebilir. Bunun için vahyin bilgisine ihtiyacı yoktur. Çünkü insanın doğası buna uygun şekilde yaratılmıştır (Köktaş, 2017: 149).

Doğal din konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bazı düşünürler Hıristiyanlığın öğretilerinin doğal bir din olduğunu savunarak öğretilerini aklileştirmeye çalışmış,

bazıları sadece Hristiyanlıkta akla uygun öğretileri ele almış veya bazıları tamamen vahiy kaynaklı dinlerin doğal olmadıklarını iddia etmişlerdir. Vahyin yerine ise insanın doğasına uygun olarak akli yerleştirmiş, sadece akılla keşfedilecek dini öğretileri kabul etmiş ve Tanrı'yı evrenin mimarı olarak görmüşlerdir (Dorman, 2009: 337). Bu görüşlerin ışığında deizmin temeli olan doğal din anlayışı konusunda iki farklı görüş ön plana çıkmıştır. Birinci görüş aklın her şeyden üstün olduğu, vahye gerek duyulmadığı veya vahyin insanın çevresindeki doğa olduğudur. Çünkü insanın akli, ilahi bir vahyi gelmeden de doğayı gözlemleyerek Tanrı'nın varlığını keşfedebilir; Tanrı'nın emirlerini yerine getirebilir; hem Tanrı'ya hem de diğer canlılara karşı sorumluluklarını öğrenebilir. Bu görüşe karşılık bir diğeri ise, doğal din vahiyle tamamlanmazsa yeterince anlaşılamayacağı iddiasıdır. Bu görüşe göre insan, fıtrati ve akli gereği Tanrı'yı bulabilir fakat Tanrı'nın emirlerini tam olarak idrak edemeyebilir. Özellikle Clarke (1706: 136-138; Akt: Dorman, 2009: 340)'a göre ilahi vahiy insanlığın içinde bulunduğu evrensel bozulma halinde kurtulabilmesi için gereksim duyulan bir durumdur. İnsanların vahye olan ihtiyacı ve doğal din anlayışı vahyin gelmesine zemin hazırlamıştır. Fakat kastedilen vahiy, doğaüstü bir vahiy anlayışı değil akla uygun bir vahiy anlayışıdır.

Katolikliğin temsil ettiği doğaüstü bir Hristiyanlık anlayışına karşı doğal bir din arayışı neticesinde doğan deizm, insanın aklına ve inancına uygun bir anlayış belirlemeye çalışmıştır. Deizm, sorgulamadan inanmak yerine bilmeyi esas almıştır. Hristiyanlığı, akılla çeliştiği ve hurafeye dayalı olduğu düşünülen unsurlardan arındırmayı amaçlamış yahut vahye dayalı tüm dinleri reddederek doğal bir din anlayışını benimsemiştir (Altaytaş, 2007: 32).

Deist olarak ifade edilen düşünürleri aynı görüş altında toplamak mümkün olmasa da mucize gibi olağanüstü dini öğretileri kabul etmeme noktasında birleşmişlerdir. Doğaüstü vahye dayalı bir din yerine doğal ya da rasyonel bir din anlayışı benimsenmiştir. Rasyonel bir din anlayışını benimseyen Kant ise dini, kişinin ödevlerini Tanrı'nın buyrukları olarak görmesi şeklinde yorumlamıştır. Ayrıca "Bir din, onda bir şeyin ödev olduğuna ilişkin bilgim, o şeyin Tanrı buyruğu olduğunu bilmeme dayalıysa vahyedilmiş din; onda bir şeyin Tanrı'nın buyruğu olduğuna ilişkin bilgim, o şeyin ödev olduğuna dayalıysa doğal dindir" şeklinde tanımlayarak dini ikiye ayırmıştır (Wood, 2011: 336-337).

Rasyonalizmin etkisiyle din konusunu birçok farklı açıdan ele alan aydınlanma döneminin ileri gelen düşünürleri vahyin gerekli olup olmadığı konusunda tartışmalarda bulunsalar da akli ve mantığı ön planda tutarak Katolik Hıristiyanlığın dini öğretilerini eleştirmişler; insanın doğasına uygun bir din anlayışı arayışına girmişlerdir. Doğal bir din anlayışının ve mutluluğun deizmde mümkün olduğunu iddia etmişlerdir. Çünkü kilisenin dayattığı din, insanın mutlu olmasına engeldir. Dinlere inanmayı budalalık olarak gören Voltaire, Hıristiyanlığın insanın mutluluğuna engel olduğunu ve aklın ilerlemesini durdurduğunu ifade etmiştir (Sena, 1978: 319). Bu konuda Thomas Paine (2017) ise, doğru bir şekilde anlaşıldığında mutluluğun deizmde bulunabileceğini, diğer tüm sistemlerin akla ve mantığa uymayan kavramlar barındırdığını savunmuştur. Ayrıca evrenin yapısı, yaratılış sistemi, Tanrı'nın mevcudiyetine ilahi kitaplardan daha büyük bir kanıt olduğunu ifade etmiş; ilahi vahyin doğanın mükemmelliğinde bulunduğunu belirtmiştir.

1. 5. Deizmde Tanrı, Evren ve İnsan İlişkisi

Deizm akımının Tanrı, evren ve insan ilişkileri hakkındaki düşüncelerinden bahsetmek günümüzdeki gençlerin deizme yönelme sebeplerini irdelerken fayda sağlayacaktır. Bu yüzden deizm akımının Tanrı tasavvuru; evrenin yaratılışı, düzeni ve işleyişi; Tanrı'nın insanlarla ilişkisi bağlamında vahiy, peygamberlik, kutsal kitaplar, mucize, ibadet, ahiret konularındaki görüşlerine kısaca yer verilmesi ön görülmüştür.

1. 5. 1. Tanrı Tasavvuru

İnsan dünyaya gelir, düşünmeye başlar, çevresinde yaşanan olayları sorgular ve bir anlam arayışı içine girer. İnsan yaratılışı gereği bir üstün varlığa inanma ihtiyacı duyar. Bu anlam arayışı ve inanma ihtiyacı neticesinde Tanrı'nın varlığını keşfeder. Tanrı ile ilgili düşünceler her inançta farklılık gösterir. Bu yüzden Tanrı için genel bir tanım yapmak mümkün değildir. Her insanın zihni yapısındaki Tanrı tasavvuru çeşitli niteliklere sahiptir.

Evren mükemmel şekilde yaratılmıştır ve yaratılan her düzenek başka bir düzeni beraberinde getirmiştir. Evrende yaratılan her şeyin bir sebebi olduğuna göre bu sebepler zincirinin en sonunda bir ilk sebep olmalıdır. Deistlere göre bu ilk sebep, Tanrı'dır. Tanrı; varlığı ve mahiyeti sadece akıl ile kavranabilen, ezeli-ebedi olan, evreni bir şekilde yaratmış bulunan fakat ona hiçbir biçimde müdahale etmeyen mutlak

aşkın bir varlıktır (Taylan, 2010: 265). Tanrı, evreni mükemmel düzen içinde yaratmış ve evrenin işleyişini kusursuz tasarlamıştır. Evreni yarattıktan sonra da herhangi bir müdahaleye ihtiyaç duymamıştır.

Tanrı'nın var olduğuna dair birçok kanıt sunulmuştur. Nizam ve gaye delili bunların başında gelmektedir. Âlemdaki her şey belli bir matematiksel düzen içinde gerçekleşmekte ve bu nizam hiçbir şekilde bozulmamaktadır. Evrendeki yasalar belli ilkelere göre hareket ettiği için, insan aklı ve gözlemleriyle Tanrı'nın varlığına ulaşabilmektedir. İlk hareketi başlatan, evreni inşa eden, değişmez yasalar koyan ve evreni yarattıktan sonra müdahale etmeyen Tanrı tasavvuru, Aristoteles'in Tanrı anlayışıyla da benzerlik göstermektedir. Çünkü Aristoteles, hareket etmeyen ama hareket ettirici olan bir Tanrı anlayışına sahiptir. Ayrıca ezeli bir varlığın maddeye hareket verdiğini ve daha sonradan neyin olup bittiğini bilmediğini iddia etmiştir (Cevizci, 1999b: 823). Tanrı'nın âleme herhangi bir müdahalede bulunmadığı düşüncesinde olduğu için deizm, diğer monoteist dinlerin ulûhiyet inançlarından ayrılmıştır.

Bilimsel çalışmaların sonucunda ortaya çıkan ve keşfedilen bilgiler ışığında Tanrı'nın varlığına ulaşılmıştır. Evrenin mükemmel şekilde tasarlanması, evrenden daha mükemmel bir tasarımcının varlığına işaret etmiştir. İnsanoğlunun zihninde sorguladığı bu tasarımcı, kendisinden daha büyüğü düşünilemeyen bir varlık olarak nitelendirilmiştir (Anselm, 2011: 463). Kant (2011: 467)'a göre insanlar da her zaman mutlak olarak zorunlu bir varlıktan söz etmişlerdir. Çünkü Tanrı'nın zorunlu olması onun mahiyeti gereğidir. Ayrıca Descartes da Tanrı'nın mükemmel olması nedeniyle yokluğunun düşünilemeyeceği, çünkü varlık veya var olma niteliği mükemmelliğin bir gereği olduğunu ifade etmiştir (Reçber, 2016: 125).

Tanrı'nın taşıdığı özelliklere kutsal metinlerden değil, bizzat Tanrı'nın yarattığı doğa ve insandan hareketle ulaşılır (Dorman, 2009: 223). Örneğin Tanrı, insanlara bahsettiği bu mükemmel tasarımla ne kadar iyi ve cömert; evreni yaratmasıyla da ne kadar güçlü ve özgür olduğunu göstermiştir. Hiçbir topluluğu bir diğerinden üstün yaratmadığı için de adil olma niteliğini kazanmıştır. Tindal (1731: 1; Akt.: Dorman, 2009: 241-242)'a göre Tanrı, tarafsız ve adil olduğunu evreni tüm insanlığın beklentilerini karşılayacak şekilde yaratarak ispat etmiştir. Yine Herbert'a göre insan çevresinde yaşanan olaylardan yola çıkarak Tanrı'nın bilgeliğine ulaşabilmektedir (Cherbury, 1937: 293; Akt.: Taşkiran,

2011: 63). Bilimsel çalışmaların sonucunda elde edilen bilgiler de Tanrı'nın her şeyi en ince ayrıntısına kadar bildiğini ve sonsuz ilim sahibi olduğunu kanıtlamıştır. Bu yüzden deizme göre, Tanrı'nın sıfatlarını anlamak için kutsal metinlerde yazılan bilgilere yani vahye ihtiyaç görülmemiş; insanın akli ve gözlemleriyle Tanrı'nın sıfatlarını fark edebileceği savunulmuştur. Ayrıca aklın, bilginin ve sağduyunun kolektif kullanımıyla Tanrı'nın varlığına gidilebileceği ve kurtuluşun bu üç temel olguda olduğu ifade edilmiştir (Düzgün, 2017, 8).

Hıristiyanlıktaki insanın doğuştan günahkâr olduğu düşüncesi; Tanrı'nın baba, oğul, kutsal ruh üçlemesinden oluşması; Hz. İsa'nın çarmıha gerilerek ölmesi ve kurtarıcı olarak geri geleceği inancı aydınlanma dönemiyle birlikte ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Özellikle Tanrı'nın üç unsurdan oluşması meselesi deistlerin tek yaratıcı inancına ters düşmüştür. Çünkü deistlerin hepsi tek Tanrı inancını benimsemiştir. Ayrıca deistlerin Tanrı inancı aşkın bir yapıdadır. Aşkın bir varlığın yeryüzüne inmesi veya oğlu olarak nitelendirdiği Hz. İsa'nın bedenine girmesi yahut birden fazla olması özüne aykırı olduğu savunulmuştur (Dorman, 2009: 230). Deizm bu özelliğiyle İslam dinindeki tevhit inancıyla benzerlik göstermiştir.

1. 5. 2. Evrenin Yaratılışı ve İşleyişi

Deistlere göre, evreni yaratan ve evrendeki yasaları koyan varlık Tanrı'dır. Bu yüce Tanrı, evrenin dışında ayrı bir varlık olarak görülür. Evrendeki düzeni oluşturan yasalar incelendiğinde evrenin kendiliğinden var olmadığı, mutlaka bir başlangıcının olduğu ve bu başlangıcı başlatan bir yaratıcının olması gerektiği konusunda deistler benzer görüşlerde bulunmuşlardır. Bu yüzden Tanrı, evreni yaratan bir mimar veya evrendeki düzeni sağlayan bir makinist olarak nitelendirilmiştir.

Birçok deiste göre evrenin var olması, bir yaratıcının varlığını zorunlu kılmıştır. Bu durum Newton'un saat-saatçi benzetmesiyle şöyle açıklanmıştır: Nasıl saatin var olması için bir saatçinin var oluşu zorunluysa, evrenin var olması da Tanrı'nın var oluşunu zorunlu tutmuştur (Cevizci, 2002: 112). Evren bir saatin çalıştığı gibi kusursuz bir şekilde işlemektedir. Saatteki herhangi bir kusur saatçinin kusuru olacağı için evrendeki tasarımın da kusursuz olması gerekir. Çünkü Tanrı kusursuzdur ve evreni mükemmel şekilde tasarlamıştır. Mükemmel şekilde tasarlanan evrenin işleyişine daha sonradan bir

müdahale Tanrı'nın zatına aykırı olacaktır. Bu yüzden deistler, evren yaratıldıktan sonra yapılacak bir müdahalenin Tanrı'nın gücüne, bilgisine ters düşeceğini savunmuşlardır.

Tanrı'nın evrendeki etkisinin devam etmediği düşüncesiyle diğer monoteist dinlerden ayrılmış; evreni yaratıp yasaları koyduktan sonra işlevselliği kaybedeceği düşüncesiyle eleştirilmiştir. Oysa deistlere göre, evrende yaşanan her olay Tanrı'nın iradesinin sonucudur. Tanrı'nın iradesi evrensel yasalara bağlı olduğu için evrendeki düzenin bozulmasının mümkün olmadığını ifade etmişlerdir (Taşkıran, 2011: 61). Fakat deistler Tanrı'nın evreni yaratma konusunda aynı düşüncedeyken Tanrı'nın hangi düzeyde evrenin işleyen sürecine müdahil olduğu konusunda ihtilaf içindedirler (Ceylan, 2005: 189). Çünkü bazı deistlere göre evrenin işleyişinde hiçbir şekilde müdahale etmezken bazı deistlere göre Tanrı'nın bazı ilahi eylem ve kontrolleri devam etmektedir. Örneğin Descartes bu konuda âlemde sürekli bir yaratmanın söz konusu olduğunu ifade ederek bu durumun Tanrı'nın sürekli âleme karışması şeklinde olmadığını savunmuştur. Ona göre âlemin sürekli yaratılması demek onun derece derece yetkinleşmesi ve oluşması demektir (Sena, 1978: 284). Fakat bu düşüncede olan kimselerin gerçekten deist olmadıkları hususunda eleştiriler söz konusudur.

1. 5. 3. İnsanın Tanrı ile İlişkisi

Tanrı evreni yarattıktan sonra herhangi bir müdahalede bulunmadığı için insandan ve insanın yaptıklarından uzak bir Tanrı anlayışı vardır. Tanrı'nın evrenden bağımsız olması bazılarına göre Tanrı'yla insan arasında bir ilişkinin olmadığı şeklinde yorumlansa da bazılarına göre insanın Tanrı'ya karşı sorumlulukların bulunduğu savunulmuştur. Çünkü insan doğası gereği evrendeki düzeni sorgulayacak ve akıl yetisiyle Tanrı'ya olan ahlaki sorumluluğunu fark edebilecek şekilde yaratılmıştır. Bu yüzden de dünyada erdemli bir insan olmak için çabalaması ve Tanrı'ya karşı iyi bir kul olabilmesi gerekir.

İnsanın Tanrı'yı bulması için vahye, peygambere, kutsal kitaba ihtiyacı olmadığı gibi ahlaklı bir insan olması için de bunlara ihtiyacı yoktur. İlahi bir vahyin gerçekleşmesi tamamen aklın ve bilimin dışındadır. İnsan düşünerek ve akıl yürüterek Tanrı'nın varlığına ulaşabilecek şekilde yaratılmıştır. Eğer bir vahyin varlığından söz edilecekse bu vahiy peygamberin bildirdiği şekilde değil doğada gözlemlenen olaylar olarak ifade edilmelidir (Paine, 2012: 27). Deistlerin içerisinde vahyin olabileceğini kabul edenler de

mevcuttur. Bunlar ilahi vahyin akıl süzgecinden geçirilerek gerekli hususlarda kabul edilmesinde bir sakınca görmemişlerdir. Örneğin John Locke, vahyin zorunlu olmasıyla birlikte akla uygun olması gerektiğini savunmuştur. İnsanın vahyin bildirdiklerine tek başına ulaşmasının mümkün olmadığını, vahyin aklın üstünde olduğunu ve aklın vahyi tamamladığını ifade etmiştir (Başçı, 2002: 41). Toland ise Locke düşüncesini ileriye götürerek gerçek vahyin mutlaka akla uygun olması gerektiğini söylemiştir. Böylece vahyin üzerinde yargıda bulunacak tek otoritenin akıl olduğu iddia edilmiştir (Başçı, 2002: 52). Bu yüzden deizm de ya aklın vahiyle uyum içinde bulunması gerektiği ya da vahyin akla uygun olması gerektiği tezi savunulmuştur (Cevizci, 1996: 128).

Deizmde, İslam dininin inanç esaslarından olan kutsal kitaplar ile peygamberlik vasfı reddedilmiştir. Çünkü Tanrı'nın insanlarla iletişime geçmesi için kutsal vahye ve peygamberin aracılığına gerek yoktur. Deistlere göre Tanrı'ya atfedilen kitapların çokluğu sahtekârlığın bir kanıtı ve din adamlarının bir aldatmasıdır (Ceylan, 2005: 192). Kutsal kitaplar tarafsız bir şekilde incelendiğinde birçok yanlış bilgiyi içinde barındırdığı ve insan aklına ters olduğu anlaşılacaktır. Özellikle Hıristiyanlığa tepkisel olarak ortaya çıkan deizm, İncil'de yer olan olağanüstü anlatımlara itiraz etmiş ve bu olayların mümkün olmayacağını savunmuştur. Fakat kutsal kitabı tamamen reddedenlerin yanı sıra kutsal kitaptaki bilgileri aklın ışığında analiz eden, mucize ve mistik öğelerden ayıranlar da mevcuttur (Başçı, 2002: 72). Mucizeler ve mistik öğeler akıl ve bilimle çeliştiği için deistler tarafından kesinlikle kabul edilmemiştir. Tanrı evreni hassas bir dengede yaratmıştır ve bu dengenin bozulması mümkün değildir. Evrendeki düzenin bozulmasının Tanrı'nın koyduğu yasalara aykırı bir durum olduğu ifade edilmiştir. Peygamber olarak kendisini tanıtan kimselerin mucize gerçekleştirme veya Tanrı'nın varlığını insanlara hissettirmesi için mucizeye ihtiyaç duyması gibi bir durum söz konusu olamaz. Bu konuda Herbert, insanın bir mucizeye ihtiyaç duyması durumunda kendi bedenine veya doğaya bakmasının yeterli olduğunu ifade etmiştir (Taşkiran, 2011: 137). İnsanın akli doğru yolu bulabileceği için de peygamberlere ihtiyaç görülmemiştir.

Tanrı ile insan arasındaki ilişki teizmdeki gibi insanın sürekli Tanrı ile iletişim halinde olması şeklinde değildir. Deizmin, Tanrı'nın sadece varlık bakımından değil etkinlik bakımından da evrenin dışında tutulduğu için ibadet, dua, tövbe gibi hususları da doğal olarak anlamsızlaştırdığı ifade edilir (Taylan, 2010: 266). Fakat deizmdeki ibadet

anlayışı geleneksel bir ibadet anlayışından farklıdır. Birçok deist Tanrı'ya ibadet edilmesi gerektiği, en büyük ibadetin ise erdemli bir hayat sürmek olduğunu belirtmiştir (Başçı, 2002: 38). İyiliklerin yapılması ve kötülüklerden uzak durulması insanların mutlu yaşamaları için gerekli görülmüştür. Bu durum hem toplumdaki huzur için hem de Tanrı'nın insanlara bahsettiği güzelliklere teşekkür etmek için gereklidir. İnsan hata ve kötülük yapabilecek potansiyelde olan bir varlıktır. Kurtuluşa erebilmek için de hatasını fark edip tekrardan doğruya yönelmesi gerekir. Herbert' a göre kurtuluşa ermenin tek yolu da güzel ahlaklı yaşamaktan ve tövbe etmekten geçmektedir (Taşkıran, 2011: 78).

İnsan kendi hür iradesiyle yaptığı davranışlarından sorumlu tutulmuştur. Birçok deist, klasik kader anlayışına karşı çıkmış ve insanın davranışlarında özgür olduğunu savunmuştur. Davranışlarında özgür olamayan bir insanın yaptıklarından sorumlu tutulmasının Tanrı'nın adalet sıfatıyla örtüşmeyeceği ifade edilmiştir (Dorman, 2009: 298-299). İnsanın dünyada yaptığı iyi ve kötü davranışların akıbeti ahiret inancı fikrini oluşturmuştur. Fakat Tanrı ile insanın arasındaki ilişkinin ödül ve ceza üzerine kurulmaması gerektiği, insanın ahlaklı yaşaması için ödül ve cezaya gerek olmadığı söylenmiştir. İnsanın tabiatı gereği iyi olana meyilli olduğu, yaptığı iyilikleri korktuğu için yapmadığı savunulmuştur (Gündoğar, 2017, 36).

Ahiret hayatı konusunda da deistler arasında farklı düşünenler olmuştur. Bazı deistler, insanın yaptıkları eylemlerden ötürü ruhun ölümsüzlüğüne inanarak ahiret hayatını bir zorunluluk olarak görürken; bazıları ruhun ölümsüzlüğü ve ahiret hayatı gibi bir durumun olması söz konusu olmadığını savunmuştur. Ahiret hayatının mümkün olduğunu düşünenler; ölümden sonra ruhun ölümsüz olduğunu, dünyada erdemli yaşayanların Tanrı'nın vaadine ulaşacağını söylemişlerdir. Bunlar dünyada toplumun düzeni bozan, kötülükler yapan insanlar için de ahirette bir cezanın olduğuna inanmışlardır. Voltaire ise ahiret hayatı konusunda Tanrı'nın cezalandırmasını ve mükâfatlandırmasını kabul etmekle birlikte nasıl olacağı konusunun bilinemeyeceğini ifade etmiştir (Okumuş, 2008: 81). Paine de Tanrı'nın dilemesi halinde ahiret hayatının var olacağını fakat bu durumun kesin olarak bilinemeyeceğini söylemiştir (Dorman, 2009: 306).

Tanrı'nın insanla ilişkisi konusunda farklı uç noktalarda yaklaşan deizm inancı, İslam dininin temel esaslarıyla tamamen çatışmakta ve dini öğretilerinin birçoğunu

reddetmektedir. Kur'an-ı Kerim'deki bilgileri eleştirmekte, akla uygun olmayan hususları kabul etmemektedir. Peygamber olarak tanıtılan kişilerin zeki kimseler olduğunu ve dini kendi çıkarları doğrultusunda dini yönettiğini düşünmüşlerdir. Âdem'in yaratılışı, Hz. İsa'nın göğe yükselmesi gibi kıssaların yanı sıra Kur'an-ı Kerim'de anlatılan mucizelerin de bilimle çatıştığı için mümkün görmemişlerdir. Melek gibi görünmeyen varlıklara inanma zorunluluğu olmadığını, ibadetler hususunda ise sadece güzel ahlaklı yaşanması gerektiğini öne sürmüşlerdir (Dorman, 2009: 258-293).

1. 6. Deizmin Diğer İnanç Biçimleriyle İlişkisi

Deizmle en çok benzerlik gösteren ve ilk başta aynı olduğu düşünülen, daha sonradan bazı hususlarda birbirinden ayrılan diğer Tanrı anlayışlarının başında teizm gelmektedir. Kelime anlamı bakımından deizmle aynı anlama gelen **teizm**, bir olan Tanrı'nın varlığına inanmaktır. Daha dar anlamda ifade edersek teizm, bilinçli bir şekilde Tanrı'nın varlığına inanmanın yanında O'nun aşkınlığını, yaratıcılığını, zâtiyet ve şahsiyetini yani gerçek, şuurlu ve iradeli bir varlık olduğunu kabul etmektir (Topaloğlu, 2011: 332). Teizme göre ezeli ve ebedi olan Tanrı'nın varlığı, kendisindedir. O kimseye muhtaç değildir ve her şeye gücü yetendir. Evreni yaratan, yöneten, koruyan; her şeyi bilen ve her yerde varlığı bulunandır. Sonsuz iyi, adaletli, merhametli, cömert olan Tanrı; ahlak ilkelerinin de asıl kaynağıdır. Bu yüzden de Tanrı'ya sonsuz saygı duyulmalı, dua ve ibadet edilmeli, emir ve yasaklarına riayet edilmelidir (Taylan, 2010: 261).

Teizm aslında ilahi dinlerin ulûhiyet anlayışlarının temelini oluşturmaktadır. Çünkü Tanrı'ya atfedilen tüm özellikler üç büyük ilahi dinin Tanrı anlayışıyla paraleldir. Ayrıca ilahi dinler gibi teizm de vahyi kabul etmekte ve Tanrı'nın mucizeler yarattığına inanmaktadır (Topaloğlu, 2011: 332). Kutsal kitaplara ve bu kitaplar ışığında yapılan tefsirler doğrultusunda inanç esaslarına inanmayı ön görmektedir (Ceylan, 2005: 181-182).

Görüldüğü üzere geniş anlamlarıyla her ikisi de Tanrı'nın varlığına inanma ve bir şekilde savunma olarak tanımlanmış fakat yaşayış ve inaniş bakımından zamanla birbirinden ayrılmıştır. Tanrı'nın varlığı, birliği ve evreni mükemmel şekilde yaratması konusunda aynı düşüncede olsalar bile Tanrı'ya yüklenen misyon açısından farklılık

göstermişlerdir. Deizme göre Tanrı evreni mükemmel şekilde tasarlamış ve evrenin işleyişi sırasında herhangi bir müdahaleye gerek görmemişken, teizme göre evrendeki düzenin işleyişi ve korunması konusunda Tanrı'nın etkisi devam etmiştir. Aynı şekilde teizm, Tanrı'nın canlılar ile arasındaki ilişkiyi sadece yaratmakla sınırlı görmemiş ve sürekli ilişkinin devam ettiğini savunmuştur. Bu yüzden deizm, Tanrı insan ilişkisini salt bir kavrama irca ederken, teizm kendisiyle daima ilişki kurulabilecek bir Tanrı tasavvurunu sunmuştur. Çünkü insanın, kulluk edebileceği, kendisine yakın hissedebileceği, sıkıntısına ve mutluluğuna ortak olabileceği, dua edebileceği bir Tanrı'ya ihtiyacı vardır (Taylan, 2010: 262). Ayrıca teizmin kabul ettiği peygamber, vahiy, mucize gibi dinsel öğretiler; akla ve mantığa aykırı olduğu için deizmde kabul edilmemiştir. Bunun yanı sıra ahiret hayatı ve ödül cezanın varlığı bazı deistler tarafından kabul edilirken bazı deistler tarafından reddedilmiştir. Kısacası bir dinin otoritesi, kuralları, ilkeleri teizm tarafından onaylanmış fakat deizm tarafından eleştirilmiştir.

Tanrı hakkında görüş beyan eden yaklaşımlardan biri de “her şey Tanrı'dır” görüşünü savunan panteizmdir. **Panteizm**, tanrı ve âlemin özdeşliği doktrinine denir (Gündüz, 2017: 389). Bu yaklaşıma göre Tanrı-âlem ikiliği ortadan kalkar. Tanrı'nın her şeyi ihtiva ettiğini hatta Tanrı'nı her şey olduğunu, dolayısıyla ne tabiatın ne de insanın müstakil varlıklar gibi görülebileceğini, onların sadece ilahi varlığın farklı tarzdaki açılımlarından ibaret olduğunu savunur (Aydın, 1990: 145). Kısaca Tanrı her şeydir ya da her şey Tanrı'dır. Âlem ve Tanrı aynıdır veya âlem Tanrı'nın tabiatını bir tür ifade edişidir (Arıcan, 2016: 67).

Panteizme göre, Tanrı ile evren ayrı şeyler olarak düşünülemez. Bunlar birbirini kuşatan unsurlardır. Tanrı ile evrenin bir ve aynı olduğunu öne sürmenin yanı sıra sonlu sınırlı dünyanın, sınırsız ve mutlak varlığın bir parçası, görünüşü ya da tezahürü olduğunu savunur (Cevizci, 1999b: 675). Bu durumda her şey Tanrı'nın bir görüntüsüyse her şey kutsaldır. Bütün varlıklara, Tanrı'nın bir görüntüsü olduğu için sevmek ve saygı göstermek gerekmektedir.

Panteizm akımı üzerine düşünürlerin bazı hususlarda farklı görüşleri vardır. Bazı düşünürlere göre, Tanrı evrenle özdeş değildir ancak Tanrı'nın evreni içeren bir şey olarak görülmesi gerekir. Bir anlamda evren Tanrı'dır ancak Tanrı evrenden daha fazlasıdır (Evans ve Manis, 2010: 35; Akt: Arıcan, 2016: 68). Fakat bu görüşün aksine,

Tanrı'yı evrenle içkin bir varlık olduğunu düşünerek evrenin ötesinde varlığını yani aşkınlığını reddedenler de bulunmaktadır (Topaloğlu, 2001: 32).

Panteizmdeki evrenin dışındaki varlığı kabul etmemesi görüşü, deizmin Tanrı'nın yarattıktan sonra bir otoritesinin olmadığı görüşünü desteklemiş olsa da aralarında birçok açıdan farklar vardır. Deizme göre, Tanrı evrenin bir yaratıcısı ve ilk nedenidir. Panteizme göre ise Tanrı ile evren aynı şeylerdir ve birbirinin sebep sonucudur. Ayrıca panteizmde, deizmdeki gibi evreni yaratma söz konusu olamaz. Ona göre zaten yaratan ve yaratıcı ilişkisi de yoktur. Deizmdeki, Tanrı'ya atfedilen yaratma, kudret, irade, ilim gibi sıfatlarda panteizme göre geçerli değildir.

Deizm ve panteizmin aşırılıklarına karşı orta yolu bulmaya çalışan diğer bir Tanrı anlayışı panenteizmdir. "Her şey Tanrı'dadır" anlamına gelen **Panenteizm**, her şeyin Tanrı'da var olmasına rağmen Tanrı'nın her şeyle özdeş olmadığını ve Tanrı'nın varlığının bu şekilde tüm âlemi kuşatıp içine aldığı bir Tanrı anlayışıdır (Gündüz, 2017: 388).

Panenteizme göre, âlem ile Tanrı hem aynıdır hem de ayrıdır. Yani hem bütün varlıklardan ayrıdır hem de var olan her şeyi kuşatandır. Deizmdeki gibi âlem ile Tanrı tamamen ayrı olarak görülmemiştir ama panteizmdeki gibi de aynı değildir. Bu anlayışa göre Tanrı âlemden hem içkindir hem de âleme aşkındır. Başka bir ifadeyle âlem Tanrı'dadır ama Tanrı değildir; her ne kadar âlemin dışında olsa da âlemlerle iç içedir.

Çift kutuplu bir Tanrı anlayışı olan panenteizm, Tanrı'yı iki farklı açıdan yorumlamıştır. Tanrı bir yönüyle esas mahiyetiyle değişmezken diğer bir yönüyle süreç içinde olan sürekli değişendir. Evrendeki düzenin olması Tanrı'nın değişmeyen; Tanrı'nın evrendeki düzeni yönetmesi, koruması ise onun değişen bir özelliğidir. Ayrıca Tanrı hem sınırlıdır hem sınırsız; hem mutlaktır hem izafidir (Gündüz, 2017: 388).

Deizm, Tanrı'nın evrenin mükemmel şekilde yaratıldığını ve sonradan evrenin işleyişinde bir müdahalenin söz konusu olmayacağını savunurken, panenteizm Tanrı'nın evrenin işleyişinde ve korunmasında aktif rol oynadığını savunur. Geleneksel teistik izahlarına göre Tanrı mutlak, değişmez ve sonsuz güç sahibi olarak tanımlanmamıştır. Fakat panenteizmde Tanrı izafi ve değişken olarak da yorumlanmıştır. Mesela panenteizm görüşünün savunucularından Hartshorne Tanrı'yı gelişen, âlemi algılayan ya da kavrayan, böylece daima yeni muhteva kazanan bir varlık olarak görmüştür. Aynı

şekilde Whitehead, Tanrı'nın değişebileceğini çünkü âlemin değişken olduğunu savunmuştur (Taylan, 2010: 287).

Deizme göre Tanrı ilk neden olarak görülürken, panenteizme göre Tanrı hem neden hem sonuçtur. Değişmeyen özü gereği bağımsız, değişen özü gereği bağımlıdır (Yasa, 2005: 137). Ayrıca Tanrı cezalandıran, zorlayan, katı kuralları olan bir varlık değildir; sevgi ve şefkat sahibi olan, insanların acılarını paylaşan, ikna eden bir varlık olarak görülmüştür (Arıcan, 2016: 74).

Tanrı anlayışı konusunda bir diğer yorum agnostisizmdir. **Agnostisizm**, insan aklının Tanrı ve evren hakkındaki mutlak gerçeğin bilinemeyeceğini savunur. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Tanrı'nın var olup olmadığının bilinemeyeceği konusunda görüşler yaygınlık kazanmaya başlamıştır (Kutluer, 2003: 41). Bu yaklaşıma göre, maddi dünya dışındaki hiçbir varlık bilinemez. İnsan aklının Tanrı'nın varlığını ispat etmesi veya inkâr etmesi mümkün değildir; vahiy veya akılla Tanrı'yı bilebilmesi de söz konusu olamaz.

Deizm, Tanrı'nın varlığının, birliğinin, evrenin yaratılışının akıl ve bilimle bilinebileceğini savunurken; agnostisizmin böyle bir şeyin bilinemeyeceğini, hakkında yorum yapılamayacağını savunması onları birbirinden ayıran en net çizgi olmuştur. Deizme göre insan aklıyla evrendeki düzeni keşfederek Tanrı'ya ulaşılır ve evren hakkında bilgi sahibi olabilir. Fakat agnostisizm bir takım hislerle Tanrı'ya inanılsa bile bunun ispat edilemeyeceğini, bu konuda aklın yetersiz olduğunu savunmuştur (Öztaş, 2006: 35).

Tanrı hakkında görüş beyan eden ve Tanrı'nın varlığını reddeden akımlardan biri de nihilizmdir. "Aşırı bireycilik, hiççilik, yokçuluk" anlamına gelen **nihilizm**; var olan bütün varlıkları, değerleri ve gerçekleri reddeder. Her türlü siyasi düzeni inkâr eder, toplumun birey üzerinde baskısını kabul etmez (TDK, 2018). Nihilizm; gerçek ve nesnel bir doğru olamayacağını, hiçbir şeyin bilinemeyeceğini, bilginin bir yanılsamadan başka hiçbir şey olmadığını, her türlü bilginin değersiz ve anlamsız olduğunu savunur. Her türlü bilgiye de şüpheyile yaklaşır (Bilen, 2016: 23).

Nihilizm evrenin anlamsız ve amaçsız olduğunu, insan yaşamının hiçbir değeri ve anlamı olmadığını, yaşamaya değer hiçbir şeyin bulunmadığını ifade eder. Geleneksel ahlakın ilke ve yükümlülüklerini yok sayar, her türlü ilke ve değeri sorgular, ahlaki

değerlerin akıl yoluyla temellendirilemeyeceğini savunur. Ayrıca nihilistlere göre insanlar güçlüler ve zayıflar diye ikiye ayrılırlar. Mevcut ahlak sistemini Tanrıya inanan zayıf insanlar; çağının modası geçmiş değerlerini reddeden, yeni değerler oluşturabilenler ise güçlü insanlardır (Çoşkun, 2017: 11). Kısacası nihilizm Tanrı'nın varlığını, iradenin özgürlüğünü, bilginin imkânını, ahlaki değerlerin hepsini reddeder; metafizik ve ahlaki güçleri kabul etmez, değerlere ve düzene karşı çıkar, hiçbir iradeye boyun eğmez (Bilen, 2016: 25).

Netice olarak nihilizm birçok farklı açıdan deizmden ayrılır. Tanrı'nın varlığını reddeden nihilizmin aksine deizm Tanrı'nın varlığını şüphe duymadan kabul eder. Hatta Tanrı'yı evrenin mimarı olarak görür. Nihilizm evrenin bir amacı ve düzeni olmadığını savunurken deizm tam tersine evrendeki her şeyin bir düzen içinde olduğunu ve her şeyin bir sebebi olduğunu ifade eder. Evrendeki muhteşem düzenden yola çıkılarak da insanın Tanrı'nın varlığına ulaşabileceğini savunur. Bunların yanı sıra deizm akla ve bilime sonsuz bir şekilde güvenirken nihilizm hiçbir bilginin bilinmeyeceğini savunur ve her türlü bilgiden şüphe eder. Ayrıca deizme göre insan aklıyla doğru ve yanlış ayırt edebilir ve bu yüzden ahlaklı bireyler olmak için çabalamalıdır. Fakat deizmin aksine nihilizme göre ahlaki değerler akıl veya sezgi yoluyla bilinemez. Tüm değerler akıl dışıdır ya da toplumsal baskının bir ürünüdür. Kısacası her şeyi reddeden nihilizm, deizmin kabul ettiği ve savunduğu birçok görüşün tam karşısında durmaktadır.

Deizmle ilişkili olan ve bazı hususlarda birbirleriyle benzerlik taşıyan akımlardan biri de sekülerizmdir. **Sekülerizm**, kelime kökeni olarak 'dünyaya ait olan', 'dini olanın dışında', 'toplumsal ahlak standartlarının dine ve dinlere göre değil de güncel hayata göre düzenlenmesi', 'dünyevi hayatı ilgilendiren her konuda dini dışlama' gibi anlamlara gelir. Sekülerizm dinin toplumdaki otoritesini yitirmesi ve insanın sadece bu dünyaya yönelmesidir (Özel, 2003: 9). Sekülerizm bir düşünce akımı ve bir hayat tarzı olarak dinin dünyevilikle olan her türlü aksiyonla bağlantısını keser ve dini özelleştirir (Altıntaş, 2005: 44). Aydınlanma dönemiyle birlikte ortaya çıkan ve ilahi temeldeki her şeye karşı çıkan sekülerizm insanı merkeze alır, akli mutlaklaştırır ve aşkını reddeder (Altıntaş, 2005: 42).

Modernleşmeyle birlikte Batı toplumlarımızda dini kurumlar, dini pratikler, dini düşünce çöküşe geçmiş ve insanlar dünyevi olana yönelmeye başlamışlardır. Zamanla insanlar dünyevi işlerden dini ayrı tutmuşlar, dünyayı anlamak için herhangi bir dini bilgiye

gerek olmadığını savunmuşlardır (Özel, 2003: 9). Sekülerizm bu bakımdan deizm düşüncesini desteklemiştir. Çünkü deizm dini kurumlara karşı çıkmış ve Tanrı'nın evrene herhangi bir müdahalesi olmayacağı için dini pratiklere gerek olmadığını savunmuştur. Sekülerizm dini otoritenin günlük hayatı ilgilendiren konularda bir etkisinin olmadığını belirtirken deizm de aynı şekilde dini bir otoritenin varlığına karşı çıkmıştır.

Sekülerizme göre doğüstü varlıklara inanç, bilimin gelişmesinin bir sonucu olarak ortadan kalkacaktır (Stark, 2003: 196; Akt: Özey, 2007: 115). Oysa deizme göre bu durum Tanrı'nın varlığına olan inancı ortadan kaldırmaz aksine O'na hayranlık uyandırır. Çünkü bilimsel gelişmelerle ortaya çıkan evrendeki muhteşem düzen Tanrı'nın varlığının bir göstergesinin sonucudur. Seküler insanların çoğu Tanrı'nın varlığını sorgulamazken deistler evrenin ilk nedeni olarak Tanrı'nın varlığını kabul eder ve insanın aklıyla Tanrı'yı bulabileceğini, bunun için bir ilahi vahye gerek olmadığını savunur. Ayrıca sekülerizm modern kültürün getirdiği bir yaşam tarzıyken deizm bir inanma biçimidir.

Deizmle ilişkisi olan ve son olarak bilinmesi gereken bir diğer görüş ise ateizmdir. **Ateizm**, Tanrı'nın veya tanrıların varlığını reddeden ya da Tanrı'nın yokluğunu ortaya koymaya çalışan felsefi bir akımdır. (Gündüz, 2017: 58) Tanrı'nın varlığına inanmayan yahut Tanrı yokmuş gibi yaşayan kimselere de ateist denilmektedir. Topaloğlu (2001: 19)'na göre ateizm birçok farklı açıdan tanımlanmaktadır. Bazen zihinde Tanrı düşüncesinin bulunmaması, bazen Tanrı'nın varlığının bilinçli bir şekilde reddedilmesi, bazen Tanrı yokmuş gibi yaşanılması, bazen de Tanrı'nın varlığına ilgisiz kalınmasıdır.

Teist bir Tanrı anlayışına tepki olarak çıkan ateizm, pratik ve teorik olarak iki açıdan ele alınmaktadır. Teorik açıdan ateizm, Tanrı'nın varoluşunun mutlak veya mutlak varlığın olanağını tümüyle dışlayan bir düşünce sistemidir. Pratik açıdan ise, kişinin yaşamını Tanrı konusunu hiç gündeme getirmeden sürdürmesi ve davranışlarında dünyevi değerleri temele almasıdır (Cevizci, 1999b: 83).

Ateizm, Tanrı'nın var olduğunu savunan görüşlere karşı çıkar ve doğası itibariyle bu yaklaşımları eleştirir. Tanrı'nın var olmadığını göstermek için felsefi, bilimsel, mantıkî ve ahlakî gerekçelere dayalı olarak deliller getirmeye çalışır (Erdem, 2016: 157). Bu

yüzden de deizmin kabul ettiği Tanrı varlığını eleştirmekte ve bilimsel-deneysel yollarla Tanrı'nın olmadığını ispat etmeye çalışmaktadır.

Aslına bakıldığında deizmin doğuşu ateizm düşüncesini desteklemiş; aydınlanma döneminde akıl ve bilimin ön plana çıkması sayesinde modern ateizme zemin hazırlanmıştır. Bu dönemde Nietzsche “Tanrı öldü” sözüyle Hıristiyanlıktaki Tanrı anlayışının artık etkisini kaybettiğini ifade etmiştir. Deizmdeki Tanrı'nın evreni yarattıktan sonra müdahale etmeme düşüncesi, akıl ve bilime aykırı olduğu için geleneksel din öğretilerini reddetmesi ve Tanrı-insan ilişkisi konusundaki görüşleri ilk başta ateizm olarak yorumlanmıştır. Fakat deizmin Tanrı'nın varlığını kabul etmesi, O'nu evrenin ilk nedeni olarak görmesi, evreni yoktan var etmesi düşüncesi ateizmden onu ayırmıştır. Çünkü ateizme göre Tanrı'nın varlığı söz konusu değildir. Evrenin ise bir başlangıcı yoktur.

Bazı deistlere göre bu dünyadaki yaşamdan sonra iyilerin ödüllendirileceği, kötülerin ise cezalandırılacağı yani adaletin mutlaka tecelli edeceği düşüncesi hâkimdir. Bu durum bazı deistlere göre dünyada bazılarının göre ise ahirette gerçekleşecektir. Oysa ateizme göre böyle bir durumun gerçekleşmesi mümkün değildir (Dorman, 2009: 22).

Görüldüğü üzere insanlığın başlangıcından bu zamana kadar Tanrı tasavvuru insanların zihinlerini karıştırmış, Tanrı hakkında devamlı yeni bir yorum getirilmesine sebep olmuştur. Özellikle aydınlanmanın ortaya çıkardığı dini hareketlilikle birlikte görüş farklılıkları çoğalmaya başlamıştır. Âlemin yaratılışı, işleyişi ve Tanrı hakkında birçok farklı anlayış geliştirilmiştir. Bazıları Tanrı'yı âlemin içinde tutmuş, bazıları âlemden ayrı yorumlamıştır. Bazılarına göre Tanrı'nın etkisi sürekli ve müdahalesi devam etmiş, bazılarına göre bu durum sadece ilk başlangıç olarak görülmüş ve müdahalenin söz konusu olmadığı savunulmuştur. Kimileri akıl ve mantığı Tanrı arayışında yeterli görürken kimilerine göre vahyin ihtiyacına gerek duyulmuştur. Hatta bir başka anlayışa göre Tanrı'nın bilinemeyeceği iddia edilmiş yahut Tanrı'nın varlığı tamamen inkâr edilmiştir. Netice olarak insanın olduğu her yerde bu inanç problemleri daima var olmuş ve farklı düşünceler etkisini devam ettirmiştir.

1. 7. Günümüzde Deizmin Yaygınlaşmasının Nedenleri

Deizm ilk başlarda batı toplumlarındaki Hıristiyanlık dininin öğretilerine tepki olarak doğmuş, zamanla dünyanın küreselleşmesiyle doğu toplumlarında ve İslam

coğrafyasında varlığını göstermeye başlamıştır. Her ne kadar İslam toplumlarında deizmin varlığından söz etmenin mümkün olmadığını ifade eden kimseler olsa da küreselleşmeyle birlikte batı toplumundaki meseleler İslam coğrafyasının da problemleri arasında yerini almıştır. Nitekim Haziran 2017 tarihinde MAK Danışmanlık tarafından yapılan “Türkiye’de Toplumun Dine ve Dini Değerlere Bakışı Araştırması”nda “Allah’ın varlığına, birliğine bizi yaratıp yaşattığına inanıyor musunuz?” şeklindeki soruya toplumun % 86 sı “Evet, Allah’ın varlığına, birliğine bizi yaratıp yaşattığına inanıyorum” derken aynı soruya, “Evet, Allah’ın sadece varlığına bizi yarattığına inanıyorum ama her şeye karıştığını karışacağını düşünmüyorum” diyen literal anlamda deist diye ifade edilenlerin oranı % 6, “Hayır, Allah’a inanmıyorum” diyerek ateist olduğunu ifade edebileceklerimizin oranı % 4, farklı çekincelerle bu soruya Cevap yok / Kararsız diyenlerin oranı % 4 olarak değerlendirilmiştir (MAK Danışmanlık, 2017: 4). Aslında bu araştırmanın iman esaslarıyla ilgili diğer soruları incelendiğinde deist oranının daha fazla olduğu ön görülmektedir. Konrad Adenauer Stiftung tarafından yapılan gençlik araştırması raporu incelediğinde ise “Yaşamımı din kurallarına göre şekillendiririm” ifadesine gençlerin %30’u katılmıyorum derken %31’i nötr kalmıştır. Aynı araştırmanın “Din ve bilim birbiri ile ters düştükları zaman bilimin dediğini kabul ederim” ifadesine gençlerin %29’u katılırken %36’sı ise nötr olarak kendisini ifade etmiştir (Konrad Adenauer Stiftung, 2017: 16-17). Gençlerle yapılan bir diğer araştırma raporuna göre ise “Allah’ın varlığına inanıyor musunuz?” sorusuna katılımcıların % 92,4’u “Kesinlikle inanırım”, % 5,6’sı “İnanırım”, % 1,5’i “Şüpheliyim”, % 0,6’sı “İnanmam” cevabını vermiştir. “Dindarlık açısından durumunuz nedir?” sorusuna ise katılan gençlerden % 3,1’i “Dine ilgisiz”, % 0,6’sı ise “Dine inanmaz” olduğunu belirtmiştir (SEKAM, 2013: 330, 337). Bu araştırmaların gençlerin dini ritüelleri yerine getirme konusundaki sorular incelendiğinde ise dini ritüelleri yerine getirenlerin oranının çok düşük olduğu görülmektedir.

Yapılan araştırmalar göz önünde tutulduğunda gençlerin zamanla dini yaşamdan uzaklaştığı, din bilim çatışması arasında kaldığı ve bunun neticesinde din karşıtı akımların modern çağla birlikte ülkemizde de arttığı söylenebilir. Bu akımlardan biri olan deizmin ise son zamanlarda gençler arasında popülerlik kazandığı gözlemlenmektedir. Deizm düşüncesine eğilim gösteren öğrenciler özellikle inanç esasları konularında ciddi sıkıntılar yaşamaktadır. Bu öğrencilerden bazıları kendisini ateist olarak ifade etmekten çekindiği için kendisini deist olarak tanımlarken bazıları da

tamamen farklı olma güdüsüyle kendisini deist olarak tanımlamaktadır. Bazıları ise bir yaratıcının varlığını tereddütsüz kabul etmekte ancak diğer inanç esaslarını ve dini ritüelleri sorgulamaktadır. Bunlar arasında da bir kısmı kendisini deist olarak ifade etmekten çekinmezken bir kısmı yönelttiği inanç sorularıyla deizme yöneldiğini hissettirmektedir. Ayrıca ülkemizde çoğunluk Müslüman olduğunu ifade etse de Allah'a ve dine inanan ancak Allah'ı ve dini hayatında belirleyici kılmayan ve sayıları azımsanmayacak kadar çok olan, "pasif deist" olarak adlandırılan bir kesim de vardır. Dolayısıyla deizm problemi sadece kendisini deist olarak ifade eden gençlerle sınırlı bir durum değildir (Dorman, 2017: 14).

Gençler arasında deizm düşüncesinin yaygınlaşmasında birçok farklı faktörün etkisinden bahsedilebilir. Bunların başında ergenlik döneminin etkisi gelmektedir. Ergenlik dönemi bireyin gelişim süreci içerisinde, ergenliğin başlangıcından fizyolojik erişkinliğe ulaşıncaya kadar geçen zaman dilimini kapsayan bir gelişim dönemidir (Koç, 2003: 115). Ergen bu dönemle birlikte soyut düşünmeye ve akıl yürütmeye başlar. Sıkça düşünülüp tartışılan tabiatüstü, dini ve metafizik konuları sorgular (Koç, 2003: 121). Dini duygunun en yoğun olduğu bu dönemde gençler, bu zamana kadar sorgulamadan kabul ettiği tüm inançları sorgular ve dini inanışlarından şüphe eder. Nitekim lise düzeyinde yapılan araştırmalarda ergenlerin inanç konusunda ciddi şüphe ve tereddütler içerisinde oldukları ve genelde merak ettikleri konuların başında inanç konularının geldiği belirtilir (Osmanoğlu, 2014: 199). Netice olarak ergenlik dönemine giren gençlerde dini şüphenin artması, gelişimsel dönemin etkisiyle de farklı dini inanışları merak etmesi ve ilgi duyması deizm gibi düşüncelerin yaygınlaşmasına neden olmaktadır (Şimşek, 2018: 33).

İslam dinine göre birey ergenlik dönemine girmesiyle birlikte dinin emir ve yasaklarından sorumlu tutulmuştur. Bu döneme girmeleriyle gençlerin bağımsızlıklarını kazanması ve aşırı özgürlük duygusu, dini otoriteye karşı çıkma durumunu beraberinde getirmiştir (Şimşek, 2018: 44). Gençlerin ise dinin, insanın hayattaki özgürlüğünü kısıtladığını düşünmeleri Allah'ın, peygamberin ve vahyin getirdiği ölçüleri reddetmelerine neden olmuştur. Ayrıca kendi nefesine ağır gelen durumlarda sınırsız bir şekilde yaşama isteği insanları deizm gibi düşüncelere yönlendirmiştir. Özellikle gençlerin ergenlik döneminin etkisiyle bağımsız olma arzusu, özgürlüğe olan düşkünlüğü ve kural tanımamazlığı onların din karşıtı akımlara olan ilgisini artırmıştır.

Sorumluluktan kaçma arzusuyla Tanrı'nın kontrolünden kendisini azat etmesine, tüm sorumluluğu ve kontrolü akla vermesine neden olmuştur. Böylece dinin vazifelerinin sorumluluğundan sıyrılarak daha dünyevi bir yaşama adapte olmuşlardır. Dini çok fazla sorgulamamaya başlamış ve kendi yaşamına göre bir din anlayışı belirleyerek hayatlarına devam etmişlerdir (Gündoğar, 2017: 32).

Gençlerin dini bir hayat tarzından uzaklaşarak yaşam sürmelerinin bir başka nedeni ise modernleşmeyle birlikte toplumun seküler bir yaşama yönelmesidir. Çünkü sekülerlik, dini dolayısıyla Tanrı'yı hayatın merkezinden uzaklaştırmış; dünyevi olan her şeyi hayatın merkezine yerleştirmiştir (Öztaş, 2006: 55). Bunun neticesinde de dini hassasiyetten uzak bir hayat süren gençler, zamanla ahiret hayatını görmezlikten gelmekte ve yaşam tarzını kendi isteklerine göre şekillendirmektedir. Ayrıca kendi işine yaramayan şeylere karşı ilgisiz kalan gençler, dünyada kendisine fayda sağlayacak işlere yönelmektedir. İhtiyaç duyduğu zaman sadece dine yaklaşan, ihtiyacı kalmadığı zaman din yokmuş gibi bir hayat yaşayan gençlerin bu şekilde düşünmesinde toplumun ve ailenin etkisi fazladır. Nitekim gençler sınav merkezli yetişmekte ve daima üst bir mevki, statü kazandırılmaya odaklandırılmakta ve dünyevi olana yönlendirilmektedir.

İnsanı hayatın merkezine koyan sekülerlik, insanın Tanrı ve kâinatla olan ilişkilerine zarar vermiştir. Bunun yanı sıra Tanrı'nın sözünü ve dolayısıyla peygamberi, ahiret hayatını kendi hayatından uzaklaştırmış; bunun yerine insanın rasyonalitesini yerleştirmiştir. İnsan aklının her şeyi anlayabileceğini öne sürerek bilimi hayatını anlamlandırmada en üst seviyeye taşımıştır. Böylece dünya ile dini bir bütün olarak görmek yerine birbirinden farklı olarak değerlendirmiştir (Öztaş, 2006: 55-56). Bu durum da gençlerin dine olan saygısını yitirmesine ve hayattan daha fazla haz almaya çalışmalarına neden olmuştur. İnsanların refah seviyelerinin artmasıyla dini duyarlılıkları azalmaya başlamış; daha çok eğlence, para, tüketim gibi dünyevi istekler ön planda tutulmuştur.

İnsanlar dünyadaki istekleri doğrultusunda Allah'a yönelmekte ve dua etmektedirler. Duygusal ve bilişsel açılardan psikolojik değişim sürecinin yoğun olarak yaşandığı ergenlik döneminde gençlerin yaptıkları dualara hemen karşılık bulamaması hayal kırıklığı oluşturmakta ve "Ben çok dua ettim ama dualarım kabul olmadı" gibi söylemlerde bulunularak Allah ile arasına mesafe koymasına neden olmaktadır. Bunun yanı sıra günlük hayatta insanların yaşamış oldukları zulüm, haksızlık, trafik kazaları,

depresyon, hastalıklar, masum insanların öldürülmesi gibi kötü tecrübeler iyi ve adaletli bir Tanrı anlayışı inancını zedelemektedir (Şimşek, 2018: 47-48). Nitekim öğretmenlerin tecrübelerinden elde edilen bilgiler ve Konya’da gerçekleştirilen “İnanç ve Gençlik” çalıştayın bildiri raporu incelendiğinde gençlerin sorun yaşadıkları konuların başında kötülük meselesinin geldiği görülmektedir.

Tanrı’nın doğru bir şekilde tanıtılmaması, Tanrı tasavvuru ve sıfatları noktasında birçok tartışmaya gidilmesi dini şüphenin en yoğun olarak yaşandığı bu dönemde gençleri etkilemektedir. Nitekim bazı din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinden elde edilen bilgiler ve inançla ilgili meselelerin tartışıldığı forum sitelerindeki yorumlar değerlendirildiğinde Allah’ın daima kızan, cezalandıran şekilde tasavvur edilmesi ve anlatılması gençlerin Allah ile olan iletişimlerinde ciddi problemler oluşturmaktadır. Allah’ı doğru tanıtamamak ve onun sıfatlarını doğru bir şekilde gençlere ifade edememek Tanrı ile insan ilişkisini etkilediği görülmektedir. Bunun yanı sıra dini otoritenin baskısı, toplum tarafından yasakların ön planda tutulması, her davranışa günah-haram denilmesi ve daima cehennemden bahsedilmesi gençleri dine karşı olumsuz yönde etkilemektedir.

Bazı din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinden elde edilen bilgilere göre din eğitiminin verildiği kurumlarda Tanrı tasavvurunun gençlerin ihtiyaçlarına uygun şekilde öğretilmemesi veya eksik, yanlış öğretilmesi de gençleri iman noktasında sıkıntılara düşürmektedir. Bu durum da zamanla evrene ve yarattıklarına uzak bir Tanrı tasavvurunu oluşturmaktadır. Müfredatların gençlerin hayattaki ihtiyaçlarına uygun olmaması ve dinin sadece geleneksel bir öğreti olarak anlatılması gençlerin dine ihtiyaç olmadığını düşünmesine neden olmaktadır. Din kültürü ve ahlak bilgi öğretmenlerinin dini konuları yaşamla iç içe anlatması, geleneksel bir din anlayışından sıyrılması ve gençlerin dini ihtiyaçlarını karşılaması gerekmektedir. Ayrıca zekânın gelişmesi ve muhakeme kabiliyetinin artması neticesinde gençler okulda öğrenilen bazı derslerdeki bilgilerin kendi inançlarıyla çeliştiğini fark etmektedir (Peker, 2014: 172). Bu bağlamda din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin gençlerin sorularına doğru cevap vermemesi veya dini inançları sorguladıkları için azarlaması yahut iyi bir rehber olmayışı gençleri farklı dini arayışlara sürüklemektedir. Bunların yanı sıra bazı öğretmenlerden elde edilen bilgilere göre okullarda ve toplumda sayısal derslerin ön planda tutulması, sözel derslerin daha geri plana itilmesi neticesinde din eğitimi

önemini kaybetmekte ve gençler dini hayattan uzaklaşmaktadır. Ayrıca felsefe ve bilim derslerindeki öğretilerle, din derslerinin öğretilerinin disiplinler arası bir ilişki içinde anlatılmaması; gençlerin bilim ve felsefeye olan ilgilerinin görmezlikten gelinmesi modern çağın inanç problemlerini beraberinde getirmektedir (Dorman, 2017: 18).

İslam inancı açısından asıl problem, İslam'ın doğru anlaşılması, özüne uygun anlatılmaması ve Müslümanlar tarafından gerektiği gibi araştırılmamasıdır (Dorman, 2017: 15). Yani bu durumun en büyük etkenlerinden biri de din konusundaki bilgisizlik ve rehbersizliktir (Karaköse, 2007: 116). Gençlerin herhangi bir araştırma yapmadan çevresindeki Müslümanlardan yola çıkarak İslam hakkında yorum yapması veya kaynağı sağlam olmayan kanallarla bilgi edinmesi İslam dininin yanlış yorumlanmasına neden olmaktadır. Gençler doğru bilgi kaynaklarına yönelmekten ziyade popüler olarak yayımlanan kitaplardan, dergilerden okuduğu veya internetten araştırdıkları bazı dini bilgilerle İslam dinini değerlendirmektedir.

Deizmin ön planda tuttuğu akıl ve bilim İslam'ın da önem verdiği konulardan biri olmasına rağmen bazı dini grupların yanlış davranışlarıyla bilim arka planda tutulmaktadır. Dinin bilimsel gelişmelere engel olduğunu iddia edenlerin ve bilime önem vermeyenlerin aslında İslam'ı bilmedikleri sonucu çıkmaktadır. Bu şekildeki algı operasyonları gençlerin İslam dinine olan düşüncelerini de etkilediği görülmektedir. Nitekim Konya'da İKDAM Eğitim Derneği ve Uluslararası Öncü Eğiticiler Derneği tarafından gerçekleştirilen “Gençlik ve İnanç” konulu çalıştayın sonuç bildirisinde din ve bilimin çeliştiği düşüncesini besleyecek dini anlatımlar öğrencilerde inanç bakımından birçok soruna neden olduğu ifade edilmektedir (İktibas Dergisi, 2018). Diğer taraftan deizmin vahyi reddetmesi, akıl ve bilimi her şeyden üstün tutması ve bunun neticesinde din ile bilimin birbirleriyle çatıştığı iddiası İslam dininin doğru bir şekilde anlaşılmadığını da kanıtlamaktadır. Zira Kur'an-ı Kerim'de “Hiç düşünmüyor musunuz?” (Saffat, 15), “Kesin olarak inananlar için kendi nefislerinde birçok alametler vardır. Hala görmüyor musunuz?” (Zariyat, 20-21) gibi birçok ayette bilgiye, düşünmeye ve akla verilen önem vurgulanmaktadır. Dolayısıyla insanların Kur'an-ı Kerim mealini okumaması ve kulaktan dolma bilgilerle dini öğrenmesi deizmin ön planda tutulmasına yol açmaktadır (Dorman, 2009: 223).

Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin görüşleri ve sosyal medya üzerindeki paylaşımlar göz önünde bulundurulduğunda İslam ülkelerinin bilimsel ve teknolojik

gelişmelerden geri kalması, İslam ülkelerinin bir bütün olması gerekirken aralarındaki bitmek bilmeyen gerginlikler, orta doğudaki Müslümanların durumu gençlerin İslam dinini sorgulamasına da neden olmaktadır. Nitekim İslam dininin anlatılmasıyla uygulanması arasında ciddi farklılıklar gözlemlenmektedir. Kendisini Müslüman olarak tanıtan fakat hayat tarzında Müslümanlığı yaşatmayan insanların her geçen gün artması gençlerin inançlarını sorgulamasında bir etkidir. İnsanların Allah'a inanmalarına rağmen o dinin öğretilerine uygun yaşamaması veya dinin öğretilerine tamamen ters bir yaşam sürmesi, dinin yanlış anlaşılmasına neden olmaktadır. Yaptıkları davranışlar ile inançları arasında tutarsız olduğunu fark eden gençler eleştirdikleri Müslümanlar gibi olmamak için deizm düşüncesine yönelmektedir. Böylece gençler hem istedikleri doğrultuda özgürce yaşamakta hem de Tanrı'nın varlığını ve birliğini kabul ederek vicdanlarını rahatlattığı görülmektedir.

Kilise ve din adamlarına tepki olarak çıkan deizm aslında günümüzde aynı sebeple varlığını hissettirmektedir. Yüzyıllar önce kilisenin tutumu ve din adamlarının kendilerine göre dini yorumlamaları neticesinde bazı Hıristiyan gruplar kendilerini onlardan ayrı tutmak için deizme yönelmişlerdi. Aynı şekilde günümüzde de dindarların ve din adamlarının bazı tutum ve davranışları gençlerin dinden şüphe etmelerine ve farklı dini arayışlara yönelmelerine sebep olmaktadır (Karaköse, 2007: 116). Bu kimselerin olumsuz davranışlar göstermesi, kendi çıkarları doğrultusunda yanlış hükümler vermesi, dinin emri diye gösterdiği prensiplere uygun davranmaması, sözleriyle davranışlarının birbirinden farklı olması gençlerin din adamlarına ve dindar kişilere olan güveninin azalmasına hatta onlardan nefret etmesine yol açmaktadır. Bunun neticesinde ise gençler, o kimselerle aynı dini çatı altında bulunmak istememektedir. Ayrıca din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin yaklaşımı, iletişimi, kişiliği, bilgisi de çok önemlidir. Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin yaptığı hatalar veya olumsuz tavırlar onların kişiliklerine değil dine mal edilmesine neden olmaktadır. Nitekim 2018 yılında Konya'da yapılan "Genlik ve İnanç" çalıştayının sonuç bildirgesinde bu hususa da değinilmektedir.

Farklı dini akımlara yönelme sebeplerinden biri de gençlerin rol model alabileceği Müslüman kişilerin ve iyi rehberlerin yetersizliğinden kaynaklandığı söylenebilir. Konuyla ilgili yapılan bir saha araştırması sonucunda ergenlerin, fiziki ve psikolojik özellikler yönünden kendilerine en çok benzeyen, kendilerine sevgi gösteren, güçlü ve

üstün olma özelliği gösteren modellerle kendilerini özdeşleştikleri; diğer sosyal tutum ve davranışlarda olduğu gibi dini tutum ve davranışlar konusunda da en çok özdeşim kurdukları kimselerden etkilendikleri tespit edilmektedir. Başta anne baba olmak üzere ortaöğrenim çağındaki gençlerin aileleri dışında arkadaş, öğretmen ve çevrelerindeki diğer yetişkin bireylerle de özdeşim kurmaktadır (Kılavuz, 2006: 301-302). Bu yüzden ergenlik dönemindeki gençlerin model aldıkları bireylerin dini yaşayışları son derece önemlidir. Özellikle dini konularda kararsızlık ve şüphenin hâkim olduğu ergenlik döneminde gençlere doğru model olabilmek, sorguladıkları düşüncelere cevap verebilmek ve yol gösterebilmek gerekir. Dolayısıyla aile büyüklerinin dini tutumları, sosyal çevresindeki bireylerin dini yaşayışları yahut arkadaş çevresindeki lider tiplerin bakış açısı gençlerin dini inançlarını şekillendirmede etkilidir. Bunun yanı sıra gençlerin aileyle ilişkileri ergenlik döneminin etkisiyle iki uç noktaya ulaşmaktadır. Bu kritik dönemin ergen etkisiyle anne baba ve din de dâhil olmak üzere her türlü otoriteye karşı çıkar, isyankâr eğilimi artar. Bağımsızlık ve güçlülük duygusunun uyanması, anne babaya karşı çıkması, dinin kurallarının kendi nefsanî arzularıyla çatışması neticesinde gençler farklı dini arayışlara da yönelmektedir (Karaköse, 2007: 115-116).

Hayatın tüm aşamasında model alınması gereken Hz. Muhammed'in (s.a.v.) yanlış tanıtılması yahut bir masal kahramanıymış gibi görülmesi gençlerin peygamberlikle ilgili düşüncelerinde soru işareti bırakmaktadır. Peygamberlerin hayatları tarihi bir olay gibi anlatılması veya yanlış bilgilerle olağanüstü varlıklar gibi yansıtılması gençlerin sorgulamasına veya zamanla peygamberliği reddetmesine neden olmaktadır. Anmaktan ziyade onu doğru anlatmak ve onun ahlakına uygun yaşamak gerekir. Aksi takdirde gençlerin dinden uzaklaşması ya da son derece yanlış bir din algısına sahip olması kaçınılmazdır (Dorman, 2017: 17).

Aynı dine mensup olan fakat farklı dini tutum sergileyen cemaatlerin davranışları da gençlerin kurumsal bir dinden uzaklaşmasının nedenleri arasında gelmektedir. Cemaatlerin birbirlerine karşı davranışları ve yanlış uygulamalar sergilemesi, seküler ve laik çevrelerin bunu fırsata çevirmesi gençlerin cemaatlere ve dine karşı ön yargılı davranmasına yol açmaktadır. Bazı cemaatlerin dini, siyasi ve ticari kaygılarla istismar etmesi gençlerin zihinlerinde dine karşı olumsuz bir iz de bırakmaktadır. Dinle ilgili olmayan inançların din adına savunulması insanların inançlarına da zarar vermektedir. Aynı şekilde batını yorumlarla İslam dinini istismar ederek maddi ve manevi sömürü

aracı haline getiren; sevgide aşırıya kaçarak dini sembolleri ve din âlimlerini üst seviyeye çıkararak düşünce, tutum ve davranışlar da gençlerin dine olan bakışını etkilemekte ve dinden soğumalarına neden olmaktadır (Coşkun, 2017: 12-13).

Son zamanlarda Taliban, DAESH, Selefilik gibi dini metinlere literal bir metotla yaklaşan dolayısıyla şiddeti ve yasakları ön plana çıkararak, insana hiçbir özgürlük tanımayan kesimlerin dini yorumlarının etkisi ciddi boyutlarda varlığını göstermektedir (Coşkun, 2017: 12). Din adına yaptıkları faaliyetlerin aslında dinin öğretileriyle hiçbir şekilde örtüşmemesine rağmen sosyal medyanın etkisiyle farklı empoze edilmesi gençlerin dine olan düşüncelerini etkilemektedir. Son dönemde yaşanan FETÖ olayı da gençler üzerinde “İyi ki dinden uzak durmuşum”, “Müslümanlık buysa lanet olsun bu dine” söylemlerini beraberinde getirmektedir (Saruhan, 2018).

Teknoloji çağı dediğimiz bu dönemde gençleri bu konuda etkileyen en önemli kanallardan biri de internettir. İnanç meseleleri hakkında bazı sitelerde, kişisel bloglarda veya instagram, facebook, twitter gibi sosyal ağlarda gündem oluşturulması, eksik veya yanlış bilgiler verilerek din karşıtı propaganda yapılması gençlerin düşüncelerini etkilemektedir. Akıllarını karıştıran dini konulardaki meseleleri yetkin kimselere danışmamaları neticesinde gençler farklı dini akımlara yönelmektedir. Bunun yanı sıra televizyon programlarında dini konulardaki bazı meselelerin gündeme açılması, din karşıtı söylemlerin ifade edilmesi, özellikle bazı kesimlerin dini güç unsuru olarak kötüye kullanması insanların dini inançlarını olumsuz yönde etkilemektedir (Dorman, 2017: 16).

Gençler arasında izlenen filmler, diziler yahut okunan kitaplarda din karşıtı verilen subliminal mesajlar gençlerin inançlarını sorgulatmaktadır. Ayrıca gençler arasında son dönemlerde izlenen uzak doğu dizilerinin bir dini kimliği olmayışı, dinsizlik üzerine yaptıkları misyonerlik çalışmalarının da etkisi görülmektedir (Saruhan, 2018, Erişim Tarihi: 02.04.2018). Küreselleşen dünya ile birlikte her ülkeden farklı dizileri, filmleri takip eden gençler birçok farklı dini inanışla tanışmakta ve kendi inancını bu inançlarla karşılaştırmaktadır. Gördükleri ve duyduklarının etkisinde kalan bu gençlerin soruları doğru bir şekilde cevaplanmadığı müddetçe de başka dini arayışlar içine girecektir. Küresel güçlerin etkisiyle de deizme veya ateizme yönelmeler artacaktır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Dorman (2017: 15)'ın ifade ettiği gibi “Hıristiyanlıktaki deizm, Hıristiyanlığın bilinmesinden, İslam’daki deizm ise İslam’ı bilmemekten kaynaklanmaktadır.” İslam’ın bilinmemesi, Kur’an-ı Kerim meallerinin okunmaması, Hz. Muhammed’in yanlış tanıtılması gençlerin din karşıtı akımlara yönelmesine yol açmıştır. Dindar kimselerin dini yaşayışında söylemleri ile davranışları arasında ciddi farkların olması, cemaatlerin dini siyasi ve ticari açıdan sömürme çabaları, din kültürü ve ahlak bilgisi müfredatların gençlerin ihtiyaçlarından uzak olması, ders materyallerinin ilgi çekmemesi, öğretmenlerinin veya din adamlarının dine karşı yanlış tutumları gençlerin inançlarında etkili olmaktadır. Dini şüphenin en yoğun olduğu dönemlerde sosyal medya üzerinden yapılan din karşıtı propagandalar da gençlerin din karşıtı akımlara ilgi duymasını tetiklemektedir.

1. 8. Deizmin Beslendiği Kaynaklar

İnsan ilk olarak doğduğu çevrenin dini kimliğine bürünür. Ailesinin ona biçtiği dini kaftanı giyer ve onu ergenlik dönemine kadar taşır. Bu döneme geldiğinde artık o kaftandan sıyrılıp ailesinin tercihlerini sorgulamaya başlar ve kendi kararını özgür bir şekilde vererek kendi kaftanını giymek ister. Aile dışında farklı kesimlerin dini inanışlarını sorgular. Okuldaki arkadaşlarının, öğretmenlerinin, sokaktaki esnafın, din adamlarının, dini ve siyasi grupların inançlarıyla kendi inancını mukayese eder. Okuduğu kitapların ve izlediği dizilerin/filmlerin dini inançlarını merak eder ve birçok farklı anlayış olduğunu görür. Okulda öğrendiği yeni bilgiyi kendi inancında konumlandırmaya çalışır. Takip ettiği sosyal ağlarda okuduğu farklı bilgileri gün içinde düşünür ve düşüncelerini çevresiyle paylaşır. Bu paylaşımlar çerçevesinde gençler kendi yol haritalarını belirlemeye çalışır ve farklı dini yorum biçimlerini araştırır. Son dönemlerde dikkat çeken bu arayışlardan biri de deizmdir. Deizm gençler arasında hızla duyulmakta, ilgi ve merak uyandırmakta ve farklı olma isteği ile popülerlik kazanmaktadır.

Deizmi besleyen kaynakların başında sosyal medya gelir. Youtube, facebook, twitter, instagram başta olmak üzere birçok sosyal ağ üzerinden deizmle ilgili paylaşımlar yapılmakta ve dikkat çekici sorular yöneltilmektedir. Deizmle ilgili paylaşımların artmasıyla birlikte deizmin ne olduğunu araştıran bir kimse ilk olarak kendi resmi sitesinden bilgi edinmeye başlayacaktır. www.deism.com sitesi incelediğimizde deizmle ilgili çeşitli tavsiye kitaplar yer almakta ve filmler tavsiye edilmektedir. Deizmle ilgili

broşürler yer almakta ve deizmin dergilerinin tanıtımı yapılmaktadır. Ayrıca “Neden Deizm”, “Deizmin Güzelliği”, “Neden Deizme İhtiyacınız Var?”, “Deizm Yeni Bir Başlangıç”, “Din ve Sizde Devrim İnaniyorum”, “Çocukları Deizmde Yükseltmek”, “Deizm ve Bilinç” vb. yazılarla dikkat çekmektedir. İslam dininin şiddet dini olduğu, batıl inançlara yer verdiği, Kur’an’ın Tanrı, şiddet ve kadınlar hakkındaki çarpıtılmış söylemleri, terör konusu, kutsal kitapların sorunları gibi benzer konulara dikkat çekilmekte ve tüm dini kurumlar eleştirilmektedir. Deizm konusunda sıkça sorulan sorulara da etkileyici cevaplar verilerek dikkat çekilmektedir. Resmi sitesinin yanı sıra bu konuyla ilgili gençlerin dikkatini çeken kanallardan biri de Youtube üzerinden yayınlanan videolardır. “Deizm Derneği”, “Deizm’e Yolculuk”, “Deist Türk”, “Din ve Mitoloji”, “Derin Deist” vb. birçok kanal deizmin ne olduğu hakkında açıklamalar yapmakta bilim ile dinin çatıştığı konusunda gençleri etkilemektedir. Youtube kanallarının yanı sıra birçok genç de neden deist olduğunu ve İslam’dan neden uzaklaştığını açıklayan videolar çekip kendi kanallarında paylaşımlar yapmaktadır. Gençlerin ilgi ile takip ettiği Ekşi Sözlük’te de deizmle ilgili paylaşımlara yer verilerek, birçok farklı açıdan soru yönelterek İslam dinine karşı bir tepki hareketi oluşturmaktadır. Ayrıca en çok kullanılan sosyal ağlardan olan facebook üzerinde de deizm ile paylaşımlar mevcuttur. “Deizm”, “Deizm Time”, “Deizm ve Dünya’da İnançlar”, “Teizm, Ateizm, Deizm Tartışma Platformu”, “Deizm Türkiye”, “Türkiye Deizm Derneği”, “Deizm & Deist”, “Deizmden Bilgiler”, “Deist- Deism”, “Deizm.Net” vb. birçok facebook sayfası vardır. Yine aynı şekilde bunlara benzer hesaplar twitter ve instagram üzerinden de etkilidir. Bunlar gençler tarafından ilgi ve merakla takip edilmektedir.

Deizmi besleyen kaynaklardan bir diğeri popüler kitaplardır. Gençler daha çok yabancı yazarların kitaplarını okumakta ve birbirlerine bu kitapları tavsiye etmektedir. Bu kitaplar daha çok popüler olan, bilim kurgu temalı, fantastik romanlardır. Bu kitaplar incelendiğinde ise dinin geri planda bırakıldığı hatta dinsizliğin ön plana çıkarıldığı fark edilmektedir. Tanrı konusunda hassasiyet gözetilmediği, dini ifadelerle alaycı şekilde yer verildiği, daha çok aklın ve bilimin ön plana çekildiği, pozitivist ve materyalist bir yaklaşımın etkili olduğu görülmektedir. Yine ateist yazarların kitapları da en çok satan kitaplar arasında yer almaktadır.

Deizm bakış açısı oluşturan ve deizmi besleyen kaynaklardan bir diğeri de televizyondur. Televizyonda yayınlanan programlar, diziler seküler bir topluma gençleri sürüklemekte ve dinle aralarına mesafe koymalarına neden olmaktadır. Televizyonlarda yayınlanan gençlik dizileri dini anlayıştan uzak olmasının yanı sıra gençleri popüler kültürün etkisi altında bırakmakta ve o hayata dair istek uyandırmaktadır. Rol ve model alabilecekleri insanların dinden uzak olması, dindar iyi örneklerin bulunmayışı gençleri dinden uzaklaştırmaktadır. Hayran oldukları kimselerin rahat bir hayat sürmeleri, bilim adamlarının İslam ülkelerinden çıkmayışı ve güçlü kimselerin genellikle batı dünyasında bulunması çocukların onları kendilerine model almaya başlamasına neden olmaktadır. Ayrıca küreselleşen dünya ile birlikte gençler istediği ülkenin dizileri ve filmlerini takip etmekte ve farklı dini anlayışlarla tanışmaktadır. Yabancı dizilerde ve filmlerde dinin etkisinin minimum düzeyde yer alması, dine ihtiyaç olmadan da ahlaklı ve mutlu yaşanabileceği anlayışını ortaya çıkarmaktadır. Sonuç olarak deizm küreselleşen dünya ile birlikte birçok kanal tarafından beslenmekte ve gün geçtikçe dikkat çekmektedir.

2. BÖLÜM: YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın yöntemi, çalışma grubu, veri toplama aracı, verilerin analizi, geçerlilik ve güvenilirlik konularına yer verilmiştir.

2. 1. Araştırmanın Yöntemi

Liselerde DKAB dersleri kapsamında öğrencilerin deizm düşüncesine olan eğilimlerini ve DKAB öğretmenlerinin görüşlerinden istifa ederek öğrencilerin deizme yönelme sebeplerini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmanın sosyoloji, psikoloji, felsefe gibi çeşitli disiplinlere dayanan güçlü kurumsal temelleri vardır. Bu disiplinlerin ortak amacı insan davranışını, içinde bulunduğu ortam içinde ve çok yönlü olarak anlamaya çalışmaktır. İnsan davranışı ancak esnek ve bütüncül bir yaklaşımla araştırılabilir ve bu yaklaşımda araştırmaya dâhil olan bireylerin görüşleri ve deneyimleri büyük önem taşır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 37). Araştırmacı görüşmeler yaparak bireylerin deneyimlerini kendilerinden dinleme fırsatı bulur. Gözlemleri, olayları anlamaya çalışır. Problemlerin sebebini ve kaynağını bulmak için bizzat ilgili durumlar içerisinde inceleyip anlama fırsatını elde eder. Ayrıca verileri toplama sırasında anket çalışmaları gibi katı bir çerçeve belirleme zorunluluğu yoktur. Yapılandırılmamış veya yarı yapılandırılmış yaklaşımları tercih ederek derinlemesine bilgiye ulaşabilir. Bunun yanı sıra esnek bir yapıda olduğu için araştırmacının araştırmaya başlamadan önce yaptığı plan, alana girdikten ve veri toplamaya başladıktan sonra değişebilir. Veri toplama sürecinde tek bir sınırlı kaynağa da bağlı kalmayabilir; görüşme, doküman, gözlem vs. birçok kaynaktan yararlanabilir. Topladığı veriler ile olaylar, olgular ve konular üzerine bağlantı kurabilir ve birbirleriyle olan ilişkilerini anlama fırsatı bulabilir. Böylece bütüncül bir resmi yakalayabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 40-41). Bu yüzden merkezi sınavla öğrenci alan liselerdeki öğrencilerin DKAB dersine ve öğretmenine olan tutumunu; öğretmenlerin DKAB öğretim programı ve ders kitapları konusundaki düşüncelerini; öğrencilerin deizm düşüncesine olan eğilimlerini ve onları etkileyen faktörleri incelemeyi amaçlayan bu çalışmada DKAB öğretmenlerinin gözlemlerinden ve deneyimlerinden istifade edebilmek; olay, durum ve olgulara esnek ve önyargısız bir şekilde araştırmaya katılan öğretmenlerin gözüyle bakabilmek; benzer durumlarda ortaya çıkacak problemler karşısında çözüm üretilmesine yardımcı olabilmek açısından nitel araştırma yöntemi kullanılması uygun bulunmuştur.

Nitel araştırma deseni olarak ise durum çalışması tercih edilmiştir. Durum çalışmasında amaç belirli bir duruma ilişkin sonuçların ortaya konulmasıdır. Bir duruma ilişkin etkenler bütüncül bir yaklaşımla araştırılır, ilgili olan durumu nasıl etkilediği ve bu durumdan nasıl etkilendiği üzerine odaklanılır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 73). Bu çalışmada, liselerdeki öğrencilerin DKAB dersine ve öğretmenine olan tutumunu; DKAB öğretmenlerinin DKAB öğretim programı ve ders kitapları üzerine düşüncelerini; öğretmenlerin gözlemleriyle öğrencilerin dini tecrübelerini; DKAB öğretmenlerin deizmle ilgili düşüncelerini; DKAB öğretmenlerine göre öğrencilerin deizme yönelme sebeplerini bütüncül bir yaklaşımla irdelemeye çalışan bir durum çalışmasıdır.

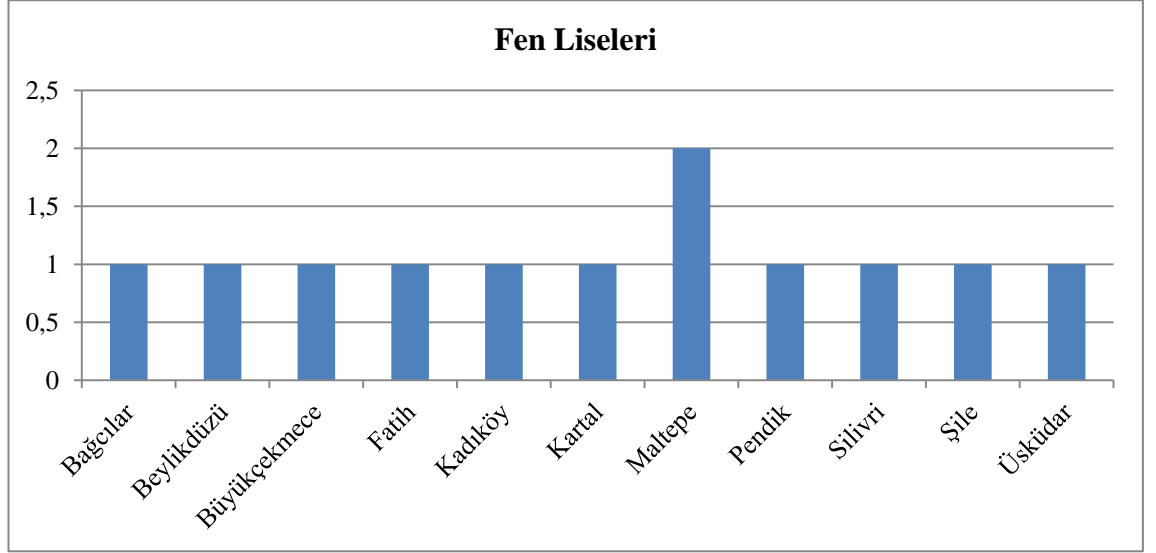
2. 2. Çalışma Grubu

Her bilimsel çalışmada bir veriye ihtiyaç vardır. İhtiyaç duyulan bu veri de çalışmanın hedefi olan evreni temsil ettiği düşünülen bir parçasından toplanmaya çalışılır. Hakkında fikir sahibi olmak istediği evrenden aldığı ve o evreni temsil ettiğine inanılan gruba örneklem denilir (Güler, Halıcıoğlu ve Taşkın, 2015: 87). Örneklem seçimi belli bir çalışmanın amacına bağlı ise bu tür örneklem amaçlı örneklemidir. Amaçlı örnekleme yöntemleri arasında maksimum çeşitlilik, benzeşik, kritik durum, kolay ulaşılabilir gibi yöntemler vardır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 118).

Bu çalışmanın çalışma grubunun seçiminde kolay ulaşılabilir, benzeşik ve maksimum çeşitlilik örnekleme türü kullanılmıştır. Katılımcılara ve önbilgilere maliyetsiz ve hızlı bir şekilde ulaşmayı sağladığı için kolay ulaşılabilirlik yöntemi tercih edilmiş ve çalışma grubu oluşturulurken İstanbul ilinde merkezi sınavla öğrenci alan liselerde görev yapan DKAB öğretmenleriyle görüşmeler yapılmasına karar verilmiştir. Haziran 2018 itibarıyla MEB'in yayınladığı "2018 Sınavla Öğrenci Alacak Ortaöğretim Kurumlarına İlişkin Merkezi Sınav Başvuru ve Uygulama Kılavuzu"nda yer alan veriler doğrultusunda İstanbul ilinde sınavla öğrenci alacak liseler tespit edilmiştir. Görüşme için tespit edilen lise sayısının çok fazlası sebebiyle benzeşik örnekleme yöntemine başvurulmuştur. Bu yöntemle birbirine benzer özellikler gösteren gruplardan veri toplanması amaçlanmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 120). Bu nedenle imam hatip liseleri, mesleki ve teknik liseler ve kız anadolu liseleri örneklem dışında bırakılmış; fen liseleri, sosyal bilimler liseleri ve anadolu liseleri kapsamında DKAB öğretmenleriyle görüşme kararı alınmıştır. İstanbul ilinde fen, sosyal bilimler ve anadolu lisesi türünde

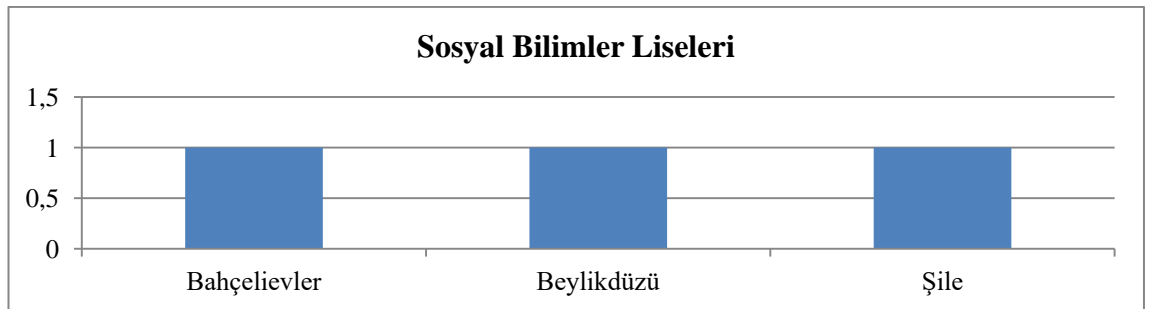
toplam 84 tane okul olduğu tespit edilmiştir. Görüşmeler için okul sayısının yine de fazla olması sebebiyle bu okullar arasından 34 tane okul belirlenmiş ve bu okullarda çalışan DKAB öğretmenleriyle görüşme talebinde bulunulmuştur.

Araştırmanın yapıldığı tarihte İstanbul ilinde toplam 12 tane fen lisesi olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan 3 tanesi ilk defa öğrenci aldığı, 2 tanesinin DKAB öğretmeni bu okulda yeni göreve başladığı, 1 tanesi bu yıl anadolu lisesinden yeni fen lisesine dönüştüğü için çalışma grubuna dâhil edilmemiştir. Kalan 6 tane fen lisesinin DKAB öğretmeniyle görüşme talebinde bulunulmuş ve gönüllülük esasına dayalı olarak öğretmenlerle yüz yüze görüşme yapılmıştır.

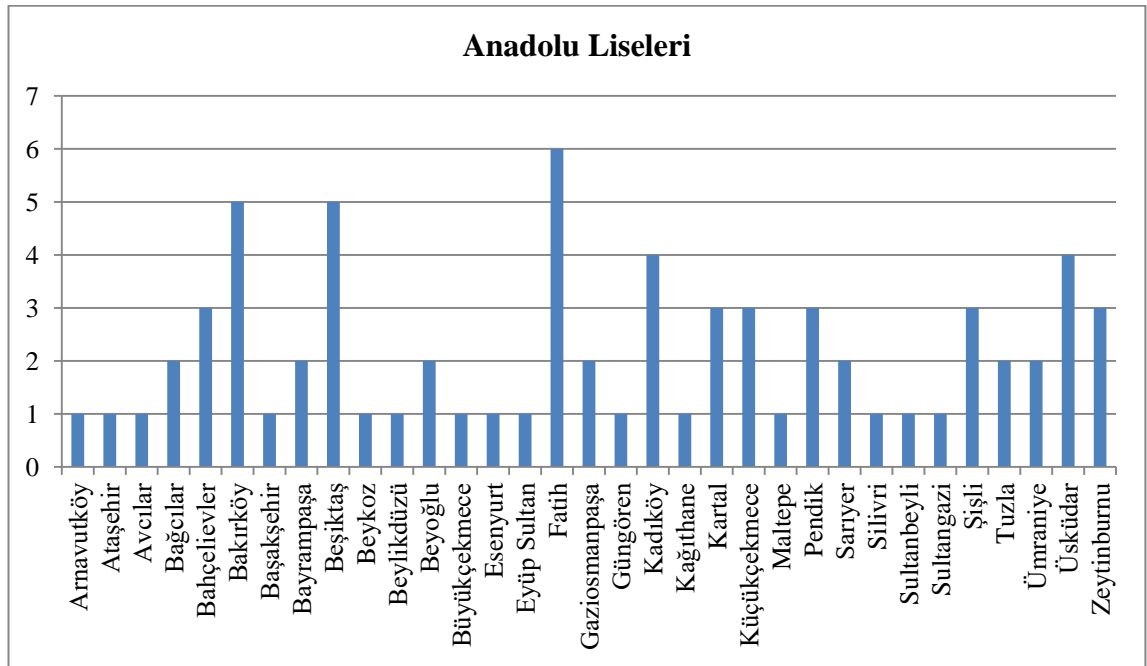
Tablo 1: İstanbul İlindeki Fen Liseleri

Araştırmanın yapıldığı İstanbul ilinde toplam 3 tane sosyal bilimler lisesinin olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan 1 tanesinin DKAB öğretmeni sosyal bilimler lisesinde yeni göreve başladığı için çalışma grubuna dâhil edilmemiştir. Diğer 2 tanesinin DKAB öğretmeniyle gönüllülük esasına dayalı olarak yüz yüze görüşme yapılmıştır.

Tablo 2: İstanbul İlindeki Sosyal Bilimler Liseleri

Araştırmanın yapıldığı tarihte İstanbul ilinin 33 ilçesinde toplam 71 tane merkezi sınavla öğrenci alan anadolu lisesinin olduğu tespit edilmiştir. Bu liseler arasında çalışma grubu belirlenirken maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılarak farklı ilçelerden olması göz önünde bulundurulmuştur. Bu kapsamda 21 farklı ilçe belirlenmiştir. Bu ilçeler belirlenirken bazı kriterler esas alındı. Örneğin; Silivri, Maltepe ve Beylikdüzü ilçelerinde fen ya da sosyal bilimler liselerinden biriyle görüşüldüğü için o ilçede başka bir anadolu lisesiyle görüşülmemiştir. Sultanbeyli ilçesinde açılan anadolu lisesi bu yıl ilk defa öğrenci aldığı için görüşme yapılması uygun bulunmamıştır. Arnavutköy, Avcılar, Başakşehir, Esenyurt, Kâğıthane, Küçükçekmece ve Tuzla ilçelerindeki anadolu liselerinde ise yakın ilçelerle görüşme yapıldığı için buradaki anadolu liselerinde çalışan DKAB öğretmenleriyle görüşme yapılmamıştır. Ayrıca ilçelerde görüşme yapılacak okullar belirlenirken bir ilçede birden fazla merkezi sınavla öğrenci alan anadolu lisesi varsa o ilçeden rastgele bir tanesi seçilmiştir. Fakat bazı ilçelerde bu sayı bir ile sınırlı kalmamıştır. Bu kriterler kapsamında Ataşehir, Bahçelievler, Bakırköy, Bayrampaşa, Beşiktaş, Beykoz, Beyoğlu, Büyükçekmece, Eyüp, Fatih, Gaziosmanpaşa, Güngören, Kadıköy, Kartal, Pendik, Sarıyer, Sultangazi, Şişli, Ümraniye, Üsküdar ve Zeytinburnu ilçelerinden olmak üzere toplam 26 tane merkezi sınavla öğrenci alan anadolu lisesi belirlenmiş ve bu liselerde çalışan DKAB öğretmenleriyle gönüllülük esasına dayalı yüz yüze görüşme yapılmıştır.

Tablo 3: İstanbul İlindeki Merkezi Sınavla Öğrenci Alan Anadolu Liseleri

Çalışma grubuna dâhil edilen öğretmenlerin kişisel bilgilerini içeren tablo aşağıda yer verilmiştir.

No	Öğretmen No	Cinsiyeti	Mezuniyet	Öğrenim Durumu	Mesleki Kıdemi	Çalıştığı Okul Türü
1	Ö1	E	İ	L	26+	AL
2	Ö2	E	İ	L	21-25	AL
3	Ö3	K	DKAB	YL	11-15	AL
4	Ö4	E	İ	L	21-25	AL
5	Ö5	K	İ	D	11-15	AL
6	Ö6	K	İ	L	6-10	AL
7	Ö7	K	İ	D	16-20	AL
8	Ö8	K	İ	L	6-10	FL
9	Ö9	E	İ	L	26+	AL
10	Ö10	E	YİE	L	26+	FL
11	Ö11	E	İ	YL	21-25	AL
12	Ö12	E	İ	L	26+	FL
13	Ö13	E	İ	L	16-20	FL
14	Ö14	K	DKAB	L	6-10	AL
15	Ö15	E	İ	L	6-10	AL
16	Ö16	E	DKAB	L	6-10	AL
17	Ö17	E	İ	L	1-5	AL
18	Ö18	E	İ	L	21-25	AL
19	Ö19	E	İ	L	21-25	AL
20	Ö20	E	İ	L	16-20	AL
21	Ö21	E	İ	L	21-25	SBL
22	Ö22	K	İ	L	21-25	SBL
23	Ö23	K	İ	L	26+	AL
24	Ö24	K	İ	L	6-10	FL
25	Ö25	E	İ	D	26+	AL
26	Ö26	E	İ	D	11-15	AL
27	Ö27	E	İ	L	16-20	AL
28	Ö28	E	YİE	L	26+	FL
29	Ö29	K	DKAB	L	1-5	AL
30	Ö30	E	İ	L	21-25	AL
31	Ö31	E	İ	L	26+	AL
32	Ö32	E	İ	L	16-20	AL
33	Ö33	E	İ	YL	21-25	AL
34	Ö34	E	İ	YL	11-15	AL

Tablo 4: Çalışma Grubunun Cinsiyeti, Mezuniyeti, Öğrenim Durumu, Mesleki Kıdemi ve Çalıştığı Okul Türü

Çalışma grubuyla yapılan görüşmelerin tarihleri ve yerleri aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

No	Öğretmen No	Görüşme Yeri	Görüşme Tarihi
1	Ö1	Okulun Görüşme Odası	05.06.2018/09.30
2	Ö2	Okulun Sınıfı	18.06.2018/10.00
3	Ö3	Öğretmenin Evi	07.06.2018/11.00
4	Ö4	Kafe	22.06.2018/12.00
5	Ö5	Kafe	25.06.2018/15.30
6	Ö6	Kütüphane	12.06.2018/ 10.00
7	Ö7	Okulun Sınıfı	06.09.2018/12.00
8	Ö8	Okulun Bahçesi	07.09.2018/11.00
9	Ö9	Kafe	03.09.2018/15.00
10	Ö10	Okulun Görüşme Odası	10.09.2018/08.30
11	Ö11	Okulun Bahçesi	13.09.2018/11.00
12	Ö12	Okulun Sınıfı	10.09.2018/12.00
13	Ö13	Okulun Sınıfı	24.09.2018/12.00
14	Ö14	Okulun Reviri	25.09.2018/09.00
15	Ö15	Okulun Sınıfı	27.09.2018/15.30
16	Ö16	Okulun Sınıfı	03.10.2018/16.00
17	Ö17	Okulun Mutfağı	26.09.2018/15.30
18	Ö18	Kafe	04.09.2018/12.00
19	Ö19	Okulun Bahçesi	15.09.2018/10.00
20	Ö20	Okulun Müdür Yrd. Odası	01.10.2018/15.30
21	Ö21	Okulun Bahçesi	21.06.2018/13.00
22	Ö22	Okulun Bahçesi	18.10.2018/ 12.00
23	Ö23	Okulun Kütüphanesi	05.09.2018/ 11.00
24	Ö24	Okulun Sınıfı	10.10.2018/16.00
25	Ö25	Okulun Bahçesi	21.06.2018/09.00
26	Ö26	Okulun Sınıfı	06.06.2018/10.00
27	Ö27	Okulun Sınıfı	11.09.2018/11.00
28	Ö28	Okulun Öğretmenler Odası	02.10.2018/16.00
29	Ö29	Kafe	22.06.2018/12.00
30	Ö30	Okulun Kütüphanesi	28.09.2018/14.00
31	Ö31	Kafe	11.06.2018/16.00
32	Ö32	Okulun Bahçesi	01.11.2018/ 11.15
33	Ö33	Okulun Kütüphanesi	13.06.2018/12.00
34	Ö34	Okulun Müdür Yrd. Odası	19.06.2018/12.30

Tablo 5: Çalışma Grubunun Görüşme Yerleri ve Tarihi

2. 3. Veri Toplama Aracı

Veri, araştırma sorununu cevaplamaya yarayacak her türlü bilgidir. Verileri elde etme konusunda doğru yöntemi tercih etmek araştırmanın niteliği açısından önemlidir. Nitel

araştırmalarda veri toplamadaki esas amaç, insanların yaşadıkları tecrübelerin tespit edilip incelenmesidir (Güler, Halıcioğlu ve Tařđın, 2015: 104). Bu incelemeler yapılırken birçok veri toplama yöntemi kullanılabilir. Bu araştırma içinde öğretmenlerin görüşlerinden, tecrübelerinden ve gözlemlerinden istifade edebilmek için görüşme yöntemi tercih edilmiştir. Görüşme, bir bilgi alma yöntemidir ve bu yöntemle belli sorular çerçevesinde ilgili kişilerden veri toplanır. Daha çok doğrudan gözlem yapmanın mümkün olmadığı durumlarda tercih edilir. Görüşme yönteminin amacı, insanların geçmiş, şimdi ya da gelecekle ilgili tutum, görüş ve davranışlarıyla ilgili bilgi toplamak; istenilen konu hakkında derinlemesine ve detaylı bilgi almayı sağlamaktır (Güler, Halıcioğlu ve Tařđın, 2015: 114).

Araştırmacı görüşme yöntemini kullanmaya karar verdikten sonra görüşme türlerinden hangisini kullanacağını belirlemelidir. Yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış görüşme olmak üzere üç tip görüşme çeşidi vardır. Yapılandırılmış görüşme, daha çok nicel araştırmalarda kullanılır. Yapılan görüşmede araştırmacının soracağı sorular baştan sona bellidir, baştan yaptığı plan dâhilinde araştırmacı görüşmesini yapar. Yarı yapılandırılmış görüşmede, araştırmacı soracağı soruların yanı sıra konunun gidişatına ve derinlemesine göre yeni sorular da ekleyebilir. Daha çok nitel araştırma yönteminde tercih edilir. Ayrıca görüşme yapılacak kişi önceden bellidir ve o kişiden randevu talep edilir. Yapılandırılmamış görüşmede ise araştırmacı, araştırma sahasına gider ve rastgele biriyle görüşme talebinde bulunur. Görüşmeyi kabul eden kişilere spontane gelişen genel sorular sorar ve veri toplamaya çalışır (Güler, Halıcioğlu ve Tařđın, 2015: 114-116).

Bu araştırma için yarı yapılandırılmış görüşme tekniği tercih edilmiştir. Liselerde görev yapan DKAB öğretmenlerine göre öğrencilerin DKAB derslerine ve öğretmenlerine olan bakışları; öğretmenlerin DKAB öğretim programları ve ders kitapları hakkındaki düşünceleri; öğretmenlerinin gözüyle öğrencilerin dini tecrübelerine yönelik algı ve düşünceleri; son zamanlarda gündemde olan deizm düşüncesi hakkında DKAB öğretmenlerin düşünceleri ve gözlemleri; son olarak da öğrencilerin deizme olan eğilim sebepleri hakkında yarı yapılandırılmış görüşme tekniğine göre sorular önceden hazırlanmıştır. Sorular hazırlanırken öğretmenin kendi mesleki tecrübelerinden istifade edilmiş, deizmle ilgili literatür incelenmiş, bu konu hakkında sosyal medya üzerinde etkili olan kaynaklar taranmıştır. Hazırlanan sorular iki alan uzmanına gönderilmiş ve

sorular hakkında değerlendirmeler alınmıştır. Uzmanlar sorular hakkında genel olarak olumlu değerlendirme yapmıştır. Uzman hocalardan biri soru sayısının azaltılmasının faydalı olacağını beyan ettiği için sorulardan bazıları çıkartılmış; eklenmesini tavsiye ettiği bir soru da yarı yapılandırılmış görüşme formuna eklenmiştir. Böylece merkezi sınavla ğrenci alan liselerdeki DKAB dersleri ve bu liselerdeki öğrencilerin deizm düşüncesine olan eğilimleri hakkında veri toplanırken kişisel bilgilerin dışında beş kategoride sorular hazırlanmıştır. Öğretmenlere göre ğrencilerin DKAB derslerine ve öğretmenlerine bakışlarıyla ilgili 2 tane, ğretmenlerin DKAB ğretim programları ve ders kitaplarına yönelik düşünceleriyle ilgili 2 tane, öğretmenlerin gözüyle öğrencilerin dini tecrübelerine yönelik algı ve düşünceleriyle ilgili 3 tane, öğretmenlerin deizmle ilgili düşünceleriyle ilgili 4 tane ve öğretmenlere göre öğrencilerin deizme yönelme sebepleriyle ilgili 13 tane olmak üzere toplam 24 tane soru hazır hale getirilmiştir. Bu soruların yanı sıra konunun daha iyi anlaşılması, detaylı bir inceleme yapılması açısından bazı ilave sorular da hazırlanmıştır. Uzman görüşmelerinden sonra ana kategoriler ile sorular gözden geirilmış ve ardından soruların işlevselliğini ölçmek için pilot uygulama yapılmıştır. Bu kapsamda ortaöğretim kurumlarında görev yapan üç öğretmenle görüşme gerçekleştirilmiştir. Soruların anlaşılabilirliği, açıklığı ve netliği konusunda herhangi bir problem yaşanmamıştır. Bu dönütler sonunda görüşme formu son şeklini almıştır.

Görüşme yapılması planlanan öğretmenlere telefonla ulaşılarak çalışma ve görüşme kapsamında bilgi verilmiş ve randevu talebinde bulunulmuştur. Bu doğrultuda Haziran-Kasım 2018 tarihleri arasında öğretmenlerle yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerin tamamı bizzat araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiş ve yaklaşık bir saat sürmüştür. Görüşmeler gerçekleştirilirken 31 katılımcının izni doğrultusunda görüşmeler ses kayıt cihazıyla kaydedilmiştir. 3 katılımcı ses kayıt cihazıyla görüşmenin kaydedilmesine müsaade etmediği için görüşme sorularına verilen cevaplar not edilmiştir. Görüşme formuna alınan notlar, katılımcılara tekrar mail olarak gönderilmiş ve izni dâhilinde veri olarak kullanılmıştır. Deşifre edilen tüm veriler ilgili temalar altında değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

Araştırmanın teorik bölümü için verilerin toplanması kısmında www.tez.yok.gov.tr sitesinden faydalanılarak yayınlanmış olan 7 adet tez incelenmiş ve bu tezlerden istifade edilmiştir. Ayrıca felsefe ve din felsefesi kapsamında deizmle ilgili kaynaklar İSAM

kütüphanesinin veri tabanından taranmıştır. 2017 Mayıs ayında Van'da gerçekleşen “Uluslararası Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu” bildirileri raporu incelenmiş; deizmle ilgili güncel köşe yazıları, dergiler, araştırmalar takip edilmiştir. Teorik bölüm ve çalışmanın yöntemi için rehber niteliğinde olan çalışmalar temin edilmiştir.

2. 4. Verilerin Analizi

Nitel araştırmalarda verilerin analiz edilmesinin ilk basamağı toplanan verilerin yazıya dökülmesidir. Bu yüzden ses kayıtları kısa sürede yazıya aktarılmış, veri toplama ile veri analizi eş zamanlı yürütülmüştür. Araştırma sırasında tutulan görüşme notlarının ve kayıtlarının kısa sürede yazıya dökülmesi düzenli veri kaynağını oluşturmayı sağlamıştır (Güler, Halıcıoğlu ve Taşğın, 2015: 139).

Öğretmen görüşmelerinin yazıya aktarıldıktan sonra değerlendirilmesinde betimsel analizi kullanılmıştır. Bu yaklaşıma göre elde edilen veriler daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır. Görüşülen ya da gözlemlenen bireylerin görüşlerini çarpıtıcı bir biçimde yansıtmak amacıyla doğrudan alıntılara yer verilir. Betimsel analizinde amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 239). Bu araştırma için de veriler satır satır okunarak detaylı bir analize tabi tutulmuş, farklı ve benzer olan veriler dikkate alınmış, birbirine benzeyen veriler aynı temalar içerisinde toplanmıştır. Temalara ayrıldıktan sonra sistematik ve açık bir şekilde betimlenmiştir. Daha sonra yapılan betimlemeler açıklanmış ve yorumlanmıştır. Neden sonuç ilişkisi irdelenerek bir takım sonuçlara ulaşılmıştır. Gerektiğinde kod isimleri kullanılarak katılımcıların konu ile ilgili düşüncelerinden alıntılar yapılmıştır. Görüşme yapılan öğretmenlerin çarpıtıcı ifadelerine kod isimler kullanılarak doğrudan yer vermiştir. Benzer cevaplar veren kişilerin veya aynı yargıların toplam sayısı parantez içinde verilmiştir.

Nitel araştırmada araştırmacı, incelenen olguya yakın olduğu ve gerekirse o olguya ilişkin ilk elden deneyimler edindiği için onun yapacağı yorumlar değerli görülmüştür (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 251). Bu araştırmada araştırmacının DKAB öğretim programları çalıştaylarına katılması, ders kitapları yazım komisyonunda görev alması ve ayrıca DKAB öğretmeni olması sebebiyle, neden-sonuç ilişkisi bağlamında verilerin sonuçlarına dair yorumları olmuştur.

2. 5. Geçerlilik ve Güvenirlilik

Bilimsel araştırmalarda en önemli ölçütlerden biri geçerlilik ve güvenilirliktir. Nitel araştırmalarda geçerlilik araştırmacının araştırdığı olguyu, olduğu biçimiyle ve olabildiğince yansız gözlemlemesi anlamına gelir (Kirk ve Miller, 1986, akt: Yıldırım ve Şimşek, 2016: 269). İç ve dış geçerlilik olarak iki kısımda ele alınır. İç geçerlilik veri toplama sürecinde, analizinde ve yorumlama sürecinde tutarlı olmakla ilgilidir. Dış geçerlilik ise araştırmanın sonuçlarının benzer ortamlarda ve durumlara genellenebilmesidir. Geçerliliği sağlayabilmek için araştırmacı Tez danışmanı başta olmak üzere alan uzmanı akademisyenlerle görüşmüş ve yarı yapılandırılmış görüşme formunun geçerliliği konusunda bilgi almıştır. Ayrıca yöntem bölümünde araştırmanın bütün unsurları ve aşamaları hakkında bilgi verilmiştir.

Nitel araştırmalarda güvenilirlik araştırmanın aynı ortamda ve şartlarda benzer katılımcılarla yaklaşık sonuçlar vermesidir (Koç, 2016: 151). Fakat gerçeklerin bireylere ve içinde buldukları ortama göre sürekli bir değişme içinde olduğu için benzer gruplarda tekrarlanması aynı sonuçları vermeyebilir. Çünkü insan davranışları sürekli değişken ve karmaşıktır. Bu nedenle kullanılan yöntem ne olursa olsun sosyal olaylarla ilgili bir araştırmanın aynen tekrarlanması mümkün değildir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 272). Bu durumu göz önünde bulundurarak nitel araştırmalarda güvenilirliğin sağlanabilmesi için bazı hususlara dikkat edilmesi gerekir. Bu araştırmada iç güvenilirliği sağlayabilmek için yapılan pilot uygulamalar tez danışmanının onayına sunulmuş, alan uzmanların değerlendirmesi alınmıştır. Dış güvenilirliği sağlayabilmek için de ses kayıtları ve dökümleri araştırmacı tarafından arşivlenmiştir.

3. BÖLÜM: BULGULAR VE YORUMLAR

Araştırmanın bu bölümüne ait verilerin elde edilmesi için araştırmanın yapıldığı liselerde görev yapan DKAB öğretmenleriyle görüşmeler yapılmıştır. Elde edilen bulgular beş ana temaya ayrılmıştır. Ana temalar da kendi içinde alt temalara ayrılarak yorumlanmıştır.

3. 1. Öğretmenlere Göre Öğrencilerin DKAB Derslerine ve Öğretmenlerine Yönelik Tutumlarıyla İlgili Bulgular

Bu ana tema iki alt başlık altında incelenmiştir. Bunlar:

- Öğrencilerin DKAB derslerine yönelik tutumları
- Öğrencilerin DKAB öğretmenlerine yönelik tutumları

3. 1. 1. Öğrencilerin DKAB Derslerine Yönelik Tutumlarıyla İlgili Öğretmenlerin Görüşleri

Öğretmenlerle yapılan görüşmelerde öğrencilerin DKAB dersine yönelik tutumlarıyla ilgili düşüncelerini öğrenmek için “*Öğrencilerin DKAB derslerine yönelik tutumlarını genel olarak nasıl değerlendiriyorsunuz?*” sorusu yöneltilmiştir. Bu soruyu katılımcılar birkaç farklı açıdan değerlendirmişlerdir. Katılımcılardan bazıları öğrencilerin DKAB dersine yönelik tutumlarının öğretmenlerin tutumuyla ilişkili olduğunu, bazıları da merkezi sınavla öğrenci alan liselerdeki öğrencilerin sayısal derslere daha çok ağırlık verdiğini ve sözel derslere karşı ilgilerinin daha az olduğunu belirtmiştir. Bunların yanı sıra katılımcılar arasında bu durumun öğrencinin aile yapısı ve yaşadığı çevreyle ilişkili olduğunu ifade edenler olmuştur. Ayrıca bazı öğretmenler öğrencilerin DKAB dersine karşı ilgili, meraklı olduklarını ve dersi sevdiklerini söylerken bazıları bu ilginin öğrencilerin ihtiyaçlarına ve sorunlarına cevap verildiği takdirde artacağını belirtmiştir. Çok az sayıda da olsa öğrencilerin DKAB dersine yönelik olumsuz tutum sergilediğini ve ilgisiz olduklarını ifade eden öğretmenler de olmuştur.

Öğrencilerin DKAB derslerine yönelik tutumlarının öğretmenlerine karşı tutumlarıyla ilişkili olduğunu ifade eden katılımcılara (14) göre öğrenci öğretmenine karşı olumlu tutum sergiliyorsa bu olumlu tutum derse de yansımakta; öğretmenine karşı olumsuz bir tutum varsa bu tutum dersi de olumsuz yönde etkilemektedir. Örneğin bir katılımcı bu durumu “*Her yerde olduğu gibi burada da önemli olan öğretmendir. Öğretmen profili*

nasılsa öğrenciler de o şekilde davranıyor...” (Ö12, E, FL) sözleriyle ifade ederken diğer bir katılımcı “... Öğretmenleriyle ilişkili. Bunun dışında başka bir ilişki aramaya gerek yoktur, bunu sağlayacak olan öğretmenin kendisidir.” (Ö1, E, AL) şeklinde ifade etmiştir. Ayrıca DKAB dersine yönelik yaklaşımlarını öğretmen tutumunun yanı sıra farklı açılardan da ele alan bir katılımcı “DKAB derslerine karşı tutumları daha çok öğretmene karşı tutumlarıyla paralel gidiyor. Eğer ki okulda çalışan DKAB öğretmeni o okulda din derslerine karşı ilgi ve tutum sevgi, hoşgörü, güzel bir ortam oluşturmuşsa DKAB derslerine de genel olarak daha olumlu pozitif tutumları oluyor. Ama DKAB öğretmenlerine bağlı olarak bu durum tam tersi de olabiliyor. Bunun dışında öğretmenden tamamen bağımsız olarak bir lisede öğrencinin DKAB dersine bakışında etkili olan iki faktör var. Birincisi lisede öğrenciler maalesef sınav odaklı oldukları için sınava yarayan derslerde daha ilgili daha tutumları aktif oluyorlar. Sınavda işlerine yaramayacak derslerde biraz daha negatif olabiliyorlar... İkinci faktör de lisede DKAB dersine gelen öğrenci bu dersin kendi hayatında veya işinde ne kadar işe yarayacağına bakıyor. Bu anlamda da içeriğinin önemi var. Eğer ki öğrenci bu dersin içeriğinin hayatında bir işe yarayacağını düşünüyorsa derse daha pozitif ve ilgili davranabiliyor.” (Ö5, K, AL) şeklinde açıklamıştır.

Öğrencilerin DKAB dersine yönelik tutumlarında çevrelerinin özellikle aile yapısının önemine dikkat çeken katılımcı öğretmenler (11) olmuştur. Bu öğretmenlere göre yaşadıkları çevrenin dine karşı tutumları öğrencileri etkilemiş ve bu durum DKAB dersine yansımıştır. DKAB dersine yönelik tutumların ailelerin yapısıyla ilgili olduğunu söyleyen bir katılımcı şunları dile getirmiştir: “Din dersine karşı tutumlarını üç başlık altında tasnif ederek anlatabilirim. Birinci kısım çok dindar muhafazakâr ailelerin çocukları. Bunların bir kısmı ailelerinden de aldıkları eğitimden dolayı bilerek, isteyerek ve severek din dersine bakıyorlar, bir kısmı ise ailelerin baskılarıyla din dersini önemsiyorlar... İkinci kısım laik seküler bir hayat yaşayan ailelerin çocukları. Bunların bir kısmı din dersine ılımlı yaklaşıyor diğer kısmı din dersinin olmasına karşı olduklarını söylüyorlar... Üçüncü kısım ise ideolojik dini yaklaşımı olmayan ailelerin çocukları. Karşıtlık veya taraftarlık söz konusu değil. Onlar için din dersi zevkli geçiyorsa iyi, geçmiyorsa diğer derslerden bir farkı yok...” (Ö9, E, AL)

Merkezi sınavla öğrenci alan liselerde DKAB derslerine yönelik tutumlarla ilgili dikkat çeken bir diğer husus ise öğrencilerin sınav odaklı olduğu ve daha çok sayısal derslere

ağırlık verdiği, sözel derslere karşı ilginin daha az olduğu görüşüdür. Bu katılımcılara (10) göre öğrenciler derse karşı ilgili ve meraklı olsalar da yüksek not ve sınav kaygıları sebebiyle diğer sayısal derslere yoğunlaşmaktadır. Ayrıca bazı katılımcılara (3) göre DKAB dersine karşı ilgileri 9. sınıfta fazlayken bu durum üst sınıflarda azalmaktadır. Bu konuyla ilgili bazı katılımcılar şu şekilde yorum yapmışlardır: *“Sayısal dersler daha çok önemseniyor... Bizden beklentileri de daha çok öğrencilere kolaylık yapalım, çok zor sormayalım, çok ödev vermeyelim istiyorlar... Hedeflerine ulaşırken biz engel çıkartmayalım istiyorlar. Çünkü çoğunlukla bizim okulun öğrencileri bir hedefe kitlenmiş olarak geliyorlar...”* (Ö17, E, AL), *“Öğrencilerimiz ilgi gösteriyorlar. Eğer anlattıklarınız onları tatmin edecek şekilde olursa daha bir memnun oluyorlar. Yalnız şu var ki 9. sınıfta daha çok ilgi gösteriyorlar... Fen lisesi öğrencisi doktor, mühendis vs. olacak. Dolayısıyla üniversite puanlarında diğer derslerin getirisi fazla olduğu için ilgi 12. sınıfa doğru azalıyor...”* (Ö28, E, FL)

DKAB dersine yönelik tutumlarıyla ilgili öğrencilerin genel olarak DKAB dersini sevdiğini, derse karşı ilgili ve meraklı olduğunu söyleyen öğretmenler de (6) olmuştur. Bununla birlikte bazı öğretmenler (2) derse karşı öğrencilerin ilk başta bazı ön yargılarının olduğunu belirtmiştir. Böyle düşünen öğretmenler bu durumun ilköğretimdeki DKAB öğretmenlerinin tutumlarından veya aile yapılarından kaynaklı olabileceğini ifade etmiştir. Örneğin bir katılımcı *“Derse karşı ilgileri ve bilgileri var. Ön yargıları da var. Her öğrenci aynı yapıda değil... İlgisi olmayanların, dine olumsuz bakanların aile yapıları da o şekilde...”* (Ö30, E, AL) sözleriyle bu durumu dile getirmiştir. Ayrıca öğrencilerin DKAB dersine ilgisiz olduğunu ifade eden öğretmenler de vardır. Bu öğretmenler öğrencilerin DKAB dersine ilgisiz olduklarını şu şekilde ifade etmişlerdir: *“Pek ilgili değiller. Genelde önceki öğrendikleri bilgileri doğru kabul ediyorlar ve bu doğruların aksi bir bilgi aktarıldığında bunu kabullenmek yerine sert bir şekilde savunmayı tercih ediyorlar...”* (Ö16, E, AL), *“... Önceki okulumdaki öğrenciler DKAB dersine karşıyken şuan görev yaptığım okuldaki öğrenciler karşı değiller ama ilgili de değiller.”* (Ö14, K, AL).

Öğrencilerin DKAB dersine yönelik tutumlarıyla ilgili katılımcılara *“Öğrencilerin DKAB dersinin gerekli olup olmadığına yönelik düşünceleri konusunda neler düşünüyorsunuz?”* sorusu yöneltilmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin çoğunluğu DKAB dersini öğrencilerin gerekli gördüğünü çok az öğrencinin bu konuda itiraz

ettiğini söylemiştir. Katılımcılardan bazıları ise itiraz eden veya önyargıyla yaklaşan öğrencilerin ilk başta dersin zorunlu olmasına itiraz ettiğini fakat öğretmenin yaklaşımıyla bu tutumun zamanla değiştiğini belirtmiştir. Ayrıca bu öğrencilerin dersin gerekli olduğunu düşünmeseler bile derste başarılı olabilmek ve not ortalamasını yüksek tutabilmek amacıyla dersi özenle dinlediğini ifade etmişlerdir. Bu görüşlerin yanı sıra bazı katılımcılar itirazların DKAB dersine değil daha çok zorunlu olarak öğrencilere seçtirilen seçmeli din eğitimi derslerine yönelik olduğunu belirtmişlerdir.

Öğrencilerin DKAB dersini kesinlikle gerekli gördüğünü ifade eden öğretmenlerin (9) yanı sıra sınıfın çoğunluğunun bu dersi gerekli gördüğünü fakat çok az da olsa bazı öğrencilerin dersi gereksiz gördüğünü yahut eleştirdiğini söyleyen öğretmenler de (7) olmuştur. Bu konuyla ilgili bazı katılımcıların görüşleri şu şekildedir: *“Büyük bir çoğunluğu gerekli ve zorunlu olması gerektiğini düşünüyor.”* (Ö15, E, AL), *“Kesinlikle gerekli görüyorlar. Hatta ders saatinin iki saat olacağını duyduklarında epey sevindiler...”* (Ö21, E, SBL), *“Din derslerinin gerekliliği konusunda benim kanaatim yani gözlemlediğim %90 oranında olumlu...”* (Ö23, E, AL). Bunun yanı sıra bazı katılımcılar (3) ise bazı öğrencilerin derse başlangıçta önyargıyla geldiğini fakat zamanla öğretmenin tavrına göre bu önyargının azaldığını ve dersi gerekli görmeye başladıklarını söylemiştir. Mesela bir katılımcı *“İlk derse girerken bütün derslere olduğu gibi DKAB dersinde de bir sıkıntı yaşıyor... Ancak derse girdikten sonra öğretmenin yaklaşımı, tavrı, anlatım biçiminin etkisiyle öğrencileri konuya çektikten sonra öğrencilerin genel ifadesi şu oluyor: Bu derste huzur buluyoruz.”* (Ö1, E, AL) şeklinde gözlemlerini ifade etmiştir.

DKAB dersine yönelik öğrencilerin bir itirazı olmadığı fakat bazı seçmeli din eğitimi derslerinin öğrencilere seçtirilmediği için itiraz edenler olduğunu söyleyen katılımcılardan (3) biri *“... DKAB dersi için değil de bazen seçmeli dersler üzerine olabiliyor. Ondan dolayı eleştiriler oluyor. Ben imam hatipte değilim, neden bu dersleri görüyorum...”* (Ö3, K, AL) şeklinde bu durumu ifade etmiştir. Aynı katılımcı çok az da olsa bazı öğrencilerin bu dersin zorunlu olmasına karşı çıktıklarını hatta bir öğrencisinin *“Hocam ben deistim bu dersi almak zorunda mıyım?”* şeklinde itirazda bulunduğunu ifade etmiştir. Genellikle DKAB dersine karşı itirazlarda bulunan öğrencilerin aile yapılarının da bu şekilde olduğunu, çevrelerinden dolayı itiraz ettiklerini söyleyen bazı öğretmenler de (3) vardır. Örneğin bu konuyla ilgili bir öğretmen şunları ifade

etmiştir: “Gerekli olup olmamasıyla ilgili düşünceleri aile ile ilgilidir. Ailesi inançlıysa dersi gerekli görüyor, değilse gereksiz.” (Ö7, K, AL)

Görüşme yapılan katılımcılar arasındaki iki öğretmen araştırmanın yapıldığı bu liselerde öğrencilerin yüksek not almaya çok önem verdiği için derse karşı ilgisiz olsalar bile soru kaçırmamak adına dersi dikkatle dinlediğini ve dersi sevmese de yüksek not aldıklarını ifade etmiştir. Bu durumu ifade eden bir katılımcı şöyle demiştir: “...Hiç ilgisiz çocuklar bile sınavda başarılı olmak için öğrenmeye başladılar...” (Ö18, E, AL). Katılımcılardan bazıları (3) ise öğrencilerin bu meseleyi hiç sorgulamadıklarını, bu konuyla ilgili hiç itiraz edildiğini duymadıklarını söylemiştir. Bu konuyla ilgili bir katılımcı ise “Bu okulda öğrenciler bunu tartışmıyorlar. Zorunlu olup olmasını sorgulamıyorlar, neden bu dersi alıyoruz diye bir tartışma içerisinde değiller. Dersin olması gerektiğini ama dersin içeriğinin böyle olmaması gerektiğini tartışıyorlar...” (Ö32, E, AL) şeklinde yorum yaparak itirazın dersin içeriğine yönelik olduğunu belirtmiştir.

Katılımcılara “Öğrencilerin DKAB dersine yönelik olumlu/olumsuz tutumlarında sizce hangi faktör/ler etkilidir?” diye soru yöneltildiğinde öğretmen ve aile faktörünün ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir. Bunun dışında karakterlerinin, yaşadığı çevrenin, arkadaş ortamının, sosyal medyanın, ders müfredatının ve materyallerinin, dersin hayattaki işlevinin etkili olduğu da belirtilmektedir.

Katılımcılar ailenin ve yaşadıkları çevrenin dini yapısı (20); öğretmenlerin donanımı, karakteri, öğrencilerle iletişimi, dersi anlatma yöntemi (20) gibi hususların öğrencilerin DKAB dersine karşı tutumlarını etkilediğini belirtmişlerdir. Bu konuyla ilgili bir katılımcı şunları ifade etmiştir: “Birincisi aile. Eğer aileden çocuk, gençler tepkili gelirlerse burada siz ne kadar sevdirmeye çalışırsanız çalışın o tepki devam ediyor. İkincisi öğretmen. Eğer öğretmen iticiyse eğer öğretmen sadece bilgiye yönelik veya fikhî bilgileri vermeye yönelik bir tutum sergiliyorsa tiyatro oynayamıyorsa bizim gibi okullarda ders itici oluyor, çocuklar dersten mutlu olmuyorlar.” (Ö2, E, AL). Bu iki etkili faktörün yanı sıra öğrencilerin kendi karakterlerinin (4), sosyal medyanın (3), ders müfredatlarının (3), ders materyallerinin (2), arkadaş çevrelerinin (2), buldukları çağın (2) etkisinin de olduğunu belirten öğretmenler olmuştur. Bu görüşlerini bazı katılımcılar şu şekilde ifade etmiştir: “Bir, öğretmen. İki, konu dağılımı ve müfredat. Üç, çocukların içinde buldukları çağ. Dört, geldikleri ortam...” (Ö31, E, AL),

“Bunun çok çeşitli faktörleri olduğunu görüyorum... Birinci ailesinin dine yaklaşımı. İkincisi, nitelikli şekilde vasıflandırdığımız okullardaki öğrenciler hakikaten okuyor, soruyor, sorguluyor. Dolayısıyla hani ailesi başka türlü düşünse bile kendisi başka düşünebiliyor... Özellikle internet çok etkili ve arkadaş çok etkili...” (Ö26, E, AL)

Öğrencilerin DKAB dersine yönelik olumlu/olumsuz tutumlarının kendi hayatlarındaki işlevlerine ve dersin ona getirisine göre şekillendiğine dikkat çeken iki öğretmenden biri bu durumu *“Aile faktörüne bağlı. Özellikle bu okullarda puan getirisine bağlı... Ailenin ve toplumun beklentilerinin etkisi var.”* (Ö28, E, FL) şeklinde ifade etmiştir. Diğer görüşlerden farklı olarak bir katılımcı ise büyük şehirlerin etkili bir faktör olduğunu *“... Burada öğrenciler her şeyin insanlar tarafından yapıldığı bir bölgede yaşıyor, öğrencilere Allah’ı anlatmak yani bir yaratıcı fikrini sokmak biraz zor oluyor. Yani büyük şehirlerde etkili bir faktör...”* (Ö17, E, AL) söyleriyle ifade etmiştir.

Araştırmanın yapıldığı liselerde öğretmenlere *“DKAB derslerinde verilen bilgilerin öğrencilerinizin dine karşı tutumlarını nasıl etkilediğini düşünüyorsunuz?”* sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların çoğunluğu (14) ders müfredatının yetersiz ve basit olduğunu, bu çağın ihtiyaçlarına cevap vermediğini ifade etmiş, derslerde verilen bilgilerin öğrencilerin dine karşı tutumlarını etkileme noktasında yetersiz olduğuna dikkat çekmiştir. Örneğin farklı türdeki liselerde görev yapan katılımcılardan bazıları *“Bilgiler yeterli değil...”* (Ö10, E, FL), *“Eğer müfredat bilgisi veriyorsanız ben söyleyeyim öğretmenliğiniz en fazla üç hafta kadar sürer...”* (Ö21, E, SBL), *“İnanılmaz olumsuz etkiliyor... Bilgiye ulaşamadığımız bir çağda oluşturulmuş din anlayışıyla bilgiye her an ulaşabildiğimiz bir çağda eğitim vermeye çalışıyoruz...”* (Ö32, E, AL) şeklinde yorum yaparak müfredattaki bilgilerin öğrencilerin din anlayışlarını etkilemede yetersiz olduğunu, öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamadığını ifade etmişlerdir.

Bu konuyla ilgili bazı katılımcılar (6) konuların öğrencilerin hayatlarıyla ilişki kurularak anlatılması durumunda öğrencilerin dine karşı olumlu tutum sergilediğini ifade etmişlerdir. Bu hususla ilgili bir katılımcı *“Müfredattaki konular bilgi içerikli konular olduğu için öğrencilerin çok ilgisini çeken konular değil... Eğer öğrenciyi işin içine sokarsanız zor olan bir konuyu da rahatlıkla sevdirebilirsiniz...”* (Ö1, E, AL) demiştir.

Araştırmaya katılan bazı öğretmenler (8) genellikle olumlu yönde etkilediğini belirtmiş, bunlardan bir kısmı (3) ise “*Bilgiye, belgeye dayalı veriliyorsa mantıklı ve ahlaki düşünceyi ortaya koyuyorsa dine bakışını olumlu yönde etkiliyor.*” (Ö4, E, AL), “... *İyi örnekler verildiğinde olumlu dönütler aldım.*” (Ö13, E, FL), “*Verdiğim örnekleri güncel hayattan vermeye çalışıyorum... Somutlaştırınca daha anlaşılır olduğunu söylüyorlar...*” (Ö30, E, AL) gibi yorumlar yaparak dine bakışını olumlu yönde etkilemesini bazı etkenlere bağlamıştır.

Araştırmaya katılan bazı öğretmenler (2) merkezi sınavla öğrenci alan bu liselerdeki öğrencilerin genel ilmiyal bilgisine sahip olduklarını fakat dinle ilgili sorularına cevap verecek, onlara rehberlik edecek öğretmenlere ihtiyaç duyduklarını dile getirmiştir. Örneğin bir katılımcı şunları dile getirmiştir: “... *Buradaki öğrenciler zaten İslam hakkında her şeyi biliyorlar. Her şeyi biliyor olarak geliyorlar... Bilgi olarak hiçbir eksikleri yok. Yani ben kalkıp haccın yapılışını anlatamıyorum bu onları sıkıyor zaten benden daha iyi biliyorlar... Benim bunların üstünde bir şey vermem gerekiyor. Hac böyle yapılıyor ama mesela çocukların kafalarındaki soru “Ne gerek var?”. Ben bunlar üzerine yoğunlaşıyorum.*” (Ö8, K, FL) Genel görüşlerin yanı sıra öğretmen ve öğretim programından kaynaklanan eksikliklerin öğrencilerin dine bakışını olumsuz etkilediğini söyleyen bir katılımcı “... *Olumsuz olarak yüzde yüz çok fazla etkiliyor. Yani bir öğretmen bir çam devirdiği anda öğrenci maalesef ki dinden hemen soğuyabiliyor ve ondan sonra tüm ipleri bir anda kesebiliyor...*” (Ö5, K, AL) şeklinde düşüncelerini ifade ederken diğer bir katılımcı ise “*İnanılmaz olumsuz etkiliyor. Din dersi müfredatı bu sene yenilendi ama hala eski kafada. Bilgiye ulaşamadığımız bir çağda oluşturulmuş din anlayışıyla bilgiye her an ulaşabildiğimiz bir çağda eğitim vermeye çalışıyoruz...*” (Ö32, E, AL) şeklinde yorumlamıştır.

Öğretmenlerin değerlendirmeleri ışığında öğrencilerin DKAB derslerine yönelik tutumlarıyla ilgili genel olarak ailelerin ve çevrenin etkili olduğu, aileden veya çevreden olumsuz bir tutumla gelen öğrencilerin derse karşı ilk başta ön yargıyla yaklaştığı fakat daha sonra öğretmenlerin yaklaşımıyla bu tutumun olumlu ya da olumsuz yönde değiştiği söylenebilir. Genel olarak öğretmenlerin görüşlerinden öğrencilerin DKAB dersini gerekli gördüğü, zorunlu olmasına itiraz edenlerin ise genellikle aileden yahut geçmişteki yanlış dini tecrübelerden kaynaklı olduğu sonucu çıkarılabilir. Öğretmen görüşmelerinde dikkat çekilen en önemli tespit ise bu liselerdeki öğrencilerin genel bir

ilmihal bilgisine sahip oldukları fakat dinin yaşamdaki yerini tam olarak kavrayamadığıdır. Bu yüzden de bazı öğretmenler müfredatların öğrencilerin dini ihtiyaçlarına yönelik hazırlanması gerektiğini dile getirmiştir. Ayrıca bu liselerdeki öğrencilerin hayatlarının merkezinde sınav olduğu için sayısal derslere daha çok önem verdikleri görülmektedir. Sınavlarda DKAB dersinin etkisinin az olması sebebiyle de DKAB dersine çok fazla ilgi göstermemekte hatta 12. sınıfa doğru bu ilgileri zamanla azalmaktadır. Bunun yanı sıra öğrencilerin DKAB dersine karşı olumlu tutumunun öğretmenin öğrencilere olan yaklaşımıyla ve dersi ihtiyaçlarına yönelik işlemeyle ilgili olduğu söylenebilir. Eğer öğrenci dersi kendisi için gerekli olduğunu fark ederse daha dikkatli ve ilgili dinlediği görülmektedir.

3. 1. 2. Öğrencilerin DKAB Öğretmenlerine Yönelik Tutumlarıyla İlgili Öğretmenlerin Görüşleri

Merkezi sınavla öğrenci alan liselerdeki öğrencilerin DKAB öğretmenlerine yönelik tutumlarını öğrenebilmek için katılımcılara “*Öğrencilerin DKAB öğretmenlerine yönelik tutumlarını genel olarak nasıl değerlendiriyorsunuz?*” sorusu yöneltilmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin bazıları bu durumun öğretmenlerin kişisel tutumuyla ilgili olduğunu ifade etmiştir. Bazı öğretmenler ise öğrencilerin DKAB öğretmenlerine karşı olumlu veya olumsuz tutumla yaklaşımları konusunda birçok farklı faktörün etkili olduğunu belirtmiştir. Bunların yanı sıra genellikle öğrencilerin DKAB öğretmenlerini sevdiğini ve saydığını ifade edenler olduğu gibi öğrencilerin çeşitli nedenlerden dolayı ilk başta ön yargıyla yaklaştığını ve olumsuz tutum sergilediğini belirtenler de olmuştur. Fakat genel olarak öğrencilerin öğretmeni sevmese de bu liselerde not kaygısından dolayı saygılı davrandığı, sınıf ortamında herhangi bir sıkıntı çıkarmadığı bazı katılımcılar tarafından ifade edilmiştir.

Öğrencilerin DKAB öğretmenlerine yönelik tutumlarının, öğretmenin tutumuyla ilgili olduğunu ifade eden katılımcılardan (16) bazıları bu konuyla ilgili şunları ifade etmiştir: “*Öğretmenin şahsiyetiyle alakalıdır...*” (Ö15, E, AL), “*Şimdi biraz öz eleştiri yapmak gerek. Öğrencilerin tutumlarının tek sorumlusu öğretmen...*” (Ö8, K, FL), “*Öğrencilerin hiçbir sorunu yok, öğretmenlerde sorun olabilir...*” (Ö18, E, AL) Bu katılımcılardan bazıları ise bu durumu öğretmenin bazı yeterlilikleri ve özellikleriyle ilişkilendirmiştir. Örneğin bu konuyla ilgili katılımcılardan biri öğretmenin yeterliliğine “*Öğretmenine bağlı. Öğrenci cevap bulduğu öğretmenini sever. Öğretiyor ve gidip*

öğretmenden tekrar bilgi alabiliyorsa buna ilgi duyar. Cevap bulduğu müddetçe ilgisi devam eder...” (Ö32, E, AL) sözleriyle dikkat çekerken bir diğeri “Öğretmen kendisini kabul ettirmeli, sevdirmeli, özverili olmalı yani... Biraz öğretmenine bağlı, dersin kendisinin de bir katkısı olmuyor. Özellikle aileden de farklı yaklaşıyorsa DKAB dersine ya da dini konulara, o zaman öğrencilerin soğuk davrandığını, ön yargılı olduğunu hatta öğretmenine karşı ikinci sınıf muamele yaptığını söyleyebiliriz. Ama bunu değiştirmek de öğretmenin özel çabasıyla mümkün.” (Ö17, E, AL) şeklinde yorum yaparak öğretmenin öğrencilere olan yaklaşımıyla bu durumu ilişkilendirmiştir. Öğrencilerin tutumlarının öğretmenin yaklaşımıyla, donanımıyla, kişiliğiyle ilişkili olduğuna dikkat çeken öğretmenlerden bazıları ise şu şekilde yorum yapmışlardır: “Doğru bilgi sunuyor mu, sınıfı eğlendiriyor mu öğrenci buna bakar. Sorunlarına yardımcı oluyor mu, onlarla yakınlık kuruyor mu? Bunlar çocuklar için önemli. Diğer türlü din kültürü öğretmenini cenazelerde, hastalıklarda dua ezberleten kişi olarak görür.” (Ö4, E, AL), “Gönle girebiliyorsan fethedebiliyorsun ama edemezsen hangi öğretmen olursa olsun kendisini kabul ettiremez.” (Ö10, E, FL), “Din kültürü öğretmeni olarak değil de öğretmen olarak aslında çocuk bakıyor. Yani sen kendini nasıl sunuyorsan, sen nasıl öğretiyorsan bu önemli...” (Ö3, K, AL)

Öğrencilerin DKAB öğretmenlerine yönelik tutumuyla ilgili olan soruya bazı katılımcılar (12), öğrencilerin büyük çoğunluğunun DKAB öğretmenlerini sevdiğini, saygı gösterdiğini ve olumlu bir tutum sergilediğini belirtmişlerdir. Bu durumu bazıları şu sözleriyle açıklamışlardır: “Olumlu bir bakış var.” (Ö12, E, FL), “Din kültürü öğretmenlerine karşı tutumları iyidir. Öğretmenlerine karşı sevgileri vardır Ufak tefek şeyler tabi olabilir.” (Ö1, E, AL), “Öğrencilerin hepsi saygı duyuyorlar. Eğer kendi inanç ve tutumuyla aynıysa size saygının yanı sıra sevgi de duyuyorlar. Fakat aynı değilse kendi inancıyla sadece saygı duyuyorlar...” (Ö7, K, AL), “... Genellikle öğrencilerimizde saygıyı ve sevgiyi hissediyoruz.” (Ö11, E, AL)

Katılımcılar arasında bazı öğrencilerin ilk başta kendilerine karşı önyargıyla yaklaştığını belirtenler de (5) olmuştur. Bu katılımcılardan biri “Yarısı baştan hazır, seviyor din hocasını. Ama dediğim gibi on öğrencinin bir ya da ikisi olumsuz ve önyargılı. Bu noktada öğretmen iyi bir tutumla yaklaşıp öğrenciyi dışlamazsa, sorularına iyi cevaplar verirse, bilimsel verileri kullanırsa öğrenciyi kazanabilir.” (Ö25, E, AL) şeklinde yorum yaparken, bir diğeri katılımcı ise “Önyargıları var. O önyargıları yıkmanız bu tip

okullarda sizin elinizde. Bu önyargılar ailelerde başlıyor. Öğretmenin bu konudaki tutumu, davranışı, öğrencilere yaklaşımı, söylemleri, ifadeleriyle yıkılabilir. Zaman alabilir ama yıkılabilir.” (Ö24, K, FL) şeklinde düşüncelerini belirtmiş ve önyargıları yıkmanın yine öğretmenin elinde olduğuna dikkat çekmiştir.

Araştırmaya katılan öğretmenler arasında DKAB öğretmenlerine karşı olumsuz tutum sergileyen öğrencilerin olduğunu ve bunun belli başlı faktörlerden kaynaklandığını ifade edenler de (7) olmuştur. Mesela öğretmenler öğrencilerin görüşlerine yargılayıcı bir yaklaşım sergilediğinde ve baskı yaptığında yahut bir öğrenci Allah’a inanma konusunda problem yaşadığında öğrenciler DKAB öğretmenine karşı olumsuz bir tutum sergileyeceğini ve tepki göstereceğini ifade etmişlerdir. Bundan dolayı da öğretmenin kuşatıcı olmasına dikkat çeken katılımcılardan biri “... *Öğrenciler din dersi öğretmenlerinin kuşatıcı olmasını istiyorlar. Ötekileştirici hiçbir eylem ve söylemi istemiyorlar... Üslubu yakalayan öğretmenler başarılı oluyor, yakalayamayanlar ise başarılı olamıyor.*” (Ö9, E, AL) şeklinde yorum yapmıştır. Bu konuya dikkat çeken diğer bir katılımcı ise “*Öğretmeninden yargılanmak olumsuz etkiliyor. Öğrenciler bir kere sizi deniyorlar. İnanç konularında mesela direkt derste diyor: ‘Ben ateistim.’ Sizin o anki tepkiniz onun için bir adım. Siz eğer ‘Sen nasıl ateistsin, sus otur çarpılacaksın.’ diye yaklaştığında bu çocuk zaten derse ve size karşı tamamen kendisini kapatıyor...*” (Ö6, K, AL) şeklinde yorum yaparak yargılayıcı tavırların olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra aileden veya çevreden din kültürü öğretmenine tepkili bir ortamda yetişen bir öğrencinin de DKAB öğretmenine karşı olumsuz bir tutum sergilediğini ifade eden katılımcılar olmuştur. Örneğin bu konuya dikkat çeken katılımcılardan biri “*Zamanla seviyorlar... Tepkileri iyi değil. Genel olarak ben öyle izledim. Saygıdeğer görmüyorlar, sevmiyorlar. Muhafazakâr ailelerde problem yok. Aileleri etkiliyor.*” (Ö19, E, AL) şekilde yorum yapmıştır. Öğrencinin dini kimliğinin bu konuda etkili olduğunu ifade eden bir katılımcı ise şunları ifade etmiştir: “*Bu öğrenciye göre değişiyor. Dindar bir öğrenciyse kendisine yakın görüyor, değilse kafasındaki din hocası profili olsun istiyor ki çatışma devam etsin istiyor. Dindar olduğu halde belli bir cemaate mensupsa o zaman da sizi takmıyor. Onlar ben daha çok biliyorum havasına giriyorlar.*” (Ö14, K, AL) Ayrıca bu liselerde eğitim gören öğrencilerin not kaygılarının fazla olduğunu, not konusunda kendilerini zorlayacak öğretmenlere karşı da tepki gösterebileceklerini belirten katılımcılardan biri şunları ifade etmiştir: “*Okullarda en çok sevilen hocalar herhalde. Not konusunda bir sıkıntıları yok. Şöyle benim*

gözlemlediğim kadarıyla ya da duyduğum kadarıyla siz 85 in üzerinde not vermiyorsanız o zaman kötü bir öğretmensiniz...” (Ö6, K, AL) Tüm bunların yanı sıra bazı öğrencilerin not kaygısından ötürü dersi sevse de sevmese de saygı gösterdiklerini, DKAB öğretmenini gördüklerinde kendilerine çeki düzen verdiklerini ifade eden bir katılımcı *“Öncelikle not talep edilen kişi... Bizim yanımızda çocuklar daha kendilerini kontrol ediyorlar... Bu okullarda not kaygısı çok fazla olduğu için notunu olumsuz etkileyecek her türlü davranıştan kaçınıyorlar...”* (Ö11, E, AL) şeklinde yorum yapmıştır.

Öğrencilerin, DKAB öğretmenlerine yönelik tutumlarının derse olan etkisini yorumlayabilmek için araştırmaya katılanlara *“Öğrencilerin DKAB öğretmenlerine yönelik olumlu veya olumsuz tutumlarının DKAB dersine ne tür etkileri olduğunu düşünüyorsunuz?”* sorusu da yöneltilmiştir. Araştırmaya katılanların büyük bir çoğunluğu öğretmene karşı olan tutumun dersi de etkilediğini söylemiş; öğrencinin öğretmenini severse dersi seveceğini ve ilgi göstereceğini ifade etmiştir. Bu görüşün yanı sıra öğrencilerin ailelerinin ve çevrelerinin DKAB öğretmenlerine olan olumsuz bakış açısının öğrenciler üzerinde olumsuz etki bıraktığına dikkat çeken katılımcılar olmuştur.

Öğrencilerin DKAB öğretmenlerine yönelik olumlu/olumsuz tutumlarının DKAB dersini doğrudan etkilediğini belirten (27) katılımcılardan bazıları bu durumu şöyle ifade etmişlerdir: *“Öğretmenini sevmiyorsa dersin verimini düşürüyor...”* (Ö27, E, AL), *“... Hocayı seversen dersi de seversin.”* (Ö28, E, FL), *“DKAB öğretmenine karşı tavrı olumluysa okul içindeki yarışmalara, faaliyetlere de ilgi gösteriyor, derse karşı da ilgi gösteriyor...”* (Ö7, K, AL), *“... Öğretmenin duruşu öğrencinin derse karşı tutumunu etkiliyor...”* (Ö4, E, AL), *“... Yani puanı 490'nun üstünde olan okullarda din kültürü anlatmak zor. Nasıl anlatabilirsiniz? Kendinizi sevdirebilerseniz anlatabilirsiniz. Dersi değil de sizi dinlerler. Siz de bu arada dersi verebiliyorsunuz.”* (Ö2, E, AL) Bu konuyla ilgili bir katılımcı ise *“Hakikaten öğrencilerin mantıkları, zekâları, düşünebilme kabiliyetleri, sorgulama yetenekleri ve becerileri üst düzeyde. Hal böyle olunca onlara bir şeyleri empoze etme anlamındaki bütün çabalar boşunadır. Ancak sevdirmeye ve sevdirmeye yoluyla bir şeyleri paylaşmayla bu mümkündür...”* (Ö20, E, AL) sözleriyle bir şeyleri öğretmenin sadece sevdirecek mümkün olduğuna dikkat çekmiştir.

Aileden ve sosyal çevreden kaynaklı olarak öğretmenine ve DKAB dersine olumsuz tutum sergilediğini ifade eden iki katılımcıdan biri ise şunları söylemiştir: *“Din dersi, dini değerler ve İslam, Hz. Peygamber, milli manevi değerlerimiz konusunda sorunu olan öğretmenler veya o aileden gelen çocuklar oluyor. Onlar da hemen birbirini buluyorlar. Din dersine ve din dersi öğretmenine karşı birlikte organize oluyorlar, bir mesafe koyuyorlar, tepki gösteriyorlar, bir şeyler yapmaya gayret ediyorlar...”* (Ö18, E, AL)

DKAB öğretmenlerinin kişiliklerinin İslam dinine olan etkisini anlayabilmek için *“DKAB öğretmenlerinin kişiliği, yeterliliği, iletişimi öğrencilerin dine karşı tutumlarını nasıl etkilediğini düşünüyorsunuz?”* sorusu araştırmaya katılanlara sorulmuştur. Bu öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu öğrencilerin DKAB öğretmenlerinin donanımlı, bilgili, yeterli, iletişime açık olmasına dikkat ettiğini belirtmiş ve hatta bu durumun dine olan bakışlarını da etkilediğini vurgulamıştır. Bazı öğretmenler ise öğretmenlerin sözleriyle davranışları arasındaki tutarlığa çok dikkat ettiğini, öğrencilerin İslam dininin temsilcisi olarak DKAB öğretmenlerine baktığını ifade etmiştir.

DKAB öğretmenlerinin kişiliğinin, yeterliliğinin, iletişiminin öğrencilerin dine karşı tutumlarını çok fazla etkilediğini düşünen katılımcılar (27) arasında bulunan bazı öğretmenler, öğrencilerin DKAB öğretmenini denediğini ve öğretmenine farklı konulardan sorular yönelterek düşüncelerini, karakterini, tutumunu öğrenmeye çalıştığını ifade etmişlerdir. Bu konuyla ilgili bazı katılımcılar şunları söylemiştir: *“Kesinlikle öğretmene bakıp dine entegre ediyorlar. Üst seviye sorulara tabi tutuyorlar, deniyorlar...”* (Ö32, E, AL), *“Lise öğrencisi donanımlı, bilgili öğretmen istiyor. Hatta sizi deniyor. Bir iki soru soruyor...”* (Ö3, K, AL), *“... ‘Hocam sizin şahsınızla alakalı değil her gelen öğretmeni deneme amaçlı soruyoruz.’ diyorlar... Yani sizi tartıyorlar. Eğer onların sınavlarından geçersen gerisi kolaylaşıyor...”* (Ö13, E, FL). Hatta bazı öğrencilerin sorularına cevap bulamadığı takdirde öğretmenine olan tutumunu değiştirdiğini bir katılımcı *“...Eğer din kültürü öğretmenine sorduğu sorularda cevap alamıyorsa ve tatmin olamıyorsa, doyamıyorsa bu tür okullarda öğrenci öğretmenini siliyor...”* (Ö2, E, AL) sözleriyle ifade etmiştir.

Merkezi sınavla öğrenci alan bu liselerde öğrenciler teknolojiyi çok iyi kullanabiliyor ve bilgiye çok kısa bir sürede ulaşabiliyorlar. Bu yüzden araştırmaya katılanlardan bazıları bir öğretmenin öğrencilerden daha donanımlı olması ve gündemi sürekli takip etmesi

gerektiğini belirtmiştir. Örneğin öğretmenlerden biri “... Sizden kendi ulaştıklarından daha fazlasını alması gerekiyor ki siz çocuk için din dersinde etkili olabilesiniz.” (Ö6, K, AL) sözleriyle bu durumun önemine dikkat çekmiştir. Ayrıca bir başka katılımcı ise “... Öğretmenin becerisi, çocuklarla kuracağı doğru frekanstaki dil ve iletişim kalitesi bu durumu yukarı ya da aşağı yönde etkiler. Burada özellikle yeni kuşağın dijital çocukları için sizin kendinizi yenilemeniz, yeniliğe ayak uydurmanız, teknolojiyi kullanmanız, onların okudukları kitapları okumanız, izledikleri filmleri izlemeniz, dinledikleri müzikleri dinlemeniz ve bunlardan haberdar olmanız sizin onlarla iletişim kurmanızı daha fazla destekliyor. DKAB öğretmenlerinin bu manada spor ve sosyal konulardan haberdar olması süreci zenginleştiriyor...” (Ö33, E, AL) ifadeleriyle öğretmenin öğrencilerle olan iletişimine dikkat çekmiş ve öğrencilerin dünyalarına girilmesi gerektiğini savunmuştur. Bir başka katılımcı ise bu konuda “...Yabancı dil konuşabilen, sporla ilgilenen, enstrüman çalan, dizi ve filmlerden haberdar olan yani çocuklarla aynı dili konuşan öğretmen istiyorlar. Böyle olan öğretmenler de öğrencinin din kültürü dersine bakışını değiştiriyor...” (Ö34, E, AL) sözleriyle yorum yaparak öğrencilerin DKAB öğretmenine karşı olumlu tutum sergilemesi için kendi alanı dışında birçok alana da hâkim olması gerektiğine dikkat çekmiştir.

Bu görüşlerin yanı sıra bir katılımcı öğrencilerin sadece öğretmenin yeterliliklerine göre dini değerlendirmedeğini şu sözleriyle ifade etmiştir: “... Ben şuna inanmıyorum: Din dersi öğretmeni yetersiz diye sadece o öğretmeni baz alarak tamamen dinden uzaklaşacağına... Öğrenci bu öğretmen bu kadar biliyor ama ben bu konuyu şu kitaptan okuyabilirim bilincine de sahip... Bunu ayırt edebilecek yaşta... Bu yüzden öğretmenin yeterliği ile birlikte müfredattaki konular da önemli. İkisini bir arada düşünmek gerekir.” (Ö5, K, AL) Bu konuda diğerlerinden farklı olarak bir katılımcı “Bizim hocalar genellikle sol görüşlü, dinle alakalı değiller. Pozitif bilimlerin hocaları etkiliyor. Bazıları evrimci falan. Derste abuk sabuk şeyler anlatılıyor, bana haberleri geliyor... Onların bakışları, tavırları, yaklaşımları öğrenciler üzerinde çok etkili oluyor... Dine karşı olumsuz bir tutum olunca siz ne yaparsanız yapın boş...” (Ö19, E, AL) şeklinde yorum yaparak öğrencilerin diğer branş öğretmenlerinin dine karşı tutumlarından çok fazla etkilendiğini belirtmiştir.

Araştırmanın yapıldığı liselerde öğrenim gören öğrencilerin DKAB öğretmenlerinin söyledikleriyle yaptıkları arasındaki tutarlılığa önem verdiği, öğrenciler üzerinde

temsilin çok önemli olduğu bazı katılımcılar (8) tarafından ifade edilmiştir. Öğretmenin tutumuyla ilgili katılımcılardan bazıları “...*Din dersi öğretmenin tutum ve davranışını izleyen öğrenciler onun anlattıklarına değil yaptıklarına bakarak dini değerlendirmiyorlar...*” (Ö9, E, AL), “... *Eğer öğretmen yanlış bir şey yapıyorsa orada onu dine bile mal edebilir veya o dine bakış açısı değişebilir. Doğru bir şey yapıyorsa önyargılı olan insanları bile etkileyebilir...*” (Ö17, E, AL) sözleriyle DKAB öğretmenlerinin sözleriyle davranışları arasındaki tutarlılığa önem vermesine dikkat çekmiştir.

Yapılan görüşmeler neticesinde DKAB öğretmenlerinin genel olarak sevilen ve sayılan öğretmenler arasında olduğu, öğrencilerin not kaygısı olmadığı için öğretmenine karşı daha rahat olduğu fakat bazı öğrencilerin ilk tanıma aşamasında önyargıyla yaklaştığı söylenebilir. Bu ön yargıyı yıkmak için ise öğretmenin öğrenciyi düşüncelerinden dolayı yargılamaması, sorularına cevap vermesi, gönül bağı kurabilmesi önemli görülmüştür. Ayrıca bazı dış etkenlerden dolayı öğrencinin DKAB öğretmenini ilk başta denediği; yaklaşımını, tutumunu, bakış açısını değerlendirdikten sonra olumlu veya olumsuz tutum gösterdiği söylenebilir. Öğretmenine karşı olumsuz bir tavrı olmaması için ise DKAB öğretmenin kendisini yenileyen, gündemi takip eden, öğrencilerin dünyasına girebilen, birçok alan bilgisine ve donanımına sahip olan, davranışlarıyla söylemleri arasında tutarlılık gösteren öğretmenler olması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca öğrencilerin öğretmenine karşı olumlu veya olumsuz tutumunun DKAB dersine karşı bakışını da etkilediği hatta bu durumun İslam dinine de yansıdığı söylenebilir. Bu sebeple DKAB öğretmenin yeterli, donanımlı, iletişime açık olması kadar söyledikleriyle davranışlarının tutarlı olması ve dini iyi temsil etmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir.

3. 2. Öğretmenlerin DKAB Öğretim Programı ve Ders Kitaplarına Yönelik Düşünceleriyle İlgili Bulgular

Bu ana tema üç alt başlık altında incelenmiştir. Bunlar:

- Öğretmenlerin DKAB öğretim programı ilgili düşünceleri
- Öğretmenlerin DKAB ders kitaplarıyla ilgili düşünceleri
- DKAB derslerinde zorluk yaşanan/ilgi gösterilen konular hakkındaki düşünceler

3. 2. 1. DKAB Öğretim Programı İlgili Öğretmenlerin Görüşleri

Öğretmenlerin DKAB öğretim programları ile ilgili düşüncelerini öğrenmek için “Uygulanmakta olan DKAB öğretim programlarının amaç ve içeriğinin öğrenci ilgi ve ihtiyaçlarını karşılama durumu hakkında neler düşünüyorsunuz?” sorusu araştırmaya katılan öğretmenlere yöneltilmiştir.

Merkezi sınavla öğrenci alan liselerde görev yapan öğretmenlerden görüşmeyi kabul edenlerden 24’ü DKAB öğretim programının amaç ve içeriğinin öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarını karşılamadığını ve yetersiz kaldığını ifade etmiştir. Araştırmaya katılanlar arasında 4 katılımcı yeni öğretim programını yeterli bulurken diğer 4 katılımcı ise yeterli olduğunu ama geliştirilebileceğini söylemiştir. 2 katılımcı ise müfredatın öğrenci ilgi ve ihtiyacını karşılama durumunun öğretmenin tecrübesine ve becerisine göre şekilleneceğini belirtmiştir.

Araştırmaya katılan öğretmenler arasında DKAB öğretim programının ilgi ve ihtiyacı karşılamadığını ve yetersiz kaldığını ifade edenler (24) arasında bu durumu bazı nedenlerle ilişkilendirenler olmuştur. Örneğin öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarını karşılamadığını ifade eden öğretmenlerden bazıları “Bence karşılamıyor. Yani daha farklı sorunları var çocukların. Lise öğrencilerinin düşünsel sorunları çok fazla oluyor. Akli düşünüyor çocuk. Mantığıma uymuyor diyor...” (Ö3, K, AL), “Çok fazla ilgisini çekip talebi karşılamıyor. Bir bilgi veriliyor ama sınıflarda yaşadığımız sorular ile kitaplarda, müfredatlarda verilen bilgiler arasında farklılıklar olduğunu görüyoruz... Çocuk şunları soruyor: Dövme yaptırmak günah mı, kadın erkek ilişkileri nasıl olmalı, şans oyunları ne olmalı, korsan kitap almak veya korsan film izlemek günah mı? vb. yani hayatına dair sorular. Bunlar üzerinden din dersi verilmeli...” (Ö11, E, AL) şeklinde yorum yaparken öğretim programlarının yetersizliğe dikkat çeken öğretmenlerden bazıları şunları söylemiştir: “Kesinlikle yetersiz. Öğretmen bu konuda kendini yetiştirmezse açıkçası ben acıyorum... Bu müfredat bilgi verir ama ruh vermez.” (Ö12, E, FL), “Böyle okullardaki zeki öğrencileri müfredat hiç açmıyor. Mesela çocuk deist ya da ateist birinin İslam diniyle ilgili eleştirilerine cevap bekliyor. Yani yeterli değil.” (Ö34, E, AL), “Çok zayıf. Hem din derslerin hem de din ve değerler alanındaki seçmeli derslerin; hem eski müfredatın hem de yeni müfredatın. Bir şey değiştiğini düşünmüyorum müfredat değişti ama anlayış aynı olduğu için hiçbir şey değişmedi... Müfredatlar ve yazılan kitaplar İslam’ın bin dört yüz yıl önce gelmiş ve

orada duran halini anlatıyor... Hiçbir kazanım bugüne taşınmıyor...” (Ö9, E, AL) Bunların yanı sıra öğretim programlarındaki tekrar bilgilerin çok fazla olduğunu ve bu yüzden öğrencilerin derse karşı ilgisiz kaldıklarını ifade eden öğretmenlerden bazıları *“Eski öğretim programında çok fazla tekrar olduğu için sıkıntı yaşıyorduk. Yedi öğrenme alanı vardı ve bu öğrenme alanı dışında kalan konulardan öğrencilerin sorduğu konular oluyordu, bu konular dışarıda kalıyordu. Özellikle tekrar konularında öğrenci ben bunları zaten biliyorum dediği için kendini kapatıyor... Ortaokulda öğretilen bilgiler lisede tekrar edildiğinden dolayı öğrencilerin ilgilerini çekmiyor, ihtiyaçlarını karşılamıyor...”* (Ö7, K, AL), *“...Çok fazla tekrar var. Füzuli bilgi var, dinle alakası olmayan bilgiler var. Onların verilmemesi lazım.”* (Ö10, E, FL), *“Sözde müfredat değişti ama sadece konuların yerleri değişti. Tekrardan ibaret. Gönül dünyası, ahlaki, amel boyutu eksik. Tamamen didaktik ve teorik...Biz teorik boyutuyla dini anlatmaya çalışıyoruz... Teoride kaldığımız zaman model olamayınca, ahlaki boyutu olmayınca davranış netice vermiyor.”* (Ö24, K, FL) şeklinde yorum yapmıştır.

Bu düşüncelerin yanı sıra 2018 yılı itibariyle uygulanacak olan DKAB öğretim programının eski programa göre daha yetersiz olduğunu ifade eden katılımcılar olmuştur. Bu katılımcılar bu konuyla ilgili şöyle yorum yapmıştır: *“2010 yılında hazırlanan program birkaç konuda yetersiz olsa bile -onların altını çizebilirim- bence daha kapsamlı ve nitelikli bir programdı...”* (Ö5, K, AL), *“Eski uyguladığımız program daha iyi bir programdı. Yeni müfredat sıkıntılı... Örneğin lisede kader, hadis, sünnet gibi birçok önemli ünite çıkarılmış.”* (Ö4, E, AL). Fakat eski öğretim programının aksine yeni DKAB öğretim programının öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarını karşılama hususunda daha güzel olduğunu ifade eden bir katılımcı *“Olabileceğinin en iyisi bu sene başlayacak kitaplar (müfredat)... Çünkü gereksiz bilgidен uzak; anlamaya, okumaya, fikretmeye yönelik bazı konular geldi... Fakat iş yine de öğretmende bitiyor... Çocukların soruları çocukların ihtiyaçları kitapların dışında...”* (Ö2, E, AL) şeklinde yorum yaparken diğer bir katılımcı da bu konuyla ilgili *“Şimdiye kadarki öğretim programının içeriği son derece zayıftı. Bunu dile getirdik ve ne mutlu ki değişti... Yeni müfredatta öğrenciye ve hayata dokunan konular var. Onun sosyal hayatında onu doğrudan ilgilendiren konular var. Öyle ya da böyle aile yaşamında, çevresinde, öğrencilik hayatında her zaman karşılaşacağı konular olunca ilgisini çekiyor.”* (Ö20, E, AL) şeklinde yorum yapmış ve yeni öğretim programında hayatın içinden konuların verilmesini olumlu bulmuştur.

DKAB öğretim programını yeterli olduğunu belirten (4) katılımcılardan bazıları bu konuyla ilgili şöyle yorum yapmışlardır: *“Materyal ve programlar yeterli. Ama bu programın sunuş ve akış yöntemi çok önemli... (Ö23, E, AL), “Müfredat karşılıyor. Şöyle karşılıyor ders kitabı müfredatın hepsini alamaz. Bir konu vardır, onun hepsini ders kitabına alamazsın, o konudan kitap çıkar. Din kültürü müfredatı için de bu böyle...” (Ö32, E, AL)*

Araştırmacının DKAB öğretim programları hakkındaki sorusuna, DKAB öğretim programının bazı konularda yeterli olduğunu ama bazı konularda eksik kaldığını ve geliştirilmesi gerektiğini vurgulayan katılımcılar (4) olmuştur. Bu katılımcılardan biri *“Geliştirilmeli, zenginleştirilmesi gereken birçok şey var... Öğretim programının içinde güncel konuların da katılması gerektiğini düşünüyorum. Deizmle, ateizmle, agnostisizmle ilgili. Bunların anlatılması gerekiyor. Çünkü çocuklar sosyal medya hesaplarında çok ilgililer, bizim onlara anlatmamız lazım... Sanatsal, İslam kültürü ve medeniyetlerine ait içeriğin müfredata girmesi gerektiğini düşünüyorum. Tasavvuf konularının artırılması gerektiğini düşünüyorum...” (Ö15, E, AL)* şeklinde yorum yaparken, bir diğeri *“Bu müfredat bir öğrencinin dini pratiklerini yerine getirmesinde yeterli... İslam’ın inanç, amel, ahlak boyutunu veriyor. Orada bir sıkıntı yok. Ama İslam kültürü noktasında zayıf kalıyor. Çok zengin bir medeniyetimiz var. Ben biraz dersleri böyle işlemeye çalışıyorum ve daha ilgi çektiğini görüyorum...” (Ö26, E, AL)* şeklinde yorum yaparak düşüncelerini ifade etmiştir.

DKAB öğretim programı hakkında yapılan yorumların dışında dikkat çeken bir başka husus ise öğretim programlarının tek düze olmasıyla ilgilidir. Bu liselerde görev yapan öğretmenlerden bazıları (5) bu liselerdeki öğrencilerin zekâ seviyelerinin yüksek olduğuna dikkat çekmiş ve öğretim programlarının tüm lise türlerinde aynı olmasını eleştirmiştir. Bu öğretmenler bir teknik meslek lisesiyle fen lisesi arasında fark olduğunu, bu öğrencilerin seviyelerinin ve taleplerinin aynı olmadığını, bu yüzden de farklı türdeki liselerde farklı öğretim programlarının uygulanması gerektiğini savunmuşlardır. Örneğin bunu savunan katılımcılar bu konuya şöyle dikkat çekmişlerdir: *“Bana kalırsa MEB müfredatları tek elden yapılmamalı yani meslek, anadolu, fen liseleri için ayrı ayrı müfredatlar belirlemesi lazım...” (Ö11, E, AL), “Proje okullarına uygun ayrı müfredatlar ve kitaplar hazırlanmalıdır. Fakat programlar en zayıf lisedeki öğrencilerle derinlemesine en kapsamlı düşünen*

öğrencilerle aynı. Bu yetersiz kalıyor öğrenciler için. Bu öğrenciler sorgulayan öğrenciler.” (Ö14, K, AL), “Çok çeşit türlerde, seviyelerde liseler var. Bizim buradaki programımız meslek ve fen liselerinde de okutuluyor. Bu büyük bir dezavantajdır... Maalesef öyle olmadığı için bizim öğrencilerin seviyelerine göre hafif geliyor ve hafife alınıyor. Çünkü çok genel geçer şeyleri tekrar edip durması öğrenciye bir şey katmıyor hatta öğrenciyi sıkıyor...” (Ö17, E, AL).

Genel olarak öğretmen görüşlerinden yola çıkarak bulgular yorumlanırsa katılımcılara göre DKAB öğretim programlarının öğrencilerin ilgi ve ihtiyacını karşılamadığı ve yetersiz kaldığı söylenebilir. Bunun nedenleri arasında öğrenciler ortaokuldan itibaren aynı konuları tekrar tekrar dinlediği için sıkıldığı –Mesela Hz. Muhammed’in hayatı konusunda 4.sınıf 4. ünitedeki konular ile 6 ve 7. sınıfın 4. ünitesindeki konular birbirlerinin tekrarı niteliğinde veya 7. sınıfın ilk ünitesinde anlatılan ahiret hayatı konusu 11. sınıfın ilk ünitesinde yer alan dünya ahiret hayatı ile birebir benzerlik göstermekte-, öğretim programının güncel hayattaki konularla bağlantı kurulmadığı için öğrencilerin dikkatini çekmediği ve bundan dolayı ilgisiz kaldığı sonucu çıkarılabilir. Ayrıca bu liselerde eğitim gören öğrencilerin farklı sorular ve sorunlar yaşadığı, bu yüzden de öğrencilerin sorularına cevap verecek bir öğretim programı gerektiği söylenebilir. Bazı öğretmenlere göre hayatla ilişki kurulabilecek, tarihsel bilgiden ziyade günümüze hitap edecek konuların öğretim programına yansıtılması gerekmektedir. Ayrıca bazı öğretmenlerin tüm lise türlerinde aynı öğretim programının uygulanması konusunda yaptıkları eleştirilerde ve öğrenciler arasındaki hazır bulunuşluğun ve bireysel farklılıkların göz ardı edildiği yönündeki tespitlerde haklı oldukları söylenebilir.

3. 2. 2. DKAB Ders Kitapları İlgili Öğretmenlerin Görüşleri

Öğretmenlerin DKAB ders kitaplarıyla ilgili düşüncelerini öğrenmek için “*DKAB ders kitaplarının öğrenci ilgi, ihtiyaç ve sorgulamalarını yeterli düzeyde karşılama durumu konusunda neler düşünüyorsunuz?*” sorusu araştırmaya katılan öğretmenlere yöneltilmiştir.

Araştırmaya katılanların 23’ü DKAB ders kitaplarının öğrenci ilgi, ihtiyaç ve sorgulamalarını karşılamadığını, bu konuda yetersiz olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra 2 katılımcı yeterli olduğunu ama bazı konularda geliştirilmesi gerektiğine dikkat

çekmiştir. Ayrıca 5 katılımcı DKAB ders kitaplarının yeterli olduğunu ifade ederken, 3 katılımcı ise DKAB ders kitabını kullanmadığını belirtmiştir.

Araştırmaya katılan öğretmenler arasında DKAB ders kitaplarını yetersiz bulan öğretmenler (23) bu konuyu farklı açılardan değerlendirmişlerdir. Bunlardan bazıları (6) bu liselerdeki öğrenciler için ders kitaplarının teorik ve basit kaldığını, ilgilerini çekmediği için sıkıcı geldiğini ifade etmiştir. Bu konuyla ilgili bazı katılımcılar şunları ifade etmiştir: *“Hiç karşılamıyor ki... Etkinlik yok bizim kitaplarımızda derslerimizde etkinlik kısmı çok zayıf. Yani her şey öğretilirken bitiyor. Kitaplar teorik, basit yani olmuyor.”* (Ö3, K, AL), *“Yeterli değil... Kuru bilgi, aynı tekrar bilgi var. Sıkılıyor haklı, ben de sıkılıyorum.”* (Ö24, K, FL) Ayrıca bu konuyla ilgili bir başka katılımcı ise *“Pek yeterli olduğu kanısında değilim. Çünkü verilen bazı bilgiler öğrenci tarafından sorgulandığında, akıl yürütüldüğünde öğrenciye pek mantıklı gelmiyor. Kitabın içinde mantıklı olmayan bilgiler olunca öğrenci mantıklı olan bilgileri de arka plana itebiliyor. Yani küçük bir zaafiyet gördüğünde öğrenci bunu fırsata çevirebiliyor.”* (Ö16, E, AL) sözleriyle kitapta yer alan bilgilerin öğrenciler tarafından akıl süzgecinden geçirildiğine ve mantıklı gelmeyen bilgileri öğrencilerin kabul etmediğine dikkat çekmiştir.

Yetersiz olduğunu düşünen katılımcılar arasında ders kitaplarının sadece sınavlar için kullanılan bir kaynak olduğunu (2), güncel hayattaki meselelerle ilişki kurulmadığı için öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamadığını (2) ifade edenler olmuştur. Örneğin bir katılımcı *“Karşılamıyor. Bütün ders kitapları hakkında hayatta uygulaması olmayan bütün bilgilerin ders kitaplarından çıkarılması gerekiyor...”* (Ö10, E, FL) şeklinde yorum yaparak ders kitaplarında hayatla ilişkili örneklerle yer verilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Bazı öğretmenler (5) ise ders kitaplarının sadece bilgi verdiğini fakat verilen bu bilgilerin öğrencilerin sorularına cevap vermediğini söylemiştir. Örneğin bir katılımcı *“Sorgulamalarına cevap vermiyor. Öğrenciler bazen öyle sorular soruyorlar ki kitabın o sorunun uzağından bile geçmediğini söyleyebilirim. Hiçbir soruya cevap vermez sadece yüzeysel olarak bir konuya giriş yapar, tamamına bile götürmez... Dili samimi değil, okurken hiçbir etki uyandırmıyor... Öğrenci tek başına okuduğu zaman hiçbir şey anlamayabilir, anlam veremeyebilir. Veya zaten biliyorum diyerek üstünden geçebilir...”* (Ö17, E, AL) sözleriyle ders kitaplarının bu konudaki yetersizliğine dikkat çekmiştir. Bunların yanı sıra bazı katılımcılar (4) ders kitaplarındaki etkinliklerin ve

görsellerin az olduğunu, öğrencilere hitap edecek nitelikte olmadığını belirtmiştir. Bu konuya dikkat çeken bir katılımcı ise “... *Kitapların albenisi yok. İlk sağa sola atılan kitaplar bizim kitaplar. Kitapların albenisi olacak, doyurucu bilgiler olacak, gündelik meselelerle ilgisi olacak. Geçmiştekini anlatacak ama günümüzle bağ kuracak...*” (Ö27, E, AL) şeklinde yorum yaparak kitapların birçok farklı açıdan yetersizliğini dile getirmiştir.

Araştırmaya katılan bir katılımcı bu konuyla ilgili her yıl sınıflarda küçük bir anket yaptığını ifade etmiştir. Anket sonuçlarıyla ilgili görüşlerini ise şu sözleriyle açıklamıştır: “*Yetersiz kalıyor ve ilgi gösterilmiyor. Ders kitaplarıyla ilgili her sene böyle birkaç sınıfta farklı dersler ve ünitelerle ilgili öğrencilerle araştırma yaparım. Bazen konuyu işledikten sonra bazen işlemeden önce konuyu okuttururum. “Bu kitap bu konuyla ilgili size bir şey anlattı mı?”, “Yeni bilgiye ne kadar sahip oldunuz? Nedir onlar?”, “İlginizi çekti mi?”, “İlginizi çekecek şekilde yazılmış mı tasarlanmış mı?” gibi basit dört beş soru üzerinden araştırmalar yaparım. Bunlara olumlu cevap veren öğrenci sayısı yüzde ondan fazlası değildir.*” (Ö9, E, AL)

DKAB ders kitaplarının öğrenci ilgi, ihtiyaç ve sorgulamalarını karşılamadığını, bu konuda yetersiz olduğunu ifade edenlerin aksine DKAB ders kitaplarının yeterli olduğunu ifade edenler de (5) olmuştur. Örneğin bir katılımcı “...*İçerik olarak kitaplar her yıl daha güzel oluyor. Kavram haritaları, görseller, konu sonlarındaki testler vb. şeyler güzel...*” (Ö33, E, AL) şeklinde yorum yapmıştır. Ders kitaplarının ihtiyaçlarını ve ilgilerini karşılama hususunda ise bir katılımcı “*Yeterince okuyup zaman ayırıyorsa karşılar. Çünkü bakıyorsunuz ayetlerle hadislerle bir takım olaylarla pekiştirilmiş. Öğrencinin dikkatini çekecek şekilde konulmuş...*” (Ö22, K, SBL) şeklinde yorum yaparken, bir diğer katılımcı “*İslami açıdan bakarsak bu kitaplar ihtiyaçları karşılamıyor ama fen liseleri için yeterli.*” (Ö28, E, FL) şeklinde yorum yapmıştır. Ayrıca MEB’in ders kitaplarının içerik açısından diğer yayınlara göre daha iyi ve eskiye göre kitapların daha renkli olduğunu vurgulayan katılımcılar da (2) olmuştur.

DKAB ders kitapları hakkında öğretmenlerin görüşleri arasında DKAB ders kitapları “*Yeterli ama geliştirilmesi gerekiyor...*” (Ö15, E, AL) şeklinde ifade eden katılımcılar da (2) bulunmaktadır. Bu konuyla ilgili diğer katılımcı ders kitaplarında inanç konularının daha ayrıntılı ve farklı açılardan ele alınması gerektiğine dikkat çekmiş ve “... *İnançla ilgili öğrencilerin anlam dünyasında yaşadıkları karmaşalara, İslam*

dininin verdiği cevapların ünitelerde daha fazla yer alması gerektiğini düşünüyorum.” (Ö5, K, AL) şeklinde yorum yaparak öğrencilerin inançla ilgili sorularına cevap verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca tüm bu görüşlerin dışında öğretmenlerden biri ders kitaplarının yeterliliği konusundaki asıl görevin öğretmene düştüğünü belirtmiştir.

Son olarak araştırmacının bu sorusuna karşılık ders kitaplarını kullanmadığını belirtenler (3) olmuştur. Bunlar arasından biri ders kitabı kullanmadığını ve sadece yıllık plana göre gittiği ifade ederken bir diğeri dışarıdan çok fazla materyal getirdiği için ders kitabı kullanmaya fırsatı kalmadığını belirtmiştir. Bir diğer katılımcı ise *“...Eski müfredatlardan dolayı kitapları takip etmiyorduk, kitaplardan da bir şeyler anlatmıyorduk. Daha çok güncel ve gündem olan ve o anlamda İslam'ın bakış açısını ortaya koyan meseleleri çocuklarla paylaşıyorduk... İlgiyi ve motivasyonu ancak böyle sağlıyorsunuz.”* (Ö20, E, AL) şeklinde ifade etmiş ve kitaplardaki müfredattan ziyade öğrencilerin ihtiyacına yönelik ders işlediğini belirtmiştir.

DKAB ders kitaplarıyla ilgili öğretmen görüşlerinden yola çıkarak söyleyebiliriz ki DKAB ders kitapları öğrencilerin seviyelerine ve ihtiyaçlarına uygun hazırlanmamıştır. Öğrencilerin gündelik hayatlarındaki meselelere ve sorguladıkları sorunlara cevap verecek nitelikte değildir. Bu yüzden de öğrenciler tarafından gerekli ilgi gösterilmemektedir. Bunun neticesinde öğretmenler ya ders kitabını kullanmamakta ya da sadece sınavlar için bir kaynak niteliğinde kullanmaktadır. Fakat bazı öğretmenler tarafından ders kitaplarının eskiye oranla daha nitelikli, etkinlikli ve görseller bakımından daha kaliteli olduğu dile getirilmiş; özellikle MEB yayınlarının bu konuda kendini geliştirdiği söylenmiştir.

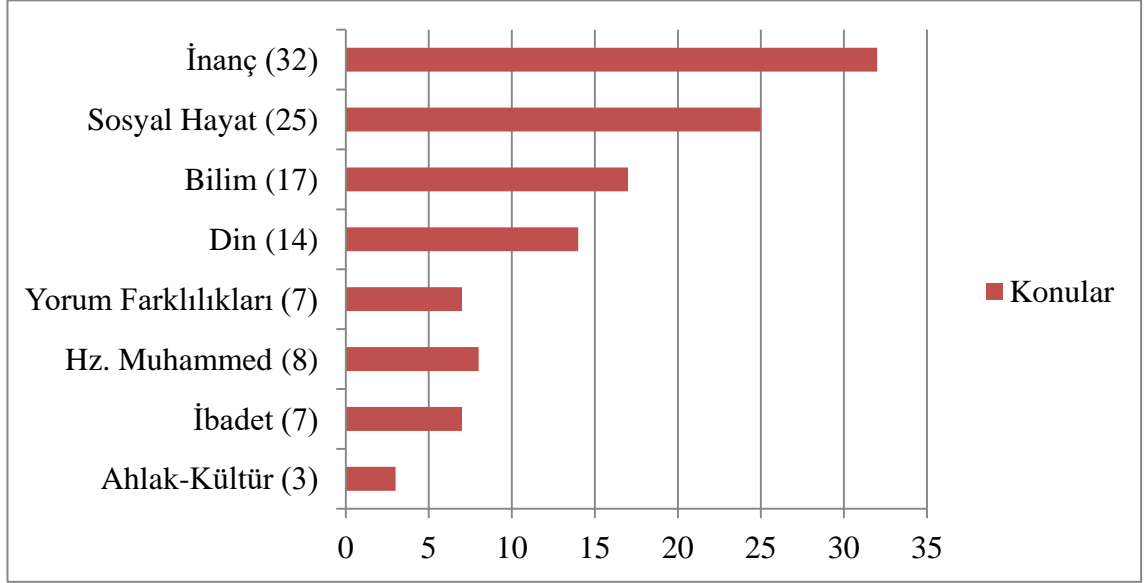
3. 2. 3. DKAB Derslerinde Zorluk Yaşanılan/İlgi Gösterilen Konular Hakkında Öğretmenlerin Görüşleri

Bu alt tema üç farklı açıdan incelenmiştir. Bunlar:

- Öğrencilerin DKAB dersinde en çok problem/zorluk yaşadıkları (şüphe, tereddüt, sorgulama, itiraz) konular
- Öğretmenlerin DKAB derslerinde anlatırken en çok zorlandığı konular
- Öğrencilerin DKAB derslerinde en çok ilgi gösterdiği konular

3. 2. 3. 1. Öğrencilerin DKAB Derslerinde Problem/ Zorluk Yaşadığı Konular

Araştırmaya katılan öğretmenlere “Öğrencilerin DKAB derslerinde en çok problem/zorluk yaşadıkları (şüphe, tereddüt, sorgulama, itiraz) konular hangileridir?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcı öğretmenlerin gözlemlerine göre öğrencilerin DKAB dersinde en çok problem yaşadığı başlıca konular şunlardır:

Tablo 6: DKAB Dersinde En Çok Zorluk/Problem Yaşanan Konular

Öğretmenlerden elde edilen verilere göre öğrencilerin büyük bir çoğunluğu inanç (32) ile ilgili meselelerde zorluk yaşamaktadır. İnançla ilgili mevzuların başında ise iman esasları gelmektedir. Allah’ın varlığına ve birliğine, meleklerle, ilahi kitaplara, peygamberlere, kaza ve kadere, ahiret hayatına inanma konusunda öğrenciler çok fazla zorlanmakta, bu konularla ilgili soru sormakta ve itiraz etmektedir. Bunların yanı sıra kelimî meseleler ve inançla ilgili felsefî yaklaşımlar hakkında da öğrenciler çok fazla problem yaşamaktadır.

Araştırmaya katılan öğretmenlerden bazıları, öğrencilerin en çok Allah’ın varlığı, birliği, sıfatları ve varlığının delilleriyle (21) ilgili mevzularda zorlandığını, bu konuyla ilgili çok fazla soru sorduğunu, itiraz ettiğini ve şüphelerinin bulunduğunu şu sözleriyle ifade etmiştir: “... Şüphe ettikleri Tanrı’nın varlığı. En başta bu geliyor. Bunun devamında da Allah’ın koyduğu kurallar. ‘Bu kuralı neden koydu? Bu kurala ne gerek vardı?’ Aslında benim burada olmamın tek sebebi de bu. ‘Neden gerekli?’ sorusuna cevap buluyorum...” (Ö8, K, FL), “... İman konularında, yaratıcı noktasında, Allah’ın varlığı noktasında sorguluyorlar. Ben de bilimsel metotlarla anlatıyorum... İman

esaları, peygamber, kader hepsini akıl yürüterek ikna ediyorsunuz...” (Ö10, E, FL), “... İlk başta Allah’ın varlığı ve var olmayışı ihtimali. Ateizm noktasında kalan çocukları Allah’ın varlığı ile ilgili doyuracak nitelikte bir içerik yok...” (Ö18, E, AL), “Gözle göremediğimiz varlıklarla ilgili: Allah, melek, cin... Allah’ın varlığıyla ilgili çok fazla soru gelebiliyor... İnanç konuları...” (Ö22, K, SBL)

İman esaslarıyla ilgili bir diğer konu ise kader ve kazadır (13). Öğrencilerin bu konuyla ilgili zorlandığını ve problem yaşadığını bazı öğretmenler “Allah’ın yaratma sıfatını, zaman ve mekân teorilerini anlatmadan kaza ve kaderi anlatmak; somut ve soyut düşünce tarzlarını oluşturmadan ahiret inancını anlatmak gibi komik anlatımlarla karşılaşılıyor. İmanın esasıyla ilgili her konu aslında problem...” (Ö21, E, SBL), “En çok üzerine soru geldiği, tartışıldığı konu kaderdir. Mezhepler konusu. Allah’ın varlığı, birliği, ateizm gibi konular...” (Ö20, E, AL), “Dünyanın düzeni, yaratılışı. Neden yaratıldık? Bize sorulmadı. Allah zaten her şeyi biliyor. Kader kavramı. Allah madem her şeyi biliyordu neden böyle bir sisteme izin verdi? Öldükten sonraki hayat, cennet, cehennem... Allah kimin cennete cehenneme gideceğini biliyorsa neden biz dünyada bu kadar zorluk çekiyoruz? Neden bizi imtihana tabi tutuyor, bencillik mi diye sorabiliyor öğrenciler bazen. Sadece kendisi istediği için mi böyle yarattı...” (Ö6, K, AL), “Kaza kader konularında daha çok zorlanıyorlar. Çünkü belli şeyleri kabullenmek gerekiyor ki ondan sonra iman olsun... Bazen bunları ateist sitelerden çalışıp geliyorlar. Tanrı’nın varlığı ile alakalı. Allah kaldıramayacağı taşı yaratır mı gibi çalışıp geldiği konular oluyor...” (Ö13, E, FL) şeklinde yorum yapmış ve kader inancı konusunda öğrencilerin çok fazla soru sorduklarını belirtmişlerdir.

Öğrencilerin sorguladığı iman konularından bir diğeri ise ilahi kitaplar (15) ve peygamberlerle (6) ilgilidir. Vahyin imkânı, ilahi kitaplara ve peygamberlere inanma, Kur’an-ı Kerim’in değişip değişmediği meselesi, Kur’an-ı Kerim’de anlatılan kıssalar ve mucizeler, Kur’an-ı Kerim’deki bazı ayetler ve hükümler, peygambere olan ihtiyaç mevzusu ve onların hayatları öğrencilerin en çok soru sorduğu, şüphe ettiği konuların başında gelmektedir. Örneğin vahyin mümkünlüğü konusunda problemler yaşadığını ifade eden bir katılımcı “En çok vahiy konusu, vahyin gerçekliği veya imkânı diye başlık attığımız din felsefesinde vahyin imkânı konusu. Bu konuya kafayı takıyorlar. Yani bir peygamberi Allah neden vahiy aracılığı ile ayrıcalıklı bir insan yapıyor...” (Ö23, E, AL) şeklinde yorum yapmış ve öğrencilerin bu konularda şüpheleri olduğunu

belirtmiştir. Kur'an-ı Kerim ve peygamberler konusunda ise bazı katılımcılar öğrencilerin itirazlarda bulduklarını ve anlamlandırmakta zorlandıklarını şu sözleriyle ifade etmişlerdir: “... Mesela Kur'an-ı Kerim'in değiştirilip değiştirilmediği. Kur'an'da Kur'an'ın değiştirilmediği yazıyor ama çocuk yeterli değil. O konuda da biraz sıkıntı. Anlatıyorsun, somut bir delil istiyor. Kur'an'ın ilk nüshaları elimizde... Onları yazanlar doğru mu yazmıştır diyor. Bir komisyon yazdı diyorsun. O dönemin güvenilir insanları mütevatir olarak ulaştırdı bize diyorsun ama çocuk sanki programlanmış itiraz etmeye. Ona doyurucu gelmiyor cevaplar...” (Ö30, E, AL), “... Peygamber konular var. Mesela hiçbir kitapta bilimsel mucizelerin yer almadığı konusu. 'Mucize diyoruz ama nerede bunun bir delili yok. Genel tarihi kitaplarda bir şey yok sadece ilahi kitaplarda yer alan bilgiler bunlar.' Onun haricinde Kur'an'ın değişip değiştirilmediği konusu. 'O dönem için gerekiyordu belki Hz. Muhammed ve onun yanındaki insanlar bunu gerçekten yazma ihtiyacı hissetti. Tamam o dönem için olabilir ama şu anki dönemi kapsayan şeyler değil.' Diğer bir mevzu Kur'an'ın daha çok erkek ağırlıklı olduğuyla ilgili. Belki çocuklar sosyal medyayı çok takip ettiklerinden sorular sorduğundan oradan gidiyorum ama mesela kadını dövünüz ayeti. 'Neden böyle bir ibare yer alıyor? Evrenselde bu kitap, insanların farklı yerlere çekebileceği ihtimali varsa neden Kur'an buna izin veriyor? Neden son ilahi din İslam veya neden diğer dinler tahrif edilmiş olduğunu söylüyoruz da İslam'ın tahrif edilmediğini nereden biliyoruz? Allah din gönderiyordu da neden Hz. Muhammed'den sonra tekrar bir din gelmedi? Bizim de ihtiyacımız yok muydu?' Bunlar genel sorunlarımız.” (Ö6, K, AL), “... Allah'a, peygambere dair sorular var. Kur'an değiştirildi mi diye soranlar var. Kader sorusu çok soruluyor. Ahiretle ilgili pek sormuyorlar...” (Ö29, K, AL)

Öğrencilerin merak ettiği ve çok fazla soru getirdiği konulardan bir diğeri de görülmeyen varlıklarla (10) ilgilidir. DKAB derslerinde öğrenciler melekler ve cinler konusunda çok fazla soru sormakta ve günlük hayatlarında duydukları bu konuları merak etmektedir. Bu konuyla ilgili bazı öğretmenler şunları aktarmıştır: “İki türlü soru soruyorlar. Biri gerçekten kafalarında ciddi sorular oluşturan konular. Biri de popüler konular. Ciddi sorunların başında Allah'ın varlığı, varlığının ispatı, yaratılış, neden yaratıldığı yani varoluşsal sorular geliyor. Diğerleri de popüler konular dediğim görülmeyen varlıklar, cinler, melekler, ahiret, cennet, cehennem bunlar...” (Ö9, E, AL), “... Cinler ve mahiyetleri, esrarengiz olaylar. Dinin biraz daha magazin kısmı,

rüyalar... Mesela cin çağırırsak gelir mi? Hem korkuyorlar hem merak ediyorlar.” (Ö11, E, AL)

Ahret hayatıyla (6) ilgili konularda da bazı öğrencilerin sorguladığını ve şüphe ettiğini ifade eden öğretmenlerden bazıları “ ... Ahiretin varlığı. Orada yeniden dirilme olayları... Bu konuda eskiden daha çok soru gelirdi şimdi biraz daha azaldı ama gündemini koruyor bunlar...” (Ö23, E, AL), “En çok yaratılış, yeniden dirilme, kader, mezhepler yani bu tür konular üzerine çok soru geliyor. Hz. Adem ve Havva konusunda çok soru alıyoruz. İşte nasıl çoğaldılar? Daha çok pek bilemeyeceğimiz Kur’an-ı Kerim’de bahsedilmeyen işte cinler vs. bu konularda...” (Ö17, E, AL), “...Çocukların en merak ettiği sorulara dönecek olursak, elbette ki hepimizin de merakını cezbeden yaratılış konusu. Akabinde her başlangıcın bir sonu olması hasebiyle son olma konusu merak ediliyor. Ve dahi başlangıç ve son arasında din nerededir sorusu çocukların sorguladıkları konular arasında yer alıyor...” (Ö21, E, SBL) şeklinde yorum yaparak ahiretin varlığı, yeniden dirilme gibi konularda sorgulamaları olduğunu belirtmiştir.

Öğrencilerin DKAB dersinde en çok zorlandıkları konularla ilgili soruya bazı öğretmenler kalamî meseleler (5) diyerek konuyu daha geniş tutmuşlardır. Mesela katılımcılardan biri “İmanî konular. Kader konusu, iman esasları... Mesela bu tür okullarda en çok zorlandığımız konular, bir defa dört yıl boyunca şu işlenmeli bizim okullarımızda bugüne kadar edindiğim tecrübeye dayalı söylüyorum. Allah’ın varlığının, birliğinin ispatı. Kalamî konular ve din felsefesi konuları daha ağırlıklı olmalı bu liselerde. Çünkü imanî problemi olan bir çocuğa siz beş vakit namazı istediğiniz kadar anlatın. Guslün fazlarını, abdestin farzlarını istediğiniz kadar anlatın. Adamın imanî problemi var, adam inanmıyor veya şüpheleri var. İnanıyor, şüpheleri var veya tam tersine yanlış bilgilerle gelmiş. İnanç sistemi içerisinde hurafe ve batıl yönleri var. En uç noktaları yaşıyoruz biz bu okullarda.” (Ö2, A, AL) diyerek bu liselerde kalamî konulara ağırlık verilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Liselerde öğrenim gören öğrenciler arasında imanî problemlerin yanı sıra inançla ilgili felsefi yaklaşımlar (10) üzerine düşünen ve sorgulayan öğrenciler de vardır. Örneğin bir katılımcı “Daha üst düzey sorgulama yapıyorlar. Kendilerince deizmi sorguluyorlar, ateizmi sorguluyorlar, pragmatist yaklaşıyorlar, birçoğu agnostik...” (Ö8, K, FL) şeklinde yorum yaparak öğrencilerin inançla ilgili felsefi yaklaşımları sorguladığına dikkat çekmiştir. Bu gibi görüşlerin yanı sıra İslam ülkeleri dışındaki insanların bir olan

Allah'a inanma durumunu sorgulayan öğrencilerin olduğunu bazı öğretmenler şu şekilde belirtmişlerdir: "... Çokça sorulan tartışılan şey mesela bunu çok soruyorlar: Biz burada doğduk büyüdük Müslümanız. Bir İngiliz bizim gibi değildir. Brezilya'da yaşayan vatandaş bizim gibi değil. Bu nasıl olacak bunu aklımız almıyor? Bu mesela çok sorulan bir şey..." (Ö26, E, AL) , "En çok karşılaştığımız sorulardan biri: Başka ülkedeki insanlar Allah'ın varlığını nasıl bilecekler?..." (Ö25, E, AL).

İnançla ilgili konuların yanı sıra ibadetlerle (7) ilgili konularda da bazı öğretmenler görüşlerini aktarmışlardır. Bu öğretmenler genellikle ibadetler ve ibadetlerin yapılışıyla ilgili soruların çok fazla gelmediğini fakat ibadetlerin gerekliliği hususunda sorgulamaların ve itirazların olduğu ifade etmişlerdir. Örneğin ibadetlerle ilgili soruların fazla gelmediğini söyleyen bir katılımcı "...İbadetleri gündeme getirmiyorlar çünkü ibadetleri yapmıyorlar. Yapmadığı bir şeyi gündeme getirmek istemiyor. Ahlakı da uygulamıyor onu da konuşmak istemiyor. Çünkü İslam ahlakını uygulamadığını çoğunlukla biliyor. Uygulamayacağını da bildiği için çok gündeme getirmiyor." (Ö9, E, AL) sözleriyle açıklarken, diğer bir katılımcı ibadetlerin gerekliliği hususundaki öğrencilerin sorgulamasını şu sözleriyle ifade etmiştir: "... Allah'ın bizim ibadetimize niye ihtiyacı var? Kimseye zarar vermediğim halde içki içmek niye günah?... Allah'ın bizi imtihan etmeye ne ihtiyacı var? Allah bizi niye sınıyor ki?..." (Ö31, E, AL), "... Allah çile vermekten zevk mi alıyor, ibadetler de bir çile..." (Ö25, E, AL)

Araştırmaya katılan öğretmenlerden bazılarının göre öğrencilerin DKAB derslerinde en çok problem/zorluk yaşadıkları konulardan bir tanesi de dinle (14) ilgili mevzulardır. Bazı öğretmenlere göre öğrenciler, dinin kurallarını ve gerekliliğini (4) sorgulamakta bunun yanı sıra DKAB müfredatının İslam merkezli anlatılmasına itiraz etmektedir. Örneğin bir öğretmen "... İslam'ın akıl vahiy ilişkisi. Bu konuda geçiliyor. Tevhit kavramı. Çocukların en çok kafasının karıştırdığı nokta 'Allah niye bir yığın din gönderdi?'..." (Ö31, E, AL) ifadeleriyle dinin varlığı meselesine dikkat çekerken, diğer bir öğretmen "... Öğrencilerin dedikleri şey şu: Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinden bahsediyoruz ama biz direkt İslam dinini öğreniyoruz... Neden son din İslam veya neden diğer dinlerin tahrif edilmiş olduğunu söylüyoruz da İslam'ın tahrif edilmediğini nereden biliyoruz? Allah din gönderiyordu da neden Hz. Muhammed'den sonra tekrar bir din gelmedi? Bizim de ihtiyacımız yok muydu? Bunlar genel sorunlarımız." (Ö6, K, AL) şeklinde ifade ederek İslam dini (4) ve diğer dinlerle (3) ilgili öğrencilerin

kafasındaki şüphelere ve itirazlara dikkat çekmiştir. Bir katılımcı ise diğer dinlerin 12. sınıfta değil de 9. sınıfta anlatılması gerektiğini “... Çocuklar diğer dinleri merak ediyorlar. Aynı konuları görmektense bilmedikleri konulara daha çok ilgi gösteriyorlar. Ayrıca ‘DKAB derslerinde niye sadece İslam dinini görüyoruz?’ itirazlarına bu şekilde olsaydı cevap verilmiş olurdu.” (Ö7, K, AL) sözleriyle ifade ederek öğrencilerin sadece İslam dininin anlatılmasına karşı çıktıklarını belirtmiştir. Diğer yandan “Gençlerde bir merhamet anlayışı var. Mesela Müslüman olmayan kişilerin cennete giremeyecek olmasını, Allah’ın ilahi adaletiyle merhametiyle oturtamıyorlar. ‘Hocam çok iyi insan, davranışları çok iyi, insanlığa çok büyük katkılar sağlamış ama mesela biz bu insanın İslam’ı seçmediğinden dolayı İslam katında bir değeri olmadığını söylüyorsunuz?’...” (Ö11, E, AL) şeklinde düşüncelerle İslam’ın Müslüman olmayanlara karşı duruşunu sorgulayan öğrencilerin olduğunu ifade eden katılımcılar da olmuştur.

İslam dini ve diğer dinler dışında öğrenciler din felsefesi (5) kapsamında da DKAB öğretmenlerine sorular yöneltilmektedir. Din felsefesiyle ilgili konuları öğrencilerin sorguladığını öğretmenlerden bazıları şu şekilde ifade etmiştir: “... *Kötülük problemi. Kötülüğü niye var etti? Allah kimimizi sakat olarak dünyaya getiriyor, kimimizi sağlıklı olarak dünyaya getiriyor. O kişinin ne günahı var? O çocuk niye hastalıkla dünyaya geliyor? Çocuklarda dünyanın sınav olduğu noktasında bir daralma var. Algı eksikliği var...*” (Ö31, E, AL), “... *Allah’ın varlığı... Allah evreni yaratmış niye yaratmış? Allah kaldıramayacağı taşı yaratabilir mi? Çocuk sorguluyor...*” (Ö27, E, AL)

Öğrencilerin en çok zorlandığı/ problem yaşadığı konularından bir diğeri ise yorum farklılıkları başlığı altındaki mezhepler (7) konusudur. Araştırmaya katılan bazı öğretmenlere göre mezhepler konusu öğrencilerin en çok dikkatini çeken ve hayatlarıyla da ilişkili olduğu için en çok soru sorduğu aynı zamanda anlamakta zorlandığı konulardan biridir. Örneğin bu konuyla ilgili bazı öğretmenler şunları ifade etmiştir: “*Şöyle sorular oluyor. Alevi öğrenciler oluyor ‘Hocam neden Alevilik daha çok işlenmiyor?’*, *‘Neden Sünnilik üzerine ben ders görüyorum?’ tarzı sorular olabiliyor... Mezhepler konusunu daha çok soruyorlar. Burada farklı mezhepten olan öğrencilerin tutumları da farklı oluyor tabi ki. Onlar da eleştiriyorlar bu konuyu... Mezhepler konusunda kafaları karışık. ‘Hocam peygamber zamanında mezhepler var mıydı? Ben bu mezhepleri anlayamıyorum neden var? Mezhepsiz olmaz mı?’ bu sorular çok geliyor. Özellikle mezhepsizlik konusunda çok fazla sorular geliyor.*” (Ö3, K, AL), “...

Ben mezhepler konusunu anlatırken öğrenciler öncelikle şunu söylemişti: ‘Hocam burası ilahiyat fakültesi değil ki bize mezhepleri anlatsınız.’...” (Ö1, E, AL), “... Bizim öğrencilerin en çok dikkatini çeken konular mezhep konularıdır. Bu konu geldiğinde öğrenciler daha çok soru sorarlar. Farklı mezhepten biriyle ilişki nasıl olacak, evlenebilirler mi, mezhep değiştirmek mümkün mü, niye böyle bir farklılık var, bir kitap bir peygamber var neden bu kadar mezhep var? Şunu anlıyorsunuz bundan çocuk bu konuları sorgulamış ve konu geldiğinde size soruyor...” (Ö34, E, AL), “Mesela mezhepler. İslam tek din ama niçin birçok mezhep var? Bunu cevaplayabilmek için mezhepler konusunun daha ayrıntılı, bütüncül işlenmesi gerekiyor.” (Ö15, E, AL)

Araştırmaya katılan bazı öğretmenlere göre, merkezi sınavla öğrenci alan liselerde eğitim gören öğrenciler bilim (17) başlığı altında ele alabileceğimiz birçok farklı konuda sorular sormakta ve bazı konuları anlamakta zorlanmaktadır. Bunların başında ise insanın yaratılışı ve evrim (13) konusu gelmektedir. Bazı öğretmenlere göre, öğrencilerden bazıları Kur’an-ı Kerim’deki insanın yaratılışı ile evrim teorisini karşılaştırmakta ve bu konuları anlamakta zorlanmaktadır. Bu konuya dikkat çeken öğretmenlerden bazıları şunları ifade etmiştir: “İnsanın yaratılması. Bunlar Darwini galiba burada yeni öğreniyorlar. Çocuk galiba burada yeni bir şeyler öğrenmeye başlıyor ve sorguluyor. Darwinizmi de görmeye başlıyor, farklı kitaplar okumaya başlıyor, öteki şeyleri okumaya başlıyor, iletişimle birlikte daha da genişlemeye başlıyor...” (Ö24, K, FL), “... Evrim konularına takılıyorlar. Okuldan ve internetten bu konuları alıyorlar. Bizim anlattıklarımız ile onların dedikleri Kur’an-ı Kerim ile çelişiyor. Kur’an-ı Kerim’de topraktan yaratılmış diyorsunuz, bu sefer onlarla çelişiyorsunuz. İnanç konularının evrimle bağlantıları başka öyle yok...” (Ö19, E, AL), “Şöyle birkaç şey söyleyeyim mesela bu okulda -düz lisede bu soru pek gelmez de evrim. Kur’an evrime ne diyor, İslam evrime ne diyor. Evrim var mı yok mu? Bazen şöyle diyenler oluyor: Evrim bilimsel bir gerçek, ben buna kesin inanıyorum. Kur’an ne diyor ben merak ediyorum ama bu zihnimde kesinleşmiş bir şey. Hani Kur’an ne derse de ben bunu zihnimde oturttum artık falan, böyle gelenler oluyor...” (Ö26, E, AL), “... Çocuk Âdem ve Havva’dan nasıl türediğimizi, ensest olayını soruyor... Madem tek bir insandan türedik nasıl zenciler, çekik gözlüler oldu gibi çok farklı sorular soruyorlar...” (Ö25, E, AL)

Yaratılış mevzusunun yanı sıra insanın hayatı anlamlandırması (3) konusunda öğrencilerin sorguladığını ifade eden öğretmenlerden biri “... Allah bizi niye yarattı? Cehenneme göndermek için mi yarattı?...” (Ö29, K, AL) şeklinde öğrencilerden sorular geldiğini ifade ederken, bir diğeri “... Dünya’daki varlık sebebim ne? Ne olabilir acaba?...” (Ö24, K, FL) tarzında sorularla karşılaştığını belirtmiştir.

Bu konuların dışında öğrenciler din bilim ilişkisine (5) dair sorgulamaları da vardır. Örneğin bu konuyla ilgili bir katılımcı “Lise dersinde öğrencilerin en çok itiraz ettiği konu mesnetsiz ya da kaynaksız ya da bilimsel dünyaya aykırı bir bilgi din dersinde anlatılırsa direkt buna itiraz ediyorlar. Bu yüzden din dersinde anlatılan her şeyin bilimsel olarak kaynaklı, mesnetli, kanıtlı ve bunun da hiyerarşisi bunu turnak içinde kullanıyorum ama buna dikkat edilerek verilmesi gerekiyor...” (Ö5, K, AL) şeklinde yorum yapmış ve derste anlatılan her şeyin kaynakla desteklenmesinin önemine dikkat çekmiştir. Ayrıca katılımcılardan bazıları din ile bilimin çatıştığını düşündükleri için öğrencilerin itirazlarda bulduklarını şu sözleriyle açıklamışlardır: “Hepsi için olmasa da ara ara ‘Din bilim arasında bir çelişki olmaz.’ dediğimiz zaman itirazlar geliyor, evrim teorisi sık sık karşımıza çıkıyor. Bütün insanlık Hz. Âdem dense bu renkler nasıl oluşmuş gibi istisnai sorular da çıkıyor...” (Ö28, E, FL), “... Yeni gelişmeler, fizikçilerin görüşleri, kâinatın yaratılışıyla ilgili yeni teoriler ortaya çıkıyor, din bunu nasıl izah ediyor? Biyoloji dersinde müfredat evrimin biyolojik olarak kanıtlandığı şeklinde anlatıldığı için öğrencinin evrimin kesin olduğuna dair bir ön kabulü var. Evrime din nasıl bakıyor? Eğer bunların cevaplarını müfredatta ya da öğretmeninde, DKAB kitaplarında bulamamışsa çocuk bunda tereddüt yaşamaya başlıyor. Yani gelgitler bu zaman başlıyor. Cevap bulamayınca ilgisi de azalıyor. Yani dediğim gibi kitabın zaten genel geçer bir dili var. Öğretmen de bunu devam ettirip öğrenciye ya soru sordurmaz ya da sorduğu soruya cevap verirken öğrenciyi tatmin edemezse sıkıntı başlıyor.” (Ö34, E, AL)

Ayrıca Müslümanların durumunu ve bilime olan katkısını (2) sorgulayan öğrencilerinin olduğunu ifade eden bir katılımcı şunları söylemiştir: “... İslam birlikteliği emrediyor ama Müslümanlar niye bu halde? İslam okuyun, çalışın, bilimi teknolojiyi geliştirin diyor ama yaşamıyor...” (Ö27, E, AL)

Öğrencilerin DKAB dersinde en çok zorlandığı, problem yaşadığı, sorular sorduğu yahut eleştirdiği konulardan bir diğeri ise sosyal hayatla (25) ilgili mevzulardır.

Araştırmaya katılan çoğu öğretmene göre, öğrenciler günlük hayatlarıyla ilgili konuları sınıf ortamına taşımakta, bu konuları derslerde tartışmaktadırlar. Özellikle gençler internette okuduğu, gördüğü veya sosyal çevrelerinde tanık olduğu olayları DKAB öğretmenlerine sormakta ve bu konuları merak etmektedirler. Çoğu öğretmene göre bu konuların başında kadın ile (16) ilgili mevzular gelmektedir. İslam'da kadının yeri, kadının şahitliği, bir erkeğin birden fazla kadınla evlenebilme meselesi, kadın erkek ilişkisi, kadının dövülmesi, İslam hukukunda mirasın erkekle kadına eşit bölünmemesi, kadının örtünmesi gibi gündemden düşmeyen kadınlarla ilgili mevzular öğrencilerin de en çok soru sorduğu, eleştirdiği konular arasında yerini almaktadır. Örneğin erkeğin birden fazla kadınla evlenmesine müsaade edilmesiyle ilgili öğrencilerin itiraz ettiklerini ifade eden katılımcılardan biri bu durumu “... Kadın mevzuları var. Bir erkeğin dört kadınla evlenmesi durumu var. Buna benzer mevzular başımızı ağrıttıyor. Toplumdaki yaygın konular. Derste bir konu açıyorsun hemen bu konulara geliyorlar, tepkililer. İslam kadını biraz daha alt planda tutuyor. Bazıları feminist takılıyor. Kadınlar arka planda hep kafalarında böyle bir algı var.” (Ö19, E, AL) sözleriyle ifade ederken bir diğer katılımcı kadının şahitliği konusunda yapılan itirazları şu sözleriyle ifade etmiştir: “...Öğrenciler kadının şahitliği meselesi, işte dört hanımla evlenme gibi zor konuları soruyorlar...” (Ö25, E, AL) Kur'an-ı Kerim'deki kadının dövülmesiyle ilgili çok fazla öğrencilerin itiraz ettiklerini söyleyen katılımcılar ise bu durumu “... Kadınlarla ilgili mevzular, kadınların dövülmesi, ayetlerdeki hadislerdeki ifadeler...” (Ö13, E, FL), “...Kur'an'ı araştırıyor benim öğrencilerim diyelim ki hala kadını döven bir Allah var ya da miras meselesini. Başka bir lisede bunu görebilir misiniz ya çocuk geliyor soruyor miras meselesini ya da kadının şahitliğini ya da çok daha farklı Allah ile ilgili sorgulamalar...” (Ö12, E, FL), “Genelde basında gördükleri işte: Kadınlar dövülüyor. Çocuklara diyanetin mealini de dağıtıyorsun, orada da dövülüyor diyor...” (Ö30, E, AL) sözleriyle ifade etmiştir. Kadınların örtünmesiyle ilgili yapılan itiraza bir katılımcı “Tesettür olabilir. Tesettürün gerekliliği. Çağın gerektirdiği durum olarak kız erkek ilişkileri. Çocuk ‘Ben dokundum arkadaşına şimdi bu günah mı? O benim arkadaşım. Şuram değdi, buram değdi. Günah mı şimdi...’ Daha çok kişinin kendisinin muhafazasıyla ilgili durumlar. Bir de maalesef İslam dininin bölgesel olumsuzlukları, İslam dininin yaşandığı yerlerdeki. ‘Madem İslam mükemmel bir din, madem Müslümanlık bu kadar güzel İslam coğrafyası neden bu halde?’ hepimizin üzerinde düşündüğü konular...” (Ö8, K, FL) sözleriyle dikkat çekerken genel olarak İslam'daki

kadının konumuna dikkat çeken bazı katılımcılar bu konu hakkında şunları söylemişlerdir: “...Diğer bir mevzu Kur’an’ın daha çok erkek ağırlıklı olduğu. Belki çocuklar sosyal medyayı çok takip ettiklerinden sorular sorduğundan oradan gidiyorum ama mesela kadını dövünüz ayeti. Neden böyle bir ibare yer alıyor? Evrenselse bu kitap, insanların da farklı yerlere çekebileceği ihtimali varsa neden Kur’an buna izin veriyor?...” (Ö6, K, AL), “... Yani burada bir kadın problemi var ve bu kadın problemi bizi bir yere doğru götürecektir. Bir taraftan dokuz yaşında evlendirmeye kalktığınız bir Ayşe var, bir taraftan kırk yaşında olduğuna neredeyse herkesin ittifak ettiği ve altı tane çocuk doğuracak olan bir Hatice var... Aslında İslam’da kadın meselesini bizim çok ciddi anlatmamız gerekiyor... Müslüman bir kadına ders anlatmak çok zor. Onun, ibadet hukuku dışında ve örtünme hukuku dışında hiçbir şey olmadığını zannediyor. Nasıl çalışacak nasıl yaşayacak vs. bu sorularla geliyorlar ve sizi hep tercih noktasında bırakıyorlar. Mesela, ‘hocam şöyle şöyle olursa böyle yapabilir miyiz?’ size gerekenin ne olduğunu sormuyorlar. Kendi istedikleri iki seçenekten birini seçmenizi istiyorlar...” (Ö21, E, SBL)

Öğrenciler, kendilerini yakından ilgilendirilen mevzuları merak etmektedir. Araştırmaya katılan bazı öğretmenlere göre öğrenciler aile, evlilik, ekonomi, Müslümanların durumu, günah ve sevap kavramları, sosyal medya üzerinden kafasına takılan sorular, gündemdeki meseleler, batıl inançlar gibi birçok farklı alanda sorular sormakta ve bunları zihinlerinde anlamlandırmaya çalışmaktadır. Öğrencilerin hayatlarına dair sorularla ilgili olarak araştırmaya katılan öğretmenlerden bazıları şunları ifade etmiştir: “Çok eşlilik meseleleri, kadın ile ilgili mevzular. Çocuklar tarihte verilen bazı hükümleri anlamıyorlar. Allah’ın varlığı, dinin kaynağı vahiy, cin, büyü, batıl inançlar.” (Ö14, K, AL), “...Çocuk size şunu soruyor ‘Dövme yaptırmak günah mı?’, ‘Kadın erkek ilişkileri nasıl olmalı?’, ‘Şans oyunları ne olmalı?’ hayatına dair sorular... Mesela çocuk soruyor ‘Korsan kitap almak, korsan film izlemek günah mı?’ yani bunlar üzerine din dersi verilmelidir...” (Ö11, E, AL), “Kadınlara ilgili mevzular. Savaşlar. Cihat konusu. İnsan hakları. Ekonomik hayat. Sosyal ilişkiler. Orta doğunun durumu. Kaderin tanımı vb. Bilgi ağırlıklı konularda öğrenciler daha çok sıkıntı yaşıyor.” (Ö4, E, AL), “Öğrenciler internette izledikleri videoların hepsini derse taşıyorlar, hepsi anlatmak ve bunlarla ilgili soru sormak istiyor...” (Ö7, K, AL), “... Peygamberin hayatından sordukları sorular ettikleri şeyler oluyor. Yani evlilik konusunda olabiliyor. İslam’da cihat, savaş mevzuları. Bazı böyle kopardıkları ayetler oluyor. İşte

bağlamından öldürün, savaşın falan gibi... İşte İslam kılıçla yayıldı, savaşla yayıldı ile ilgili...” (Ö26, E, AL), “Mesela şöyle şeylerde oluyor, ben kadın erkek ilişkilerinden bahsettiğimde aralarına sevgi yerleştiren ayeti söylediğimde bir öğrenci kalkıp itiraz edebiliyor: ‘Hocam sadece bir kız erkeğe mi aşık olabiliyor, bir erkek erkeğe aşık olamaz mı?’ diye sorabiliyor. Bu tür okullarda LBGT durumları çok fazladır, bunlar dokunulmazdır. Onlar sapıktır dediğinizde bitmiştir. Bir daha onlara bir şey anlatamazsınız. Bu meseleleri hep Lut kavmine göre anlatıyoruz. Hiç çağdaş meselelere göre anlatmıyoruz. Bunlar çok sorulan sorular... Halk arasında sakıncalı görülen kavramlar var mesela cihat, şeriat vs. gibi. Bunları yararlı tarafla koymak gerekiyor. Müfredatımızda birçok şey koyuyoruz ama yerli yerinde koymuyoruz...” (Ö31, E, AL), “Müslümanlar neden bu halde? İslam ile Müslüman arasındaki bu uçurum nereden kaynaklanıyor? Dünyaya yeni bir şey söyleme iddiamız olmasına rağmen neden bunu ispatlayamıyoruz? Neden iddia aşamasında kalıyoruz? Zeki öğrenciler bu tarz soruları soruyor. Okulun zekâsına göre de öğrencinin soruyu sorma ve arkasında durma kapasitesi değişir...” (Ö32, E, AL), “... Dindar olan insan ile dindar olmayan insan arasındaki ayrım sorgulanabiliyor. Dindar olan insan benden daha erdemsiz ya da dindar gözükmeyen insan dindar gözükten insandan daha erdemli davranışları var diyebiliyorlar. Dindarlığın sorgulanması oluyor. Dini ilkelerin hayatta uygulanabilirliği, yaygınlığı sorgulanıyor...” (Ö16, E, AL)

Öğrencilerin sorguladığı, anlamakta zorlandığı yahut itiraz ettiği konulardan bir diğeri de Hz. Muhammed’in (s.a.v.) hayatı (8) ile ilgili mevzulardır. Birden fazla evlilik yapması, Hz. Aişe ve Zeynep b. Cahş ile evlenmesi, toplumdaki sünnet algısı yahut hadislerin sahihliğiyle ilgili konular öğrencilerin derslerde en çok soru sorduğu konular arasında yerini almaktadır. Bu konuya dikkat çeken katılımcılardan bazıları şunları ifade etmiştir: “... Örneğin peygamberimizin evliliklerinde şunu söylerler, Zeynep b. Cahş validemizle evliliğinde kölesi Zeyd’in karısıyla evlenmesi falan... Son zamanlarda sıkça vurgulanan hadislerin sağlamlılığı konusundaki eleştiriler var...” (Ö1, E, AL), “Peygamberler ilgili tartışılan meseleler var. Niye çok kadınla evlendi? Özellikle deizm, ateizm sitelerinden öğrendikleri soruları getiriyorlar...” (Ö27, E, AL), “... Peygamberimizin çok eşliliğini falan soruyorlar. Bu zamana kadar hiçbir öğrenci ‘Hocam ben şu ayeti okudum da bu ayet neden bunu diyor.’ diyen olmadı. Hep öteden beri duyulan şeyleri soruyorlar...” (Ö29, K, AL)

Araştırmaya katılan öğretmenler arasında çok nadir de olsa ahlak ve kültür (3) ile ilgili soruların da geldiğini ifade edenler olmuştur. Bu katılımcılardan biri “... Geleneksel örfi adetlerimizle gelen din algısına karşı çocuklar tepkili. Bu da güzel bir gelişme yani...” (Ö12, E, FL) şeklinde yorum yaparak kültürümüzdeki yanlış dini geleneklere öğrencilerin tepki verdiği dikkat çekmiştir. Bir diğer katılımcı ise “... *Mesela adalet değeri sadece peygamberlerin nitelikleri arasında yer verilmiş. Adalet diye bir ünite olması lazım. Alın teri, emek... Sosyal adalet dediğimiz bir kavram var. Gençlik bu kavramı önemsiyor...*” (Ö31, E, AL) şeklinde yorum yaparak ahlaki değerler konusunda öğrencilerin gündemdeki konularına dikkat çekmiştir.

Öğretmenlerden elde edilen verilere göre öğrencilerin büyük bir çoğunluğu inanç ile ilgili meselelerde zorluk yaşamaktadır. Allah’ın varlığı, birliği ve sıfatları konusunda öğrenciler şüpheye düşmekte Allah’ın varlığının delilleriyle ilgili sorgulamalar yapmaktadır. Ayrıca bu konunun öğrencilerin zihinlerinde tam oturmadan diğer mevzulardan bahsedilmesinin çeşitli sıkıntılara sebep olduğu bazı katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Bunun yanı sıra Allah’ın varlığını, birliğini ve sıfatlarını öğrencilere tam mahiyetiyle anlatmadan ibadet konularını anlatmanın öğrencilerin ibadetlerin gerekliliğini anlamlandırmasını zorlaştırdığı belirtilmiştir. Nitekim DKAB öğretim programı (2018) incelendiğinde bu tarz problemlerin olabileceği tespit edilmiştir. Zira 9. sınıf 3. üniteye yer alan “İslam ve İbadet” konusunun, 10. sınıf 1. ünitesi olan “Allah İnsan İlişkisi” konusu altında Allah’ın varlığı ve birliği ile ilgili kazanımlardan önce verilmesinin öğrenciler için problem oluşturabileceği söylenebilir.

Görüşmeler kapsamında elde edilen bilgiler ışığında Allah’ın varlığı ve birliğine inanma ile ilgili sıkıntıların yanı sıra öğrencilerin diğer iman esaslarına inanma ile ilgili de çeşitli problemler yaşadığı ve bu konularla ilgili DKAB öğretmenlerine sorular yönelttiği söylenebilir. Bazı katılımcılara göre peygamber ve ilahi kitaplara inanma konusunda şüpheleri olan öğrenciler vardır. Bunlar arasında peygamberlerin ve ilahi kitapların gerekliliğini sorgulayan öğrenciler olduğu gibi son ilahi kitap olan Kur’an-ı Kerim’in sahihliği hususunda tereddüt yaşayan ve bunu sorgulayanlar da vardır. Bununla birlikte Hz. Muhammed’in hayatı ve hadisleriyle ilgili gündemde tartışılan meselelere paralel olarak öğrencilerin bu mevzuları sorguladığı, sosyal medyadan okuduğu yahut çevrelerinden duyduğu bu konuları sınıf ortamlarına taşıdıkları belirtilmiştir. Ayrıca araştırma neticesinde öğretmenlerin görüşlerine göre öğrencilerin

en çok zorlandığı ve toplumdaki yanlış anlayışlardan dolayı problem yaşadığı konuların başında kader inancıyla ilgili mevzular gelmektedir. Fakat yapılan son müfredat değişikliğinde kader inancı konusu lise müfredatından kaldırıldığı, öğrencilerin bu konulardaki ihtiyaçları göz ardı edildiği tespit edilmiştir. Bu da hazırlanan son müfredatın eksikliği olarak ifade edilebilir. Bunun yanı sıra görülmeyen varlıklar ve ahiret hayatı gibi soyut konuların öğrencilerin en çok merak ettiği ve soru sorduğu konuların başında geldiği söylenebilir. Görülmeyen varlıklarla ilgili ayrıntılı bilgiye son hazırlanan DKAB öğretim programında yer verilmese de, 11. sınıf 1. üniteye yer alan “Dünya ve Ahiret” ünitesi öğrencilerin ahiret hayatıyla ilgili sorularına en azından cevap verebilmesi açısından olumlu bir gelişme olduğu söylenebilir. Yine aynı şekilde öğrencilerin en çok sorduğu ve merak ettiği konular arasında yer alan “İnançla İlgili Meseleler” in yeni öğretim programında yer alması olumlu bir gelişme olarak ifade edilebilir. Fakat genel olarak inançla ilgili sıkıntıları olan gençlerin 2018 DKAB öğretim programı incelendiğinde inanç esasları konusunda yetersiz kaldığı söylenebilir.

Katılımcıların konuyla ilgili değerlendirmeleri dikkate alındığında inanç konularından sonra öğrencilerin en çok sorguladığı ve anlamaya çalıştığı konuların sosyal hayatla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Öğrenciler gündemdeki ve hayatlarıyla ilişkili konuları ders ortamına taşınmakta, bu konular hakkında DKAB öğretmenlerine sık sık sorular sormaktadırlar. Kadınlarla ilgili konular başta olmak üzere aile ve evlilik, ekonomi, güncel meseleler (islamofobi, eşcinsellik, cihat vb.), dünyada İslam ülkelerinin ve Müslümanların durumu gibi birçok konuyu öğrencilerin sorguladığı söylenebilir. Bu konuların yanı sıra bazı katılımcılara göre din-bilim ilişkisi, yaratılış vb. konuları içeren bilimsel mevzular da öğrencilerin sorguladığı meseleler arasındadır. Öğrenciler bilim ile ilgili konuları merak etmekte ve dinin bilime verdiği önemi sorgulamaktadır. Ayrıca elde edilen verilere göre öğrencilerin din çatısı altında dinin sınırlarını, kurallarını, gerekliliğini tartıştıkları ve İslam dini başta olmak üzere diğer dinleri de sorguladığı anlaşılmaktadır. Öte yandan dindeki yorum farklılıkları kapsamında mezhepler konusuyla ilgili de zorluklar yaşanmakta, öğrenciler mezheplerin varlığıyla ilgili birçok soru yöneltmektedir. Son olarak az sayıda da olsa bazı katılımcılar tarafından ahlaki değerler ve kültürümüzde yer edinen gelenekler konusunda da öğrencilerin sorguladığı dile getirilmiştir.

3. 2. 3. 2. Öğretmenlerin DKAB Derslerinde Anlatırken Zorlandığı Konular

Araştırmaya katılan öğretmenlere “DKAB derslerinde en çok hangi konuların işlenmesinde zorluklar yaşıyorsunuz?” sorusu yönelmiştir. Katılımcılar arasında çoğunluk iman konularında zorlandığını ifade etmiştir. İbadet ve mezhepler konuları da zorluk yaşanan konular arasında yerini almıştır. Bunların yanı sıra ahlaki, bilimsel, gündemde tutulan (kadın, tesettür, nikâh, sünnet, laiklik vb.) konularda da bazı öğretmenler zorlandıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca araştırmaya katılan bazı öğretmenler teorik konularda, öğrencilerin ilgisini çekmeyen konuları anlatmakta, çevresinden duyduğu yanlış dini bilgileri düzeltmekte, konuları akıl ve mantıksal ilkeler doğrultusunda açıklamakta, öğrencilerin önyargılarını yıkmakta zorlandığını dile getirmişlerdir. Bazı öğretmenler ise bu durumla ilgili dersle ilgisi olmayan dini mevzuların ders ortamında tartışılmasından, din dilinin eksikliğinden, din adamlarının yanlış tutumlarından ve Müslümanların genel durumundan kaynaklanan problemlerde zorlandığını belirtmişlerdir.

İman konularında zorlandığını belirten (15) öğretmenlerden büyük bir kısmı (10) kader inancı konusunu dile getirmiştir. Bu konuya dikkat çeken bazı katılımcılar şunları söylemiştir: “Kader konusunda ve iman konularında zorlanıyorum.” (Ö29, K, AL), “İmanla ilgili soyut konuların işlenmesinde. Melekler, cinler vs. Çünkü cinlerle ilgili filmlerde gördükleri bir takım bilgiler var... Bu konularda sıkıntı yaşıyoruz. Başka kader konusunda sıkıntı yaşıyoruz. Kaderi de anlatamıyoruz... Üç beş öğrenci takılıyor. Çok soru soruyorlar. O soruların cevapları bende yok diyorum.” (Ö30, E, AL), “Soyut konularda. Ahirete iman. Dediğim gibi elinizde yeterli materyaliniz olmadığından dolayı Kur’an ve sünnetten gidiyorsunuz. Ama çocuklar bunu kafalarında oturtamıyorlar. Biraz aile biraz toplum potansiyeli derken soyut konular, kader konusu mesela anlatırken biraz önce dediğim gibi ‘Allah biliyordu neden yarattı, tercih ediyorsak Allah neden bizi tehdit ediyor?’ gibi. Kader, kaza, ahiret, cin özellikle cin konuları bu dönemde çok merak ettikleri konular. Mesela cinin çarpma olayı almış başını gidiyor. Onun haricinde iman konuları var... Bunlar zorluyor.” (Ö6, K, AL)

İman konularından sonra bazı öğretmenlere göre zorlanılan konulardan biri de ibadetlerle (7) ilgili mevzulardır. Öğretmenlerden bazıları ibadetlerin gerekliliğini ve faydalarını anlatmakta zorlandığını ifade ederken, bazıları pratikliği hususunda uygulama yapmanın veya yeterli zaman olmadığı için bu konuları yetiştirmenin

zorluğunu yaşadığını belirtmiştir. Bu konulara dikkat çeken bazı katılımcıların görüşleri ise şöyledir: “...Konu içerik olarak baktığınızda da mesela ibadet konularını derste ayrıntılı olarak kazandırmamız mümkün olmuyor. Niçin ibadet edeceğini veya ibadet etmesinin gerekli olduğunu ve ibadet etmediğinde bunun onunla ilgili bir sorun olduğunu yani dinde bu var ve ben bunu yapmıyorum bakış açısını kazandırmayı başarabiliyoruz. Ancak namazı bütün ayrıntılarıyla farz vacip sünnetleriyle yapıp yapılamayacağını bir lisede öğrenciye tam anlamıyla kazandırmamız mümkün olmuyor. Bu konuda sorun yaşıyoruz. Bunun iki sebebi var. Bir yeterli zaman yok iki bence henüz lisedeki öğrencilerin tamamı onların tüm ayrıntılarını merak edecek şekilde o ibadeti yapması gerektiğine inanmıyor...” (Ö5, K, AL), “Açıkçası daha çok dini pratikle alakalı konuları anlatırken ya da helal haram konularıyla alakalı konularda zorlanıyorum. Çünkü toplumda bu konularla alakalı eksikler fazlaca var...” (Ö33, E, AL), “İbadetlerle ilgili neden niçin sorgulaması. Yani ibadetlerin fiziksel, toplumsal faydaları, kişisel faydaları bu niye var? Bu çocukların bir özelliği var hep yaptığı şeyin nedenini bilmek istiyor... Böyle fiziksel, bilimsel metotlarla söylemeniz gerekiyor. İspat ederek söylemeniz gerekiyor. Bunun için de araştırmacı olmanız gerekiyor.” (Ö2, E, AL)

DKAB dersinde öğretmenlerin anlatmakta zorlandığı konulardan bir diğeri de mezhepler (7) konusudur. Bu konuyu dile getiren katılımcılardan bazıları “Mezhepler. Allah’ın varlığı ve sıfatları. Sünnetullah. Peygamber mevzuları ve sünnet algısı.” (Ö14, K, AL), “Kader konusu vardı ama onu çıkartmışlar. Kader konusunu zor anlatıyorduk. Mezhepler konusuna ayrılan zaman bundan önce yeterli değildi.12. sınıflarda diğer dinleri anlatmamız gerekiyordu ama bu sınıflarda özellikle bizim gibi okullarda zaten çok ders işlenmiyor...” (Ö17, E, AL), “Şahsen teorik konular, soyut konular çocuğu olduğu gibi anlatım noktasında bizi de zorluyor. Kader onlardan biri mesela. Mezhepler de öyle...” (Ö20, E, AL) şeklinde yorum yapmışlardır.

Bu üç temel konunun dışında öğrenciler, gündemde olan meselelerle (kadın, evlilik, tesettür, Hz. Muhammed’in çok eşliliği ve sünneti, Müslümanların durumu, Kur’an-ı Kerim’in ayetleri vb.) ilgili sorular sormakta ve öğretmenlerden bazıları bu tarz gündemdeki konulara (15) açıklık getirmekte zorlanmaktadır. Örneğin öğretmenlerden biri “...Dinin öngördüğü kılık kıyafet, tesettür anlayışı, aile hayatı, kadına ve erkeğe bakışı çocuğun dünyasında yok. Çocuk kendi yaşadığını yanlış görse yanlış bile bile

yaptığı için ruhsal bunalıma girebilir. Bu yüzden çocuğa bunları anlatırken çok zorlanıyorsunuz. Mesela evlilik dışı ilişkiyi anlatırken öğrenci şunu sorabiliyor: 'Hocam birbirlerini seviyorsa akli başında iki yetişkin evlenmeden bir arada olmaları niye sıkıntı olsun?' Siz anlatıyorsunuz bunu ama bunu algılamada çocuk zorlanıyor. Çünkü çevrelerinde böyle vakalar var. Mesela tesettürle ilgili 'Hocam saçı örtmenin mantığı ne? Saçtan, kıldan insan niye etkilensin? Allah bunu emrederken gayesi ne? Allah bunu benden niye istesin ki?' diye soruyor. Bunları somut bir örnekle anlatmanız çok zor. Soyut düşünmede eğitim olarak iyi değiliz. Çocuğa bunları biraz felsefi açıdan anlattığınızda biraz anlıyor..." (Ö34, E, AL) şeklinde İslam dininin genellikle gündeminde olan mevzularını anlatmakta zorlandığına dikkat çekmiştir. Bir başka öğretmen ise "... Kimisi Kur'an okuyor, oradaki mecazları bilgi düzeyinde yakalayamadığı için tereddüt edip gelip ayetten direk sorular soruyor. Bilhassa kız çocukları kadınların hakları konusunda çok tereddüt yaşıyorlar. Bu konuda bizim din anlatımlarımızda da benim şahsi fikrim çok eksikliklerimiz var. Yani artık mirası yarıya mı vereceğiz, İslam neden yarı şeklinde görüyor? Kadına başka bir konuda fazla verdiği hakkı kimse görmüyor. Yani bu konu başka bir sohbet konusu olunca memnun oluyor ama bir eksik gördüğünde o eksikliği takıyor..." (Ö23, E, AL) şeklinde yorum yaparak din anlatımından kaynaklanan zorluklara dikkat çekmiştir.

Araştırmaya katılan öğretmenler arasında ahlaki değerler (3), insanın varlık sebebi ve yaratılış (4), Atatürk ve laiklik (2) konularında zorlandığını ifade edenler de olmuştur. Örneğin bir katılımcı "Ahlak konularında zorluk yaşıyorum. Laiklik ve din konularında zorluk yaşıyordum... Kadın meseleleriyle ilgili mevzularda zorluk yaşıyorum. Bu zorlukların hepsi de din dilini oluşturamadığımızdan kaynaklı. Konuyu anlatırken doğru kelimelerle doğru bir şekilde anlatmakta zorlanıyorum." (Ö7, K, AL) şeklinde yorum yapmıştır.

DKAB dersinde anlatılan konular dışında farklı meselelerden dolayı zorluk yaşayan öğretmenler de vardır. Bu öğretmenlerden kimisi akıl ve mantık çerçevesinde konuları anlatmakta (2) zorlanırken, kimisi öğrencilerin çevrelerinden duyduğu veya gördüğü yanlış bilgileri düzeltmekte (2) zorlandığını ifade etmiştir. Örneğin bu durumla ilgili bir katılımcı "... Geleneksel kalıntıları düzeltmekte zorlanıyorum." (Ö4, E, AL) şeklinde görüşlerini dile getirmiştir. Yine aynı şekilde katılımcılardan bazıları öğrencilerin öğretmenin tüm farklı görüşlere, inançlara karşı tarafsız olmazsa (2) zorlanabileceğine

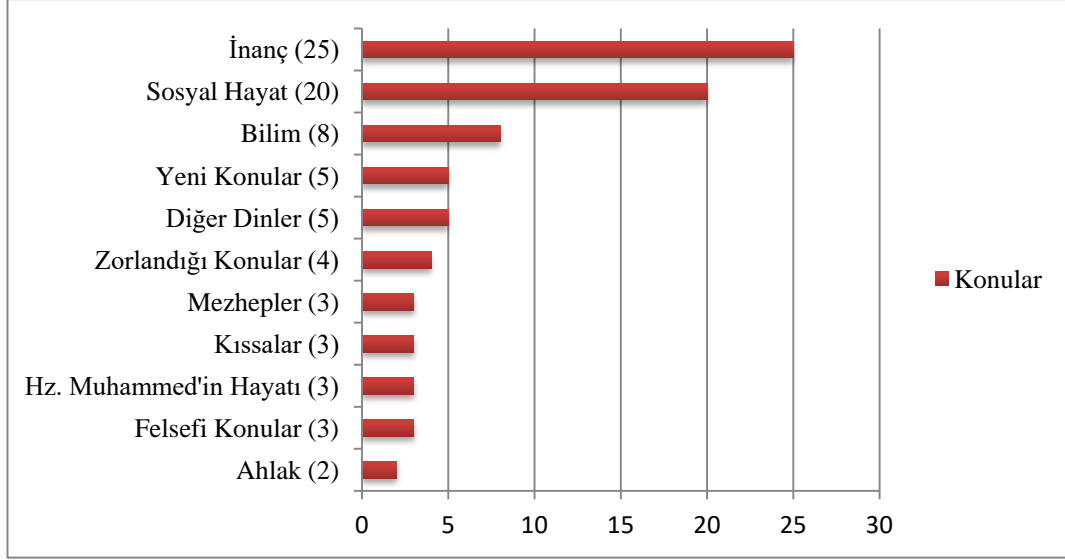
dikkat çekerken, bazıları ise kendilerine karşı öğrencilerin önyargılı davrandığı zaman (2) zorlandığını vurgulamıştır. Bu konuyla ilgili bir katılımcı “*Derslerimi işlerken bu okulda ilk bana olan tutumlarından dolayı zorluk yaşadım... Mesela Hıristiyanlık, Yahudilik, Alevilik var. Eğer öğretmen burada diğer tutum ve düşünceleri küçümser şekilde anlatırsa doğal olarak sorun yaşıyor... Öğretmen taraflı bir şekilde olursa sorun yaşıyor...*” (Ö5, K, AL) şeklinde yorum yaparak öğrencilerin önyargılı davranışlarında zorlandığını ifade etmiş ve daha sonra öğretmenin taraflı olduğunda problem yaşayabileceğine dikkat çekmiştir. Bunların yanı sıra dinle alakası olmayan yani daha çok kültür ağırlı olan konuları anlatmakta zorlandığını ifade eden iki katılımcıdan biri ise şöyle yorum yapmıştır: “*...Örf, adet, gelenekler. Bir ünitenin içinde bir konu olarak konulabilir ama bir ünite olarak işlenmesi sıkıyor. Konumuzla alakası olmayan konular. Değerler vs.*” (Ö11, E, AL)

Son olarak araştırmaya katılanlardan bazıları (4) öğrencilerin ya da kendilerinin ilgileri çekmeyen, tekrar eden konuları anlatmakta zorlandıklarını belirtmişlerdir. Bu konuya dikkat çeken öğretmenlerden bazıları şunları ifade etmiştir: “*Şu konuda zorlandığım diye hiç düşünmedim. Belki şunu söyleyebilirim ilgimi çekmeyen konu olarak söyleyebilirim. Zorlanma anlamında değil sevmediğim konu itibariyle mesela ahlak içerisinde yer alan bazı konular...*” (Ö1, E, AL), “*Çok fazla zorlandığım konu olmuyor. Herkesin bilgi sahibi olduğu konularda aynı bilgileri dinlemek istemiyorlar...*” (Ö28, E, FL), “*... Türklerin Müslüman oluşu gibi. Bu konu öğrencinin ilgisini çekmiyor. Konunun bir kısmını tarih dersinde görmüş oluyor. Mezhep imamlarını, din düşünürlerini tanıtmak; kuru kuruya böyle bir kişiyi tanıtmak onun için zorlandığım bir ünitedir...*” (Ö9, E, AL)

Görüşmeye katılan DKAB öğretmenleri başta iman konuları, ibadetlerin gerekliliği, mezhepler olmak üzere ahlak, laiklik, Kur’an ve sünnet, güncel dini meseleler, insanın varlık sebebi ve yaradılışıyla ilgili birçok farklı konularda zorlanmaktadırlar. Bu konuların yanı sıra öğrencilerin önyargılı davranmasından, konuların ilgi çekmeyişinden yahut dinle alakası olmayan, toplumun yanlış dini anlayışından ve Müslümanların günümüzdeki durumundan kaynaklı yaşanan zorlukların varlığından söz edilebilir. Ayrıca öğrencilere anlatılan konuları akıl ve mantık çerçevesinde bilimsel metotlarla anlatma konusunda zorlanıldığına dikkat çekilmiştir.

3. 2. 3. 3. Öğrencilerin DKAB Derslerinde En Çok İlgi Gösterdiği Konular

Katılımcılara “DKAB derslerinde öğrencilerin en çok ilgi gösterdikleri konular nelerdir?” sorusu yönelmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlere göre öğrencilerin ilgi gösterdiği konuların dağılımı şu şekildedir:

Tablo 7: DKAB Dersinde İlgi Gösterilen Konular

Araştırmaya katılan öğretmenlerin çoğunluğuna göre öğrencilerin en çok ilgi gösterdiği konuların başında iman konuları (25) gelmektedir. Bu görüşte olan öğretmenler öğrencilerin kader (5), görülmeyen varlıklar (11), ahiret (5), Allah'ın varlığı, birliği ve delilleri (6) ile ilgili konulara ilgili ve meraklı olduklarını ifade etmişlerdir. Bunların yanı sıra öğrencilerin inançla ilgili meselelere (8) ilgili olduğunu ifade edenler de olmuştur. İman konularına dikkat çeken katılımcılardan bazıları “İnançla ilgili konular. Örneğin 11. sınıf 1. ünitedeki kader inancı konusu, 12. sınıf 1. ünitedeki ahiret inancı konusu, aynı şekilde 9. sınıf 1. ünitedeki Allah'a iman ve Allah'ın sıfatları konusu. Ben bütün sınıflarda ilgiyle dinlendiğini biliyorum...” (Ö5, E, AL), “Kader. Ateizm, deizm ve tek tanrıcılık farkı. İnanç konuları...” (Ö4, E, AL), “Melek, cin, Allah kavramı yine en çok ilgi gösterdikleri konular. En çok ihtiyaç duydukları ve sorguladıkları konular...” (Ö22, K, SBL), “9. sınıflarda Allah'ın varlığı, sıfatları ve birliğinin delilleri... Sosyal hayatla ilgili mevzular. Ahlaki konular.” (Ö8, K, FL) şeklinde yorum yapmış ve bu konulara karşı öğrencilerin ilgi gösterdiklerini dile getirmiştir.

Araştırmaya katılan bazı katılımcılar ise öğrencilerin sosyal hayatlarıyla (20) ilgili konulara çok fazla ilgi gösterdiğini ifade etmiştir. Bu öğretmenlerden bazıları genel

olarak hayatla ilişkili (12) her konuya ilgi gösterdiğini ifade ederken, bazıları evlilik, aile, faiz, kadın, tesettür, sosyal adalet, güncel meseleler gibi konu başlıklarını (6) söyleyerek bu konulara dikkat çekmişlerdir. Bu konuyla ilgili olarak katılımcılardan bazıları şunları ifade etmişlerdir: “... *Hayatla ilgili olan her şeye ilgi gösterir.*” (Ö10, E, FL), “*Ahiret konusunda, melekler konusunda soyut kavramlar konusunda daha çok da cinler konusunda. Bu konular ilgilerini çekiyor. Bir de tabii sosyal konular var. Bu okulda sosyal konular son derece önem arz ediyor. Mesela faizi biz burada tartışırız çocuklarla, faiz ilgilerini çeker. Evlilik konusu, adalet ve ülkedeki siyaset konusunu bağdaştırırlar hemen. Bu gibi konular ilgilerini çeker.*” (Ö1, E, AL), “... *Tekrar olmayan. Cinler, büyü gibi konular. Yaygın batıl inançlar çok dikkatlerini çekiyor.*” (Ö19, E, AL) Bunun yanı sıra katılımcılar arasında öğrencilerin büyü, sihir, batıl inanç vb. (4) konulara ilgili ve meraklı olduğunu ifade edenler de olmuştur.

Araştırmaya katılan öğretmenlerden bazıları öğrencilerin bilim başlığı (8) altında ele aldığımız din-bilim ilişkisi, Müslümanların bilime katkıları, metafizik, yaratılış, evrim, akıl-vahiy gibi konulara ilgi gösterdiğini söylemiştir. Örneğin bu konuyla ilgili bir katılımcı “*Metafizik konuları dikkatlerini çekiyor... Yaratılışın nasıl olduğu konusu, sonraki hayatla ilgili konular, ahiret hayatıyla ilgili meseleler merak konusu. Hiç kıpırdamadan dinliyorlar çünkü fiziğin devre dışı kaldığı konular. Bunları belki hemen kabul etmiyorlar ama merak uyandırıyor.*” (Ö34, E, AL) sözleriyle bu konuya dikkat çekerken, diğer bir katılımcı “... *Birçok medeniyet unsurunu batıya mal ediyorlar oysa İslam medeniyetinde çok kıymetli şeyler oluşmuştur, bilimde felsefede. Bunların İslam medeniyetinde olduğunu duyunca şaşırıp kaçıyorlar. Çocukların bu konulara ilgisi var.*” (Ö31, E, AL) şeklinde yorum yaparak öğrencilerin Müslümanların bilime olan katkılarına merak ettiğine dikkat çekmiştir. Bunun yanı sıra felsefi konulara (3) karşı öğrencilerin meraklı olduklarını ifade eden öğretmenler de olmuştur. Bu öğretmenlerden biri “*En zevkli geçen dersler metafizik konular. Mesela kader, ruh, reenkarnasyon, akıl, aklın önemi, insanın yaratılışı... Daha çok dediğim gibi felsefi, din felsefesine ait kelami konular...*” (Ö2, E, AL) sözleriyle bu konudaki gözlemlerini dile getirmiştir.

Öğrencilerin diğer dinlere (5) ve mezheplere (3) karşı ilgili olduklarını ifade eden katılımcılar da olmuştur. Bunlardan bazıları bu konuları şu sözleriyle dile getirmiştir: “*Diğer dinlere ilgi gösteriyorlar...*” (Ö32, E, AL), “... *Farklı dinleri, inançları. Yahudiliği, Hıristiyanlığı merak ediyor çocuklar.*” (Ö22, K, SBL), “... *Mezhepler*

konusuna bazı öğrenciler çok ilgi gösteriyor, ilgi alanlarına giriyor... 12. sınıfta tasavvufi yorumlar var mesela. Bazı öğrenciler ne yapacağım ben bu tasavvufi konuları, tarikatları falan derken bazı öğrenciler dersten sonra yanıma gelip hocam bu konular benim çok ilgimi çekti dediği olmuştur...” (Ö9, E, AL)

Hz. Muhammed’in hayatı (3) ve kıssalarla (3) ilgili konulara öğrencilerin ilgi gösterdiğini ifade eden katılımcılardan biri şunları ifade etmiştir: *“Peygamberimizle alakalı şeyler. Mezhepler. İnsanlar niçin farklı düşünüyorlar? İnsanların aynı olmaması, yapısı.”* (Ö13, E, FL) Diğer bir katılımcı ise *“... Peygamberlerin başından geçen olayları, kıssaları anlattığımız konular da ilgi çekici oluyor. Tarihi olaylar, somut bir takım olaylardan bahsediyorsak ilgi çekici olabiliyor, dikkate değer kabul edilebiliyorlar...”* (Ö17, E, AL) şeklinde gözlemlerini ifade etmiştir. Araştırmaya katılan iki katılımcı ise öğrencilerin genel ahlaki değerler konusuna karşı ilgilerinin olduğunu söylemiştir.

Bu konuların yanı sıra araştırmaya katılan öğretmenlerden bazıları müfredatta tekrar etmeyen, yeni öğreneceği konulara (5) karşı öğrencilerin meraklı ve ilgili olduğunu söylemiştir. Mesela bu hususla ilgili bir katılımcı *“Ortaokulda görmedikleri bir konu varsa ona ilgi gösteriyorlar acaba bu nasıl bir şey diye... Tekrar olmayan bir konu varsa biraz da işte kendini ilgilendiriyorsa hayatla bağ kuran bir konuya ona ilgi gösteriyorlar...”* (Ö9, E, AL) şeklinde yorum yaparken diğer bir katılımcı şunları dile getirmiştir: *“Öğrenciler yeni bir şey dinliyorlarsa eğer daha dikkatli dinliyorlar. İlk defa anlatılan konuların hepsi ilgilerini çekiyor...”* (Ö7, K, AL) Bazı katılımcılar ise öğrencilerin zorlandıkları konulara (4) aynı zamanda ilgi gösterdiklerine dikkat çekmiştir.

Öte yandan bazı katılımcılar (6) öğrencilerin ilgilerini çekmenin öğretmenle ilgili olduğunu ifade etmiştir. Örneğin bu hususla ilgili bir katılımcı şunları dile getirmiştir: *“Öğrencilerin pür dikkat dinlediği konular öğretmenin en çok hazırlandığı konulardır. Aslında her konuyu biz ilgi çekici hale getirebiliriz...”* (Ö17, E, AL) Ayrıca bazı katılımcılar (3) ibadet konularına karşı öğrencilerin ilgisiz olduklarını söylemiştir. Örneğin bu görüşte olan katılımcılardan biri *“Bir kere ibadet konusuna çok fazla ilgi göstermiyorlar. Namaz, zekât, hac, oruç gibi onlara çok fazla ilgi göstermiyorlar...”* (Ö6, K, AL) sözleriyle bu durumu ifade etmiştir.

Katılımcıların bu konudaki görüşleri dikkate alındığında, öğrencilerin DKAB derslerinde daha çok iman konuları ve öğrencilerin hayatlarıyla ilgili konulara ilgi gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu konuların yanı sıra öğrenciler diğer dinleri, mezhepleri, peygamberlerin hayatlarını, dinin bilimle ilişkisini, ahlaki ve felsefi konuları da ilgiyle dinlemektedir. Ayrıca öğrencilerin tekrar edilen konulardan ziyade daha önceden görmediği konulara ilgi gösterdiği, bu tarz konuları merakla dinlediği dile getirilmiştir. Öğrencilerin DKAB dersinde anlamakta zorlandığı, sorguladığı, problem yaşadığı konulara aynı zamanda ilgi gösterdiği de söylenebilir. Tüm bu görüşlerin yanı sıra bazı katılımcılar tarafından öğrencilerin konuya olan ilgisinin öğretmenin yeterliliğiyle ilgili olduğu ifade edilmiştir. Bu görüşte bulunan öğretmenlere göre öğretmen derse hazırlıklı giderse, konuları akıl ve mantık çerçevesinde anlatırsa her konuyu ilgi çekici hale getirebilir, öğrencide merak uyandırabilir.

3. 3. Öğretmenlerin Öğrencilerin Dini Tecrübelerine Yönelik Alguları ve Düşünceleriyle İlgili Bulgular

Bu ana tema üç alt başlık altında incelenmiştir. Bunlar:

- Öğrencilerin din, iman, ibadet, dua, günah-sevap, ahlak, ahiret gibi konulardaki düşünceleri, tutumları ve eğilimleri
- Öğrencilerin din anlayışlarının oluşmasında etkili olan faktörler
- Öğrencilerin farklı inanç biçimlerine yönelimleri

3. 3. 1. Din, İman, İbadet, Dua, Ahiret Gibi Konularda Öğrencilerin Düşünceleri, Tutumları ve Eğilimleriyle İlgili Öğretmenlerin Görüşleri

Araştırmaya katılan öğretmenlere “*Öğrencilerinizin din, iman, ibadet, dua, günah-sevap, ahlak, ahiret gibi konulardaki düşünceleri, tutumları ve eğilimleri hakkındaki gözlemleriniz nelerdir?*” sorusu yöneltilmiştir. Bu araştırmaya katılan öğretmenlerden bazıları inanç (16), ibadet (31), dua (18), günah-sevap (13), ahiret (14) ve ahlak (7) konularındaki gözlemlerini ve tecrübelerini aktarmışlardır.

Öğrencilerin inançlarıyla ilgili gözlemlerini paylaşan öğretmenlerden bazıları (3) kendi okullarındaki öğrencilerin inanç düzeylerinin iyi olduğunu belirtirken bazıları da (2) öğrencilerin inanç düzeylerinin zayıf olduğunu söylemiştir. Örneğin öğrencilerin inançlı olduğunu ifade eden bir katılımcı “*Çocuklar bir kere inançlı çocuklar. Çocuklar*

reddetmiyor. Çocuklar bazen sınıflarda farklı tepkiler gösterebilirler. Arkadaşıdır, farklı görünmek ister, sıkıntısı vardır farklı tepkiler gösterebilirler. Gerçek düşüncesini yansıtmaz...” (Ö1, E, AL) şeklinde düşüncelerini ifade ederken, bir başka katılımcı bu görüşün aksine “... Tanrı'yı çok tanılamıyorlar, her şey ellerinin altında. Haz ve hız dünyasındalar.” (Ö24, K, FL) şeklinde yorum yapmıştır. Hatta bir katılımcı “...Şunu söyleyebilirim IQ seviyesi yükseldikçe inanç seviyesi düşer. Yükseldikçe sorgulaması artar, arttıkça da inançtan uzaklaşır. Çocuklar çok rahat inanmadıklarını da söylerler...” (Ö31, E, AL) sözleriyle bu liselerde inanç düzeylerinin diğer liselere göre daha düşük olduğunu vurgulamıştır.

Öğrencilerin inançlarıyla ilgili gözlemlerini aktaran öğretmenlerden bazıları ise (10) bu durumun ailenin dini yapısıyla ilişkili olduğunu belirtmiş ve inançlı olan öğrencilerin yanı sıra farklı inançlarda olan öğrencilerin de bulunduğu dikkat çekmiştir. Örneğin bazı katılımcılar gözlemlerini şu sözleriyle aktarmışlardır: “*Bu lisedeki öğrencilerin inanç konusundaki tutumlarının Türkiye'deki geleneksel ortalama bir Müslüman nasıl inanıyorsa aşağı yukarı öyle olduğunu düşünüyorum. Her sınıf düzeyinde belirli bir sayıda inanca uzak öğrencinin olduğunu da gözlemledim. Ancak o öğrencileri gözlemlediğinizde ailelerinin de inanca uzak aileler olduğunu görüyorsunuz. Dolayısıyla genel Türkiye popülasyonuna baktığınızda inanç noktasına uzak ya da yakın nasılsa lise düzeyinde de aynı şekilde görebiliyorsunuz. Yani lisede bu çok daha farklı çok daha ayrı diye bir şey söz konusu değil...*” (Ö5, K, AL), “...*Inançla ilgili öğrencilerin bir kısmı gerek aileleri gerekse gençlikten kaynaklanan sebeplerle inancının olmadığını ya da zayıf olduğunu ya da deistler gibi bir inanca sahip olduğunu düşünüyor. Ama çoğunluğu sorgulamıyor bunu. Aileden yerleşik olarak görmüş bunu. Allah, peygamber, kitap var diyor...*” (Ö9, E, AL), “*Her türden öğrenci var. Tutumları çok farklı... Herkes farklı görüşte. Aralarında inanan var. Seviniyor ben bir peygamberi anlatacağım, ayeti okuyacağım zaman. Ama diğer tarafta bir öğrenci var, inanmıyor. 'Ne Allah'ı, ne peygamberi? Sen inanıyorsun buna' diyor...*” (Ö27, E, AL), “*Bu okulda şöyle görüyorum. Ailenin etkisi çok fazla dediğim gibi. Aileden getirilen şeyler devam ediyor. Yani aile inançlıysa çocuk da inançlı, dini pratiklerine, ameline riayet ediyorsa çocuk da az çok ediyor... İnanmayanlar dediğim gibi hakikaten inanmıyor, etmiyor. Bu yaşlarda zihniyetini değiştirmek kolay değil. İnananlar da şey yani onu söylemek lazım. Bu tür okullarda daha samimiler. Daha bilinçliler. İnanadıklarına da bilinçli*

inanyorlar. Uyguladıklarını da bilinçli uyguluyorlar. O tarafı da var yani.” (Ö26, E, AL)

Bu görüşlerin dışında öğrencilerin inançlarının sadece sözlerinde olduğunu ifade eden bir katılımcı *“Gözlemlediğim kadarıyla yüzeysel bir inancımız var. Bu inanç daha çok söylemde kalan bir inanç... Her zaman söylediğimiz şikâyet ettiğimiz konulardan hatta kendi nefsimizde de bulduğumuz kusurlardan bir tanesi. Bunu derine götürebilmek biraz toplumsal dönüşümle alakalıdır. Bireysel çabalar burada maalesef çok fayda etmiyor.”* (Ö17, E, AL) şeklinde düşüncelerini dile getirmiş ve bu durumun toplumun genel yapısıyla ilişkili olduğuna dikkat çekmiştir. Bir başka katılımcı ise öğrencilerin imanın altı şartına inanmaları konusunda *“... Bizim eski medrese tarzı imanun şartı dediğimizde ‘Ne şart be, sen beni böyle şartla belirleyemezsin.’ diyor. Dikteci anlatımı istemiyorlar. En zor konu kesinlikle dikteden uzak kalmak ya da bunu çocuğa fark ettirmemek...”* (Ö23, E, AL) olduğunu ifade etmiş ve gençlerin özgürlüklerini kısıtlayan faktörlere tepki gösterdiğini belirtmiştir.

Öğrencilerin ahiret inancı hakkındaki gözlemlerini aktaran öğretmenlerden bazıları (6) öğrencilerin genel olarak ahiret inancı olduğunu ifade etmiştir. Örneğin bir katılımcı *“...Ahiret inançları var... En ufak şeyde öbür dünyada hesaplaşacağız seninle diyebiliyorlar...”* (Ö3, K, AL) şeklinde gözlemini aktarırken, bir diğer katılımcı *“Ahiret inançları yüksek. Sorgulayanlar var. Ahiretin nasıl bir şey olduğunu sorgulayanlar var. İnanç konusunda bir sıkıntı yok.”* (Ö8, K, FL) şeklinde düşüncelerini ifade etmiştir.

Ahiret inancı konusunda öğrencilerin genelinin inandığını ve kabul ettiğini fakat öğrenciler arasında ahirete inanmayanların da olduğunu ifade eden (3) katılımcılar da olmuştur. Bunlardan biri bu durumu şu sözleriyle ifade etmiştir: *“... Ahiret inancı olmayan öğrenciler var. Bunlar yine aynı şekilde dine karşı mesafeli olan öğrenciler. Ama genel olarak ahiret inançlarının olduğunu düşünüyorum ama ahiret inançlarının doğruluğu tartışılabilir. Çünkü bunların geleneksel bir şekilde ahiret inançları var.”* (Ö5, K, AL)

Bu konu hakkında bir katılımcı ahiret hayatına inanan öğrencilerin çok fazla olmadığını *“Ahiretin varlığı konusunda da çocukların yarısından çoğu inanmaz. Bir kısmı reenkarnasyon inancına böyle sempati duyar. Ama aile eğitimi almış hangi katmandan gelmiş olursa olsun belli bir yüzde 35 falan bunlar çok sağlam ahiret inancına*

sahiptir.” (Ö31, E, AL) sözleriyle ifade ederken, bir başka katılımcı ise öğrencilerin ahiret inançlarının sorunlu olduğunu şu sözleriyle açıklamıştır: *“İnançları sorunlu. Günahımı işlerim, cehennemde yanarım, cennete giderim inancı kabul görmüş. Günah işlenebilir daha sonradan Allah’ın vaad ettiği güzelliğe erişilebilir. Yani Allah’ı razı etmek memnun etmek değil de cennete nasıl gidebilirim, cennete gidebilmek için günahlardan ne oranda kaçınmalıyım, ne kadar affedilir ne kadar cezasını çekip cennete gidebilirim o düşünce var.”* (Ö16, E, AL)

Öğrencilerin ahiret hayatını bildiğini fakat yeteri kadar önemsemediklerini düşünen katılımcılar da (3) olmuştur. Bunlardan biri *“Ahireti biliyorlar ama önemsemiyorlar.”* (Ö24, K, FL) şeklinde bu durumu ifade ederken, bir diğeri ahiret inancı hakkında *“Orada çok yeterli olduklarını zannetmiyorum. Çünkü ahiretle ilgili düşünceleri çok kuvvetli olsa ibadet ve amel konusunda birbirlerini etkilediğini düşünüyorum. Ahiret inancı ne kadar kuvvetliyse ibadeti de ona göre yaparsınız... Dünyada adaletin olmadığı, çok fazla haksızlık yapıldığına dair çok fazla öfkeleri var... Ahiret bilgileri zayıf.”* (Ö22, K, SBL) şeklinde yorum yapmıştır.

Öğrencilerin ibadet eğilimleri ile ilgili gözlemlerini paylaşan öğretmenler de olmuştur. Bunlardan bazıları (13) öğrencilerin devamlılık ve sorumluluk gerektiren ibadetleri yerine getirme oranlarının çok düşük olduğunu ifade etmişlerdir. Öğrencilerin ibadetleri yerine getirme hususundaki gözlemlerini aktaran *“... Ha buradaki öğrencinin ibadet kısmı yok hemen hemen yok. Oruç tutanlar epey var, tutmayan da var tabi ki. Çok fazlasıyla tutmayan var. Belki sınavların da etkisi var bilmiyorum tabi ki ama çok fazla gözlemedim bu konuyu...”* (Ö1, E, AL) şeklinde yorum yapmış ve öğrencilerin ibadet etme oranlarının düşük olduğunu belirtmiştir. Genellikle devamlılık gerektiren ibadetleri düzenli bir şekilde yerine getirmediklerini belirten öğretmenlerden bazıları *“...İbadet noktasında ise yani inandığını davranışa dönüştürme noktasında ise lise düzeyinde çok fazla ibadet devamlılığı olduğunu düşünmüyorum. İbadet devamlılığı konusunda bilinçli olan öğrenciler var ama genel olarak öğrenciler sadece Cuma namazına gitmek gibi ya da dinle ilgili düzenli olarak yapılması gerekmeyen kısmı mesela yardımlaşma, sevap, hayvanlara yardım gibi bu kısımları yaptıklarını ama devamlılık ve sorumluluk gerektiren ibadetlerde daha düşük seviyede olduklarını düşünüyorum.”* (Ö5, K, AL), *“...İbadetler konusunda ise günlük pratiğe taşıyorlar. Yani düzenli namaz kılan, oruç tutan öğrenci sayısı çok az. En dindar olan öğrenci bile*

ÖSYM sınavına gireceği gün oruç tutmasam olur mu diye sorabiliyor ve o gün oruç tutmuyor...” (Ö7, K, AL) şeklinde yorum yapmış ve öğrencilerin devamlılık gerektiren ibadetleri yerine getirme noktasında sıkıntı yaşadıklarını söylemiştir. İbadetleri yerine getiren öğrencilerin de gerçekten istekli bir şekilde yerine getirdiğini şu sözleriyle ifade etmiştir. *“Bu okul için söyleyecek olursam az. Olan yok mu var... Öğrencilerden giden gerçekten kendi istediği için gidiyor, samimi olduğu için gidiyor. Hep gidiyor o çocuk. Sayı ne kadar? Gerçekten az...”* (Ö24, K, FL)

İbadet konusunda tecrübelerini aktaran öğretmenlerden bazıları (5) ise bu durumun aileyle yani çevresiyle ilgili olduğuna dikkat çekmiştir. Öğrencilerin eğer aileleri ibadet konusunda hassaslarsa bu öğrencilerin de ibadet konusunda eğilim gösterdiğini ifade etmişlerdir. Örneğin bir katılımcı *“Bu okulda şöyle görüyorum. Ailenin etkisi çok fazla dediğim gibi. Aileden getirilen şeyler devam ediyor. Yani aile inançlıysa çocuk da inançlı, dini pratiklerine, ameline riayet ediyorsa çocuk da az çok ediyor...”* (Ö26, E, AL) sözleriyle bu konudaki düşüncelerini dile getirmiştir. Bazı öğretmenler (2) ise bu durumun öğrencilerin karakteriyle ilgili olduğuna dikkat çekmiş ve her öğrencinin farklılık gösterdiğini bir katılımcı *“Her türden öğrenci var, tutumları çok farklı...”* (Ö27, E, AL) sözleriyle ifade etmiştir.

Araştırmaya katılanlar arasında okulun yapısı itibariyle ibadet etme oranlarının yüksek olduğunu yahut bu konuda öğrencilerin istekli ve duyarlı olduğunu, öğrencilerin genellikle ibadetleri gerekli gördüğünü ifade eden öğretmenler de (6) olmuştur. Bu görüşte olan öğretmenlerden bazıları şunları aktarmıştır: *“Bizim okulun yapısı itibariyle ibadet eden, dua eden öğrenci sayısı fazla. Öğrenciler cumaya giderler, erkeklerin belki dörtte üçü belki daha fazlası gider. Mescit kullanılır. Beş vakit namaz kılan öğrencilerimiz de var...”* (Ö34, E, AL), *“İbadet etme ihtiyacı çoğunda var. İnancı olup da ibadete gerek yoktur diyen yüzde 30luk bir kesim var. Hem inançlı olup hem ibadetini yapan da yüzde 30luk bir kesim var. Mesela öğle tatillerinde okuldaki mescidimizde dolup taşma denecek kadar değil ama dolacak kadar kız ve erkek öğrencilerimiz namazlarını kılıyor...”* (Ö23, E, AL), *“Çok iyi. Bu okulun paralelindeki okuldan farklı bir tarafı var. İçerisinde kocaman bir mescit var. Okul müdürünün de bunda etkisi var. Her öğlen cemaatle namaz kınıyor. Çok kalabalık bir cemaat oluyor...”* (Ö8, K, FL), *“Oran çok yüksek olmamasına rağmen bir sosyal bilimler*

lisesine göre oldukça iyi. Cuma namazına devam eden çocuklarımız çok fazla. Kızların da namaz kılama durumları sosyal bilimler lisesine göre iyi...” (Ö22, K, SBL)

Tüm bu görüşlerin dışında öğrencilerin ibadet konusunda gerekli bilgiye sahip olduklarını ama pratiğe taşıma konusunda sıkıntı yaşadıklarını (Ö20, E, AL), ibadet etmezsen azap vardır söylemlerine öğrencilerin tepki gösterdiğini (Ö1, E, AL), öğrencilere yol gösterilirse güzel sonuçlar çıkacağını (Ö2, E, AL) ifade eden katılımcılar da olmuştur.

İbadet kapsamı dışında öğrencilerin dua etme eğilimleriyle ilgili gözlemlerini aktaran katılımcılar da olmuştur. Bu katılımcılardan bazılarında (13) göre öğrencilerin dua etme eğilimleri yüksektir. Öğrencilerin dua ettiklerini belirten katılımcılardan biri “*Duanın bir ibadet olduğunu bilmemekle beraber ciddi bir eğilimleri var, ihtiyaçları da var. Yeni bir dua öğrettiğiniz zaman pür dikkat dinliyorlar, siz dua ettiğinizde de hep bir ağızdan amin diyorlar.*” (Ö22, K, SBL) sözleriyle bu durumu dile getirmiştir. Bir başka katılımcı ise öğrencilerin Allah’a inanmasalar bile duaya olan eğilimlerini şu sözleriyle ifade etmiştir: “*Dua ediyorlar. Hatta ailelerinin dine bakış açısı olarak uzak olduğunu düşündüğüm öğrenciler bile zor durumda kaldıklarında sığınıyorlar ve dua ediyorlar. Ancak şöyle de bir şey gözlemledim. Öğrencinin ailesi tamamen dinden uzak kendisi de öyle olduğunu ifade ediyor ve zor bir durumla karşılaştı. Dua etme şekli olarak farklı bir şekilde dua etti. Ben evrene iyi bir şey yapacağım o da bana iyi bir şey yollayacak. O yüzden bugün şu kadar hayvan besledim, arkadaşşıma şu yardımı yaptım, şunlara bunlara iyilik yaptım o yüzden de evrenden şunu istiyorum. Yani tanrı kavramı farklı da olsa bütün öğrencilerin dua ettiğini gözlemledim.*” (Ö5, K, AL) Öğrencilerin düzenli ibadet etme oranlarına göre dua etme oranlarının daha yüksek olduğuna dikkat çeken bir katılımcı ise şunları söylemiştir: “*Söz gelişi dualar vardır: İnşallah vs. onları falan saymazsak bu biraz özel bir durum. Onu belki gözlemleyemiyoruz ama kendi dillerinden söyledikleri kadarıyla yani bunun daha yüksek oranını da söyleyebiliriz.*” (Ö17, E, AL) Bunların yanı sıra bir katılımcı “*...Elbette dua ediyorlar. Ne zaman? Çok daraldıklarında ve sıkıştıklarında...*” (Ö21, E, SBL) şeklinde yorum yaparak öğrencilerin sadece ihtiyaç duyduklarında dua ettiklerini dile getirmiştir.

Öğrencilerin dua etme oranlarının düşük olduğunu ifade eden katılımcılar da (3) olmuştur. Örneğin bu konuyla ilgili bir katılımcı “*...İbadet oranları düşük, dua etme oranları bile düşük...*” (Ö14, K, AL) şeklinde yorum yapmıştır. Bu görüşlerin dışında

bir katılımcı ise “*Mesela şurada ben şunu soruyorum: Neden inanıyorsunuz, neden ibadet ediyorsunuz, duadan beklentiniz ne? Eğer çocuk bunlara kafasında doğru bir şekilde cevap verebiliyorsa inançta da daha az problem yaşıyor, ibadetinden de keyif alıyor...*” (Ö11, E, AL) şeklinde yorum yapmış ve öğrencilerin kendi iç dünyalarındaki sorgulamalara cevap verebildiği takdirde bu tür şeylere eğilim gösterdiğine dikkat çekmiştir. Ayrıca bir başka katılımcı öğrencilerin dua etmeleriyle ilgili “*Ben hiç görmedim ama bazen bana diyorlar dua edin sınavımız iyi geçsin diye.*” (Ö29, K, AL) sözleriyle bu konu hakkındaki gözlemlerini aktarmıştır.

Öğrencilerin günah sevap konularındaki hassasiyetleri hakkında gözlemlerini aktaran bazı katılımcılar olmuştur. Sevap ve günah konusunda öğrencilerin hassas olduğunu ifade eden (4) katılımcılar olduğu gibi tam tersine öğrencilerin bu konularda hassas olmadığını ifade eden (5) katılımcılar da olmuştur. Örneğin bir katılımcı “*... Sevap günah kavramını biliyorlar, daha hassaslar. Bazı öne çıkan liselere göre daha hassaslar. Düşünce yapısı olarak veli profili daha muhafazakâr. Onlar da daha hassaslar.*” (Ö13, E, FL) şeklinde öğrencilerin hassasiyetlerini dile getirirken, bir başka katılımcı “*Günah sevap diye bir şey olduğunu pek düşünmüyorlar. Dindar ailelerin çocukları bile hassas değiller...*” (Ö14, K, AL) şeklinde yorum yaparak dindar ailelerin çocuklarının bile bu konularda hassas davranmadıklarını ifade etmiştir. Bu görüşlerin dışında bir katılımcı ise “*Günah sevap algısı çok fazla bu okulda yok. Yani hassasiyetleri az.*” (Ö7, K, AL) sözleriyle öğrencilerin bu konudaki hassasiyetlerinin az olduğunu dile getirmiştir.

Bu konu hakkında görüşlerini ifade eden katılımcılardan biri “*Birçok şeyin günah mı sevap mı olduğunu arada gelip soruyorlar. Merak ediyorlar, ilgileniyorlar, dinliyorlar. Tabii halkımızın geneli ile ilgili bir konu bu. Her ne kadar doğru olanı bilseler de yanlış olana meyledebiliyorlar.*” (Ö15, E, AL) sözleriyle öğrencilerin ilgili olduğunu ama yeterli hassasiyeti göstermediğini belirtirken, bir diğer katılımcı ise “*Çocuk gerçekten tatmin olursa hassastır...*” (Ö10, E, FL) şeklinde yorum yapmıştır.

Öğrencilerin ahlaki konulardaki tutumları üzerine gözlemlerini ifade eden katılımcılardan bazıları (2) öğrencilerin ahlaki davranışlara önem verdiğini, başarılı olan bu çocukların ahlaki konularda da olumlu davranışlar sergilediğini belirtmiştir. Örneğin bir katılımcı bu konuyla ilgili şunları ifade etmiştir: “*... Genel ahlak kuralları açısından baktığımızda çocukların durumu iyi. Bunların da çocukların başarılı olmasıyla ilişkili*

olduğunu düşünüyorum. Zaten başarılı, düzenli, tertipli çocuklar olduğu için ahlaki konularda olumlu davranış gösteriyorlar.” (Ö15, E, AL)

Öğrencilerin ahlaki konularda sıkıntılar yaşadığını ve ahlaki davranışların gün geçtikçe zayıfladığını söyleyen (3) katılımcılar olmuştur. Bu görüşte olan katılımcılardan biri şunları ifade etmiştir: *“Ahlaki konularda zayıflar. Çok yüksek puanla geldiler çok ahlaklılardır diyemiyorsunuz. Kız erkek ilişkilerinde ben özgürüm diyor...”* (Ö24, K, FL) Bu görüşlerin dışında bir başka katılımcı ise öğrencilerin kendileriyle ilgili durumlarda ahlaka önem verdiğini *“Biraz daha pragmatikler. Dürüst olmak gerekirse onlar için ahlak kendilerine lazım olduğunda var...”* (Ö21, E, SBL) sözleriyle belirtmiştir. Ayrıca bir katılımcı da bu konuda öğrencilerin uyarı yapıldığı takdirde dikkat ettiklerini belirtmiştir.

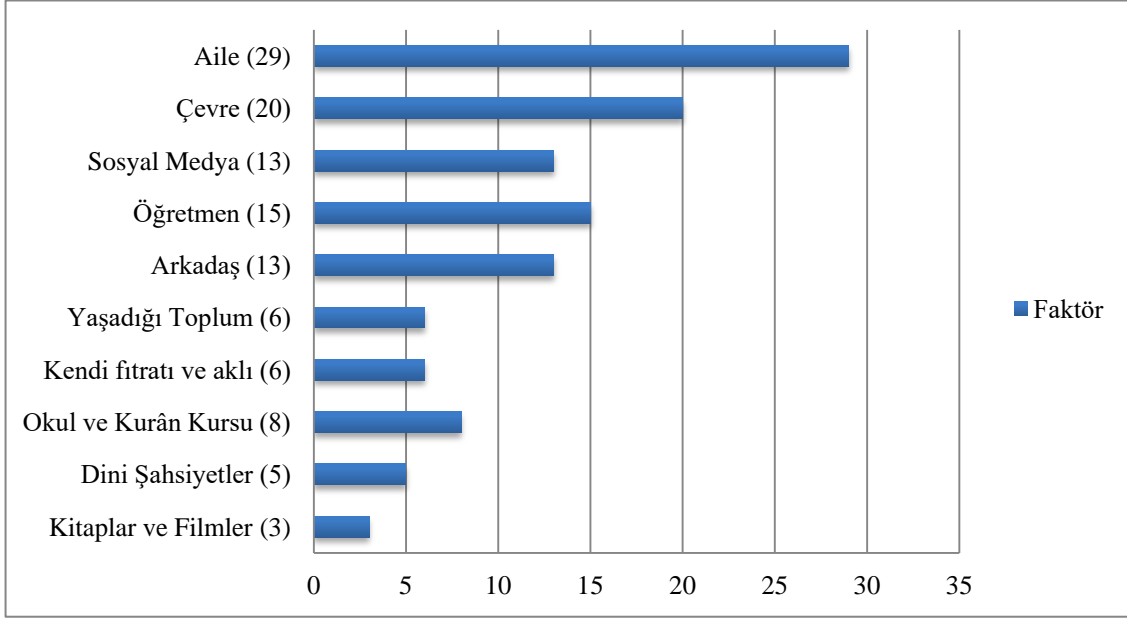
Bu konular hakkında gözlemlerini ve tecrübelerini aktaran öğretmenlerin bilgileri ışığında, öğrencilerin genelinin Allah’a inanma konusunda herhangi bir sıkıntı yaşamadığı ama aralarında bu konuda problem yaşayan, inkâr eden ya da şüpheleri olan öğrencilerin de var olduğu ifade edilebilir. Bu tür öğrencilerin genellikle aile ve çevrelerinde Allah’a inanma noktasında problem yaşandığı dile getirilebilir. Bazı öğrencilerin ise sadece sözlerinde inandıkları fakat bu inanmanın davranışlara yansımadağı yani yüzeysel bir inanca sahip oldukları söylenebilir. Hatta bazı katılımcıların gözlemlerine göre öğrencilerin inanç hususunda çok zayıf oldukları belirtilebilir. Öğrencilerin ahiret hayatına inanma hususunda ise Allah’ın varlığını kabul eden öğrencilerin genellikle ahirete de inandığı belirtilebilir. Öğrencilerin ahiret hayatı hakkında ilgili ve meraklı oldukları, çok soru sordukları söylenebilir. Ahirete inanan öğrencilerin yanı sıra inanmayan öğrencilerin varlığından da bahsedilebilir. Bunların yanı sıra bazı öğretmenler tarafından öğrencilerin ahiret inançlarının sorunlu olduğu ifade edilmiştir. Öğrencilerin ahiret hayatı hakkında bilgiye sahip olduğu halde yeteri kadar önem vermediği ve ahiret yokmuş gibi yaşadığı belirtilmiştir. İnanç konularındaki tecrübelerin yanı sıra ibadet ve dua etme konusunda gözlemlerini aktaran öğretmenler, öğrencilerin devamlılık gerektiren ibadetleri yerine getirmede sıkıntı yaşadığını ve ibadet etme oranlarının çok düşük olduğunu ifade etmiştir. İbadet konusunda eğilimi olan öğrencilerin genel olarak aile yapılarının da hassas oldukları dile getirilmiştir. Öğrencilerin ailelerinden gördüğü davranışları yaşamlarına yansıttığı ve yaptıkları ibadetleri kendi özgür iradeleriyle yaptığı söylenebilir. Bunun yanı sıra dikkat çeken bir

husus ise okulların yapısı ve çevresi eğer inanç ve ibadet konularında hassas ise öğrenciler de bu durumundan etkilenmekte ve bunun neticesinde ibadet etme oranları artmaktadır. Ayrıca öğrenciler arasında ibadetin gerekliliği ve farziyeti bilincine sahip olan fakat devamlılık gerektiren ibadetleri yerine getiremeyen öğrenciler olduğu gibi ibadetlerin gerekliliğini tartışan, tepki gösteren öğrencilerin varlığından da söz edilebilir. Öğrencilerin dua konusunda gözlemlerini ifade eden öğretmenlerin çoğunluğu öğrencilerin dua etme oranlarının yüksek olduğunu belirtirken, bazıları öğrencilerin dua bile etmediğini dile getirmiştir. Öğrencilerin ahlaki davranışlarına ilişkin gözlemlerini belirten öğretmenlerden bazıları öğrencilerin bu konularda hassas olduğunu söylerken bazıları ahlaki davranışlardaki bozulmaların her geçen gün arttığını ve öğrencilerin ahlaki konularda hassas davranmadıklarını aktarmışlardır. Günah sevap konularında ise öğrenciler arasında hassas davranan, bu konuya dikkat edenler olduğu gibi bu sınırlar karşısında hassas olmayan hatta umursamayan öğrencilerin varlığından da söz edilmektedir. Genel olarak belirtmek gerekirse öğrenciler dini yaşantı konusunda gerekli hassasiyeti göstermemektedir. Dini yaşantı konusunda ailesi ve yaşadığı çevrenin bir hassasiyeti söz konusuysa öğrenciler dine inanmada ve dini pratikleri yerine getirmede daha isteklilerdir. Bunun dışında genellikle öğrenciler dünyevi hayata adapte olmakta ve başarı odaklı, seküler bir yaşam sürmeye devam etmektedirler.

3. 3. 2. Öğrencilerin Din Anlayışlarının Oluşmasında Etkili Olan Faktörlerle İlgili Öğretmenlerin Görüşleri

Araştırmaya katılan öğretmenlere “*Öğrencilerinizin din anlayışının oluşmasında etkili olan kaynak/ lar ve faktörler nelerdir?*” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu öğrencilerin din anlayışının oluşmasında ailenin (29) etkili olduğunu ifade etmiştir. Katılımcılar arasında genel ifadeyle çevrenin (20) etkili olduğunu söyleyenlerin yanı sıra yaşadığı toplumun (5), arkadaş çevresinin (13), öğretmenlerin (15), okulun (6) hatta gittiği Kur’an kursunun (2) bile öğrenciler üzerinde etkili olduğunu belirtenler olmuştur. Çevre faktörünün yanı sıra öğrencilerin din anlayışlarının oluşmasında sosyal medyanın da (13) son derece etkili olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca toplumdaki dindar kesimin yaşayışı ile din adamlarının söylemleri de (5) öğrenciler üzerinde etkili olmaktadır. Tüm bunların yanı sıra bazı katılımcılar tarafından öğrencilerin din anlayışlarını oluşturmada kendi fitratlarının (3) ve akıllarının (3) etkili olduğunu,

okudukları kitaplardan (2) yahut izledikleri filmlerden de (1) etkilendikleri ifade edilmiştir.

Tablo 8: Din Anlayışının Oluşmasında Etkili Olan Faktörler

Öğrencilerin din anlayışlarının oluşmasında temel faktörün aile (29) olduğunu belirten katılımcılar olmuştur. Bu katılımcılara göre ailenin dini yapısı ve yaşayışı öğrencilerin din anlayışlarını oluşturmasında temel etkenlerin başında gelmektedir. Bu görüşte olan bazı öğretmenler şunları ifade etmişlerdir: “Temel faktör her zaman için aile yani çevredir. Ailedeki dini atmosfer çocukların algısını olumlu yönde biçimlendiriliyor. Çok negatif bir şartlanma yoksa çok dindar olmayan bir aileden gelen çocuğumuza da biz belirli alışkanlıklar kazandırabiliriz elbette. Ama özellikle negatif bir şartlanma varsa özellikle belli bir kimliğe, dünya görüşüne fazlaca sahip olan aile yapısından geliyorsa çocuğumuzun bir takım önyargıları olabiliyor.” (Ö33, E, AL), “Bir aile. Çok önemli. Çocuk zaten bir hazır bulunuşlukla geliyor ve onu değiştirmek çok zor. Maalesef biz de ideoloji ile yani siyasetle din çok fazla birbirine karıştırıyor. Sosyal medya çok etkili...” (Ö8, K, FL), “Daha çok aile, okuma yok. İstisnalar dışında çoğunluk okumuyor. Aileden nasıl bir dini aktarım olduysa onu kabul ediyor. Bir de ortaokuldaki din öğretmenleri nasıl bir aktarım yaptıysa onu kabul ediyor. Çevredeki yaşantılar neyse onu kabul ediyor.” (Ö16, E, AL), “Birincisi zaten fitratlarında var. İkincisi de aile, çevre. Anne baba nasılsa çocuk da öyle. Annesine babasına bakıyor. Çocuk namaz kılıyorsa babası da kılıyor, kılmıyorsa bakıyorsun babası da mesafeli. Medya. Okul. Genelde bunlar olumlu yönde değil kötü etkiliyor.” (Ö19, E, AL), “... Aile çok etkili

baktığınızda şuradaki bine yakın öğrencide aile iman ettiğini söyleyip de onların aksine davranan öğrenci belki yüz öğrenciden dört beş tane. O çocukların da ciddi travmaları var. Babayı kaybetmeleri, ailede büyük olay yaşamaları...” (Ö6, K, AL), “Birincisi aile. Babaanne, anneanne, dede. Bir şey soruyorsun mesela nereden öğrendin, babaannemden diyor. Anneanneler, babaanneler sigorta. Anne babalar arada kalmış, onların dini bilgileri de yok. Onlar kariyerçi, çocukları şucu bucu yapma derdindeler...” (Ö31, E, AL)

Öğrencilerin çevrelerinin (20) din anlayışlarını oluşturmalarında etkili olduğunu ifade eden katılımcıların yanı sıra özellikle yaşadığı çevrenin (6), kaldığı yurdun (1) yahut gittiği Kur’an kursunun (2) etkisinden bahseden katılımcılar olmuştur. Bu katılımcılardan bazıları “... Çevre tabi ki. Burada çevre çok farklıdır. Bir de onun dışında bazı örgütlerin çok aktif çalışmaları var...” (Ö1, E, AL), “... Çevrenin çok önemi var. Bazı tarikat yurtlarından gelen öğrenciler var, onlardan da tabi ki etkileniyorlar. Arkadaşlarından etkileniyorlar...” (Ö2, E, AL), “Aile, çevre, yaşadığı toplum, öğretmenleri, devletin anlayışı, siyaset onları etkiliyor.” (Ö14, K, AL) şeklinde yorum yaparak bu faktörleri belirtmişlerdir.

Bazı katılımcılara göre öğrencilerin din anlayışlarını oluşturmalarında etkili olan faktörlerden biri de okul çevresidir (6). Okuldaki öğretmenleri (15) hatta bu öğretmenler içinde de DKAB öğretmenlerinin yaklaşımları (8) önem arz etmektedir. İlkokul öğretmenlerinin dini tutumlarının etkisinden bahseden, liselerdeki branş öğretmenlerinin dini yaklaşımlarının etkisini ifade eden hatta ortaokuldaki DKAB öğretmeninin tutumunu vurgulayan katılımcılar olmuştur. Örneğin bu konuyla ilgili bir katılımcı “Başta kesinlikle aile. Sonra ilkokul öğretmeni, daha sonra din kültürü öğretmeni...” (Ö12, E, FL) şeklinde etkili olan faktörleri sıralarken, bir başka katılımcı “Bir numara aile. Çevre, okul çevresi, beraber takıldığı arkadaşları ve kendisi için önemli, değerli hissettiği öğretmenleri...” (Ö18, E, AL) şeklinde yorum yapmıştır. Özellikle ortaokuldaki DKAB öğretmenlerinin etkisinden bahseden bir katılımcı ise şu sözleriyle bazı hususları dile getirmiştir: “Ortaokuldaki din kültürü öğretmeni. Ama ortaokuldaki din kültürü öğretmenini eğer seviyorlarsa etkili. Sevmiyorlarsa genel olarak ailelerin inanç düzeyi ve dine karşı tutumu direkt olarak öğrencide de devam ediyor ve karşınıza geliyor. Ancak seviyorsa din kültürü öğretmenini onda bazı şeyleri değiştirmiş olarak gelebiliyor. Aile tarafından dindar olduğu halde ortaokuldaki din

kültürü öğretmenini sevmiyor ve o derse karşı ilgisizse size karşı tavrı da ilk başta olumsuz olarak başlıyor ve sizi onaylarsa devam ediyor. Dolayısıyla ortaokuldaki din dersi önemli bir yerde duruyor. Bunun dışında ise ailenin veya ona ilk bakıcılık yapan kimse babaanne dede olabilir onların dine bakışı da etkili olabiliyor.” (Ö5, K, AL)

Okuldaki öğretmenlerinin yanı sıra arkadaş çevrelerinin önemine dikkat çeken katılımcılar da vardır. Bu katılımcılara göre öğrenciler din anlayışlarını oluştururken arkadaşlarından etkilenmektedir. Bu faktöre dikkat çeken öğretmenlerden biri “... İlk başta sosyal medya. Ama sınıf ortamına bunu taşıyabilirse, cesaretle bunu söylerse, dersin öğretmenine de itibarı varsa sevgisi varsa o sosyal medyadan etki altında kaldığı şeyi öğretmeni sayesinde değiştirebiliyor. Arkadaş etkisiyle bu durumun devam ettiğini düşünüyorum. Aidiyet duygusu var. Bu duyguyla arkadaşının takıldığı ideolojiye, felsefeye son dönemdeki fikirsel anlamda moda neyse o da o noktaya yaşıyor. Benimsiyor, benimsemiyor ama yaşıyor ya da öyle olduğunu size beyan ediyor.” (Ö20, E, AL) şeklinde düşüncelerini ifade ederek hem öğretmenin hem de arkadaşların önemini belirtmiştir.

Günümüzde teknolojinin esiri olan öğrencilerin, din anlayışlarını oluşturmada sosyal medyanın etkisini (13) göz ardı etmeyen katılımcılar olmuştur. Sosyal medya üzerinden internetin etkisini ifade eden bir katılımcı şunları söylemiştir: “En çok aileden etkileniyor. İkinci olarak din dersi öğretmeninden etkileniyor... Üçüncüsü de sosyal medya. İnternetteki okumalarından, gördüklerinden. Bu iki türlü oluyor. Karşı din dışı propagandadan da etkileniyorlar; dini konularda açıklamalar yapan siteler, youtube kanallar vs. den de etkileniyorlar. Ama bu etkilenmeler derinlikli değil yüzeysel.” (Ö9, E, AL) Bir başka katılımcı ise “Birinci faktörün aile olduğunu düşünüyorum... İkincisi oluşturduğu çevre. Kendi aralarında blogları var bunların. Medya, televizyon. Birbirlerinin izlemiş olduğu filmleri çok hızlı bir şekilde aktarıyorlar...” (Ö24, K, FL) sözleriyle öğrenciler üzerinde etkili olan faktörlerden bahsetmiştir.

Araştırmaya katılanlardan bazılarında (5) göre öğrencilerin din anlayışlarının oluşmasında etkili olan faktörlerden biri de toplumdaki dini şahsiyetlerin söylemleri ve davranışlarıdır. Bu konuya dikkat çeken katılımcılardan biri “... Mesela din adamı tabiri bizim dinimizde yok ama öğrencinin kendince kafasında oluşturduğu dini şahsiyetler (Mahallenin imamı, DKAB öğretmeni ya da Müslüman olduğunu sürekli tekrar eden insanlar, namaz kılan arkadaşları...) Mesela onların yaptığı yanlışlar daha

çok göze batıyor veya büyük akrabaları (babaannesi, dedesi gibi) hani onlar biraz daha belki namazlarına devam eden insanlar ise etkili olabiliyor. Ama bunun dışında arkadaş baskısının da olduğunu söyleyebiliriz...” (Ö17, E, AL) şeklinde yorum yaparken, diğer bir katılımcı *“Etrafındaki dindarların tamamı aslında. Amcası, dayısı, gördüğü namaz kılan ne kadar insan varsa o onun dini açıdan düşünsel dünyasının gelişmesine sebep oluyor. Hatta televizyon programları da öyle. Televizyonda vaaz veren hocanın tutumu onu etkiliyor, daha sonradan o TV programından hocanın para almış olduğunu duymuş olması onun tutumunu etkiliyor veya o hocanın bir hata yapmış olması ortaya çıktığında ‘Ya işte bunlar da böyle’ falan noktasına gelebiliyor...*” (Ö15, E, AL) şeklinde yorum yaparak çevresindeki dindarların etkisini dile getirmiştir.

Öğrencilerin din anlayışlarının oluşmasında öğrencilerin kendi fitratlarına ve akıllarına dikkat çeken (6) katılımcılardan bazıları ise bu durum hakkında şunları ifade etmiştir: *“Akla uygunluğu, akılla kıyaslıyor çocuk. Bir şeyin yapılıp yapılmamasını zamanında günah denmiş ama çocuk bunu bilim ispatlamış, bilimle çelişiyor, ben bilimi kabul ederim diyor...”* (Ö6, K, AL), *“En başta aile var. Kendi fitri yapısı var. Bazı çocuklar zor, bazıları daha ruhanî yapıda...”* (Ö25, E, AL) Öğrencilerin okudukları kitaplardan ve izledikleri filmlerden etkilendiğini ifade eden (3) katılımcılar da olmuştur. Bu konuda bazı katılımcılar şunları ifade etmişlerdir: *“Aile etkilidir. Kur’an kursuna gittiyse eğer orası etkilidir. Kitaplar ve internet etkilidir.”* (Ö4, E, AL), *“... Bunun dışında adı din olan ama sahîh dinle ilgisi olmayan kitaplar var. Okuyorlar bunları...”* (Ö31, E, AL), *“Çevre, okul, aile, izlediği filmler, sosyal medya, oyunlar hepsi etkili.”* (Ö10, E, FL)

Öğretmenlerden elde edilen bilgilere göre öğrencilerin din anlayışlarının oluşmasında aile faktörü ilk sırada yerini almaktadır. Bunun yanı sıra çevre faktörü de çok önemlidir. Öğrenciler yaşadığı toplumun dini yapısından etkilendiği gibi okuldaki öğretmenlerinin, arkadaşlarının, toplumdaki dindarların din anlayışlarından da etkilenmektedir. Ayrıca öğrenciler üzerinde sosyal medya da etkili bir faktördür. Bu faktörlerin yanı sıra az sayıda da bu etkilenmenin öğrencilerin kendi fitratlarıyla ilgili olduğunu, kendi akıllarıyla kararlarını verdiğini, okudukları kitaplardan ve izledikleri filmlerden etkilendiğini belirten öğretmenler de olmuştur.

3. 3. 3. Öğrencilerin Farklı İnanç Biçimlerine Olan Yönelimleriyle İlgili Öğretmenlerin Görüşleri

Araştırmaya katılan öğretmenlere “Öğrencileriniz, dini farklı anlama ve yorumlama biçimleri (ateizm, deizm vb.) ile karşılaştığında bu farklı inançlara yöneldiğine dair gözlemlerinizi oldu mu? Varsa bunlar nelerdir?” sorusu yöneltilmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin çoğunluğu (22) öğrencilerin dini farklı anlama ve yorumlama biçimlerinden biriyle karşılaştıklarında ilgi gösterdiğini ve bu inançlara dair yönelimleri olduğunu dile getirmiştir. Bazı öğretmenler (5) ise öğrencilerin yönelim göstermesinde bazı faktörlerin etkili olduğunu belirtmiştir. Ayrıca öğrencilerin bu tarz inançlardan etkilenmediğini ifade eden (2) katılımcılar da olmuştur.

Dini farklı anlama ve yorumlama biçimleri (ateizm, deizm vb.) ile karşılaştığında öğrencilerin bu farklı inançlara yöneldiğini ifade eden (22) katılımcılar bu durumun pek çok farklı sebebe dayandığını belirtmişlerdir. Bu öğretmenlerin görüşlerine göre öğrenciler ailesinden, çevresinden, arkadaşlarından, sosyal medyadan etkilenmekte; Müslümanların İslam’ı yanlış temsil etmesinden, farklı olma isteğinden, popüler kültürün etkisinden, sorumluluktan kaçmaktan, ergenlik döneminin veya sekülerizmin etkisinden, bilgisizlikten yahut çok fazla araştırıp sorgulamaktan dolayı farklı inanç arayışlarına yönelmektedir. Bu konuyla ilgili bazı katılımcılar gözlemlerini ve görüşlerini şöyle ifade etmişlerdir: “Bir defa bizim öğrencilerimiz kolayı seven öğrenciler... Kolayı seviyorlar, sorumluluk almayı sevmiyorlar. Sorumluluk almayı sevmedikleri için de deizm, ateizm bunlara bir çıkış noktası olarak geliyor. Kendilerine böyle mesnet arıyorlar, oraya yaslanıyorlar...” (Ö2, E, AL), “Gözlemliyoruz. Uzaklaşıyorlar... Karşı tarafın söylediği ritüeller, söylemler daha mantıklı geliyor... Görüyorsunuz ki ailelerinden ve çevrelerinden aldığı dini faktörlerden tek tek uzaklaşıyorlar. Önceden saygı duyduğu şeyin artık çok gerekli olmadığını düşünüyor...” (Ö6, K, AL), “Var tabi ki. Çünkü dediğim gibi sosyal medyada sürekli karşılaşıyorlar. Bana sürekli soru getiriyorlar... Yönelimler sorgulamalar var...” (Ö8, K, FL), “Gençlerde herkesten farklı görünme duygusu baskın. Bir çoğu da ateizm, deizm olsun bu gibi duygulardan dolayı benimsiyorlar. Merak ediyorlar, kabul ediyorlar... Bizdeki ateizm hayatında dine yer vermeme şeklindedir. Daha özgürlükçü, sorumluluktan kaçma gibi. Gençlerde de bu var. Farklı görünme, dindar insanların popüler olmaması...” (Ö11, E, AL), “Akran çevresinde görüyor bunları, aile çevresini bilemem.

Arkadaşlarından etkilendiklerini görüyorum. Müslümanken ateizme, deizme yönelebilir. Akran baskısı en önemli şeylerden biri.” (Ö27, E, AL)

Bir katılımcı ise dindar öğrencilerin farklı görüşlerde olan öğrencileri ikna etmeye çalıştıklarını şu sözleriyle belirtmiştir: *“Çocuğun dini bilgisinin ya da duygusunun tam oturmadığını düşünüyorum... Ateizm ve deizm bir sonuç değil ki bir durak. Çocuk ateist olmak istiyorsa siz dünyanın en iyi bilgisini verin olacaktır. Sizin onu ikna etmeniz gerekiyor. Dindar öğrenciler, onları dinliyorlar hatta kendilerince ikna etmeye çalışıyorlar.” (Ö21, E, SBL)*

Öğrencilerin aileleri ve çevrelerinin dini yaşantısında sıkıntı varsa; inanç konusunda sağlam bir temele ve bilgiye sahip değilse; İslam’ı gerçek manada bilmiyorsa ve kendi düşünce yapısı bu duruma müsaitse öğrencilerin farklı dini anlama ve yorumlama biçimlerine yönelimlerinin olacağını belirten bazı katılımcılar (5) da olmuştur. Bu etkenlere dikkat çeken katılımcılardan bazıları bu durumu şu sözleriyle dile getirmiştir: *“Çevresine bağlı olarak ve dini konulardaki uygulamada eksikliğin ya da aile çevresindeki eksiklik varsa o boşluğu doldurma noktasında evet eğilim söz konusu olabiliyor.” (Ö22, K, SBL), “Eğer sağlam bir aile geleneğinden geliyorsa bu konuda yönelmenin sifıra yakın olduğu bir gerçek. Ama sağlam ve düzgün bir İslami terbiye almadıysa, bir birikimi yoksa kaymalar söz konusu. Yine söylediğim gibi bunun temelinde ben düşünsel bir şey olduğunu düşünmüyorum. Bu tamamen farklı olma içgüdüleriyle ortaya çıkmış bir şey...” (Ö15, E, AL), “Öğrencinin donanımlı bir bilgiye sahip olmasıyla alakalıdır. Eğer donanımlıysa sıkıntı yok ama öğretmen onu yetersiz yetiştirdiyse çocuk buna direkt yöneliyor. Dini cemaatlere yakın öğrenciler bana tepkili olabiliyor...” (Ö4, E, AL)*

Bu görüşlerden farklı olarak araştırmaya katılan iki öğretmen *“Ben öyle bir şeye rastlamadım...” (Ö1, E, AL), “Farklı inançlar ilgilerini çekiyor, onlarda merak uyandırıyor ama yöneldiklerini düşünmüyorum...” (Ö7, K, AL)* şeklinde yorum yaparak öğrencilerin yönelimleriyle karşılaşmadıklarını ifade etmişlerdir.

Tüm bu görüşlerin dışında bir katılımcı öğrencilerin genel olarak tüm inançlara saygılı olduğunu ifade ederken, diğer bir katılımcı öğrencilerin diğer inançlara saygılı olmasını öğretmeye çalıştığını ifade etmiştir. Bir katılımcı ise öğrencilerin tüm görüşleri

sorguladığını hatta birlikte sorguladıklarını fakat sonunda öğretmenin akıl ve mantık çerçevesinde anlattığı takdirde sorun kalmayacağını belirtmiştir.

Bu bilgiler ışığında, öğretmenlerin çoğuna göre öğrencilerin çevrelerinde karşılaştıkları farklı inançlara ilgi gösterdiği, bu inançları merak ettiği ve bazı sebeplerden dolayı da bu inançlara yönelim gösterdiği söylenebilir. Bu sebeplerin başında ise buldukları çağın etkisiyle farklı olma güdüsü, popülerlik ve İslam'ı yeteri kadar doğru bilmeyişleri geldiği söylenebilir. Aile, çevre, arkadaş, sosyal medya gibi kanallardan gördüğü, duyduğu veya araştırdığı bu inanç biçimlerine yönelmede sorumluluktan kaçma isteğinin ve seküler bir hayata adapte olmalarının da etkili olduğu söylenebilir. Fakat bazı katılımcılar öğrencilerin ilgileri ve merakları olsa da sağlam bir inanca sahip oldukları takdirde bu inançlara karşı bir yönelim olmayacağını hatta bu öğrencilerin İslam'a davet etmek için arkadaşlarını ikna etmeye çabaladıklarını ifade etmişlerdir.

3. 4. Deizm Düşüncesi Hakkında Öğretmenlerin Görüşleriyle İlgili Bulgular

Bu ana tema üç alt başlık altında incelenmiştir. Bunlar:

- Deizm düşüncesinin öğrenciler arasında etkili olmasıyla ilgili düşünceler
- Deizm konusunun gündemde tutulmasıyla ilgili düşünceler
- Kendisini deist olarak tanımlayan/ düşünceleriyle deizme yöneldiği düşünülen öğrenciler hakkındaki görüşler

3. 4. 1. Deizm Düşüncesinin Öğrenciler Arasında Etkili Olmasıyla İlgili Öğretmenlerin Görüşleri

Araştırmaya katılan öğretmenlere *“Deizm düşüncesinin okullarda öğrenciler arasında etkili olduğunu düşünüyor musunuz?* sorusu yöneltilmiştir. Öğretmenlerin bir kısmı (15) deizm düşüncesinin okullarda etkili olmadığını ifade ederken diğer bir kısmı (13) ise okullarda öğrenciler arasında etkili olduğunu ifade etmiştir. Bazı öğretmenler (6) de bu konu hakkında farklı yorumlarda bulunmuşlardır.

Deizm düşüncesinin öğrenciler arasında etkili olmadığını düşünen (15) katılımcılardan bazıları *“Hayır, düşünmüyorum. Şu anki gençliğin bizden ve bizden öncekilerden tek farkı sorguluyor olmaları...”* (Ö8, K, FL), *“Evet, kendi özgürlük alanlarını genişletmek için bu yola sapmaya çalışıyorlar. Bu popüler şekilde insanlar arasında çok fazla da gündemde tutulduğu için öğrenciler arasında bu yayılmış diye düşünebiliriz. Ancak ben*

deizmin öğrenciler arasında yayıldığını düşünmüyorum sadece toplumda popüler şekilde popüler kültürün etkisiyle kavramın yayıldığını düşünüyorum...” (Ö5, K, AL), “Açıkçası yakın zamana kadar öyle olduğunu düşünüyordum. Hatta kendi aramızda, zümre toplantılarında bu meseleyi bir araya gelip konuşuyorduk. Ama son bir yıldır fark ettiğim başka bir şey var. Yani bu deizm de, ateizm de sosyal medya üzerinden internet üzerinden çocukların çok fazla zihnine yerleşiyor ama bunun yine kendileri anlamsız olduğunu kendileri anlıyor. Özel bir çabaya da gerek kalmıyor o yüzden...” (Ö20, E, AL) şeklinde yorum yapmış ve bu durumun biraz da popülerliğine dikkat çekmişlerdir.

Deizm düşüncesinin öğrenciler arasında etkili olmadığını düşünen bazı (3) katılımcılar bu durumun daha çok öğrencilerin dine olan ilgisizliğinden ve tembelliğinden kaynaklı olduğunu belirtmişlerdir. Bu konuyla ilgili iki katılımcı “Hayır. Bir miktar artmakta olan heves şeklinde olduğunu düşünüyorum. Ama ben asıl tehlikenin gençlerin dine ilgisiz kalması olduğunu düşünüyorum... Bu bir deizm, ateizm sorunu değil. Başlangıçta bizim sorgulamamız gereken şey gün geçtikçe gençlerin dine ilgisiz kalması... Bu ilgisiz kalmanın sonrasında bir sekülerleşme ortaya çıkacak. Deizme kayma artacak diye bir tahmin bu ya da bir radikalleşme başka bir din anlamında. Yani bugünkü bu ilgisizliğin, kayıtsızlığın tartışılması, sorgulanması, sebeplerinin irdelenmesi gerekiyor. Gençler deizme kaydı diye elimde bir veri yok ama bu konuda araştırmalar var. Araştırmalar da artan bir durum olduğunu gösteriyor.” (Ö9, E, AL), “Vardır mutlaka ama abartıldığını düşünüyorum... Bunun adı deizm değil. Bunun adı dine ilgisizlik ve aslında gençlerin gerçekliği...” (Ö34, E, AL) sözleriyle gençlerin dine olan ilgisizliğine dikkat çekerken diğer bir katılımcı “Lise öğrencileri arasında olduğunu pek düşünmüyorum. Belki dini pratiklerin yerine getirilmesi konusunda biraz kuşkudan ziyade bence bir gafletin, tembelliğin desteklediği, belki çevrenin onu da kabul ettiği bir durum, uygulama kusuru var diyelim. Daha çok inancındaki tereddütten dolayı yapmıyor değil, daha çok irade meselesi ile ilgili olduğunu düşünüyorum. İnsanların çoğu gerçeği bildiği halde çünkü deizm de biraz o bilgiye karşı çıkan bir tavır var. Bunun adına deizm değilse de “dini bir gevşeklik” demek bence daha doğru bir teşhis olur diye düşünüyorum.” (Ö33, E, AL) diyerek gençlerin iradeleriyle ilgili olduğuna dikkat çekmiştir.

Deizm düşüncesinin okullarda etkili olduğunu düşünmeyen öğretmenler arasındaki bazı öğretmenler (6) deizmin etkili olmadığını belirtmekle birlikte bu düşünceye yine de bir eğilimin olduğuna ve az sayıda da olsa bazı öğrencilerinin bu düşünceye sahip olduğuna dikkat çekmiştir. Örneğin bazı katılımcılar *“Yok düşünmüyorum. Gerçekten etkili olduğunu düşünmüyorum ama bir eğilim var... Bir de öğrenciler arasında uç olmak, sivri olmak, popüler olmak önemlidir. Popülerliğini artırmak için de biraz böyle diyorlar yani ben tanıyorum birkaç tane öğrencim var...”* (Ö2, E, AL), *“Hayır düşünmüyorum. Ben deistim diyen oluyor belki ama onların sayısı 3-5 i geçmiyor...”* (Ö30, E, AL), *“Çok etkili değil biraz da medyanın etkisi var. Gündeme geldi, dikkat çekti. Kendi inanç değerlerine tam hâkim olmadığı için bir kafa karışıklığının getirdiği bir şey. O tarafa çok kayıldığını düşünmüyorum...”* (Ö13, E, FL) şeklinde yorum yaparak deizm düşüncesinin çok fazla etkili olmadığını düşündüklerini ama öğrenciler arasında bir eğilimde söz konusu olduğunu belirtmişlerdir.

Araştırmaya katılan öğretmenler arasında deizmin okullarda öğrenciler arasında etkili olduğunu düşünen katılımcılar da (13) olmuştur. Bunlardan bazıları bu durumu şu şekilde ifade etmişlerdir: *“Yüzde yüz. Hem de ne biçim etkili. Özellikle de nitelikli okullarda.”* (Ö32, E, AL), *“Düşünüyorum. Ben on beş senelik bir öğretmen olarak deizmin özellikle son beş yılda falan baya popüler olduğunu gördüm. Buradaki artışı da gördüm. Deizmi kimse bilmezdi biz öğretmenliğe başladığımız yıllarda. Ama şimdi mesela bu okulda bilmeyen az çıkar. Bazı sınıflarda mevzu oluyor, hani inanç konuları, türleri şunları derken deizm dediğimiz zaman birkaç kişi çıkmış oluyor tabi. O neymiş falan oluyor ama biliyorlar. Genel itibari ile biliyorlar. Deist var mı? Evet, var. Artıyor mu? Ben arttığını gözlüyorum.”* (Ö26, E, AL)

Öğrenciler arasında deizmin etkili olduğunu düşünen katılımcılardan bazıları (4) bu durumun sadece öğrenciler arasında değil toplumda da etkili olduğunu ifade etmiştir. Bu katılımcılardan biri *“Evet etkili, genel olarak ülkede etkili olduğunu düşünüyorum.”* (Ö14, K, AL) şeklinde bu duruma dikkat çekerken, diğer bir katılımcı ise *“İsmi konmamış bir deizmi herkes yaşıyor. Herkesin hayatı bu ama ismi konmamış. İbadetsiz, duasız bir din var. Pasif bir deist yaşam var. Benimle Allah arasındaki ilişkiye kimse karışmaz orada adam deisttir. Din sadece insanla Allah arasındaysa diğer şeylerin kime faydası var?”* (Ö24, K, FL) şeklinde yorum yaparak insanların yaşayış itibariyle dini hayatın ritüellerinden uzaklaştığına dikkat çekmiştir. Bu görüşlerin yanı sıra bazı

katılımcılar (2) da öğrencilerin yaşayışlarında deizmin etkisinin olduğunu belirtmiş ve bir katılımcı bu durumu şu sözleriyle ifade etmiştir: *“Çocuklar deizmi yaşadıklarının farkında değil ama deizmi yaşıyorlar. Siz ona dışarıdan bakınca deizm diye adlandırırsınız ama çocuk ben deistim demiyor veya deizmi yaşıyorum demez. Sosyal medyada bu konu çok fazla gündeme taşındı, bu konunun empoze edilen bir tarafı yok. Kimsenin öğrettiği yok. Ama çocuk otoriteden kaçıyor. Din de kontrol mekanizmasıdır. Bu kontrolden kaçmak için inancı kabul ediyor ama uygulamada eksikliği var. Evet beni Allah yarattı, bir yaratıcı var, yağmuru yağdırır, güneşi doğdurur ama namaz kılmam da olur, benim tercihim bu, namaz kılmayı-oruç tutmayı tercih etmiyorum. İbadetten kaçan bir yönü var. Moda olan bir deizmi yaşıyorlar ama deist değiller.”* (Ö22, K, AL)

Genel görüşlerin dışında katılımcılar arasında farklı hususlara dikkat çeken katılımcılar da (6) vardır. Örneğin bunlardan biri *“Yaygınlaşıyor ama böyle çok hızlı yayılan, sanılandan büyük bir şey değil...”* (Ö15, E, AL) şeklinde yorum yapmış ve bu durumun abartılacak kadar yaygınlaşmadığına dikkat çekmiştir. Bir diğeri ise *“Kendini salıvermiş insanlar için o öyle. İstedğini yapmak istiyor.”* (Ö10, E, FL) şeklinde yorum yaparak istediğini yapmak isteyen kişiler için bu durumun geçerli olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca bu düşünceye eğilimi olan öğrencilere doğru yaklaşımda bulunulmazsa farklı inançlara yönelebileceğine dikkat çeken bir katılımcı şunları söylemiştir: *“Deizm bir arayıştır. Rasyonel bir arayış. Bu arayışın sonunda eğer doğru yöntemler izlenirse İslam’da da karar kılabilir. Doğru yöntem sürmezse bu uzun süre devam eder ve sonunda agnostisizme, ateizme de gidebilir.”* (Ö4, E, AL)

Araştırmaya katılan öğretmenlerin verdiği bilgiler ışığında bir değerlendirme yapılırsa öğrenciler arasında deizm düşüncesinin etkili olduğunu düşünenler kadar etkili olmadığını ifade edenler de olmuştur. Deizmin okullarda etkili olmadığını düşünen öğretmenler, kamuoyuna yansıtıldığı kadar deizmin etkili olmadığını sadece birkaç öğrencinin bu şekilde kendini ifade ettiğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra çok fazla etkili olmasa da bir eğilimin söz konusu olduğu belirtilmiştir. Ayrıca öğrencilerin dine karşı ilgisiz kaldıklarını, sorumluluktan kaçtıklarını, popüler kültürün etkisinde kaldıklarını da söylemişlerdir. Okullarda deizmin etkili olduğunu ifade eden öğretmenden bazıları toplumun genelinin dinden uzak bir hayat yaşadığına dikkat çekmişlerdir. İnsanların kendilerini deist olarak isimlendirmese de yaşayışlarıyla ve düşünceleriyle deizme yöneldiklerini belirtmişlerdir.

3. 4. 2. Deizm Konusunun Gündemde Tutulmasıyla İlgili Öğretmenlerin Görüşleri

Araştırmaya katılan öğretmenlere “*Deizm konusunun gündemde tutulması hakkında neler düşünüyorsunuz?*” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcılardan bir kısmı (13) bu konunun gündemde tutulmasının genel olarak insanları olumsuz etkilediğini, bunun reklamının yapıldığını ve böylece popülerlik kazandığını belirtirken, bir kısmı da (9) bu durumun kasıtlı olarak gündemde tutulduğuna dikkat çekmiştir. Bu görüşlerin yanı sıra katılımcılardan bazıları (4) bu durumun fazla abartılığını, böyle bir riskin olmadığını ifade ederken; bazıları ise (4) ortam buna müsait olduğu için normal olarak gündem olduğunu belirtmiştir. Ayrıca araştırmaya katılan bazı (3) öğretmenler de deizmin gündemde tutulmasının olumsuz taraflarının olabileceği gibi olumlu taraflarının da olabileceğini dile getirmişlerdir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerden bazıları (13) deizmin gündemde tutulmasının insanları olumsuz yönde etkilediğini ve bu şekilde reklamının yapıldığını ifade etmiştir. Bu katılımcılar gündemde çok fazla tutulduğunda deizmin popülerliğini artıracığını, ilgi ve merak uyandıracığını belirtmişlerdir. Bu katılımcılardan biri düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir: “*Bence çok olumsuz etkiliyor... Bu kadar abartılı, bu kadar reklamı hiçbir zaman yapılmamıştır yani. Her dönemde var olan olmuştur, yani Peygamberimiz döneminde de var olmuştur, sonraki dönemde de var olmuştur, şimdi de var olacaktır...*” (Ö1, E, AL) Bu şekilde gündemde tutularak insanların ilgisini çektiğini ve merak ettiğini söyleyen bir katılımcı “*Yani bir şeyin reklamı yapılmış oluyor. Hiç aklında olmayan birisi de merak edip araştırıyor... Bir defa hiç reklamının yapılmaması, gündeme alınmaması lazım...*” (Ö2, E, AL) şeklinde yorum yaparak deizmin gündemde tutulmaması gerektiğini vurgulamıştır. Gündemde tutulmasının bir yararının olmadığını aksine deizmin popülerliğini artırdığını, normalleştirdiğini belirten katılımcılardan biri ise “*Bu konunun gündemde tutulmasının bize ve öğrencilerimize hiçbir yararı yok... Popüler bir şey, böyle bir şey varmış diye gündemde kalmasının hiçbir yararı olmadığını ayrıca gerekli olmadığını düşünüyorum...*” (Ö5, K, AL) şeklinde yorum yapmıştır.

Deizmin gündemde tutulmasının kasıtlı olarak yapıldığını belirten katılımcılar (9) olmuştur. Bunlardan bazıları bu durumu şu sözleriyle ifade etmiştir: “*Kasıtlı olarak gündemde tutulduğunu düşünüyorum. Geçen yıllarda böyle bir şey yoktu. Şimdi ‘Deist oldum.’ deyip geliyor yanıma çocuk.*” (Ö3, K, AL), “*Tamamen gündemde tutma*

çabaları. Birileri bunu ön plana çıkarmak için gündemde tutmaya çalışıyor.” (Ö8, K, FL), “Ben daha farklı planlar ve belli amaçlar doğrultusunda tutulduğuna inanıyorum. İşin siyasi kanatları var...” (Ö32, E, AL)

Deizmin gündemde tutularak gençlerin deizme yöneldiği algısı oluşturulduğunu ve böyle bir riskin olmadığını, bunun abartıldığını belirten (4) katılımcılardan biri bu durumu şu sözleriyle değerlendirmiştir: *“Bunu sürekli gündemde tutmak, hele İmam Hatip liseleri için bunu dile getirmek çok gerçekçi değil. Ben STK’lar da görev alıyorum. Sürekli İHL geziyorum ama öyle aman aman bir kaygı yok. Bu gündeme gelene kadar dillendirilmiyordu bile.” (Ö34, E, AL)* Bu düşüncede olan bir başka katılımcı ise *“... Popülerlik anlamında yakın zamanda birinci gündem oldu. Ama hakikaten de söylendiği gibi yüksek oranda bir deist, ateist olduğu kanaatinde değilim. Benim düşüncem budur.” (Ö20, E, AL)* şeklinde düşüncelerini ifade etmiştir. Bu görüşün dışında bir başka katılımcı ise *“...Çocuk, çocuk kadar deist olur çabuk değişir.” (Ö27, E, AL)* şeklinde yorum yaparak bu düşüncenin bu yaşlarda değişkenlik gösterdiğine dikkat çekmiştir.

Bu konunun gündemde tutulmasının hem olumlu hem de olumsuz yanlarının olduğunu belirten (3) katılımcılardan biri *“Gündemde tutulması bazı çevrelerde olumsuz noktaya çekilebilir, yanlış anlaşılabilir. Ama bazı çevrelerde de ‘Tedbir alalım, gereği neyse yerine getirelim, bunlara karşı dikkatli olalım.’ sonucunu doğurabilir. Yani olumlu olumsuz artı eksi ikisinin bir arada olduğunu düşünüyorum.” (Ö17, E, AL)* şeklinde yorum yaparken, bir diğeri *“Bence güzel bir tespit. Gündemde tutulması art niyetli olabilir ama yeterince dikkat edilip değerlendirilirse iyi niyetli insanlar tarafından uçurumdan uçmadan önceki son durak olabilir. Kimsenin çıkıp deizmi öğrettiğini düşünmüyorum. Böyle bir akımın kimse de farkında değil ama yaşanan uygulamada iş bu yana doğru gidiyorsa çocuklarımızı daha sağlam bir ortama çekmek için bir uyanış olabilir.” (Ö22, K, SBL)* şeklinde yorum yapmış ve bu durum hakkında önceden tedbir alınması gerektiğine dikkat çekmiştir.

Tüm bu görüşlerin dışında araştırmaya katılan katılımcılardan bazıları (4) ise bu durumun artık günümüzde kaçınılmaz olduğunu, görmezlikten gelinemeyeceğini belirtmiştir. Bu görüşte olan öğretmenlerden biri *“... Halının altına süpürmekten iyidir. Bazıları diyor bunları niye paylaşıyorsunuz çocuklar iyice yöneliyorlar falan diye. E bu zamana kadar paylaşmadık niye bu kadar büyüdü? Niye bunlar bu kadar arttı? Biz*

sahadayız, gençlerle birlikteyiz. Tamam olay patlıyor şeklinde değil ama böyle bir vaka var, bir gerçeklik var. Herkes deist oluyor falan değil ama dindarlaşıma diye bir şey de yok.” (Ö31, E, AL) şeklinde bu durumun varlığına dikkat çekerken, diğeri ise bu konu hakkındaki düşüncelerini şu şekilde aktarmıştır: “Bir şey varsa gündeme gelecektir. Görmezden gelinmiyor. Gerçek bu yani. Bana göre gelinemez. Bugün görmezden gelseniz yarın gözünüze batacak yani.” (Ö26, E, AL)

Araştırmaya katılan öğretmenlere bu durumun öğrenciler üzerindeki etkisini öğrenebilmek amacıyla “*Deizm konusundaki haberlerin kamuoyuyla paylaşılması öğrencileri olumlu/ olumsuz etkiliyor mu?*” sorusu yönelmiştir. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu (20) bu haberlerin kamuoyu ile paylaşılmasının öğrencileri olumsuz yönde etkilediğini belirtmiştir. Bu görüşün yanı sıra katılımcılardan bazıları (8) öğrencilerin bu meseleyi çeşitli kanallardan duyduğunu, zaten bildiklerini ifade ederken bazıları (3) da öğrencilerin bu haberlerden etkilenmediğini dile getirmiştir. Ayrıca bazı (2) katılımcılar bu durumun abartıldığını, üzerinde durulması gereken bir mesele olmadığını, gelip geçici olduğunu ifade etmiştir.

Deizm haberlerinin kamuoyuyla paylaşılmasının öğrencileri olumsuz yönde etkilediğini düşünen (20) öğretmenlerden bazıları şunları ifade etmiştir: “*Tabii yanlışı duymak, kötüye emsal göstermek gelişme çağındaki çocuklarda olumsuz etkiler yaratır.*” (Ö25, E, AL), “*Arada kalmış olanlar nerede olduğunu tam bulamayanlar bunu duyup öğrenmesiyle kendisini deist olarak ifade etmeye başlıyor.*” (Ö14, K, AL) Haberlerin olumsuz etkilediğini düşünen öğretmenlerden bazıları (9) bu durumun öğrencilerin ilgi ve meraklarını artırdığını ifade etmiştir. Bu katılımcılardan bazıları şunları aktarmıştır: “*İlgi ve merak uyandırdığı için olumsuz etkiliyor. Derinlemesine aktarılmadığı için ona yönelik de olabilir. Gerçi öyle sağlam bir yöneliş olmuyor. Neticede o çocuk derslerde bunu dinleyince açıklarını yakalayabiliyor, farkına varabiliyor kendi mantığı içinde. Ama yine de o kadar reklamının yapılması doğru değil bence de.*” (Ö30, E, AL), “*Etkiliyor. Hiç ilgisi olmayan öğrenciler bile bu konuyla ilgilenmeye başladılar. Durduk yere çomak sokuldu. Daha sonra okumaya başladılar. Biraz ilk çağ felsefesi biraz orta çağ felsefesi okuyunca da bu iyi bir şeymiş dediler.*” (Ö32, E, AL)

Deizmin gündeme gelmesiyle öğrencilerin bunu sorguladığını ve araştırdığını ifade eden (3) katılımcılardan biri “*İsminin daha çok anılmasının, öğrencileri daha olumsuz araştırmaya yönlendireceğini ve daha olumsuz etkileyeceğini düşünüyorum.*” (Ö8, K,

FL) şeklinde yorum yaparken bir diğeri “... Yani biz böyle bir tehlikenin var olduğunu biliyoruz. Ama siz reklamını yaparsanız böyle televizyonlarda öğrenciler sizi aşarak daha çok araştırmak daha çok saklanmak istiyorlar. Hiç olmadı çocuk deizmin kurucularından Spinoza okumaya başlıyor. Benim bir öğrencim vardı mesela Spinoza okumaya başladı. Niye? Deizmin kurucularından diye. O kadar çok reklamı yapıyor ki. Okumasında bir sıkıntı mı var? Hayır, bir sıkıntı yok ama bu kadar gündemde olmasaydı belki bu kadar eğilimi olmayacaktı, dikkatini çekmeyecekti.” (Ö2, E, AL) şeklinde yorum yapmış ve bu durumun olumsuz etkisinden bahsetmiştir.

Kamuoyunda deizm konularının paylaşılması neticesinde öğrencilerin olumsuz etkilendiğini ve bu yüzden bu inanca yöneldiğini ifade eden (3) katılımcılardan biri bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: “İsminin daha çok anılmasının, öğrencileri daha olumsuz araştırmaya yönlendireceğini ve daha olumsuz etkileyeceğini düşünüyorum.” (Ö8, K, FL) Ayrıca öğrencilerin deizmi duyması ve öğrenmesiyle bu inanca yönelenlerin sayısının artırabileceğini ifade eden bir katılımcı “Kesinlikle artırabileceğini düşünüyorum...” (Ö6, K, AL) şeklinde yorum yaparak bu haberlerin öğrencileri etkilediğini belirtmiştir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerden bazıları (8) deizm haberlerinin kamuoyunda paylaşılmasa bile öğrencilerin bildiğini; forum sitelerinden, sosyal medyadan, arkadaş çevrelerinden ve daha birçok farklı kanaldan bunu zaten duyduklarını belirtmiştir. Bu görüşte olan öğretmenlerden bazıları şunları ifade etmiştir: “Reklamın iyisi kötüsü olmaz derler. Bu bir reklam. Sonuç itibariyle gündeme geliyor, fark ettiriliyor. Fark edilmesi sağlanıyor öyle ya da böyle. Bir de işin şu tarafı var: aslında gazetelerde, televizyonlarda gündeme gelmese bile sosyal medya üzerinden zaten bu formlara sitelere çok rahatlıkla ulaşabiliyorlar. Oralardan zaten haberdarlar, o argümanlardan.” (Ö20, E, AL), “Ben bu konuları çok dinlediklerini, izlediklerini zannetmiyorum. Birbirlerinden dinliyorlar. Birbirlerini etkiliyorlar.” (Ö29, K, AL) Ayrıca bu görüşte olan öğretmenlerden bazıları (2) ise bu akımlardan zaten derslerde bahsettiklerini belirtmiştir. Örneğin bir katılımcı “Müfredatta yoktu -9. Sınıfta kısmen vardı- ama ben onları gündeme getirdim. Ben etraflıca anlattım. Çünkü önemli. İnanıcı anlatmadan amele geçemezsiniz. İman ilk meseledir...” (Ö27, E, AL) şeklinde ifade ederek bu duruma dikkat çekmiştir.

Deizm haberlerinin kamuoyunda paylaşılmasının kendi öğrencileri üzerinde bir etkisi olmadığını ifade eden katılımcılar da (3) olmuştur. Bunlardan biri “*Bizim öğrenciler üzerinde herhangi bir etkisini görmedim ben.*” (Ö28, E, FL) şeklinde yorum yapmıştır. Bir diğer katılımcı ise görev yaptığı lisedeki öğrencilerin bilinçli çocuklar olduğunu, her şeyden kolay kolay etkilenmeyeceğini fakat seviye bakımından daha düşük liselerdeki öğrencilerin olumsuz yönde etkilenebileceğini şu sözleriyle ifade etmiştir: “*Bunun kamuoyunda gündemde tutulmasının mesela bizim öğrencilerde bunun bilinçli olarak yapıldığını fark etme bilinci var... Dolayısıyla biz gündemde tutarak öğrencileri şuraya yönlendirelim şöyle yapalım derken bu nitelikli okullardaki öğrencilerimizin zekâ seviyelerini, algı seviyelerini, anlam dünyalarını küçümsüyoruz diye düşünüyorum... Dolayısıyla biz bunları gündemde tutarak öğrencilerin her şeyine etki edemiyoruz, etki etmeye çalışıyorsak eğer. Ama daha niteliksiz okullarda, bir Anadolu’daki okulda öğrencilere zararlı olduğunu düşünüyorum bu konunun gündemde kalmasının.*” (Ö5, K, AL) Tüm bu görüşlerin dışında iki katılımcı da bu meselenin abartıldığını, belli bir dönem gündeme geldiğini ama etkisini kaybettiğini belirtmiştir.

Deizmin konusunun yeni müfredatta yer alması konusunda öğretmenlerin genel görüşlerini öğrenebilmek amacıyla “*Deizm konusunun yeni müfredatta yer alması hakkında ne düşünüyorsunuz?*” sorusu da araştırmaya katılan öğretmenlere sorulmuştur. Araştırmaya katılan öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu (29) deizm konusuna yeni müfredatta yer verilmesinin olumlu bir gelişme olduğunu ve bu konuya yer verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu görüşün aksine bazı katılımcılar (5) ise bu konulara müfredatta yer verilmemesi gerektiğine dikkat çekmiş ve verilen kararı olumsuz olarak değerlendirmişlerdir.

2018 yılında değişikliğe uğrayan DKAB öğretim programında 11. sınıfların 4. ünitesinde “İnançla ilgili Meseleler” kapsamında deizm konusuna da yer verilmiştir. Yapılan bu değişikliğin olumlu olduğunu ve bu meselelere yer verilmesi gerektiğini ifade eden katılımcılardan bazıları şunları dile getirmiştir: “*Alınmalı bence çünkü çocuklar bilmiyorlar. En azından doğruyu bilsinler...*” (Ö3, K, AL), “*Yer alması konusunda olumlu düşünüyorum. Yani sosyal medyadan, arkadaşlarından, televizyondan duymalarındansa benden duymaları taraftarıyım ben. Ben onlara gerekli açıklamayı, yönlendirmeyi, sağı solu veriyi vereceğim onlara.*” (Ö8, K, FL), “*Konulmalıdır. Ben bu toplumda yaşıyorsam bu toplumda bir kişi bile olsa bunla*

alakalı ben karşılaşmasam çocuğum karşılaşacak zaten. Bunu bilmeliyiz. Orada bir kültür var bunu derinlemesine anlatmıyoruz ama toplumda medyada duyduğunda ne ne değildir bunu dışarıdan değil de benden öğrensin. Soracağı varsa ben muhatap olayım. Bu kötü bir şey değil haberdar olsun.” (Ö13, E, FL)

Deizm konusunun yeni müfredatta yer almasının olumlu bir gelişme olduğunu düşünen katılımcılardan bazıları (7) bazı endişelerinden de bahsetmişlerdir. Bu konunun müfredatta hangi silsileyle veya konunun nasıl yer verildiği noktasında endişe taşıyan öğretmenlerden bazıları şunları ifade etmiştir: *“Deizm konusu müfredatta yer almasa bile çocuk zaten bunu size soru olarak getiriyor. Çocuklar bunların hepsini soruyor. Müfredatta yer alması yerinde bir karar fakat ünitelerin silsilesini bilmiyorum. Hangi silsile ile yer aldığı da önemli.” (Ö7, K, AL)* *“Yer alması uygun, olabilir. Lise çağındaki çocuklara bunların anlatılması gerekir ancak nasıl yer aldığı önemlidir...” (Ö9, E, AL)* Bu konuyu anlatacak öğretmenler konusunda sıkıntı yaşanabileceği endişesi taşıyan öğretmenlerden bazıları ise endişesini şu şekilde ifade etmiştir: *“Güzel de içerik ne kadar ya da öğretmen içeriğini ne kadar doldurabiliyor. Savaş halindeyse öğretmen ve bunu derste de yansıtıyorsa bir şey elde edeceğini zannetmiyorum... Müfredata koyarsınız da içeriği anlatan kişi ne kadar doldurabiliyor o önemli.” (Ö12, E, FL)*, *“Verilsin. Gündemimize almak başka bir şey... Biz elimize yüzümüze bulaştırırız.” (Ö32, E, AL)*, *“Bunu anlatabilecek kabiliyette öğretmen yok...” (Ö21, E, SBL)*

Araştırmaya katılan öğretmenlerden bir kısmı (5) ise deizme yeni müfredatta yer verilmesini eleştirmiş ve bu gelişmeyi olumlu bulmamıştır. Bu katılımcılara göre öğrencilerin gündemine bu meselenin getirilmemesi, onlara doğru olanın anlatılması ya da ismi verilmeden diğer konuların içinde yer verilmesi gerekir. Bu konunun kaldırılmasının daha doğru olacağı vurgulanmıştır. Örneğin bu konuyla ilgili bazı katılımcılar şunları ifade etmişlerdir: *“Belki de gerek yoktu. Zaten tevhit inancı anlatılırken şirk nedir, deizm nedir vb. konular anlatılabilirdi. Eşeğin aklına karpuz kabuğu sokmak gibi yani öyle düşünüyorum.” (Ö28, E, FL)*, *“Bu konuyu anlatma tarzı çok önemli. Çocuğun aklına hiç daha önce tanışmadığı bir şeyi de sokma riski de var...” (Ö22, K, SBL)*, *“Gereksiz, yersiz, yanlış, yarardan çok zararı olacak bir durum. Şu açıdan söylüyorum bunu biz Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde öğrenciye doğru olanı öğretmeliyiz. Çünkü öğrenci yanlış olanı birçok yerden zaten öğreniyor. Biz*

herhangi bir konuda da eğitim verirken mesela bunun bardak olduğunu öğretirken bununla ilgili yanlış olan şeyleri öğretip bu bardaktır demiyoruz. Önce doğruyu öğretiyoruz ve öğrenci karşısında bunu gördüğünde bunun bardak olduğunu söyleyebiliyor çünkü o bilgiye sahip. Öbür yanlışları gördüğünde de kendi bilgisiyle karşılaştırıyor ve diyor ki bunların hiçbiri bardak değil çünkü benim bildiğim bardak şöyle olur. Dolayısıyla biz din dersinde doğru bir şekilde İslam dinini Kur'an ve sünnet odaklı ne olduğunu öğretmemiz gerekiyor..." (Ö5, K, AL)

Araştırmaya katılan öğretmenlerden elde edilen verilere göre, deizm konularının kamuoyuyla paylaşılmasının ve gündemde tutulmasının katılımcı öğretmenler tarafından eleştirildiği, ilgi ve merak uyandırıldığı için toplumu olumsuz yönde etkilediği söylenebilir. Bu durumun bazı çevreler tarafından kasıtlı olarak oluşturulduğu konusunda ise bazı katılımcılar hem fikirdir. Ayrıca bu konun gündemde tutulmasında göz ardı edilemeyeceğini, böyle bir gerçeğin var olduğunu belirten katılımcılar da olmuştur. Bu yüzden bu durumun olumsuz bir yönü olduğu gibi tedbir alınması açısından olumlu bir yönü olabileceği de bazı katılımcılar tarafından vurgulanmıştır. Ayrıca deizm konusunun kamuoyuyla paylaşılmasının öğrencileri olumsuz etkilediği söylenebilir. Kamuoyunda paylaşılan haberlerle öğrencilerin deizmi merak ettikleri, araştırmaya başladıkları, ilgi gösterdikleri ve bunun neticesinde öğrencilerin bu inanca yöneldikleri bazı katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Bunun yanı sıra öğrencilerin kamuoyunda deizm haberleri paylaşılsa bile çeşitli kanallardan zaten öğrendiklerine dikkat çeken katılımcılar da olmuştur. Az sayıda da olsa bazı katılımcılar bu öğrencilerin zeki ve bilinçli olduğunu, bir şeye araştırmadan ve sorgulamadan kolay kolay yönelmeyeceğini; bu yüzden de gündemde tutulmasının öğrenciler üzerinde herhangi bir etki bırakmayacağını belirtmiştir. 2018 yılında gerçekleştirilen müfredat değişikliği neticesinde 11. sınıflarda deizm konusuna yer verilmesi ise çoğu öğretmen tarafından olumlu karşılanmıştır. Bu konuya itirazı olan öğretmenler ise öğrencilere bu konuları anlatmayı doğru bulmamıştır.

3. 4. 3. Kendisini Deist Olarak Tanımlayan veya Düşünceleriyle Deizme Yöneldiği Düşünülen Öğrenciler Hakkında Öğretmenlerin Gözlemleri ve Tespitleri

Bu alt tema üç farklı açıdan değerlendirilmiştir. Bunlar:

- Liselerde deist öğrencilerin varlığıyla ilgili görüşler

- Deizme yönelimi olan öğrencilerin en çok sorguladıkları konular
- Deizme yönelimi olan öğrencilerin Tanrı, mucize, vahiy vb. konular hakkındaki düşünceleri

3. 4. 3. 1. Liselerde Deist Öğrencilerin Varlığıyla İlgili Görüşler

Merkezi sınavla öğrenci alan liselerde görev yapan katılımcı öğretmenlere “*Kendisini deist olarak tanıtan öğrencileriniz var mı?/ veya düşünceleriyle deizme yöneldiğini düşündüğünüz öğrencileriniz var mı?*” sorusu yöneltilmiştir. Bu öğretmenlerden 25’i böyle öğrencilerinin olduğunu ifade ederken, 9’u bu düşünceye sahip öğrencilerle karşılaşmadıklarını beyan etmişlerdir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu (25) kendisini deist olarak tanıtan veya sorduğu sorularla, düşünce yapılarıyla deizmin düşünce yapısına yöneldiği gözlemlenen öğrencilerin var olduğundan bahsetmişlerdir. Bu öğretmenlerin hemen hemen hepsi “*Var, tabii ki.*” cevaplarını vermiştir. Kimisi bu öğrencilerin çokluğuna “*Evet var. Bir sınıfta iki kişi çıkabiliyor.*” (Ö23, E, AL) “*Çok var. Ateistim artık deistim diyen öğrenciler çok oluyor.*” (Ö32, E, AL) sözleriyle vurgu yaparken kimileri ise “*Var. Üç beş tane oldu.*” (Ö27, E, AL) “*Şöyle oluyor tek tük: Entektüel seviyesini ortaya çıkarabilmek için araya birkaç kitap ismi katmak suretiyle yani ben bunu emek verip elde ettim der gibi o kavramı kullanan az öğrenci var.*” (Ö31, E, AL) sözleriyle bu öğrencilerin çok az olduklarını belirtmişlerdir. Öğrencilerin kendilerini tanıtmaları bile düşünce yapıları itibarıyla deizme yöneldiklerini bir katılımcı şu sözleriyle ifade etmiştir: “*Ben deistim diye değil de sorduğu sorulardan anlıyorum. Çocuğun niteliğinden sorunun niteliğinden anlıyorum. Az çok arka fikir hakkında bilgi sahibi oluyorum. Ama sen şu musun diye hiçbir zaman o soruyu sormuyorum.*” (Ö24, K, FL)

Araştırmaya katılan öğretmenler arasında bazıları (9) kendisini deist olarak tanıtan veya bu inanca yöneldiğini düşündüğü öğrencilerinin olmadığını ifade etmiştir. Örneğin bazı katılımcılar bu durumu şu sözleriyle dile getirmişlerdir: “*Yok öyle kendisini tanıtan bir öğrenciye şahit olmadım.*” (Ö4, E, AL), “*Pek yok. Ateizm var ama bu şekilde kendisini ifade eden öğrencim olmadı. Deizmle ilgili sorular geliyor, merak ettiklerinden. Çocuklar daha ziyade Tanrı’nın yokluğu üzerinde düşünüyorlar.*” (Ö11, E, AL)

Öğretmenlerden elde edilen bilgilere göre öğrenciler deizm düşüncesinden haberdar olduğundan ve sınıflarda/okullarda bu inanca yönelen öğrencilerin varlığından söz

edilebilir. Bu öğrencilerin sayısının her okulda farklılık gösterdiği söylenebilir. Bazı okullarda bu öğrencilerin sayısı fazla iken bazı okullarda daha az sayıdadır.

3. 4. 3. 2. Deizme Yönelimi Olan Öğrencilerin En Çok Sorguladıkları Konular

Kendisini deist olarak tanıtan veya deizme eğilimi olan öğrencilerin sordukları sorular hakkında bilgi edinebilmek için araştırmaya katılan öğretmenlere “*Bu öğrenciler daha çok hangi konuları sorgulamaktadırlar?*” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcılardan elde edilen bilgilere göre bu öğrencilerin genel olarak sorguladığı konular şunlardır:

- Allah’ın varlığı ve sıfatları
- Peygamberlerin gerekliliği ve hayatları
- Hz. Peygamber’in hadisleri
- Ahiret hayatı
- Görülmeyen varlıklar
- Kader ve kaza
- Kur’an-ı Kerim’deki cihat, tesettür vb. ayetler
- Kur’an-ı Kerim’in değiştirilmemesi meselesi
- İlahi kitapların gerekliliği ve gerçekliği
- İbadetlerin gerekliliği
- Dini kurallar ve hükümler
- Dinin gerekliliği
- Din bilim ilişkisi
- Akıl vahiy ilişkisi
- İnsanların varlık sebebi
- Evrim teorisi ve Kur’an’ı Kerim’deki yaratılış mevzusu
- Gündemde tutulan dini meseleler
- İslam’da kadının yeri ve hakları
- İslam coğrafyasının genel durumu
- Din adamlarının ve dini cemaatlerin tutumu
- Müslümanların yanlış davranışları
- Kötülük problemi
- Allah’ın adaleti
- Ahlaki davranışlar vb.

Araştırmaya katılan bazı öğretmenlere göre bu öğrencilerin sordukları soruların başında inanç ile ilgili meseleler gelmektedir. Allah (7), peygamberler (2), ahiret hayatı (6), görülmeyen varlıklar (3), kader (6) ve ilahi kitaplar (4) ile ilgili mevzularda bu öğrenciler çeşitli sorular sormaktadır. Örneğin inanç esaslarıyla ilgili konuların çok fazla sorulduğu belirten öğretmenlerden biri “*Ölüm sonrası ile ilgili sorular geliyor. Kaderle ilgili sorular geliyor madem her şeyi biliyor bizi neden yarattı? diyor. Melek inancı ve cinlerin varlığı ile ilgili sorular geliyor. Yani soyut konularla ilgili. Allah ile ilgili sorular geliyor. Başlangıcının olmaması nasıl bir şey? Diyor ki “Allah kendisinin kaldıramayacağı bir taşı yaratır mı?” Yaratamaz dersen o onun yaratmasıyla ilgili bir eksiklik değil mi? ...*” (Ö30, E, AL) şeklinde yorum yapmış ve Allah, ahiret, kader, melek gibi soyut konularda gelen sorulara dikkat çekmiştir. Bir diğer katılımcı “*...Tanrı neden var? Tanrı bizi neden var etti ki? Neden varlığımızı ortaya çıkardı? Yarattığını neden yönetmiyor? Bu hesap kitap adaletsiz bir dünya içerisinde sağlıklı bir şey mi? Buradan çıkaracağı durumla önce kendi adaletsizliğini ortaya çıkarması lazım...*” (Ö32, E, AL) şeklinde yorum yaparak Tanrı’nın varlığı ve sıfatları konusundaki sorgulamaların söz konusu olduğunu belirtmiştir. Peygamber ve onlara iman konusunda gelen sorularla ilgili bazı katılımcılar “*Peygamberliğin gerekliliği, peygamber olmadan doğru yolu bulamaz mıyım? Akıl doğru yolu bulmama yeterli değil mi? Peygamber olmadan aklımla Allah’ın istediği doğru yolu bulabilirim.*” (Ö16, E, AL), “*... Neden peygamberler hep aynı bölgeden çıkmışlar. Neden başka bölgede yok... Mesela İsa ile ilgili şöyle söyleniyor, İsa önceden de varmış. Mısır’da Tanrılarda aynı şekilde kendi kendine doğan babasız... Veya Hz. Süleyman şuradan geliyormuş aslında imparatormuş gibi... Kur’an-ı Kerim konusunda sorgulamaları oluyor. Neden bu ayet var?*” (Ö3, K, AL) şeklinde yorum yaparken ilahi kitaplarla ilgili konuların çok fazla sorgulandığını belirten bir katılımcı şunları söylemiştir: “*Kur’an’ın tahrif edildiği meselesi, Hz. Muhammed’in Kur’an’ı yazma ihtimali, diğer kitapların ortaya çıkışında hep insani faktörlere bağlı olduğu, Kur’an’ın o dönemin özelliklerinden bahsettiği...*” (Ö6, K, AL) Kader inancı konusunda ise katılımcılardan biri “*Kader en fazla. Sorumluluk almak istemeyen bir yaklaşım var. Tamamen özgürlüğü isteyen kaderin yönlendirmesine tamamen karşı çıkan, inkar eden bir yaklaşım var. Tecrübeyle bir teslimiyet oluşur, gençken oluşmasa bile ileriki yaşlarda oluşur, şimdi tecrübeleri az.*” (Ö22, K, SBL) şeklinde yorum yapmış ve kadere iman konusunda bu öğrencilerin soruları olduğunu belirtmiştir.

Bazı katılımcılar ise bu öğrencilerin dini hükümler (4) ve ibadetler (2) konusunda sorgulamalar yaptıklarını belirtmiştir. Örneğin dini hükümlerle ilgili sorular sorduklarını bazı katılımcılar “... Allah’ın koyduğu kurallar. Deizmin başlangıcı yani. ‘Bu kuralı neden koydu? Bu kurala neden gerek var?’...” (Ö8, K, FL), “Günah olan şeylerin hepsini sorguluyorlar.” (Ö10, E, FL) sözleriyle ifade ederken bu öğrencilerin ibadetlerin gerekliliğini sorguladıkları bir katılımcı şu sözleriyle belirtmiştir: “İbadetler. Tanrının ibadetlere ihtiyacı yok...” (Ö3, K, AL)

Bu öğrencilerin din (7), din-bilim ilişkisi (5), akıl-vahiy ilişkisi (2), insanın varlık sebebi (4) ve yaratılış (9) konularında da çok fazla soru sorduklarını ifade eden katılımcılar da olmuştur. Örneğin dinin gerekliliğini sorguladıklarını ifade eden bir katılımcı “Dine gerek var mı? Din olmadan ahlak olmaz mı? Eğer Allah varsa neden zulüm var? Teodise, Kur’an’daki ayetler, kadın, savaş...” (Ö4, E, AL) sözleriyle bu durumu ifade etmiştir. Bu öğrencilerin dinleri, din bilim ilişkisini, yaratılışı ve neden yaratıldıklarını sorguladıklarını ifade eden bazı katılımcılar ise bu durumu şu sözleriyle ifade etmişlerdir: “En çok sordukları soru ‘Allah bizi niçin yarattı?’ varoluşsal bir soru... Bu soruya diyelim ki Kur’an’daki ayette göre ibadet etmek için diye cevap verirseniz ‘Niye Allah’ın bizim ibadetimize ihtiyacı mı var?’ Peki Allah’ın büyüklüğünü, yüceliğini anlayalım diye dersiniz ‘Allah’ın buna ihtiyacı mı var? Zaten o büyük değil mi?’ Buna cevap verirseniz o zamanda ‘Hocam Allah beni yaratmasaydı benim inanıp inanmamak büyüklüğünü anlayıp anlamamak gibi bir sorumluluğum hesabım sınavım olmayacaktı. Yarattıysaydı bu bütün bunları bilmeyecektim bu sorunlar ortadan kalkacaktı.’ En son buraya geliyor... Bu birinci temel sorun. İkincisi bu yaratılışın nasıl gerçekleştiği ile ilgili sorun. ‘Allah yarattı ama nasıl gerçekleşti?’ Bu evrimle ilgili sorular geliyor. İkilemde kalıyor diğer derslerde fizikten, kimyadan, biyolojiden bunları öğreniyor ama din dersine geldiğinde ani bir yaratılıştan böyle bir anlatımdan bahsedildiğinde çelişkiye düşüyor. Onunla ilgili sorularda çok geliyor. Yaratılış ve yaratılış süreci. Üçüncü sorular diğer din ve din mensupları arasındaki Allah katındaki farklar, inançları açısından, ahlaki davranışları ibadetlerin gerekliliği arasındaki farklar... ‘Yani ahlaklı iyi bir Hristiyan’ın Yahudi’nin Allah katında bir değeri var mı, cennete gidip gitmeyecek mi? İyi bir ateist neden cennete gitmiyor?’ Bununla ilgili bir sürü sorular. Bunlar dışında başta dediğim gibi varoluşsal sorular, kader, ahiret, melekler, cinler gibi popüler sorular var.” (Ö9, E, AL), “... Deist öğrencilerle en çok anlamadığımız konular ise yaratılışın nasıl gerçekleştiği meselesi. Mesela deist

öğrenciler evrimi ön kabul ile kabullenmiş şekilde. İslam bunu açıktan reddetmez ya da doğrudan kabul etmez. Bu konuda DKAB öğretmeni eğer reddeder bir pozisyona düşerse orada bilimsel gerçeklere aykırı konuşuyormuş gibi bir tepki görebilir. Bunu sorgularsa o zaman öğrenci bu durumda belki 'Bilimsel bir şeyi nasıl olur da sorgular?' gibi bir tepki de gösterebilir. Nihayetinde yani burada yaratılıştan başlamak suretiyle cennet cehennem var olabileceği gibi... İşte daha çok genel bir bakış açısı, hayatın manası, bu dünyanın bir sınav dünyası olması, işte insanların bu dünyadan sonra ceza ve mükâfatlarını görebileceklerini bir ahiretin olması vb. ilk yaratılıştan itibaren kafalarını kurcalıyor.” (Ö17, E, AL)

Araştırmaya katılan bazı öğretmenlere göre deizm düşüncesine eğilimi olan öğrenciler, gündemde tutulan ve medyada tartışılan dini meselelerle ilgili konularla da sorular sormakta ve bazı dini meseleleri eleştirmektedir. Bunların başında ise İslam'da kadın (5), miras (2), cihat (3), vb. konular gelmektedir. Örneğin bu konularla ilgili bazı katılımcılar şunları ifade etmişlerdir: *“Mesela en fazla Kur'an-ı Kerim'deki kadın dövme ayeti var ya oradaki darabe filinin anlamıyla ilgili çok soru soran arkadaşlar var. Mirasla ilgili, mirasın dağıtımıyla ilgili sorular var. Osmanlı padişahlarının şeyhülislamdan izin alarak yapmış olduğu fetvaların geçerliliği ile ilgili sorular var. Çok reklamı edilen sosyal medyada gördüğü cimbızla alınıp çekilen şeyler var.”* (Ö2, E, AL), *“... Kesinlikle Kur'an'daki kadınlar konusunda müthiş sorular geliyor. Mesela piyasada kadının miras konusu hakkında fen lisesindeki çocuğu doyuracak bir cevap yoktur. Verilen kitaplarla anca kendi kesimimizi doyuruyoruz. Tesettür konusunda da genellikle kızlar, kadınlarla ilgili sorular soruyorlar...”* (Ö12, E, FL), *“Son dönemde ülkemizin geçirdiği süreçle alakalı cemaatlerin, şeyhlerin, hoca efendilerin söylemleri eylemleri ve tabiatında çocukların üzerinde bıraktığı olumsuz imajlar gündem konusu okullarımızda oluyor... Basın medyanın etkisinde kalan yanı başımızda cereyan eden hadiseler: orta doğudaki, Irak'taki, Mısır'daki... DEAŞ'ın ve benzeri grupların verdiği fotoğraflar, resimler... Hala bu işi çözemeyen, arkadaki büyük oyunu göremeyen tabiatıyla yaş gereği çok da irdelemediği için bundan dolayı da Müslümanlara en sert eleştiriyi getirenler de yine bu toplumun Müslüman çocukları oluyor.”* (Ö20, E, AL)

Katılımcılardan bazıları bu öğrencilerin en çok eleştirdikleri konulardan birinin de günümüzdeki Müslümanların genel yaşayışlarıyla (3) ilgili mevzular olduğunu belirtmiştir. Bunların yanı sıra öğrenciler ahlak (2) konularını da sorgulamaktadır.

Ayrıca kötülük problemi (6) olarak ifade edilen meseleler de öğrencilerin sorguladığı konuların arasında yerini almaktadır. Bu konulara dikkat çeken öğretmenlerden bazıları bu durumu şu sözleriyle ifade etmişlerdir: “Öncelikle şunu söylüyorlar: Müslümanlar yeterince ahlaklı mı, yeterince dürüst mü, deist olsam ne kaybederim, ahlakından bir şey kaybetmezsem ne fark eder ki deist olmuş olmam? vb. şeyler... Bir de ‘Madem biz doğru dine mensubuz o zaman neden üstün değiliz?’ yani ‘Müslümanlar neden güçlü bir medeniyet değil?’ Müslümanların şu anki mevcut konumu...” (Ö17, E, AL), “Buradaki öğrencilerin aslında söyledikleri tek nokta İslam coğrafyasının hali, Müslümanların durumu... En önemlisi ilim ve bilimin olmayışı. Bir İslam coğrafyasında, ülkesinde, milletinde ilim ve bilim anlamında hiçbir ilerleyişin olmayışı. Osmanlıdan günümüze kadar bir sürü eğitim politikası denenmesine rağmen hiçbir başarı elde edemeyişimiz. İslam’ın böyle bir din olduğu, insanların İslam ile uyutulduğu. Genelde bunlar üzerine. Bilim ağırlıklı ve İslam’ın bununla tamamen çatışması.” (Ö8, K, AL), “Yaptığımız dini faaliyetlerin Allah’ın varlığına bağlanıp bağlanamayacağı konusu, dinin ne işe yaradığı, hayatımıza ne kattığı konuları, kendi aklımızla yapabileceğimiz şeyleri niçin bir üst otoriteye bağlıyoruz? vb. sorular soruyorlar. Mesela cennet cehennem, ödül konularında daha çok itirazları var. Herkese cömertçe davransın, neden Tanrı bir takım insanları cezalandırıyor? Okuduğu ayetin tercümesinden buna bir farklı anlam yükleyip farklı bir aile yapısından geliyorsa da olumsuz şartlanan bir bakış açısıyla bakabiliyorlar.” (Ö33, E, AL), “Allah’ın adil olmadığından, parayı eşit dağıtmadığından yine herkese aynı çileyi vermediğinden bahsediyorlar...” (Ö25, E, AL), “... Sonra bir de şu var ‘Allah madem her şeyi görüyor, her şeyi biliyor o zaman niçin kötülere müdahale etmiyor?’ vb. hayatın anlamını bir sınav olduğunu belki de ihmal ederek varılan bazı düşüncelerinde kaderi sorgulama buna benzer yaklaşımlar da anlayamıyoruz. Çünkü bakış açısı farklı. Doğrudan cennette olmalıydık, niçin bu dünyaya geldik? vb. sorgulamalar. Yani Allah yarattı zaten evreni, kâinatı kendi haline bıraktı, Allah bizden bihaber, haberi olmuş olsaydı mutlaka bunlara müdahale ederdi, etmiyorsa zaten o Allah iyi bir Allah değildir ve benzeri bir takım önermelerle karşımıza girebiliyorlar...” (Ö17, E, AL)

Bu konu hakkında gözlemlerini ve tecrübelerini paylaşan öğretmenlerden elde edilen bilgilere göre kendisini deist olarak ifade eden yahut sorduğu sorularla, düşünceleriyle deizme yöneldiği düşünülen öğrenciler en çok inanç konuları hakkında sorgulamalar yaptığı; dinin, ibadetlerin, peygamberlerin, ilahi kitapların gerekliliği konusunu

tartıştığı; Müslümanların ve din adamlarının yaşayışları konusunu eleştirdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bazı öğrencilerin akıl vahiy, din bilim ilişkisi konularını da sorguladığı; güncel dini konuları tartıştığı ifade edilmiştir.

3. 4. 3. 3. Deizme Yönelimi Olan Öğrencilerin Tanrı, Mucize, Vahiy vb. Konular Hakkındaki Düşünceleri

Bir önceki başlıkta öğrencilerin sorguladıkları konulara dair öğretmenlerin görüşleri genel hatlarıyla aktarılmıştır. Deizmin temel sorgulama konularından olan Tanrı, mucize, peygamber, vahiy gibi spesifik konularla ilgili bu öğrencilerin düşüncelerini derinlemesine inceleyebilmek amacıyla katılımcı öğretmenlere *“Bu öğrencilerin Tanrı, evren, akıl, mucize, vahiy, peygamber, ilahi kitap, kader gibi konular hakkındaki düşünceleri ve tutumları nasıldır? Bu konular hakkındaki gözlemlerinizi nelerdir?”* sorusu yöneltilmiştir. Katılımcılardan bir kısmı bu soruya net ve açık bir şekilde cevaplamazken; bir kısmı ise sadece Tanrı (7), mucize (15), peygamber (17), vahiy ve ilahi kitaplar (14) hakkındaki düşüncelerini ve gözlemlerini aktarmışlardır.

Araştırmaya katılan öğretmenlerden bazıları (7) deizme yönelimi olan öğrencilerin Tanrı konusundaki düşüncelerine değinmişlerdir. Bu konudaki gözlemlerini aktaran öğretmenler bu öğrencilerin Allah’a inandıklarını ve kabul ettiklerini belirtmişler fakat yine de Tanrı’nın özellikleri hakkında sorgulamalarda bulduklarını ilave etmişlerdir. Örneğin bir katılımcı *“Tanrı konusunu doğru yorumlamadıkları için kendilerine göre açıkladıkları için bu konudaki tutumları da belli. Tanrı konusu oturmadığı için mucizeler, ahiret inancı gibi konularda da zaten ilerleyemiyorsunuz.”* (Ö7, K, AL) şeklinde yorum yaparak İslam dininin Tanrı anlayışıyla paralellik taşımadığına dikkat çekmiştir. Bir başka katılımcı ise öğrencilerin Tanrı’nın varlığını kabul etse dahi bazı sorgulamalar yaptığını şu sözleriyle aktarmıştır: *“Tanrı kavramı en mükemmel varlık olduğunu, en adaletli, dört dörtlük yani o kavramın içeriğini biliyorlar. Ama Tanrı o evreni niye yarattı, insanı niye yarattı, insanın ibadetine ihtiyacı yoksa niçin ibadet bekliyor onlardan... Bize kendisini gösterse o zaman daha iyi kavrarız şüphemiz olmaz ve O’nun istediklerini yaparız rahat rahat diyor. O da mantıklı gelmiyor ona. Niçin bir sınav? Niçin kendisini gizliyor da göstermiyor madem kendi yolundan yürümemizi istiyor, niye saklıyor kendini gibilerinden sorular geliyor...”* (Ö30, E, AL) Ayrıca katılımcılardan biri genel olarak insanların Allah’ı kabul ettiklerini fakat O sanki yokmuş gibi yaşadıklarını belirtmiştir.

Mucize konusu hakkında gözlemlerini ifade eden öğretmenler (15) bu öğrencilerin mucizelere inanmadıklarını, akıl ve bilim ile çeliştiği için itiraz ettiklerini, akla ve mantığa uygun olmadığı için gerçekçi bulmadıklarını belirtmişlerdir. Örneğin bu konuyla ilgili bazı katılımcılar şunları dile getirmişlerdir: “... *Mucizeye hiçbir şekilde inanmıyorlar...*” (Ö32, E, AL), “*Yok zaten. Mucize kavramı akılla çeliştiği için kabul edilmiyor...*” (Ö6, K, AL), “*Mucize konusunda her şeyi mantıkla çözme eğilimi var, bilime uygun olmayana kabul etmek istemiyor çocuk. Bilimi çok önemsiyorlar, bilimle ispat edemeyeceği bir şeyi kabul etmek istemiyor...*” (Ö22, K, SBL)

Mucize konusunda bazı katılımcılar (2) mucizelerin hikâyeler şeklinde değil de akıl ve mantık çerçevesinde anlatılırsa öğrencilerin ikna olduklarını belirtmişlerdir. Bunlardan biri bu durumu “... *Ama şöyle bakış açıları var: Kendilerini deist olarak nitelendiren ya da nitelendirmese bile eğilimi olan öğrencilerim mucize konusunda; diğer derslerde fizik, kimya, biyoloji dersinde bilimsel bir bakış açısıyla onda kazandırdığı bilim felsefe bakışına aykırı olarak din dersinde karşılaştığı her şeyde, her noktada sorgulayarak ben bunlara inanmıyorum diyebiliyor. O yüzden de mucize konusunu eğer ki bir menkıbeye dönüştürerek anlatırsanız direkt olarak karşı çıkıyorlar.*” (Ö5, K, AL) şeklinde ifade ederken diğeri bu konuyla ilgili şunları söylemiştir: “... *Mucize konularını bir kıssa gibi değerlendiriyorlar. Çok sorgulamıyorlar. Tanımı iyi yaptığınızda mucize konusunda ikna oluyor...*” (Ö11, E, AL)

Katılımcı öğretmenlerden bazıları (17) bu öğrencilerin peygamberler hakkındaki düşüncelerinden ve tutumlarından bahsetmişlerdir. Bu öğretmenlerden bir kısmı (6) öğrencilerin peygamberi reddettiklerini söylemiştir. Örneğin bazı katılımcılar “... *Tanrı peygamber göndermiş olamaz. Allah var ama din yalan...*” (Ö32, E, AL), “*Kendileri gibi bir kişinin peygamber olmasına inanmıyorlar...*” (Ö7, K, AL), “*Bunları reddediyorlar. Yani Tanrı benim gibi bir insanı, bana önder olarak yollamakla yani şey diyor Kur'an'ı yollamak istese zaten aracısız olarak da yollayabilirdi. Aracısız olarak yollasaydı sanki inanmayacak mıydınız? Sanki peygamberlik statüsünü kaldırsaydı bu kutsal kitap deseydi siz ona inanmayacak mıydınız?*” (Ö8, K, FL) şeklinde yorum yaparak bu konudaki öğrencilerin düşüncelerini aktarmışlardır. Öğretmenlerden bir kısmı (5) ise öğrencilerin aslında peygamberleri kabul ettiklerini, bazılarının sadece bu konuda şüphelerinin olduğunu ve peygamberlerin gerçekliğini sorguladıklarını belirtmiştir. Bunlardan bazıları bu duruma şu sözleriyle dikkat çekmişlerdir: “*Şunu*

sorguluyor niye farklı farklı peygamberler, kitaplar gelmiş? Bu süreci bilmedikleri için bunu soruyorlar. Yoksa neden gönderildiği ile ilgili bir sorunu yok.” (Ö11, E, AL), “Peygamber kavramını çok sorguluyorlar. Kur’an ve peygamber konusunda çok şey olduğundan gerçek mi, neden çok kadınla evlenmiş... 12 yaşında bir kızla evliliğini sorguluyorlar...” (Ö29, K, AL), “Peygamberler acaba gerçekten gelmiş midir diyorlar, tarih kitaplarında yazmıyor diyorlar...” (Ö30, E, AL)

Bu görüşlerin dışında peygamber konusunda farklı şekillerde düşüncelerini ve tecrübelerini aktaran öğretmenler (6) olmuştur. Bunlardan bazıları peygamberi bilgi olarak bildiklerini fakat peygamber sevgisi taşımadıklarını ifade ederken bazıları ise peygamberi öğrencilerin üst seviye taşıdıklarını, kendilerin öyle olmalarının zaten mümkün olmadığına inandıklarını söylemişlerdir. Bu konuyla ilgili farklı hususlara dikkat çeken öğretmenlerden biri ise bu öğrencilerin peygamber anlayışlarının farklı olduğunu belirtmiş ve şunları aktarmıştır: “...Peygamber kavramıyla ilgili de o dönemin örnek insanı olarak görüyorlar. Oradan çıkmış tüm insana topluma gönderilmiş olarak değil de o dönemin gerçekten lider, onları bir tık öteye götüren... O döneme ait bir insan olduğunu kabul ediyorlar. Kur’an’da bahsedildiği gibi Allah’ın sevgisi gibi eş değer tutulan bir peygamber inancından bahsedilmiyor...” (Ö6, K, AL) Bu konuda farklı bir yorum yapan öğretmenlerden bir diğeri ise öğrencilerin peygamberleri kabul ettiklerini, gerçekte deist olmadıklarını sadece seküler bir yaşayışlarının olduğunu şu sözleriyle belirtmiştir: “...Hemen hemen hepsi peygambere iman ediyorlar. Deistmiş gibi görünen çocuk da peygamberi kabul ediyor aslında. Biz de tanımlama hatası var. Çocuklar deist değil, çocuklar sekülerler. Peygamberi çocuklar tanıyor, hadisleri kabul ediyor. Çok nadiren ateist, deist dediğimiz öğrenciler de ‘Hocam onun peygamber olduğunu nereden bileceğiz?’ diyen oluyor. ‘Tarihsel verilerde tamam dürüsttürler, güvenilirlerdir ama bu kendi kurguları olamaz mı?’, ‘Hocam bu sonradan kurgulanmıştır, çelişkiler vardır ama bize belki gelmemiştir’ diyenler oluyor...” (Ö34, E, AL) Ayrıca peygamberlerin nebi özelliklerinden ziyade insani özellikleri vurgulandığı zaman bu öğrencilerin kabul ettiklerini belirten katılımcı da olmuştur.

Bu öğrencilerin vahiy ve ilahi kitaplara inanma konusundaki gözlemlerini ve tecrübelerini ifade eden katılımcılar (14) da vardır. Bu öğretmenlerden bazıları (2) bu öğrencilerin vahiy ve ilahi kitapları kesinlikle kabul etmediklerini “... İlahi kitabı kesinlikle kabul etmiyorlar. Vahiy kabul etmiyorlar. Hiçbir ilahi kitabı kabul etmiyorlar.

Hepsinin sonradan uydurulmuş, yazılmış metinler olduğunu düşünüyorlar. İnsanın akıyla Tanrı'yı bulabileceğini, hiçbir veriye gerek olmadığını zaten kendilerinde akıyla bunu bulduğunu...” (Ö8, K, FL), *“Allah'a inanıyor, onda bir problem yok. Ama doğal olarak peygamberi, vahyi, mucizeleri gerçekçi bulmuyor...”* (Ö16, E, AL) sözleriyle ifade ederken, bazıları (8) da vahyi ve ilahi kitapların gerçekliğini, doğruluğunu sorguladıklarını ve bunlara şüpheyle baktıklarını ifade etmişlerdir. Örneğin bu konuyla ilgili gözlemlerini şu sözleriyle açıklamışlardır: *“...Kıssa dinlerse masal dinler gibi dinliyor. Vahyin mümkünlüğü konusunda biz onun birileri tarafından yazılmadığını nereden biliyoruz? Bunu ya insanlar yazmışsa?...”* (Ö21, E, SBL), *“... Kur'an'ı çok mantıklı bulmadığını; Kur'an'ın bahsedildiği gibi mucizevi bir yönünün olmadığını; Kur'an'ın insanlara çokta böyle şuan bizim kabul edeceğimiz, hümanist ilkeler, ahlaki ilkeler falan vermediğini, bunun böyle anlatıldığı gibi peygamberin hayatında da falan da böyle olmadığını; işte peygamberin evliliklerine baktım vs. küçük yaştaki evlilikleri çok fazla takıyorlar...”* (Ö26, E, AL) *“...Vahyin ilham ile olan ilişkisini sorguluyorlar. Onlara göre Tanrı vahyetmiş olamaz...”* (Ö32, E, AL)

Vahiy ve ilahi kitaplar konusundaki görüşlerin dışında vahye inandıklarını (Ö29, K, AL), sadece Kur'an ve sünnet ile aralarında mesafe koyduklarını (Ö20, E, AL), neden gönderildiği ile ilgili bir problem yaşamadıklarını (Ö11, E, AL) ifade eden katılımcı öğretmenler de olmuştur. Ayrıca bir katılımcı da bu öğrencilerin sadece geçmişteki dönemin ihtiyacını karşılayan tarihi kitaplar olarak baktığını şu sözleriyle ifade etmiştir: *“...İlahi kitaplara da yine aynı şekilde o dönemin ihtiyacını karşılayacak ve dönemin durumlarına göre ortaya çıkmış bir kitap. O dönemdeki insanların birileri tarafından yazıldığı. Vahiy konusunda melek kavramı için işine giriyor. Bir insana vahiy getirecek olağanüstü bir varlığın emirleri getirmesi ve bunun yazıya geçirilmesi... Diyorlar ki insani unsurlar var. Bu insani unsurları kenara koyamayız. Ya da psikolojik bir rahatsızlık sonucunda bile bunlar yazılmış olabilir. Böyle bakıyorlar genellikle...”* (Ö6, K, AL)

Öğretmenlerden elde edilen bilgilere göre kendisini deist olarak tanıtan veya düşünceleriyle sorularıyla bu inanca yöneldiği düşünülen öğrenciler, Tanrı'nın varlığını kabul etmekte fakat Tanrı'nın özellikleri hakkında bazı sorgulamalar yapmaktadır. Allah'ın peygamberler göndermesi konusunda ise öğrencilerden bazıları peygamberlerin varlığını reddederken bazıları ise bu konuda şüpheler duymakta,

peygamberlerin varlığını ve özelliklerini sorgulamaktadır. Bunun yanı sıra bu öğrenciler arasında peygamberlerin varlığını kabul eden fakat peygamberleri farklı yorumlayan öğrenciler de bulunmaktadır. Vahiy ve ilahi kitaplar konusunda ise öğrencilerin bazıları akıl ve mantığa uygun olmadığını, bilimsel gerçeklerle açıklanamayacağını ifade ederek bunları reddederken bazılarının ise vahiy konusunda şüpheler duyduğunu ve bu konuda sorgulamalar yaptığını belirtmiştir. Mucize konusunda ise bu öğrencilerin hemen hemen hepsi reddetmekte; akıl ve mantığa uygun olmadığı için inanmadıklarını ifade etmektedir.

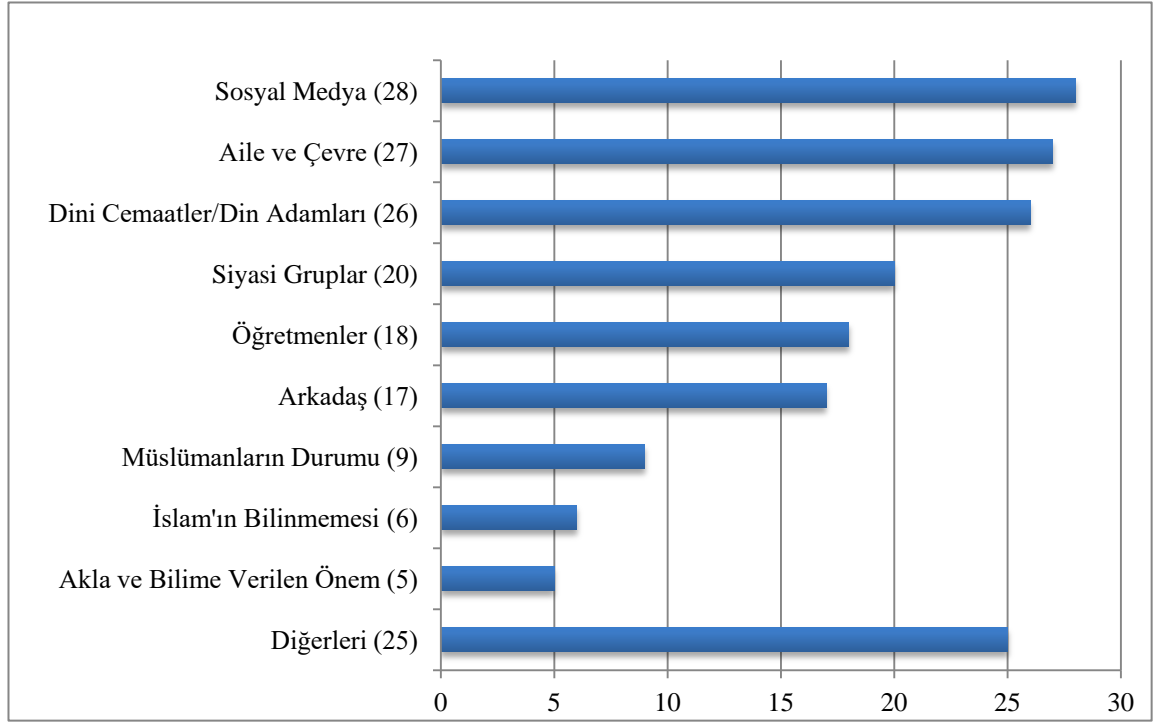
3. 5. Öğrencilerin Deizme Yönelme Sebepleriyle İlgili Bulgular

Bu ana tema altı alt başlık altında incelenmiştir. Bunlar:

- Deizm düşüncesine eğilimde etkili olan faktörler hakkında öğretmenlerin gözlemleri ve tespitleri
- Deizm düşüncesinin beslendiği kaynaklar hakkında öğretmenlerin gözlemleri ve tespitleri
- Deizme yönelimi olan öğrencilerin aileleri, öğretmenleri ve arkadaşlarıyla ilişkileri hakkında öğretmenlerin gözlemleri ve tespitleri
- Deizme yönelimi olan öğrencilerin din adamlarına ve dini cemaatlere karşı tutumları hakkında öğretmenlerin gözlemleri ve tespitleri
- DKAB öğretmenlerinin deizm yönelimi olan öğrencilerle iletişimi, zorlandığı konular ve yeterlilikleri hakkında öğretmenlerin gözlemleri ve tespitleri
- DKAB öğretmenlerinin deizm meselesi hakkındaki çözüm önerileri

3. 5. 1. Deizm Düşüncesine Eğilimde Etkili Olan Faktörler Hakkında Öğretmenlerin Gözlemleri ve Tespitleri

Merkezi sınavla öğrenci alan liselerdeki öğrencilerin deizm düşüncesine yönelmesinin sebepleri ve bu şekilde düşünmesinde etkili olan faktörleri tespit edebilmek için araştırmaya katılan öğretmenlere ilk olarak *“Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerinizin bu anlayışa yönelmelerinde etkili olan faktör/ler sizce nelerdir?”* sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların verdiği cevaplardan elde edilen bilgilere göre öğrencilerin deizm düşüncesine eğilim göstermelerinde etkili olan faktörler şunlardır:

Tablo 9: Deizm Düşüncesinde Etkili Olan Faktörler

Araştırmaya katılan öğretmenlerden büyük bir çoğunluğu (28) liselerdeki öğrencilerin deizme yönelmesinde etkili olan faktörlerin başında sosyal medyanın geldiğini belirtmiştir. Bu konuya dikkat çeken öğretmenlerden bazıları sosyal medyanın etkisine şu sözleriyle dikkat çekmiştir: *“Farklı mecralardan aldığı intibalar; sosyal medya (mesela gezi tecrübesi); sosyal paylaşımlar (özellikle dini yıkıcı, zedeleyici, kasti tavır öğrencinin dikkatini çekebiliyor;); toplumla, ailesiyle, arkadaşlarıyla çatışmaları; değer görmek, kabul görememek (günah keçisi olarak da din seçiliyor); dini her şeyin sorumlusu kabul eden yayınlar, kanallar vb. faktörler.”* (Ö33, E, AL), *“Çocuklar internet sitelerinde çok dolaşıyorlar. Forumlarda çok dolaşıyorlar. İster istemez böyle ateist siteler, ateist forumlar falan karıştırıyorlar yani. Orada altı doldurulmamış cümleler çok fazla...”* (Ö26, E, AL), *“Arkadaşlarından. Sosyal medya üzerindeki forumlardan özellikle. Bu deizm ve ateizm forumlarında ortaya atılan sorular, ayetin bir kısmını alıp da onun üzerinden yapılan yorumlar ya da hadisler konusunda... Dolayısıyla ortaya atılan bir cümlenin zayıf bir mevzu bile olsa onu alıp gerçekten sahil bir kaynak olarak kabul edebiliyor ve bunun üzerinden İslam’a yorum yapmaya başlıyor. Kitaplar olduğunu çok düşünmüyorum.”* (Ö6, K, AL)

Katılımcıların yine büyük bir çoğunluğu (27) öğrencilerin deizme yönelmelerinde aile ve çevrenin etkisine dikkat çekmiştir. Bu görüşte olan öğretmenlerden kimisi ailenin din

anlayışının da deizm düşüncesine yakın olduğunu, kimisi ailedeki baskıcı tutumun ters etki oluşturduğunu, kimisi de ailede yaşanan olumsuz olaylardan dolayı çocukların etkilediğini ve bu gibi sebeplerden ötürü deizm düşüncesine yöneldiklerini belirtmiştir. Örneğin ailelerinin dini düşüncelerinde bu düşünce yapısına paralel olduğu için öğrencilerinde böyle düşündüklerine dikkat çeken bazı katılımcılar bu durumu şu sözleriyle ifade etmişlerdir: “*Ailesi. Anne deist olduğu için öğrenci de deist olduğunu söylüyor. Sevdikleri kişiler de etkili... Sevdiği bir kişi deistse eğer öğrenci de deizme yöneliyor.*” (Ö7, K, AL), “*... Ben deistim, ateistim diyen talebelerin yarısından çoğunun aileleri ayırır. Çocuk diyebiliyor: Allah benim anne babamı bir arada tutmadı. Kendince problemler üretiyor... Başka sebepler de var tabii. Aileden şiddet görmek, fakirlik. Ergenlikte dilediği gibi harcayamamak, adaletin olmadığı düşüncesine yöneltiyor onu.*” (Ö25, E, AL) Ailelerin baskıcı tutumlarına karşı tepkiden dolayı bu düşünce yapısına eğilim gösterdiklerine dikkat çeken katılımcılardan bazıları da “*Aile. Sosyal çevre. Katı bir ailenin de sonucu bu olabiliyor. Mesela geçen yıl bahsettiğim o çok sorgulayan alaycı yaklaşan çocuğa ailesinin zorla bazen namaz kıldırıldığını biliyoruz. Katı din anlayışı da çocuklarda ters tepebiliyor. Tabi rahat aileler de var.*” (Ö3, K, AL), “*Müslümanların tutumu. Deist, ateist aileden çıkmaz, Müslüman aileden çıkar. Bu aile ve mahalle baskısından kaynaklı bir şey. Bu mahalle baskısı seni deist yapıyor. Okuldaki öğretmenler de yapıyor, arkadaş çevresi de yapıyor...*” (Ö32, E, AL) şeklinde yorum yaparak ailenin katı din anlayışının bir sonucu olarak öğrencilerin bu anlayışa eğilim gösterdiklerini belirtmiştir. Ayrıca bu öğretmenler arasında ailenin yanı sıra akrabaların, yaşadığı semtin ve çevrenin etkisine değinenler de olmuştur. Örneğin bu faktörlere dikkat çeken katılımcılardan bazıları şunları ifade etmişlerdir: “*Çevresel faktörlerin hepsi etkili. Aile ateist olsa da çevresinde farklı inanç biçimleriyle karşılaştığında ‘Ben ateist değilim’ diyen öğrenciler oluyor. İnanmayan herkesin ateist olmadığını ayırt etmeye başlıyor, çevrenin etkisiyle farklı inanç biçimlerine yönelebiliyor. Ailesinde böyle bir inanç varsa eğer öğrenci öğretmenleri arasından da böyle öğretmenlere yöneliyor. Kendi inancıyla özdeşleştiği kişilere yakınlaşıyor... Ayrıca maddi durumu iyi olan, ailede eğitim düzeyi yüksek olan öğrenciler bu düşünce yapısına daha yatkın oluyorlar. Bu öğrenciler özgürlüklerine düşkünler, sorumluluklardan kaçıyorlar. Örneğin çocuğun ailesi içki içiyorsa zaten İslam’ın yasaklarından birini yaptığı için İslam ile irtibatını kesiyor. Kelime-i şahadet dışında hiçbir emri yerine getirmediğini görünce ben zaten bu dinin içinde olamam, hiçbirini*

yapmıyorum diyor.” (Ö7, K, AL), “Büyük şehir yaşamı çok önemli bir faktör. Hocalar dâhil olmak üzere onların nefislerini zorlayacak çok uyarıcı var. Doğu böyle değil orada görev yaptım bu kadar açık değil...” (Ö29, K, AL)

Deizme eğilim gösteren öğrencilerin arkadaş çevresinden etkilendiğini söyleyen katılımcılar (17) vardır. Arkadaş ortamları ve akran baskısı doğrultusunda öğrenciler farklı inanışlara yöneldiği gözlemlenmiştir. Bu konuyla ilgili katılımcılardan bazıları şunları ifade etmiştir: *“Temel sağlam değilse aileden etkileniyor. Böyle bir arkadaşı varsa arkadaşıyla beraber olmaktan dolayı ondan etkilenebiliyor. Aileden daha çok önemli arkadaş özellikle yurttan kalıyorsa birebir vakit geçirdiği arkadaş yönlendiriyor.” (Ö13, E, FL), “... En baştan aile ve aile çevresi, akraba. Kendi özel arkadaş çevresi. Okul, öğretmen...” (Ö18, E, AL), “... Arkadaş ortamı çok etkili. Çevresindeki arkadaşlarının eyyamcı olması, yaşayışları...” (Ö25, E, AL)*

Deizm düşüncesine eğilim gösteren öğrencilerin din adamlarının tutumlarından, dini cemaatlerin ve tarikatların olumsuz etkisinden son derece olumsuz yönde etkilendiğini; öğrencilerin bunları eleştirdiklerini, yorumlarını yahut yaşayışlarını alaya aldıklarını, bu gruplara karşı tepki gösterdiklerini belirten katılımcılar (26) olmuştur. Bu konuyla ilgili dini grupların baskılarına veya yaptıkları yanlış uygulamalara dikkat çeken katılımcılardan bazıları bu durum hakkında şöyle yorum yapmıştır: *“...Dini gruplardaki baskılardan kaçıp deizme savruluyor. Hafızlığa başlayıp sonra namazı, Kur'an'ı bırakıp baskıdan kaçan öğrenci dine küsüyor...” (Ö4, E, AL), “...Özellikle dini gruplara girenler bazen orada hoşlanmayan uygulamaları gördüklerinde tamamen dinden uzaklaştıklarını görebiliyoruz...” (Ö17, E, AL)*

Din adamlarının davranışlarına dikkat çeken katılımcılardan bazıları bu durumu şu sözleriyle dile getirmişlerdir: *“Kesinlikle sosyal medyadır. İkincisi din adına yapılan saçmalıklar. Biraz önce konuştuğumuz kendisine hoca diyen insanların yalan yanlış, uydurdukları, mesnetsiz şeyler yani. Birinci sosyal medya ikincisi biziz. Ben veli toplantısında da söyledim onları deist yapan bizleriz...” (Ö2, E, AL), “... Din adamlarının konuşmalarından çok fazla etkileniyorlar. Ben medya derken aslında televizyondaki din adamlarını da kastediyordum. Televizyonda hep kötü din adamları vardı, şimdi biraz daha örnekler çoğaldı içlerinde iyi olanlar da var. İyi din adamlarını bile skeçlerde hep alay edecek duruma getiriyorlar... Dini konular insanlar yapsın yapmasın çok merak edilen konular ve dinlemek istiyor. Çok saygı uyandırmayan*

'Aman bu hocalar da hep bunları söylüyor' diye güven sarsıntısı olacak tavırlar çok...' (Ö22, K, SBL)

Son dönemlerde gerçekleşen FETÖ olayının öğrenciler üzerinde etkisine de dikkat çeken katılımcılardan bazıları bu konuyla ilgili *"... Dini cemaatler, din adamları etkili. Darbeden dolayı duyulan bir tepki var. Benzer dini cemaatlere bağlılık gösteren öğrenciler var. Bu cemaatler, çocuklar üzerinde etkili... Farklı düşünen bu öğrenciler sadece dini cemaat olarak düşünmüyorlar din adı altındaki her şeye tepkili. Şunlar şöyle demiyor dindar olarak herkesi değerlendirip bunlar böyle diyor..."* (Ö11, E, AL), *"Aile, sosyal çevre bunlara ilave olarak dünya çapında İslam'ı karalamak için din adamları, cemaatler, örgütler, dini gruplar. Mesela FETÖ İslam adına kara bir lekedir. Din adamlarının medyadaki sohbetlerini çok eleştiriyorlar..."* (Ö15, E, AL) şeklinde yorum yaparak bu öğrencilerin dini cemaatlere olan tepkisinin din anlayışlarına da yansdıklarını belirtmiştir. Bir diğer katılımcı da bu konuyla ilgili yaşadığı bir olayı şu şekilde anlatmıştır: *"... Çarpıtıcı bir örnek vereyim bir öğrencinin amcası bir konuda Süleyman Efendi böyle dedi, bu böyledir diye kestirip atma şeklinde bir yaklaşımda bulunmuş. Süleyman Efendi dediği bir cemaatin lideri. Öğrencim o andan itibaren amcasına olan bakış açısını da kaybetmiş ve dine olan bakış açısı da zayıflamış. Çünkü sevdiği bir insan, bağlandığı ve güvendiği bir insan tarafından dogmatik bir şekilde ya da okulda aldığı bilimsel eğitime aykırı bir şekilde bir inanç geldiği noktada öğrencinin ben buna inanmıyorum, o zaman ben deistim gibi ya da ateistim ya da şöyle düşünüyorum gibi kendini o daireden çıkarmaya çalıştığını gözlemliyorum. Bu yüzden etkili olan en önemli şeylerden birisi toplumda yayılan geleneksel din anlayışı altındaki tarikat, cemaat farklı dini grupların mesnetsiz asılsız olarak yaydığı haberler, düşünceler diye düşünüyorum..."* (Ö5, K, AL)

Din adamlarının ve dini cemaatlerin etkili olmasının yanı sıra bunların çok fazla etkili olmadığını düşünen yahut öğrencilerin sırf bunlardan etkilenecek deizme yönelmeyeceğini belirten katılımcılar (3) olmuştur. Bunlardan biri *"Şöyle söyleyeyim: Bu tür eğilimleri olan kişilerden ben şunu pek görmedim. Falanca hocayı dinledim saçma buldum artık inanmıyorum. Falanca cemaat, falanca grubu biraz araştırdım, okudum ettim saçma buldum artık dinden de vazgeçtim, diyanetten de vazgeçtim. Böyle şeyler yok. Bunlar ateizme, deizme bir yerde yönelmişler artık. Bu aileden geliyor birçoğunda..."* (Ö26, E, AL) şeklinde bu konu hakkındaki görüşlerini ifade ederken bir

diğer katılımcı ise bu duruma şu sözleriyle belirtmiştir: “... *Din adamlarının, dini cemaatlerin, siyasi grupların hepsi etkili. Ama oradan etkilenip de deist olan sanmıyorum. Tepki olarak yok yani. Ama cemaatlerle alakalı çok soru işaretleri var... Ama onlar öyle yaptığı için ben deistim diyen çocuğa rastlamadım.*” (Ö29, K, AL)

Öğrencilerin Müslümanların yanlış dini tutumlarından, yaşayışlarından; günümüzde Müslümanların bilimde ve teknolojiye geri kalışından; dini cemaatlerin ve din adamlarının yanı sıra Müslümanların genel tutumlarından, yanlış davranışlardan dolayı bu öğrencilerin eleştirdiğini belirten (9) katılımcılardan bazıları bu durumu şu sözleriyle ifade etmişlerdir: “*Müslümanların yanlış davranışları en çok. Daha doğrusu Müslüman demeyelim yanlış oldu da şöyle diyelim: Daha dindar kesimin çok yanlış davranışları. Mesela çocuk diyor ki hocam ben tanıyorum hacı hoca diyor ama faiz yiyor, ticareti yanlış yapıyor diyor. Oruç tutuyor, namaz kılıyor ama ticaretin de doğru değil...*” (Ö1, E, AL), “*Müslümanların hali. Medyadaki halimiz. Dünyadaki durumumuz...*” (Ö32, E, AL), “*Bir kısmı hayatlarındaki kötü tecrübelerin ya da hayattaki duruşun sebebiyle böyle bir noktaya gelebiliyorlar... Şunu çok duydum: Din çok mükemmel diyorsunuz ama Müslümanlara bakıyoruz her açıdan kötü durumdalar. Nasıl böyle bir şey olabilir? Çocuğun bakış açısından doğru bir şey. Çocukta çalışırsan başarırsın formülü var. Formülü uygula, başar. Ona formülü uygulamadığını anlatamıyorsun...*” (Ö34, E, AL), “*... Müslümanların tutumu. Dini cemaatlere/din adamlarına tepkiler ve deizme kaymalarında en önemli sebep...*” (Ö14, K, AL)

Araştırmaya katılan bazı öğretmenlere göre (20) gençler üzerinde etkili olan faktörlerden biri de ülkedeki siyasi anlayış ve siyasi gruplardır. Bu öğrencilerin ülkedeki siyaset anlayışını toplumun dini yapısıyla ilişkilendirmesi neticesinde siyasete tepki gösterdiği ve bunun yansıması olarak dine de tepki gösterdikleri belirtilmiştir. Örneğin bir katılımcı bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: “*Siyaset etkiliyor. Yani çocukların bakış tarzı biraz daha siyasi. Türkiye’deki siyaset zaten biraz inançla şekilleniyor. Çünkü siz eğer bir parti bir inanç sahibiyse durumu belli... Dolayısıyla anne babasının kendi siyaset partisinin durumuna göre çocuk ona göre bir tavır alabiliyor. Bu siyaset birinci faktördür...*” (Ö1, E, AL) Bir başka katılımcı ise “*...İkincisi de dinin siyasallaşması ve politika haline gelmesi. Eğer o politik görüşe sahip değilse dindarda değilmiş gibi bir yaklaşım var ülkemizde. Dolayısıyla o politik görüşe sahip olmayan öğrenciler kendilerini dinden de uzaklaştırıyorlar o politik*

görüşün baskılarından kurtarmak için kendilerini böyle ifade edebiliyorlar. Yani özgür iradelerine hoşgörü ortamına kardeşçe birlikte yaşama ortamına aykırı bir şey olduğu anda ve bu din adına yapıldığı anda öğrencilerimizde maalesef ben de o dine inanmıyorum demeye başlıyor...” (Ö5, K, AL) sözleriyle bu duruma dikkat çekmiştir. Ayrıca bu katılımcılar arasında siyasetin etkisinin diğer etkenlere göre daha az olduğunu belirten katılımcılar (3) da olmuştur.

Bazı öğretmenler (18) DKAB öğretmenlerinin tutumlarının ve özellikle diğer branş öğretmenlerinin dini görüşlerinin deizme yönelen öğrenciler üzerinde etkili bir faktör olduğunu belirtmişlerdir. Örneğin katılımcılardan biri DKAB öğretmenin tutumuna “Kendisini deist olarak tanıtan öğrencilerim, direkt olarak gelip bana ‘Ben deistim, bu dersi dinlemeyeceğim’ demiyor. Bu öğrencilere kendi dersinizde tavır göstertip onları zorlarsanız ve kendinize karşı olumsuz bir ön yargı oluşturursanız, bunlar ortaya çıkıp size karşı tavır almak için ‘Ben deistim’ diyebiliyor...” (Ö5, K, AL) sözleriyle dikkat çekerken bir diğer katılımcı “...Bizim görev yaptığımız okul bu bölgenin en iyi okullarından biri, nitelikli talebeler geliyor. Onların sorunu şu akademik başarı birinci sırada önemli ve sınav test odaklı bir yaklaşım. Dolayısıyla bu pozitif bilimler dediğimiz fizik, kimya öğretmenlerinin onların hayatındaki yeri çok önemli. Bunlar arasında biz yer açmaya temas kurmaya çalışıyoruz. Dolayısıyla bu öğretmenlerin bu anlamda sınav odaklı çalışmalarının yanında o öğretmenlerin ideolojileri, felsefesi, onlarla konuşmalarındaki yaklaşımları ve hayatlarındaki bakışları onlardan zihin dünyalarından etkili olduğunu düşünüyorum. Bunun somut müşahede ettiğimiz örnekleri de var.” (Ö20, E, AL) şeklinde yorum yaparak diğer branş öğretmenlerin etkisini ifade etmiştir. Ayrıca bu öğretmenlerin tam tersi olarak olumlu yönde etkisinin de olabileceğini bir katılımcı şu sözleriyle belirtmiştir: “Ben bizim okuldaki fizikçilerden ve matematikçilerden çok yardım alıyorum. Diyorum ki ben yüz tane cümle kursam sizin bir cümleniz kadar etkili değil. Fizikçilerin, matematikçilerin, biyolojicilerin bir cümlesi benim bir dönemime bedel. Çünkü onların algıları farklı...” (Ö2, E, AL)

İslam dinini doğru bilmemesinden (6) ve her şeyi akıl ve mantık çerçevesinde açıklamaya çalışıp bilime çok fazla anlam yüklemesinden (5) veya din ile ilgili sorgulamalarına cevap bulamayışından (2) dolayı bu düşünceye bazı öğrencilerin eğilim gösterdiğini ifade eden öğretmenler olmuştur. Örneğin bazı katılımcılar bu tür faktörlere

şu sözleriyle dikkat çekmişlerdir: “Aile. Ailenin inandığı dini yaşayışı etkili. Ailenin dini bu dini temel kaynağından öğrenme alışkanlığının zihniyetin olmayışı. Karşıt olan dini temel kaynağından araştırarak sorgulamıyor deistliği, ailesinden öğrendiği haliyle dini görüyor biliyor ve öğreniyor. Asıl kaynağa gitmiyor, ailesinden öğrendiği kadar vahiy böyledir diyor...” (Ö16, E, AL), “Dediğim gibi kafalarındaki dinle ilgili soruları mantıklı bir cevaba oturtamamaları...” (Ö30, E, AL), “Zekâ seviyelerinin yüksek olması. Dünyadaki gündemi takip etmeleri. Bilime çok önem vermeleri. Farklı kaynaklara ulaşıyor olmaları...” (Ö14, K, AL), “Modernite ile çatışan din bilgisi. Modernitenin bunaltıcı havası. Deizm onlar için postmodern bir tavır. Öğrencilerimizin yeterli düzeyde dini bilgileri yok, çıkışları yok...” (Ö21, E, SBL), “... Yerleşik din anlayışlarımızda akıl nerdeyse devre dışıdır. Taklidi imanın taklidinin yapıldığı bir toplumda yaşıyoruz biz... Bunu da çocuğa dayattığınız zaman bu sorgulayan çocuğu ters tepiyor, aklına yatmadığı için. Çocuklarımızın dine kayıtsız kalmasının temelinde akıllarına yatkın hale getiremediğimiz din anlayışları var. Bu kayıtsız ve ilgisiz çocukların bir nesil sonraki çocukları Müslüman olmayacaklar. Onların çocukları büyük ihtimalle uzaklaşacak dinden. Bence kayıtsız kalmalarının nedeni sorgulayan bu gençleri akla yatkın hale getirmemeniz dini...” (Ö9, E, AL)

Öğrencilerin özgürlük anlayışlarının çok fazla olduğunu, özgürlüklerinin kısıtlanmasını istemediklerini belirten (5) katılımcıların yanı sıra dinin sorumluluklarından kaçtıklarını belirten (4) katılımcılar da olmuştur. Bu katılımcılar bu etkenlere şu sözleriyle dikkat çekmiştir: “... Onların özgürlük alanlarını kısıtladığımızı, onlara bir şeyler dayattığımızı bu öğretmen olarak da olabilir toplum olarak da olabilir, dinin siyasallaşması, politikaya alet haline gelmesi de olabilir. Bu sebeplerle onların özgür alanları kısıtlandığını zannettikleri anda özgürlüklerini ilan edebilmek adına böyle bir felsefeye sığınmaya çalışıyorlar diye düşünüyorum.” (Ö5, K, AL), “Aile çevresi, siyasi görüş, bize karışılmasın serbest yaşama-özgürlük arzusu sebep olabiliyor.” (Ö28, E, FL), “Ailelerde var oradan başlıyor. Aileler uygulamada biraz öyleler. İş hayatlarından dolayı namazlarını ihmal edebiliyorlar. Beslenme tarzlarından hastalıklardan dolayı oruç tutamıyorum diyenler var. Çocuk zaman içinde gevşetebiliriz, yapmayabiliriz diyebiliyor biraz da aileden kaynaklı. Tabi nefse de ağır gelen şeyler ibadetler. Oradan da kaçıyor çocuk. Biraz o tarafa kayma var açıkçası.” (Ö22, K, SBL), “Tembellik. Sorumluluktan kaçma. Oturup konuştuğumda mantıklı hiçbir cevap yok... Arkadaş çevresinden etkilenme.” (Ö8, K, FL)

Bu faktörlerin yanı sıra öğrencilerin popüler kültürün etkisiyle farklı olma isteğinden (3), okudukları kitaplardan (5), izledikleri dizi/filmlerden, hayatlarında yaşadıkları olumsuz durumlardan (2) ve okullardaki DKAB müfredatının/ kitabının öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamadığı için yetersiz oluşundan (2) kaynaklanan birçok farklı faktöre dikkat çeken katılımcılar da olmuştur. Bu faktöre dikkat çeken katılımcılardan bazıları bu hususlarla ilgili şunları aktarmışlardır: “Çevresindeki dindarların tutumları, onları bir özellik olarak popülerlik olarak görmesi, gerçekten etrafında gördüğü, okudukları, izledikleri yorumların kendisine mantıksız gelmesi...” (Ö15, E, AL), “... Dizi ve filmlerin etkisi. Proje okullarındaki çocukların hepsi yabancı dizi izliyorlar, zihniyetlerinden de etkileniyorlar.” (Ö14, K, AL), “Birinci etken mevcut din anlayışı... İkinci etken buna bağlı olarak müfredat ve kitaplar. Üçüncü etken ailelerin baskısı. Aileleri birinci etkende koyabiliriz. Dördüncü etken de öğretmenin okulda baskısı. Ötekileştirici bir şey varsa o da bir baskı. Şunu sorma, bunu sorma, dine inanacaksın falan bu da bir baskı. Bu dört sebep öğrencinin dinden uzaklaşmasına etken...” (Ö9, E, AL), “Arkadaş çevresi, sosyal medya, dini cemaatlerin tutumları... Ailenin terbiyesi yetişme kültürü tarzı bunda etkili. Ama şu kötülük problemindeki felsefi bireysel yaşama uygularsak hayatında geçirdiği zorluklar sıkıntılar. Bir öğrencimin sözünü ben unutmuyorum: ‘Hocam ben Kur’an ile Kur’an kursu ile çocuk yaşta tanışmış biriyim ama öyle hayatımda bir şeyler yaşadım ki inandığım Allah nerede dedim.’ Zorluklar, sıkıntılar, kederler onu almış başka bir yere götürmüş. ‘Dua ettim gece gündüz ama cevapta bulamadım.’ Dediği zaman çocuk başka bir yere gidiyor o çocuk. Bu da işin bir başka parçası olabilir...” (Ö20, E, AL)

İlk sorunun yanı sıra araştırmaya katılan öğretmenlere öğrencilerin bu konudaki kırılma noktalarını daha iyi anlayabilmek için ikinci olarak “Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencileriniz sizce neden böyle düşünmeye başlamış olabilirler?” sorusu yöneltilmiştir. Bu konuyla ilgili düşüncelerini paylaşan öğretmenler, bu öğrencilerin deizm düşüncesine yönelme sebeplerini bazı genel durumlardan kaynaklandığına dikkat çekmişlerdir. Katılımcılara göre bu sebeplerden bazıları şunlardır:

- Müslümanların yanlış tutum ve davranışları
- Müslümanların İslam dinine uygun yaşamayışı
- Batının etkisi ve İslam ülkelerinin genel durumu
- Müslümanların bilim ve teknolojiden geri kalması

- İslam dinini doğru bir şekilde bilmeyişleri
- Dinin siyasallaşması
- Küreselleşen dünyanın etkisi
- Sekülerleşme
- Parçalanmış aile yapıları ve kötü hayat tecrübesi
- Din eğitiminin yetersizliği
- Rol model aldıkları kimselerin dini anlayışları
- Dindar kesimde rol model eksikliği
- Aile ve çevrelerinin dini yaşantısı
- Dinin sınırları, sorumluluktan kaçma ve özgürlük anlayışları
- Popüler kültürün etkisi
- Ergenlik dönemi
- Her şeyi sorgulamaları ve akla yatkın cevap bulamayışları
- Akıl ve bilime sonsuz güven
- Camideki hocanın veya ortaokuldaki din öğretmenin tutumu
- Dinin gereksiz olduğu düşüncesi
- Ailelerin ve toplumun başarı odaklı yaklaşımları
- Allah'ın adaletsiz olduğu düşüncesi
- Allah'ın ibadetlere ve dualara cevap vermediği düşüncesi...

Katılımcı öğretmenlerin bu konudaki tecrübelerine ve görüşlerine göre deizm düşüncesine eğilim gösteren öğrencilerin bu şekilde düşünmeye başlama nedenlerinin başında Müslümanların İslam dinine uygun yaşamayı ve dindarların yanlış tutum ve davranışları (12); İslam ülkelerinin durumu ve Müslümanların bilim ve teknoloji konusunda batının gerisinde kalması (4) gelmektedir. Bu konuyla ilgili bazı katılımcılar bu durumu şu sözleriyle ifade etmişlerdir: “... Bir de kırılmalar ne zaman başladı? Dini grupların sosyal medyada ve televizyonda çok böyle absürt şeyleri anlatmaya başlamasıyla çoğaldı bu işler. Mesela öğretmenlikte 20-21. yılım, son beş senedir uğraşıyorum bu işlerle. Son beş seneye kadar tamam vardı problemler ama böyle ayyuka çıkmamıştı problemler...” (Ö2, E, AL), “Kırılma noktası çevresinden gördükleri. İslami anlayış, yanlış anlayışlar...” (Ö15, E, AL), “... Müslümanların dini anlayışları ve dini yaşantıları ve bilime karşı, bilimsel çalışmalara karşı bakışları. Müslümanım diyen insanların teknolojik ve bilimsel çalışmalar açısından karşıt

gruplardan geri kaldıkları için ve geri kalışı kabullenmemesi, kabullenip aşmak yerine bunu kılıfına uydurmaya çalışması, tabi çocuğu karşı tarafa yönlendirebiliyor.” (Ö16, E, AL), *“En büyük kırılma noktaları aileleri, çevresi... Müslümanların yaşayışları. Anne baba yaşamıyor...”* (Ö27, E, AL)

İslam dinini geleneksel örf ve adetlerden öğrenmesi, İslam'ı doğru bir şekilde öğrenmemesi, İslam eğitimindeki yetersizlikler öğrencilerin deizm düşüncesine yönelmesine sebep olduğu bazı katılımcılar (7) tarafından ifade edilmiştir. Örneğin bunlardan bazıları *“Dediğim gibi bu bilgisizlikle ya da verilen örfi bilgiyle deist olunabilir. Hala satranç haram dersiniz...”* (Ö12, E, FL), *“Dini bilmemekten bence. Bir de böyle olumsuz propaganda. Bir de bilim diye öğretilen şey var. Burada öğretmenler çok etkili oluyor, medyada dâhil. Olumsuz çevreden: okul, medya, yaşadığı ortam...”* (Ö19, E, AL) sözleriyle bu durumu belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra öğrencilerin ergenlik dönemiyle birlikte çoğu şeyi sorguladığını ve sorgulamalarına akla yatkın bir şekilde cevap bulmadığı zaman bu tarz anlayışlara yöneldiğini ifade eden katılımcılar (7) olmuştur. Bunlardan bazıları bu durumu şu sözleriyle açıklamıştır: *“Aslında onlarınki çok olağan bir süreç. Allah da zaten bunu istemiyor mu? Sorgulayın diyor... Ama bu sorgulamadan sonra o işleyiş sırasında kiminle karşılaştığı çok önemli. Kırılma noktası bu... Bu süreç devam ederken kiminle karşılaştığımız neyle karşılaştığımız önemli.”* (Ö8, K, FL), *“Sorgulamalarından dolayı. Sorgulamalarına cevap buldukları zaman sıkıntı yok bulamadıklarında, cevap bulamadıklarında nerede başlıyorsa bu, ailede camide Kur'an kursunda okulda arkadaş grubunda her yerde başlayabilir bu kişiye göre değişir bu sorgulamalarına akla yatkın cevaplar bulduklarında sıkıntı yok, hayatına devam ediyor. Bulamazsa işte orada sıkıntı başlıyor.”* (Ö9, E, AL), *“Dinin işlerine yaramadıklarını fark ettiklerinde böyle düşünmeye başlıyorlar. Sorularına tatmin edici bir cevap bulamıyorlar. Yaşadıkları olaylar, problemler etkili. Adaletsiz bir ortamda Allah'ın adil olduğunu düşünmüyorlar.”* (Ö14, K, AL) Ayrıca gençlerin popüler kültürün etkisiyle arkadaşlarından farklı görünme isteği, dinin sorumluluklarından kaçması ve özgürlük anlayışları öğrencilerin deizm düşüncesine eğilmelerine sebep olduğu bazı katılımcılar (4) tarafından belirtilmiştir. Örneğin bu konuyla katılımcılardan bazıları *“Pratikteki noksanlık. Deizmde kabul ediyor ama yapma yok, kolay geliyor. Diğerinde belli bir yükümlülük var. Daha rahat daha cazip gelen bir düşünce...”* (Ö13, E, FL), *“Gençlerde eğlence, spor, sosyal çevre, akran ve bunun getirdiği bir hayat isteği çok fazla. Bu kritik*

bir nokta. Öğrenci konsere gitmek istiyor, erkek arkadaşının olmasını istiyor, sevmek sevilme istiyor, bunu ekstrem bir şekilde yaşamak istiyor. Bu içinde bulunduğu haleti ruhiye itibariyle böyle. Bunları arzu ediyor. Çevresinde bununla ilgili bir hayat dönüyor. Medya yoluyla böyle bir hayat anlatılıyor. Gençlere böyle idealize edilmiş bir hayat var. Bunun en doğal hakkı olduğunu düşünüyor. Ancak çocuk dinle karşılaştığında dinin bir sınırları var. Sınırlar çizilince de çocuk kendini daraltılmış hissediyor. Bundan kaçıyor. Kırılma noktaları bu.” (Ö34, E, AL) şeklinde yorum yapmışlardır.

Araştırmaya katılan bazı öğretmenlere (9) göre liselerdeki öğrencilerin bu şekilde düşünmeye başlamasının sebeplerinden biri de sekülerizmdir. Toplum olarak dini yaşantıdan uzaklaşmanın ve dünya hayatına odaklanmanın etkisiyle gençlerin dini yaşantıdan uzaklaştırıldığı belirtilmiştir. Örneğin bir katılımcı bu durumla ilgili “*Kırılma noktası şöyledir: Kartopu yavaş yavaş yuvarlanıp bir ivme kazanır ya hani. Yavaş yavaş toplumun dinden uzaklaşması, bozulması bu kartopu gibi büyüdü yani yeni olan bir şey değil. Bununla birlikte dış materyaller gelişince artık televizyon ortamı, bilgisayar ortamı ile günahın yaygınlaşması, çocukları başka dünyalara götürdü. Doğal olanla mücadele edemiyoruz biz. Ergen yani, doğal olarak kanı yerinde durmuyor, ilgi çekmek istiyor, bencil. Bununla bile zar zor mücadele ederken bu ortamda çok daha farklı problemler ortaya çıkıyor.” (Ö25, E, AL) Bir başka katılımcı da ailelerin ve toplumun baskısıyla öğrencilerin başarı odaklı bir hayata sürüklendiği ve bu süreçte dinden uzaklaştığını şu sözleriyle belirtmiştir: “*İlgisizlikle alakalı bir şey. Çünkü onların derdini kimse sormuyor. Onlardan hep başarı bekliyorlar, onları bir yarış atı gibi görüyorlar... O yüzden anne baba, aile bireyleri, öğretmen ve devlet şefkat nazarında bunlarla ilgilenmediği için hep şunu bunu olmaları ile ilgilendiği için bunlar biraz da yaşlarından dolayı öyle bir yerde sıkışıp kalıyorlar...” (Ö31, E, AL)**

Bu konuyla ilgili bazı katılımcılar (5) bu öğrencilerin ailelerinde problem olduğunu, ailelerinin dini tutumlarından ve dini eğitimlerindeki yetersizliklerden kaynaklandığını belirtmişlerdir. Rol ve model aldıkları kişilerin dini anlayışlarından da etkilendiğine dikkat çekmişlerdir. Bu hususlarla ilgili bazı katılımcılar şunları aktarmışlardır: “*Ailelerinden dolayı. Bu çocukların parçalanmış aileleri var. Zaten kendisini ailede kıyıya itilmiş olarak görüyor, toplumda kıyıya itilmiş olarak görüyor. Çocuk yalnız kalıyor. Ailenin parçalanmış olması, akraba çevresinden destek bulamaması...” (Ö7, K,*

AL), “Bu konu da aileden alınan eğitimin çok etkili olduğunu düşünüyorum. Çocukların % 99’unda diyebilirim belki ailenin değerleri çok ön planda. Anne baba eğer inançlıysa ve o inancı iyi anlatmışsa, iyi aktarmışsa bir sıkıntı yok. Ama anne baba inançsızsa çocuk inançsız olabiliyor. Anne baba inançlı olup çocuğunu baskıyla falan bir şeylere yönlendirmeye çalışıyorsa tepki doğabiliyor. Anne baba inançlıysa ama cahilce şeyler söylüyorsa çok hurafelerle, batıl inançlarla bezeli bir din anlatıyorsa, akıllı zeki çocuklar saçma sapan şeyler bunlar diyebiliyor. Dini de biraz öyle anlıyorlar zaten. Etrafta din böyle hurafeye, batıl şeylere çok bulandırıldığı için ‘Din bu ben mantıklı bir insanım, bu işte yokum’ diyor. Dinin özünde bu yok falan diyorsunuz ama biraz da iş isten geçmiş oluyor. Böyle bir şey var. Bir defa çocuk aklıma yatmıyor, mantıksız, saçma dedikten sonra kırk takla atsanız da iş biraz zor oluyor...” (Ö26, E, AL)

Bu nedenlerin yanı sıra dinin siyasallaşmasından (2), ortaokuldaki DKAB öğretmenlerinin tutumlarından (1), yaşadıkları kötü tecrübelerden (2), dinin gereksiz olduğu düşüncesinden (1), Allah’ın adaletsiz olduğunu ve ibadetlere, dualara cevap vermediği düşüncesinden (2) dolayı bu inanca yönelmeye başladığını ifade eden katılımcılar da olmuştur.

Öğretmenlerden elde edilen bilgiler ışığında deizme yönelen öğrencileri etkileyen faktörlerin başında sosyal medya, aile ve sosyal çevre, dini cemaatlerin ve din adamlarının olumsuz tutumları ve davranışları gelmektedir. Bunların yanı sıra İslam ülkelerinin ve Müslümanların bilim ve teknoloji konusunda geri kalması; Müslümanların ahlaki davranışlarındaki yanlış tutumlar; rol ve model alabilecekleri kişilerinin yetersizliği; Toplumun dini yaşamdan uzaklaşması ve dünyevi bir hayata yönelmesi; DKAB öğretmenlerinin tutumu ve diğer branş öğretmenlerin dini anlayışlarının öğrenciler üzerindeki etkisi; ülkedeki siyaset anlayışı ve siyasi grupların dini anlayışlar üzerindeki etkisi; popüler kültürün etkisiyle öğrencilerin farklı olma isteği, özgürlük anlayışının sınır tanımamazlığı ve dini sorumluluklarından kaçma güdüsü; ders müfredatlarının ve kitaplarının öğrencilerin ihtiyaçları doğrultusunda hazırlanmayışı; İslam dininin doğru anlaşılmaması veya bilinmemesi; akla ve mantığa çok fazla önem verilmesi, bilimin her şeyden üstün tutulması; okunan kitaplar, izlenen dizi/filmlerde dini gereksizmiş şekilde lanse edilmesi gibi birçok farklı faktörün öğrenciler üzerinde etkili olduğu söylenebilir.

3. 5. 2. Deizm Düşüncesinin Beslendiği Kaynaklar Hakkında Öğretmenlerin Gözlemleri ve Tespitleri

Deizm düşüncesinde etkili olan faktörlerin dışında deizm düşüncesinin beslendiği bazı kaynaklar hakkında bilgi elde edebilmek için öğretmenlere bazı sorular yöneltilmiştir. Bu alt tema üç farklı açıdan incelenmiştir. Bunlar:

- Okunan kitaplar hakkında öğretmenlerin gözlemleri ve tespitleri
- İzlenen dizi/filmler hakkında öğretmenlerin gözlemleri ve tespitleri
- Takip edilen sosyal medya hesapları hakkında öğretmenlerin gözlemleri ve tespitleri

3. 5. 2. 1. Deizme Yönelimi Olan Öğrencilerin Okuduğu Kitaplar Hakkında Öğretmenlerin Gözlemleri ve Tespitleri

Araştırmaya katılan öğretmenlere “*Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencileriniz genellikle hangi kitapları okurlar? Bu konudaki gözlem ve tespitleriniz nelerdir?*” sorusu yöneltilmiştir. Bu konu hakkında gözlemlerini ve tespitlerini bildiren öğretmenler genellikle bu öğrencilerin okudukları kitap türleri hakkında bilgi vermişlerdir. Bu öğretmenlerden bazıları bilim kurgu (4), felsefe (7), fantastik (4), bilimsel (3) türdeki kitapları okuduklarını aktarıırken bazıları (10) da daha genel ifade ederek yabancı yazarlı kitapları okuduklarını belirtmişlerdir. Bu tür kitapların yanı sıra genel olarak öğrencilerin popüler kitapları (6) ve okullardaki öğretmenlerinin önerdikleri kitapları (7) okuduklarını söylemişlerdir. Ayrıca bazı öğretmenler (4) deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerin genellikle dine mesafeli yazarların kitaplarını okuduklarını ifade etmişlerdir. Bu konu hakkında gözlemlerini ve tespitlerini bildiren öğretmenlerin dışında bazı öğretmenler (6) bu konu hakkında bilgi sahibi olmadıklarını ifade ederken bazıları (4) da bu öğrencilerin kitap okumadığını ya da çok az okuduğunu genellikle sosyal medya üzerinden okuma yaptıklarını, bilgiye daha hızlı ulaşmaya çalıştıklarını belirtmişlerdir.

Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerin daha çok yabancı yazarların eserlerini okuduklarını (10); kitap türleri olarak da bilim kurgu (4), fantastik (4), felsefe (7) ağırlıklı kitaplara yöneldiklerini ifade etmişlerdir. Örneğin bu konuyla ilgili bir katılımcı “*Bizim öğrencilerin ellerine aldıkları kitaplar inanılmaz kitaplar. Biraz öncede örnek verdim, Das Kapital Karl Marx okuyor bizim çocuklar. Spinoza okuyorlar. Ortaçağ*

Hıristiyan Avrupa'sı tarihini okuyorlar. 'Deizm, Hıristiyanlığa tepki olarak çıkmış bir oluşumdur, anlayıştır.' diye söyleyince Hıristiyan tarihi okumaya başlıyorlar, bu seferde ortaçağ Hıristiyan tarihi okuyor çocuklar. Bizim çocuklar MF tabanlı olmamıza rağmen bu tür kitapları da okurlar. Yetişemiyorum çocukların okudukları kitaplara. Valla deizm konusuna takıntılı bir çocuk felsefe kitapları okuyor..." (Ö2, E, AL) şeklinde yorum yapmış bu öğrencilerin felsefeye olan ilgisine dikkat çekmiştir. Yine aynı şekilde bir başka katılımcı bu durumu şu şekilde dile getirmiştir: *"Felsefe ağırlıklı kitap okuyorlar. Ortaçağ felsefe kitaplarından başlıyorlar. Özgürlüğe, laik düşünceye dair kitaplar okuyorlar. Bilim kurgu kitapları okuyorlar. T. Campanella'nın Güneş Ülkesi kitabını okuyorlar mesela. Genellikle de bu kitaplar öğrenciler arasında elden ele okunuyor, birbirlerine tavsiye ediliyor."* (Ö7, K, AL) Felsefe kitaplarına olan ilgilerinde felsefe öğretmenlerinin de etkili olduğunu belirten bir öğretmen de bu konuyla ilgili şunları söylemiştir: *"... Deizm düşüncesindeki çocukların da felsefi kitapları, ateist yazarların kitaplarını daha çok okuduklarını görüyoruz. Bu konuda felsefe hocalarından yardım istiyorlar..."* (Ö25, E, AL) Genel olarak bu öğrencilerin yabancı eserlere olan ilgilerini dile getiren öğretmenlerden biri *"Genellikle yabancı eserleri ben ellerinde görüyorum. Bunların bir kısmı ateist oluyor, bir kısmı felsefeci, bir kısmı fizikçi oluyor. Yabancı bilim adamları. Ama netice itibarıyla yabancı yazarlar ve onların eserleri."* (Ö20, E, AL) şeklinde yorum yaparak bu öğrencilerin yabancı eserlere olan ilgilerini vurgulamıştır.

Bu öğrencilerin bilimsel kitaplara meraklı ve ilgili olduklarını belirten (3) öğretmenlerden biri *"Dünya edebiyatını okurlar. Bilimsel kitapları okurlar, TUBİTAK eksenli kitapları okurlar. Yakın tarih kitapları okurlar... Yabancı eserleri okurlar... Batı kaynaklı kitapları İngilizce olarak okuyorlar. Dil kabiliyetleri çok iyi. Almanca, İngilizce, Japonca, Korece..."* (Ö31, E, AL) şeklinde yorum yaparak bu duruma dikkat çekmiştir. Bir başka öğretmen ise bu konuyla ilgili gözlemlerini şu sözleriyle aktarmıştır: *"Açıkçası çok gözlemlemedim. Kitap veya yazar ismi olarak söyleyemem ama şöyle bilimsel olarak giden yayınlar çok fazla. Bir ara Stephen Hawking ona ait eserler ya da onunla alakalı yazılar çok fazlaydı. Yaratılışla alakalı. Ya da en sonra Hayvanlardan Tanrılara adlı kitap. Biz de çok fazla gündemde olan bir kitaptı. Siyasi içerikli kitaplar çok fazla. Genellikle yaratılışla alakalı, Tanrı'yı reddetme bir bakıma kendisinin her şeyi yapabileceği ya da bu evrenin oluşumundaki bilimsel ölçüler neler*

onlarla alakalı konular ve siyasi içerikli konular daha fazla kitap seçiminde.” (Ö6, K, AL)

Genel olarak öğrencilerin popüler yani çok satılan kitapları okuduklarını belirten (6) öğretmenler de olmuştur. Bu öğretmenlerden biri *“Bestseller dediğimiz kitapları okuyorlar. Fantastik kitapları okuyorlar. Biraz daha batı kültürlü, Amerikada çıkan kitapları okuyorlar... Bilim kurgu seviyorlar. Araştırıyorlar, filmlerini de izliyorlar.”* (Ö34, E, AL) şeklinde yorum yaparken bir diğeri öğrencilerin bu tür kitapları okuduklarını ve bu kitapların inançlarından etkilendiklerini şu sözleriyle ifade etmiştir: *“... Direkt olarak deizm kaynaklı kitaplar değil de şu Bestseller dediğimiz kitapların içerisindeki din dışı hayatın yani direkt bir metin değil ama orada size öyle bir yaşantı gösteriliyor ki fark etmeden siz deist olabilirsiniz yani.”* (Ö11, E, AL) Bunun yanı sıra öğrencilerin genellikle kitap okumadıklarını okurlarsa da popüler kitapları okuduklarını veya sosyal medya üzerinden bilgiye ulaştıklarını (4) söyleyen katılımcılardan da olmuştur. Örneğin bu konuyla ilgili bazı katılımcılar *“Çocuklar şuan kitap okumuyor ya da popüler kitapları okuyorlar... Şu telefon bilgiye ulaşma biçimimizi değiştirdi. Bilgiye ulaşma biçimimiz özet haline geldi. Bana özeti ver yeter. Benim buna vaktim yok. Çocuklar kitap okumayı bence son beş yıldır bıraktılar. Çünkü akıllı telefonlar bilgiyi özet halinde vermeye başladı. Çocuklar hiçbir şeye okuyarak ulaşmıyorlar.”* (Ö32, E, AL), *“Şimdi onlar teknoloji konusunda iyiler. İnterneti çok iyi kullanıyorlar. İnternet üzerinden birçok hesaba çok rahat ulaşabiliyorlar. Genel olarak bir kitap furyası üzerinden değil de daha çok sosyal hesaplardan okuma yapıyorlar bence... Okudukları kitaplar hakkında bir gözlem yapmadım.”* (Ö15, E, AL) şeklinde yorum yaparak kitaplardan ziyade okumalarını sosyal medya üzerinden gerçekleştirdiğini belirtmişlerdir. Bu konuyla ilgili dikkat çeken yorumlardan biri de şu şekildedir: *“... Benim öğrencilerim ya da bu okullardaki öğrenciler ise kitap okuma alışkanlıkları öncelikle düşük bir seviyede. Bilgiye daha hızlı ulaşmaya çalışıyorlar ve kitap dışında dergi gibi ya da internet üzerinden belirli sitelerdeki belirli bilgileri takip etmek gibi değişik şeyleri okuyorlar. Ya da görselliğe alıştıkları için youtuber takip etme ya da üniversitelerin kendi sitelerindeki dijital ağlarındaki makaleleri, dergileri takip etme gibi daha üst düzeyde bir okuma yapıyorlar. Mesela öğrencilerimin birçoğunun Oxford’un online eğitimlerine katılıyor ve oradan hocaların verdiği makaleleri okuyup takip ediyor. Daha üst düzey bir okuma yapıyorlar... Dünyada Bestseller olmuş ya da şöyle bir kitap çıkmış, Amerika’da ünlenmiş, ‘Nikola Tesla onun son kitabı şuymuş, onu*

okumam gerekiyor.’ şeklinde olup onları da takip ediyorlar. Kitap okuma alışkanlıkları tamamen akranlarından birbirine alıp vermelerinden oluşuyor...” (Ö5, K, AL)

Araştırmaya katılan öğretmenlerden bazıları (4) deizm düşüncesine yönelen öğrencilerin genellikle dini içerikli kitaplara tepkili olduğunu, kendileri gibi düşünen yazarların eserlerini okuduklarını belirtmişlerdir. Örneğin bir katılımcı *“Din ile ilgisi olmayan kitap olması yeterli oluyor onlar için. Dışta kalan ne kadar alan dünya varsa onların herhangi bir alanıyla ilgili olabiliyor. Ama genel ağırlık roman ve bilim kurgu...”* (Ö18, E, AL) şeklinde yorum yaparken, bir diğer katılımcı *“Sol içerikli dediğimiz kaynaklar var. Sünneti kabul etmeyen mucizeleri kabul etmeyen kaynaklı kitapları da okuyanlar var. Moda olan kitapları daha çok okuyorlar. Çok klasik okumuyor çocuklar. Yabancı kaynak okumayı tercih ediyorlar. O da bir imaj oluşturduğu için. Felsefe bilimle ağırlıklı kitaplar var, onları gördüm.”* (Ö22, K, SBL) şeklinde yorum yaparak deizm düşüncesinin yer aldığı eserler okuduklarını belirtmiştir. Bir katılımcı ise dine mesafeli öğrencilerin okudukları eserler hakkında şunları söylemiştir: *“Ben deizm eksenli bir yoğunlaşma görmüyorum ama dine mesafeli olanlarda en çok Stephen Hawking kitaplarını görüyoruz. Richard Dawkins’i görüyoruz. Ama daha çok internet. Keşke okusalar Nietzsche’yi, Marx’ı...”* (Ö11, E, AL)

Bazı öğretmenler (7) bu tür kitapların yanı sıra öğrencilerin genel olarak öğretmenlerinin özellikle de edebiyat öğretmenlerinin tavsiye ettikleri kitapları okuduklarını belirtmişlerdir. Örneğin bazı katılımcılar bu durumu şu şekilde ifade etmişlerdir: *“Öğrencilerin geneli zaten farklı kitap okumaya meyilliler. Genelde edebiyat öğretmenlerinin ve İngilizce öğretmenlerinin verdiği kitapları görüyorum...”* (Ö3, K, AL), *“Öğretmenlerinin önerdiği kitaplar genellikle okunuyor. Edebiyatçıların, tarihçilerin... Bunların dışında popüler olan kitaplar okunuyor.”* (Ö4, E, AL), *“... Ayrıca Alman eğitim sisteminde her derste kitap okuyup analiz yaptırma gibi zorunlulukları var. Dolayısıyla bu kitapları okurken Türkçesini de okuyup katkısı olsun diye de düşünüyorlar. Örneğin George Owen’ın 1984 kitabının analizini yapacak alman dersinde, onun Türkçesini de okuyor. Bunu okurken o yazar hoşuna gidiyor onun diğer kitaplarını da okuyor gibi. Benim okulumda Alman yazarlarını ön planda okuyorlar...”* (Ö5, K, AL)

Deizm düşüncesine eğilim gösteren öğrencilerin ne tür kitaplar okuduğunu hakkında bir gözleminin ve bilgisinin olmadığını belirten öğretmenlerin (6) yanı sıra bu öğrencilerin

okudukları kitaplardan etkilendiğini düşünmeyen (2) öğretmenler de vardır. Bu öğretmenlerden biri *“Ben bunun bir kitapla sağlandığını düşünmüyorum. Bu bilimsel bir etki değil. Bir kitap okudular ondan etkileniyor değil. Yani bir Baruch Spinoza okudular, Kant okudular öyle oldular değil... Bir sürü travmatik olaylar yaşıyor bu çocuklar ailelerinde. Ben derse girdiğimde derin nefes alan bir çocuk gördüm. Ben yokken de din devam ediyor ama onun nefret ettiği din devam ediyor. Ben girdiğimde en azından onu kimse yargılamayacak, sorgulamayacak, alay edilmeyecek. Bu insani olarak ona yeterli ama dini bilgi istiyorsa ben bunu ne bir ansiklopediden ne bir kitapta ya da filmde etkilerle yaptığını zannetmiyorum.”* (Ö21, E, SBL) şeklinde yorum yaparak bu öğrencilerin okudukları kitaplardan değil yaşadıkları travmatik olaylardan etkilendiğine dikkat çekmiştir. Bir katılımcı ise bu konuda bilgi sahibi olmadığını okul idaresinin bu tarz kitapları okumalarına izin vermediğini *“Okulda okumuyorlar. Okutmuyorlar.”* (Ö8, K, FL) sözleriyle belirtmiştir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerden elde edilen bilgilere göre öğrencilerin genel olarak Türk yazarlardan ziyade yabancı yazarlara ilgisi vardır. Batının etkisiyle liselerdeki gençlerin batı kaynaklı kitaplara daha çok yöneldiği söylenebilir. Türk edebiyatıyla ilgili kitapların ise okuldaki edebiyat öğretmenlerinin yönlendirmesiyle ödev odaklı olduğu belirtilebilir. Bu öğrencilerin diğer öğrencilerden farksız olarak popüler kitaplara ilgi gösterdiği, arkadaşlarının tavsiyeleri üzerine kitaplar okudukları söylenebilir. Bu kitapların yanı sıra deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerin genellikle felsefi ağırlıklı kitaplar okuduğu, bilimsel kitaplara meraklı olduğu bunun yanı sıra bilim kurgu, fantastik tarzı eserleri de okuduğu bazı öğretmenler tarafından dile getirilmiştir. Ayrıca bu öğrencilerin kendileri gibi düşünen yazarları takip ettiği, dini kitaplara karşı tepkili olduğu ve bu tür kitapları okumadığı belirtilmiştir. Bazı öğretmenlerden elde edilen bilgilere göre ise bu liselerde okuyan öğrencilerin bilinenin aksine çok fazla kitap okumamakta genellikle sosyal medya ve internet üzerinden bilgiye ulaşmaktadır. Bu konuyla ilgili bazı katılımcılar okudukları yabancı eserlerden ister istemez dini bakış açılarından etkilendiği belirtirken bazı katılımcılar ise öğrencilerin bu düşünceye yönelirken kitaplardan etkilenmediğini belirtmiştir. Ayrıca bu liselerde öğrenim gören öğrencilerin daha çok derslere yoğunlaştığını, son sınıflara doğru ise sınav merkezli olarak kitap okumaktan ziyade tüm vakitlerini ders çalışarak ve test çözerek geçirdikleri bazı öğretmenlerden elde edilen bilgilere göre söylenebilir.

3. 5. 2. 2. Deizme Yönelimi Olan Öğrencilerin İzledikleri Dizi/Filmler Hakkında Öğretmenlerin Gözlemleri ve Tespitleri

Araştırmaya katılan öğretmenlere “*Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerinizin izlediği dizi/filmler hakkında bilginiz var mı? Bu konudaki gözlem ve tespitleriniz nelerdir?*” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcılardan bazıları (8) bu konu hakkında bilgileri olmadığını belirtirken bazıları (26) da sadece deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerin değil genel olarak tüm öğrencilerin izlediği dizi/filmler hakkında genellikle bilgi vermişlerdir. Öğrencilerin genellikle yabancı dizi/filmler (17) izlediğini; bu düşünceye eğilimi olan öğrencilerin özellikle bilim kurgu, fantastik vb. türdeki dizi/filmlere (12) ilgili ve meraklı olduklarını ifade etmişlerdir.

Liselerdeki öğrencilerin genellikle yabancı dizi/film izlediğini (17), yerli dizi/filmler izlemediklerini (5) belirtmişlerdir. Örneğin yabancı dizi/filme olan ilgilerini ifade eden öğretmenlerden bazıları bu durumu şu sözleriyle belirtmişlerdir: “*Yabancı diziler izleniyor. Mesela La Casa De Papel dizisi Türkiye’de çok sevildi. Game of Thrones var orada bilinç altına işleniyor. Çocuklar dizilerden başka fikirleri öğrendiler. Aynı zamanda İspanyol, Amerika, Kore dizisini birlikte izleyince dünya evrensel bir bakış açısı sergilemeye başladılar. Evrensel mücadele yerelle olmaz.*” (Ö32, E, AL), “*Yabancı dizileri izliyorlar. Güney Kore dizileri çok revaçta. Amerikan dizilerini takip ediyorlar. Polisiye sevenler var. Fantastik filmleri izliyorlar.*” (Ö34, E, AL), “*Bizim okul yabancı dil ağırlıklı. Dolayısıyla filmler orijinal diliyle izleniyor ya da diziler. Popüler olandan farklı bir şey yok.*” (Ö21, E, SBL) Bu öğrencilerin Türk dizilerine karşı ilgisizliğini de bazı öğretmenler “*Genelde Türk kaynaklı diziler izlemiyorlar. Yabancı dizileri/filmleri izliyorlar...*” (Ö24, K, FL), “*Yabancı dizileri takip ediyorlar. Yerli dizilere bakmıyorlar... Takip ediyorum dedikleri şey genellikle yabancı kaynaklar. Fantastik ve bilim kurguya daha fazla merak saldıklarını diyebilirim.*” (Ö17, E, AL) şeklinde yorum yaparak dile getirmiştir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerden bazıları öğrencilerin genellikle popüler dizi/filmleri (4) takip ettiklerine de değinmişlerdir. Örneğin bir öğretmen bu durum hakkında “*Game of Thrones dizisini izlediklerini biliyorum... Çocuklar daha popüler filmleri izlemeyi seviyorlar. Batman, Superman vs. Bilim kurgu, fantastik filmleri de seviyorlar. Öğrencilerin geneli böyle.*” (Ö3, K, AL) şeklinde yorum yapmıştır. Bir başka katılımcı ise öğrencilerin popüler dizi/filmleri takip ettiğini ve bu dizi/filmlerin inançlarından

ister istemez etkilendiklerini şu sözleriyle açıklamıştır: *“Türk dizilerini takip etmiyorlar... Dünyada trend olmuş Netflix üzerinden ya da çeşitli sosyal mecralar üzerinden dizileri sezon sezon, birinci sezonu indiriyor hepsini bir akşamda izleyip bitirerek izliyorlar. Bu dizilerinde onları belli bir inanç veya düşünceye yönlendirdiğini düşünüyorum. Bu öğrencilerin bazıları şu bilinçte izlediğim dizi ve filmler şu inanca sahip insanların yaptığı dolayısıyla bunlar var gibi ama birçoğu o bilinçte değil. Bilinçaltı olarak belli bir yaşam şeklini inanç şeklini kanıksayabiliyorlar, normalleştirebiliyorlar bu diziler sayesinde.”* (Ö5, K, AL)

Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerin genellikle felsefi düşüncelere dayalı, bilim kurgu, fantastik, vb. tarzındaki dizi/filmlere meraklı olduğunu ve bunları ağırlıklı olarak izlediklerini ifade eden (12) katılımcılar olmuştur. Örneğin bu öğrencilerin bilim kurguya olan ilgilerini ifade eden öğretmenlerden bazıları bu durum hakkında şunları söylemişlerdir: *“Dizi izlemiyorlar. Bu tip okullar dersle meşgul vakit bulup izlemiyorlar... Filmlerde de alt yazılı filmleri çok izliyorlar, bu hoşumuza gidiyor. Bilim kurgu filmleri izliyorlar yine. İzledikleri filmler ders durumlarıyla örtüşüyor.”* (Ö25, E, AL), *“Yabancı dizileri takip ediyorlar. Ben kendim takip etmediğim için isim olarak bilmiyorum ama böyle öğrenci var yani. İnanç boyutu olan filmlere çok fazla ilgileri yok. Daha çok fantastik, bilim kurgu falan filmlere çok hevesliler...”* (Ö26, E, AL) Korku, fantastik dizi/filmleri sevdiklerini ifade eden öğretmenlerden bazıları da bu durumu *“Fantastik filmleri izliyorlar. Bilim kurguya dayalı filmleri izliyorlar.”* (Ö7, K, AL), *“Gençlik dizilerini izliyorlar. Korku filmlerini çok izliyorlar. Bilim kurgu izliyorlar. Görülmeyen varlıklarla, uzayla ilgili fantastik filmler izliyorlar. Bu da hem inanç problemlerine hem de duygu karmaşasına sebep oluyor.”* (Ö22, K, SBL) sözleriyle belirtmişlerdir. Bu konuyla ilgili bir öğretmen de öğrencilerin bilim kurgudan ziyade felsefeye olan ilgilerini şu sözleriyle dile getirmiştir: *“Genellikle yabancı kökenli diziler. Genelde varlığı sorgulatan. Bilim kurgudan ziyade biraz daha felsefe ağırlıklı...”* (Ö15, E, AL)

Bu konuyla ilgili bir katılımcı ise bu düşünceye eğilimi olan öğrencilerin daha çok belgesellere ve bilimsel içerikli filmlere meraklı olduğu şu sözleriyle dile getirmiştir: *“Bilim eksenli. Belgesel çok izliyorlar. Uzayla ilgili, evren, evrenin oluşumu yaratılışıyla ilgili belgeselleri veya bu Stephen Hawking ile yapılan röportajlar veya*

Richard Dawkins'in youtube daki kendi konuşmaları bunlardan beslendiklerini görüyoruz...” (Ö11, E, AL)

Katılımcı öğretmenler arasında öğrencilerin yerli dizi/filmleri takip etmediğini söyleyenlerin aksine öğrencilerin televizyondaki dizi/filmleri takip ettiklerini ifade eden katılımcılar da olmuştur. Örneğin bu konuyla ilgili bir öğretmen şunları aktarmıştır: *“Burada pansiyonda kalmayıp evlerine gidenler Türk dizilerini izliyorlar... Daha çok yeni yapım filmler seyrediyorlar. İnanışlarını ve düşüncelerini diziler kesinlikle etkiliyor.” (Ö12, E, FL)*

Öğretmenlerden bazıları (8) ise deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerin izlediği dizi/filmler konusunda bilgilerinin olmadığını belirtmişlerdir. Bu konu hakkında kimisi okulda dizi/film izlemediklerini kimisi de bu konuda bilgi sahibi olacak kadar öğrencileri takip edemediklerini belirtmiştir. Örneğin bu durum hakkında öğretmenlerden biri *“O kadar detay bir saat içinde gözlem yapamıyorsunuz.” (Ö10, E, FL)* şeklinde yorum yaparken bir diğeri ise *“Açıkçası o alana çok fazla nüfuz etme şansım yok. Hem kendi özel hayatları paylaşmıyorlar... Bilmediğim farkında olmadığım ilginç ilginç yabancı diziler veya şeyler adını duyuyorum...” (Ö18, E, AL)* şeklinde yaparak okul vakitleri içerisinde izledikleri dizi/filmleri takip edemediklerini belirtmişlerdir.

Bu gözlem ve tespitlerin dışında öğretmenlerden biri öğrencilerin dini içerikli filmlere karşı ilgisiz olduklarını belirtirken, bir diğeri ders yoğunluklarından dolayı genellikle eğlenceli, animasyon filmlerini izlediklerini gözlemlemiştir. Bir başka öğretmen ise öğrencilerin genellikle 9 ve 10. sınıflarda dizi/film izlediklerini 11 ve 12. sınıfta derslere ağırlık verdiklerini ifade etmiştir.

Bu bilgiler ışığında, araştırmaya katılan öğretmenlerin deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerin izledikleri dizi/filmler hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olmadıklarını, genel olarak öğrencilerin izledikleri dizi/filmler hakkında yorum yaptıkları söylenebilir. Ayrıca katılımcı öğretmenler arasında bu konu hakkında hiçbir bilgisi olmayan öğretmenler de mevcuttur. Liselerdeki öğrencilerin genellikle internet üzerinden yabancı dizi/filmleri izledikleri, bir çoğunda orijinal diliyle izlemeyi tercih ettikleri tespit edilmiştir. Öğrencilerin izledikleri yabancı dizi/filmlerle birçok farklı inancı öğrendikleri ve İslam dini bakışının aksine batının din anlayışının etkili olduğu bu

filmlere karşı ilgili oldukları söylenebilir. Hatta bazı öğretmenler, öğrencilerin Amerikan filmlerinin yanı sıra son zamanlarda uzak doğu ülkelerinin filmlerini de öğrencilerin izlemeye başladıklarını aktarmışlardır. Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerin ise belgesel, bilim kurgu, fantastik, korku türündeki filmlere karşı daha ilgili ve meraklı oldukları da belirtilmiştir.

3. 5. 2. 3. Deizme Yönelimi Olan Öğrencilerin Takip Ettikleri Sosyal Medya Hesapları Hakkında Öğretmenlerin Gözlemleri ve Tespitleri

Araştırmaya katılan öğretmenlere “*Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerinizin takip ettikleri sosyal ağlar hakkında bilginiz var mı? Bu konudaki gözlem ve tespitleriniz nelerdir?*” sorusu yöneltilmiştir. Bu konu hakkında öğretmenlerin bir kısmı (10) bu sosyal ağlar ve hesaplar hakkında herhangi bir bilgisi olmadıklarını ifade ederken, diğer kısmı (24) ise öğrencilerin sosyal medya (Facebook, Twiter, İnstagram, Youtube vb.) hesaplarının olduklarını ve kendi görüşlerine uygun sosyal medya hesaplarını ve siteleri takip ettiklerini belirtmişlerdir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerden çoğunluğu (24) deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerin ateizm ve deizmle ilgili sosyal medya hesaplarını takip ettiklerini, oralardan sorular getirdiklerini, birbirleriyle bu hesaplar üzerinden iletişim kurduklarını belirtmiştir. Ayrıca takip ettikleri sosyal medya hesapları üzerinden çok fazla etkilendiklerini ifade etmişlerdir. Bu konuyla ilgili öğretmenlerden bazıları şunları ifade etmişlerdir: “*Twiter, youtube çok ciddi kullanıyorlar. Oralardan çok soru geliyor. Yani bize gelen soruların tamamı facebook ve youtube üzerinden. Düşünerek hocam ben de şöyle bir şey gördüm, düşünerek sordukları bir tane bile soru yoktur. Hep etkilenecek sordukları sorular vardır. Youtube da facebook da twiter da gördüklerini soruyorlar çocuklar bize. Ondan sonra okuma alanı başlıyor. Zaten bilinçli okuyan da gelip sormuyor, çizgisini çiziyor zaten.*” (Ö2, E, AL), “*Facebook. Çok fazla ateist, deist forumları var. Onların sorularına baktığımda çocukların bana getirdiği sorularla aynı olduğunu gördüm. Demek ki bu tarz forumları takip ediyorlar. Zaten sosyal medya sayfalarında da direkt Allah’a vurgu yapıyorlar, Allah’ın varlığı ve birliği. Direkt insanları onlardan sorguluyorlar.*” (Ö3, K, AL), “*Youtube, facebook, twiter, instagram hesapların hepsini takip ediyorlar. İslamfobi sitelerini, sayfalarını takip ediyorlar. Buralardan soru getiriyorlar.*” (Ö7, K, AL), “*O görüşün savunduğu siteleri ziyaret ediyorlar. Ateisti, deisti savunlar o sitelerin sorularına bakıyor. Sosyal medya*

üzerinden daha çok bilgi sahibi oluyor, dikkatini çeken can alıcı soruları getirebiliyor.”
(Ö16, E, AL)

Bu görüşlerin yanı sıra ateizm ve deizmle ilgili çok fazla sitenin olduğu, bu tarz düşünceye sahip olan kişilerin bloglarının öğrenciler üzerinde etkili olduğu belirtilmektedir. Bu konuyla ilgili dikkat çeken yorumlardan biri de şöyledir: *“Çocuklar bu alanla ilgili sorunca geçen yıllar içerisinde acaba hangi kaynaklardan besleniyor diye aradım, taradım. Epeyce bir siteye rastladım. Onları tek tek inceledim. Allah muhafaza beni bile bu yaşta kafamı karıştıracak argümanlar oraya koyuyorlar. Eğer sağlam bir temeliniz yoksa rahatlıkla o algıyı değiştirebilirler, inancı bozabilirler. Çok fazla sayıda site var. Bunların bazıları bağımsız siteler, bazıları blog siteleri farklı farklı ama isim olarak hatırladığım şuan yok.”* (Ö20, E, AL) Bir başka katılımcı ise *“Kendi blogları, siteleri varmış. Ateist siteleri takip ettiklerini söylüyorlar. Twiter, facebooktan daha fazlasını kullanıyorlar...”* (Ö24, K, FL) şeklinde yorum yaparak interneti öğrencilerin çok fazla kullandığına dikkat çekmiştir.

Bu konu hakkında gözlemlerini aktaran öğretmenlerden sadece bazıları (6) öğrencilerin takip ettikleri bazı hesaplar hakkında bilgi vermişlerdir. Bu öğretmenlerden bazıları (4) da ekşi sözlükten, ateist forum sitesinden, ateizm.com sitesinden gibi biraz daha genel bilgi verirken bazıları *“Facebook’ta ‘Karikateist’ diye bir sayfa var mesela...”* (Ö27, E, AL), *“Youtube da Mehmet diye ateist bir adam var. Sürekli ateizme yönlendiren videolar çekiyor ve bunları yayınlıyor. Bunları takip ediyorlar. Blogger bunlar, bunları takip ediyorlar. Düşünen ateist diye (dusunenateist.weebly.com) bir yer buradan soru getiriyorlar. Bende biraz incelemiştim.”* (Ö8, K, FL) şeklinde yorum yaparak direk bu sayfalar hakkında bilgi vermişlerdir. Katılımcılardan biri ise öğrencilerin sosyal medya hesaplarını takip ettiklerini fakat buralardan çok fazla etkilendiklerini düşünmediğini şu sözleriyle belirtmiştir: *“Sosyal medyayı kullanıyorlar. Forum siteleri olarak sözlük gibi çeşitli şeyler kullanıyorlar. Ama öğrenciler sosyal medyadaki veya sosyal ağlardaki bilgilerin birinin bilgisi olduğunu ve net doğru bir bilgi olmadığını bilincindedeler. Çok etkilendiklerini düşünmüyorum...”* (Ö5, K, AL)

Bu bilgilere göre öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerin sosyal medyadan etkilendiklerini ifade ederken öğrencilerin kullandıkları bu sosyal hesaplar hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olmadıkları tespit edilmiştir. Nitekim öğretmenlerden bazıları bu konu hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadıklarını belirtirken

bazıları da genel olarak sosyal medya hesaplarını öğrencilerin kullandıklarını belirtmiş; birkaç katılımcı dışında öğretmenler bu öğrencilerin takip ettikleri hesaplar, sayfalar, bloglar, forumlar, siteler hakkında ayrıntılı bilgiye sahip değillerdir.

3. 5. 3. Deizme Yönelimi Olan Öğrencilerin Aileleri, DKAB Öğretmenleri ve Arkadaşlarıyla İlişkileri Hakkında Öğretmenlerin Gözlemleri ve Tespitleri

Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerin aileleri, DKAB öğretmenleri ve arkadaş ilişkileri başta olmak üzere sosyal ilişkileri hakkında bilgi edinebilmek için katılımcı öğretmenlere bazı sorular yöneltilmiştir. Böylece bu konu üç farklı açıdan değerlendirilmiştir. Bunlar:

- Deizme yönelimi olan öğrencilerin aileleriyle ilişkileri hakkında öğretmenlerin gözlemleri ve tespitleri
- Deizme yönelimi olan öğrencilerin sosyal ilişkileri hakkında öğretmenlerin gözlemleri ve tespitleri
- Deizme yönelimi olan öğrencilerin DKAB dersine ve DKAB öğretmenine karşı tutumları hakkında öğretmenlerin gözlemleri ve tespitleri

3. 5. 3. 1. Deizme Yönelimi Olan Öğrencilerin Aileleriyle İlişkileri Hakkında Öğretmenlerin Gözlemleri ve Tespitleri

Araştırmaya katılan öğretmenlere “*Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerinizin aileleriyle ilişkisi hakkında bilginiz var mı? Bu konudaki gözlem ve tespitleriniz nelerdir?*” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcılardan bazıları (12) bu öğrencilerin aileleriyle ilişkilerinin iyi olmadığını belirtirken bazıları (8) da bu öğrencilerin aileleriyle ilişkilerinde bir problem yaşamadıklarını belirtmiştir. Bazı katılımcılar (8) ise genel olarak bu öğrencilerin anne babalarının ayrı olduğunu vurgulamıştır. Bu görüşlerin yanı sıra bu durumu iki farklı açıdan değerlendiren öğretmenler de olmuştur. Bu öğretmenlere (9) göre eğer ailelerin görüşleri bu öğrencilerin görüşleriyle paralel herhangi bir sıkıntı yaşamadıklarını; fakat bu öğrencilerin dini görüşleriyle ailelerin dini görüşleri farklıysa aralarında çatışma yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerden bazıları (12) deizm düşüncesine eğilimi olan bu öğrencilerin aileleriyle ilişkilerinin iyi olmadığını, genelinin ailesiyle problem yaşadığını ve aile ilişkilerinin kopuk olduğunu ifade etmişlerdir. Bu duruma dikkat

çeken öğretmenlerden bazıları şunları söylemiştir: “Bazı öğrencilerimin aile bağlarının kuvvetsiz olduğunu söyleyebilirim. Belki genelleme yapmak zor olabilir ama bildiklerimi söylüyorum. Mesela böyle 2 3 öğrencimi düşündüğüm zaman hepsinin de ailevi problemi olduğunu diyebilirim. Ama bir öğrencim de var, ailevi bir problem yok. Ailesi onun inancıyla ilgilenmiyor. Biraz boş vermiş durumda diyebilirim. Ama işte deist olduğunu arkadaş çevresini söyleyip de ailesine söyleyemeyen öğrencilerimizde var. Bu tür öğrenciler de ailesinin tepkisinden çekindiğini söyleyebilirim.” (Ö17, E, AL), “Bir kısmı mesela annelerini hiç sevmiyor. Anne baba sıkıntısı var. Beni anlamıyor düşüncesi çok fazla. Babalar daha çok ilgisiz kalıyor, anneler daha aktif davranıyor, müdahale ediyorlar. Bu müdahaleyi de bir savaşıma olarak görüyorlar. Bizim öğrencilerin bir kısmı yatılı uzaktan geliyorlar. Annemi babamı sevmiyorum diyenler var. Aile bağları bu öğrencilerin çok düşük... Deist ateist öğrencilerle de konuşuyoruz evden uzak duruyorlar, arkadaşlarında kalıyorlar, anne babamdan uzağım beni anlamıyorlar, nereye gidersen git dediler falan filan... Bu çocukların maddi imkânları yüksek; aileleri de kimi gazeteci, kimi doktor, kimi eczacı falan. Böyle esnaf ailelerin çocuklarında da çok görmedim...” (Ö31, E, AL)

Bazı katılımcılar (8) bu düşüncede olan öğrencilerin genellikle parçalanmış ailelerinin çocukları olduğunu belirtmişlerdir. Deizme yönelimi olan öğrencilerin genellikle anne babalarının ayrı olduklarına dikkat çeken katılımcılardan bazıları bu durumu şu sözleriyle ifade etmişlerdir: “Geneli problemlili. Anne babaları ayrı olanlarda var. Babası hapiste olan var. Aile çevresi problemlili. Biz velilere ulaşamıyoruz. Öğrenci veli birbirinden kopuk maalesef...” (Ö27, E, AL), “Çok fazla bilmiyorum ama genel olarak özel hayatlarıyla çok fazla soru sormuyorum ama genellikle anne baba ayrı. Yani ailenin bölünmüşlüğüünün etkisi olabilir...” (Ö28, E, FL), “Kopuk çocuklar. Boşanmış ailelerin çocukları çok fazla. O boşluğu çocuk bir yere yansıtıyor. Bir inanç eğilimine yansıtıyor. Mutsuz ve arayış içerisinde olan çocuklarda genelde görüyoruz.” (Ö22, K, SBL)

Bu görüşün aksine bu öğrencilerin aileleriyle herhangi bir sıkıntı yaşamadıklarını ifade eden öğretmenler (8) de olmuştur. Bu öğretmenler bu konuyla ilgili gözlemlerini şu sözleriyle aktarmışlardır: “Aile kavramı, aile değeri çok oturmuş bir durumda. Ailelerine çok önem veriyorlar, seviyorlar, benimsiyorlar, bağlılar. Ailelerin inanç ve ibadet noktasındaki görüşüyle çok paralel bir şekilde inanç ve ibadet durumlarını

oluşturmuşlar. Ancak aileleri inanç ve ibadet noktasında daha geleneksel kalmışlarsa 'Biz burada kimya dersinde atomu parçalıyoruz. O yüzden de ben bu mucizelere menkabelere inanmıyorum ama annemi de kırmıyorum, ona da bir şey demiyorum.' şeklinde bir bakış açısına sahip olabiliyorlar.” (Ö5, K, AL), *“Diğer liselilere göre aileleriyle ilişkisi iyidir. Ailenin neden ilgilendiğini bilirler. Çocuk annem babam benimle bu yüzden bu kadar muhatap, onlardan kopmamalıyım bilgisine sahipler. Nitelikli okulların öğrencileri de niteliklidir...”* (Ö32, E, AL), *“... Aile bağları gayet iyi sorun yok burada.”* (Ö12, E, FL)

Ayrıca bazı katılımcılar (2) bu öğrencilerin çok özgür büyüdüklerini ailelerin de bu konuda herhangi bir kısıtlama getirmediğini ifade etmişlerdir. Örneğin bu durumla ilgili bir katılımcı *“Daha özgürlükçü. Samimiyetleri var ama korunaklı bir aile olmaktan ziyade çocuğu biraz daha serbest bırakmış. Din konusunda çok da hassasiyet göstermesinin çok da gerek olmadığını düşünen aileleri var.”* (Ö3, K, AL) şeklinde yorum yaparak bu öğrencilerin aile yapılarına dikkat çekmiştir.

Araştırmaya katılan bazı katılımcılar (9) deizm düşüncesine yönelen öğrencilerin ilişkileri iki farklı açıdan değerlendirmişlerdir. Bu öğretmenler deizm düşüncesine yönelen bu öğrencilerin bazılarının ailelerinin de bu şekilde düşündüğünü, bu yüzden herhangi bir sıkıntı yaşamadıklarını belirtmiştir. Bazılarının ise ailelerin muhafazakâr olduğunu fakat çocuklarıyla ilişkilerindeki zayıflıktan kaynaklı ya da dini baskılardan dolayı öğrencilerin ailelerinin inançlarına tepki gösterdiğini yahut farklı faktörlerden etkilenerek bu öğrencilerin deizm düşüncesine yöneldiği için ailesiyle çatışma yaşadıklarını belirtmişlerdir. Örneğin bazı öğretmenler bu duruma şu sözleriyle dikkat çekmişlerdir: *“Mütedeyyin ailelerde bu tarz yönelimleri olan öğrenciler sıkıntılı tabii. Çelişkiler yaşıyorlar. Ailede de bu tarz düşüncelerin alt yapısı varsa daha böyle liberal bir aileyse sıkıntı olmuyor.”* (Ö34, E, AL), *“... Çoğu zaten ailesinin çizgisini takip ediyor. İnanmayan çocuklarında ailelerinde inançsızlık çok fazla. Bu %90 oranında tutuyor. Ailesi inançlı kendisi inançsız çocuklar %5 - % 10'dur . Onların arası nasıl? Ailesi çok endişeli olanlar var. Ne yapacağız diyenler, bize gelip soranlar oluyor. Bizim çocuğumuz böyle değildi, şöyle oldu böyle oldu. Artık böyle düşünüyor, ne yapalım hocam diyenler var. Çok endişe ediyorlar ama çocuğunu kırmıyor, dökmüyor. Bir böyle yapanlar var. Bir de seni yarın değiştireceğim deyip yüklenenler var. Bunu da gördüm. Onlarında arası anne babanın tutumuna göre değişiyor. Çok kötü olanları gördüm.*

Annesini babasını hiç dinlemeyenleri gördüm. Annesini babasını hiç dinlemeyenleri, kavga edenleri, hakaret edenleri gördüm. Ama korkusundan sinip, dışarıda rahat olanları da gördüm. Her türlü var.” (Ö26, E, AL)

Bu öğrencilerin ailelerin çocuklarıyla olan iletişimde zayıf olduğuna dikkat çeken bir katılımcı ise *“Deizm düşüncesine sahip olanların aileleri dindar olan genellikle muhafazakâr olan ancak çocuklarıyla iletişimi çok zayıf olan öğrenciler benim gözlemlediğim kadarıyla. Yani neye inandığını kendisi bilmeyen çocuğa neye inanması gerektiğini tam aksettiremeyen aileler. Çocuğun gelişim sürecinde sorularına doğru cevap veremeyen bu soruların doğru cevaplarını kendisi de araştırmamış, okumamış, düşünmemiş aileler.” (Ö8, K, AL)* şeklinde yorum yaparak ailelerin bu çocukların dini sorgulamalarına cevap vermede yetersiz olduklarını belirtmiştir.

Bu görüşlerin yanı sıra bu konuyla ilgili bir katılımcı bu öğrencilerin aileleriyle ilişkileri hakkında bilgisi olmadığını ifade ederken bir katılımcı da aile ilişkilerinde dini düşüncelerinin etkili olmadığını belirtmiştir. Son olarak bu konuyla ilgili bir başka katılımcı da öğrencilerin ailelerine istediklerini yaptırıldıklarını, ailelerin ise sadece öğrencilerin başarılarıyla ilgilendiklerini söylemiştir.

Elde edilen bilgilere göre, deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerin bazılarının aileleriyle ilişkilerinde problem yaşadıkları, aile bağlarının kopuk oldukları ve genellikle de boşanmış ailelerin çocuklarının bu tarz düşüncelere yöneldikleri söylenebilir. Bunun yanı sıra aileleriyle bu konuda sıkıntı yaşamayan öğrencilerin ise genellikle ailelerinin de kendi düşünceleriyle paralellik taşıdığı ve bu yüzden aile ilişkilerinde problem olmadığı belirtilebilir. Fakat ailenin inancına ters olan bir inanç yönelim söz konusuysa bu konuda öğrencilerin aileleriyle çatıştığı ifade edilebilir. Son olarak bazı katılımcıların aktardıkları bilgilere göre bu okullardaki öğrencilerin ailelerine daima saygılı ve bağlı olduğu, inanç noktasında farklılık gösterse bile bunu aile ilişkilerine yansıtmadığı belirtmiştir.

3. 5. 3. 2. Deizme Yönelimi Olan Öğrencilerin Sosyal İlişkileri Hakkında Öğretmenlerin Gözlemleri ve Tespitleri

Araştırmaya katılan öğretmenlere *“Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerinizin sosyal ilişkileri nasıldır? Bu konudaki gözlem ve tespitleriniz nelerdir?”* sorusu yöneltilmiştir. Bu soruyu cevaplayan öğretmenlerden bir kısmı (17) bu öğrencilerin

arkadaşlarıyla olan ilişkilerinde herhangi bir sıkıntı yaşamadığını, diğer öğrencilerden bir farkı olmadığını belirtirken; bir kısmı (10) ise bu görüşün aksine bu öğrencilerin sosyal ilişkilerinin zayıf olduğunu, arkadaşlarıyla ilişkilerinde problem yaşadıklarını ifade etmiştir. Ayrıca bu öğrencilerin diğerlerine göre daha içine kapanık olduklarını, genellikle kendisi gibi düşünen arkadaşlarıyla vakit geçirdiklerini belirtmişlerdir. Bazı katılımcılar (2) bu durumun öğrenciye göre değiştiğini; kimi öğrencinin herhangi bir sıkıntı yaşamadığını, kimi öğrencinin ise arkadaşlık ilişkilerinde sıkıntı yaşadığını ifade etmişlerdir.

Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerin sosyal ilişkilerinde herhangi bir problem olmadığını, genel olarak arkadaşlarıyla sıkıntı yaşamadıklarını belirten (17) öğretmenlerden bazıları bu durumu şu şekilde ifade etmişlerdir: “...*İnsani ilişkilerde ya da sosyal ilişkilerde iyiler, çok bir sıkıntı yok. Sadece sınıfa baktığınızda otuz kişilik bir sınıftan bahsediyorsak deizmi kabul eden dört ya da beş tane öğrenci varsa bu öğrenciler sindirilebiliyor çoğunluktan dolayı. O yüzden dini anlamda çok konuşma eğilimine girmekten kaçınıyor. Ama insani boyuttaki sosyal ilişkilerinde çok da sıkıntı yaşamıyorlar.*” (Ö6, K, AL), “*Gördüğüm kadarıyla herhangi bir sıkıntıları yok. Genellikle arkadaşlarıyla normal bir iletişim halindedeler.*” (Ö28, E, FL)

Bu görüşte olan öğretmenlerden bir kısmı (3) genel olarak öğrencilerin birbirlerinin düşüncelerine ve inançlarına saygılı olduklarını; düşünce ve inançlarını arkadaşlık ilişkilerine yansıtmadıklarını dile getirmiştir. Bu öğretmenlerden biri bu durumu şu şekilde açıklamıştır: “*Arkadaşlarıyla ilişkisinde bir sorun yaşayan öğrenciyle karşılaşmadım. Başta da söylediğim gibi onlar her düşünceye saygılı bir tavır benimsediği için herhangi bir problem yaşamıyorlar.*” (Ö20, E, AL) Bu öğretmenlerden bir kısmı (3) da bu öğrencilerin diğer öğrencilerden bir farkı olmadığını belirtmiştir. Hatta bu öğretmenlerden biri “*Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerin diğer öğrencilerden sosyal olarak hiçbir farkı yok. Bu konuda daha fazla düşünüyorlar, soru soruyorlar, bu konuda arkadaşlarıyla tartışıyorlar ama sosyal anlamda hiçbir farkları yok. Daha önceleri bu düşüncelere sahip öğrenciler daha içe kapanık daha kendini gizleyen modda oluyorlardı ancak artık istedikleri gibi özgür konuşabiliyorlar...*” (Ö8, K, FL) şeklinde yorum yaparak eskiye oranla bu öğrencilerin artık daha rahat düşüncelerini söylediklerini vurgulamıştır.

Bir katılımcı ise öğrencilerin sosyal ilişkilerinde bir problem olmasa da aralarında yine de bir baskının söz konusu olduğunu “*Arkadaş ilişkilerinde bir sorun olduğunu düşünmüyorum. Ancak arkadaşları baskı uygulayabiliyor. Vahyi kabul edenler, etmeyenler üzerinde bir çatışma var. Arkadaşları da dinin temel ilkesi olan hoşgörü, inanç özgürlüğü pek yeterince benimseyemediği için çevresindeki farklı inançlara baskıyı gördüğü için onlarda şaka yollu bir baskıları oluyor.*” (Ö16, E, AL) ifade etmiştir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerden bazılarında (9) göre deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerin sosyal ilişkileri zayıftır. Hatta bu öğrenciler diğerlerine göre daha dışa kapanık ve asosyal öğrencilerdir. Kendi düşünce yapısıyla aynı olan arkadaşlarıyla vakit geçirmekte ve dışa karşı kendilerini kapatmaktadır. Örneğin bazı katılımcılar bu gözlemlerini şu sözleriyle aktarmışlardır: “*Çok sosyal değiller hatta asosyaller. Bu öğrencilere göre ateistler daha sosyaller, daha çok konuşuyorlar ve tepki veriyorlar. Deist öğrenciler daha içlerine kapanıktır.*” (Ö7, K, AL), “*Kopuk. Şuan hemen gözümün önüne birkaç öğrenci geldi bu tarz düşüncede olan. Kendi köşelerinde oturan belki de çevresindeki arkadaşlarının kendilerini anlamadıklarını, bayağı buluyorlar. Ama sınıfın en sevilen popüler öğrencileri değiller. Her şeye girip çıkan öğrenciler değiller.*” (Ö11, E, AL), “*Biraz daha zayıf. Şu da var bu öğrencilerle daha da özel olarak ilgilenen öğrenciler de var. Kendi içinde bir bütünler ama toplumdan biraz daha soyutlar.*” (Ö15, E, AL), “*Sosyal ilişkilerinin iyi olduğuna rastlamadım... Kendi fikirlerinden bir ya da iki kişiyle takılıp başkalarına kapatıyorlar.*” (Ö25, E, AL), “*Ateistlerden daha azdır. Ateistler sosyal çevrelerini geniş tutarlar, deistler biraz daha sizle konuşmaya değmez diye düşünürler. Bilenlerle devam ederler. Deistlerin kendi içlerinde ilişkisi var. Dışa açık değillerdir.*” (Ö32, E, AL)

Bu konuyla ilgili bir katılımcı ise bu öğrencilerin disiplin sorunlarının diğer öğrencilere göre daha fazla olduğunu fakat arkadaşlık ilişkilerinde çok sorun yaşamadıklarını “*Bu öğrencilerin disipline gelme oranları daha yüksek. Suç oranları yüksek, suça meyilli olanları görüyorum. Kendi arkadaş çevreleri iyi herhangi bir sıkıntı yok.*” (Ö27, E, AL) sözleriyle ifade etmiştir.

Genel görüşlerin dışında katılımcılardan bazıları (2) genel olarak öğrencilerin kendi düşünce ve inançlarına göre arkadaşlıklar edindiklerini ifade ederken, bazıları (2) ise bu durumun öğrenciden öğrenciye değiştiğini belirtmiş ve bu durumu bir katılımcı “*İyi*

olanlar var. Problem yaşayanlar da oluyor.” (Ö10, E, FL) sözleriyle ifade etmiştir. Ayrıca bir katılımcı öğrencilerin kendi aralarında inançla ilgili mevzuları konuşmadıklarını belirtmiş, bir başka katılımcı ise genellikle öğrencilerin çıkar odaklı ilişkiler kurduklarına dikkat çekmiştir.

Sonuç olarak öğretmenlerden elde edilen bilgilere göre öğrencilerin genel olarak sosyal ilişkilerinde inançla ilgili mevzulara girmedikleri, her inanca saygılı davrandıkları, bu konuda yargılamalardan kaçındıkları bilgisine ulaşılmıştır. Bu yüzden de bu öğrencilerin sosyal ilişkilerinde bir sıkıntı yaşamadığı, diğer arkadaşlarından bir farkı olmadığı ifade edilmiştir. Fakat bazı öğretmenlerin gözlemlerine göre, bu öğrencilerin biraz daha içine kapanık ve sosyal ilişkilerinin diğerlerine göre daha zayıf oldukları belirtilmiştir. Bunun yanı sıra bu öğrencilerin genellikle kendi düşünce ve inançlarıyla aynı olan arkadaşlarıyla yakın ilişkiler kurdukları gözlemlenmiştir.

3. 5. 3. 3. Deizme Yönelimi Olan Öğrencilerin DKAB Dersine ve Öğretmenine Karşı Tutumları Hakkında Öğretmenlerin Gözlemleri ve Tespitleri

Araştırmaya katılan öğretmenlere *“Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerinizin derslerinize ve size olan tutum ve davranışları nasıl değerlendiriyorsunuz?”* sorusu yöneltilmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlerden bazıları (13) öğrencilerinin tutumlarının iyi olduğunu ama bu durumun öğretmenin yaklaşımıyla da ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. Bazı öğretmenler (8) ise derse karşı ilgili olmasalar bile kendilerine karşı daima saygılı olduklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca katılımcılardan bazıları (5) deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerle sıkıntı yaşamadıklarını dile getirirken bazıları (4) ilk başta bu öğrencilerin kendilerine önyargıyla yaklaştığını zamanla bu yargının kırıldığını aktarmışlardır.

Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerle ilişkilerinin iyi olduğunu ifade eden öğretmenler (13) bu öğrencilerle ilişkilerinin olumlu olmasını kendilerinin bu öğrencilere olan yaklaşımıyla ilişkilendirmişlerdir. Bu öğretmenlerden bazıları bu öğrencilere karşı değer verdiklerini, arkadaş gibi yaklaştıklarını, özel vakit ayırdıklarını, onların dilinden konuştukları ve onları düşüncelerinden dolayı yargılamadıklarını bu yüzden de bu öğrencilerle olumlu, güzel ilişkiler kurabildiklerini söylemişlerdir. Örneğin bu öğrencilerle yakın ilişkiler kurmaya özen gösterdiklerine dikkat çeken bir katılımcı *“Kendine etiket yedirtmeyeceksin. Onunla arkadaş olacaksın. Yeri gelince*

baba olacaksın, paranı paylaşacaksın, zamanını paylaşacaksın. Her şeyini paylaşmak zorundasın bu çocuklarla. Sıkıldıkları zaman, hadi kalkın kahve içmeye gidelim, diyorum ben onlara. Orada bir mesele açılıyor, onlarla ilgili bir şey öğreniyorum veya onların içinden birisiyle ilgili bir şey öğreniyorum. Onlarla birlikte değilsen onların ne düşündüğünü bilemiyorsun. Ne okuduğunu, ne yaşadığını bilemiyorsun. Onun için bize karşı bakışları çok güzel...” (Ö2, E, AL) şeklinde yorum yaparken bu öğrencilerin fikirlerine değer verilmesi gerektiğinin önemine dikkat çeken bir katılımcı da şunları söylemiştir: “... Dışlamadım, onlara değer verdim, fikirlerine değer verdim, çok dine aykırı bir şeyler dediğinde onlara anlayış gösterdim. Bunlar temel etkenler. Benim öğrencilerle iletişimin etkisiyle yani şöyle söyleyeyim benim okulumda benim öğrencilerimle arama dinden uzaklaşma ile ilgili sebeplere vaki olmadım. Tam tersi bir durumla karşılaştım... Bunun sebebi benim onları anlamam onların dilini yakalamam.” (Ö9, E, AL) Bu durumun öğretmenin kişiliğiyle ilgili olduğuna dikkat çeken katılımcılardan bazıları da “Bana karşı genelde ilgililer. Dolayısıyla benim dersime de ilgililer. Çünkü onlar ile her şeyi, her türlü zeminde konuşabiliyoruz. Çünkü ben onları eleştirmiyorum veya onları itip kalkmıyorum, onlara kötü gözle bakmıyorum...” (Ö15, E, AL), “Öğretmenin kişiliği, yapısı çok çok önemli. Birinci faktör o bana göre... Hepsi ile aram iyi. Hatta çok iyi. Hep severler, sayarlar...” (Ö26, E, AL) şeklinde yorum yapmış ve bu öğrencilerle ilişkilerinin gayet güzel olduğunu belirtmiştir.

Araştırmaya katılan bazı öğretmenler (5) bu öğrencilerle herhangi bir sıkıntı yaşamadıklarını belirtmiş ve bu durumu bazı katılımcılar “...Herhangi bir sıkıntı yaşamıyorum.” (Ö23, E, AL), “Sorun yok, şükrediyorum ben. Okulumu seviyorum ve zevk alıyorum.” (Ö12, E, FL) sözleriyle ifade etmişlerdir. Bazı öğretmenler (4) ise öğrencilerin ilk başta kendilerine önyargıyla yaklaştıklarını, zamanla ön yargılarının kırıldıklarını belirtmişlerdir. Örneğin bu konuyla ilgili bir katılımcı şunları aktarmıştır: “Şahsen çok olumsuzluklarla karşılaşmadım. İlk başta bir önyargıları var ama ders işleyiş tarzınız çok önemli. Ben biraz da sorgulayarak onlara ders işletiyorum. Daha analiz yaparak ders işliyorum... Dersi nasıl işlediğiniz önyargıları kırmak adına önemli.” (Ö22, K, SBL)

Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerin derse karşı ilgisiz olsalar bile öğretmenlerine karşı daima saygılı olduklarını belirten (8) katılımcılardan bazıları bu durum hakkındaki gözlemlerini şu sözleriyle aktarmışlardır: “Dersi istemiyorlar, senle

tartışma konusu açabiliyorlar. Ama bana terbiyesizlik edeni görmedim...” (Ö29, K, AL), “Bana karşı çok saygılılar. Fakat sizin derste anlattıklarınıza karşı merak duymuyorlar fakat bir saygısızlık da yapmıyorlar.” (Ö7, K, AL), “Saygısızlık kesinlikle izlemiyorum. Bir saygısız ve nefret dili izlemiyorum. Öyle bir tavır hiç görmedim. İlgisiz kalıyorlar... Bize dokunmasın ilişmesin yeter diye bir ateşkes ilan ediyorlar kendi aralarında. Onu görüyorsunuz, hissediyorsunuz ve birkaç değiyorun, bakıyorsun tepki yok, bir şey yok bırakıyorsun onu zaten. Diğerleri açısından zaman kaybı oluyor çünkü.” (Ö18, E, AL), “Çok güzel yani hoş. Anlattıklarımı kabul etmeseler de saygısızlık asla yapmıyorlar.” (Ö30, E, AL)

Bu görüşlerin dışında genel olarak derse karşı olumlu olduklarını ama itiraz edenlerin de aralarında bulduklarını (Ö27, E, AL); bu öğrencilerin derse karşı ilgisiz olduklarını ve dersi dinlemediklerini (Ö19, E, AL); kasıtlı sorular getirip dersin düzenini bozmaya çalıştıklarını (Ö3, K, AL) ifade eden katılımcılar da olmuştur.

Bu bilgiler ışığında, deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerin öğretmenleriyle ilişkilerinde genel olarak problem yaşamadıkları, öğretmenlerine karşı daima saygılı davrandıkları fakat bu durumun öğretmenin bu öğrencilere karşı yaklaşımıyla da ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. İlk başta ön yargılı davranan bu öğrencilerin öğretmenin olumlu yaklaşımıyla birlikte güzel ilişkiler kurulabileceği ifade edilmiştir. Fakat öğretmenlerin bu öğrencilerle ilişkilerinde sıkıntı olmasa bile bu öğrencilerin DKAB dersine karşı ilgisiz olduklarını veya anlattıklarını hemen kabul etmedikleri belirtilmiştir.

3. 5. 4. Deizme Yönelimi Olan Öğrencilerin Din Adamlarına ve Dini Cemaatlere Karşı Tutumlarıyla İlgili Öğretmenlerin Gözlemleri ve Tespitleri

Araştırmaya katılan öğretmenlere “*Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerinizin din adamlarına ve dini cemaatlere karşı tutum ve davranışlarını nasıl değerlendiriyorsunuz?*” sorusu yöneltilmiştir. Öğretmenlerin hepsi öğrencileri olumsuz yönde etkilediklerini ve öğrencilerin din adamlarına/dini cemaatlere karşı tepkili olduklarını belirtmişlerdir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerden bazıları bu öğrencilerin din adamlarına ve dini cemaatlere karşı soğuk davrandıklarını, tepki gösterdiklerini, onları küçümsediklerini ve alaya aldıklarını şu sözleriyle ifade etmişlerdir: “*Dini cemaat dedin mi çocuklar buz*

gibi soğuyorlar... Öğretmen eğer bir cemaate yakın olduğunu hissettiriyorsa reklamını yapıyorsa bu öğretmenin okuldaki işi bitti. Ne anlatırsa anlatsın kesinlikle dinlemezler. Hatta anlattıklarını söylediklerini de inkâr ederler. Sen ayet söylersin tanımıyorum der..." (Ö2, E, AL), "Özellikle son yıllarda dini cemaatlerdeki hocaların internette eskiden bilinmeyen konuşmaların ifşa olması dini cemaat ve tarikatlara karşı büyük bir soğumaya uzaklaşmaya sebep oldu..." (Ö9, E, AL), "Zaten bunlara karşı tepkili olduklarından dolayı bu düşünceyi benimsiyorlar..." (Ö11, E, AL), "Tabi ki olumsuz. Yani çünkü önünde olumsuz örnekler var. O olumsuz örnekleri kullanıyor haliyle." (Ö30, E, AL) Hatta öğrencilerin diyanete karşı da tepkili olduğunu belirten bir katılımcı bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: "Çok olumsuz. Din adamlarına karşı tutumlarını bir diyanet olarak ele alırsak diyanetin bütçesine ve bu bütçeyi nereye kullandığına çok büyük bir şekilde kafayı takmış durumdalar. Dolayısıyla diyanetin o bütçe kısmından dolayı hiçbir düşünce ya da fikrini kabullenmek istemiyorlar. Dini grup veya cemaatlerin tutumlarını ise küçümsüyorlar..." (Ö5, K, AL)

Araştırmaya katılan öğretmenlerden bazıları (8) ise 15 Temmuz 2016 tarihindeki darbe teşebbüsü olarak bilenen FETÖ olayından sonra öğrencilerin daha çok tepkisel olduklarını hatta kendilerini bu olaylardan sonra daha haklı olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. Örneğin bu konuya dikkat çeken katılımcılardan bazıları şunları ifade etmişlerdir: "Tamamen saçma, aptal bu adam falan gibi şeyler söylediklerini çok duydum. Saçma sapan konuşuyor. Milleti kandırıyor dediklerini duydum... Özellikle FETÖ olayından sonra, bak işte bu iş böyleydi. Bunlar böyle hepsi böyle falan düşüncesi var bu arkadaşlarda..." (Ö26, E, AL), "Nefretle bakıyorlar. Çocukların öyle bir bakışları vardı ki ilk başta. Sonradan kendileri yaklaştı. Televizyondaki din adamlarına isim vererek tepki gösteriyorlar. Özellikle Cübbeli üzerinde çok rahatsız olduğunu söyleyen var. Adnan Hoca, FETÖ meselesi... Bunların hepsi etkili." (Ö27, E, AL), "Cemaatleri son olaylardan sonra sorguluyor, cemaatlere güven kalmadı. Bu öğrencilerin şahsi olarak din adamlarında, şu böyle şöyle dediklerini duymadım. Ama genel olarak bütün cemaatlere din adamlarına tepkileri var. Diyaneti çok eleştiriyorlar. Diyanet İşleri Başkanını yetersiz görüyorlar. Hatta şunu diyen var: İslam özünde güzel bir din ise niye iyi bir din adamı yetiştiremiyor. Niye din adamları bu kadar yetersiz, diye soranlar da var." (Ö29, E, AL)

Araştırmaya katılan öğretmenlerden biri ise bu durum hakkında “*Bu sorunun bir benzerini yazılı sorusu olarak sordum. ‘Televizyonda birçok profesör dinliyorsunuz. Sizlere ne kadar etki ediyor?’ diye. Bir öğrencim çok güzel bir yanıt vermişti. ‘Önce kendi aralarında anlaşsınlar sonra bize anlatsınlar’ demişti...*” (Ö23, E, AL) şeklinde yorum yaparak din adamlarının ve dini cemaatlerin birbirleri arasında yaşanan problemlerin tüm öğrencileri olumsuz yönde etkilediğine dikkat çekmiştir.

Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerin din adamlarının ve dini cemaatlerin olumsuz tutumlarından dolayı mutlu olduklarını ise bir katılımcı şu sözleriyle dile getirmiştir: “*Hurafelerden çok hoşlanıyorlar. Çünkü öyle olursa dini İslam’ı görün diyebiliyorlar. Bundan dolayı Cübbeli’ye, Hatipoğlu’na bayılıyorlar. Bunlardan besleniyorlar. Bunlar olmasa kendi dedikleri yanlış çıkacak. Onları gördükçe ‘İşte sizin din dediğiniz şey bu’ diyebiliyorlar. Akla dayalı şeyler değil bunlar, diyorlar.*” (Ö4, E, AL)

Öğretmenlerden elde edilen bilgilere göre, deizm düşüncesine eğilimi olan öğrenciler din adamlarına ve dini cemaatlere karşı tepkilidir. Bu öğrencilerin din adamlarını ve cemaatleri eleştirdikleri ve genellikle alaya aldıkları anlaşılmaktadır. Özellikle ülkemizde yaşanan FETÖ olayının da tüm dini cemaatlere karşı olumsuz bir izlenim bıraktığı ve bu öğrencilerin görüşlerini de güçlendirdiği belirtilmektedir.

3. 5. 5. DKAB Öğretmenlerinin Deizme Yönelimi Olan Öğrencilere Yaklaşımı, Zorlandığı Konular ve Yeterlilikleri Hakkında Öğretmenlerin Görüşleri

Bu alt tema üç farklı açıdan değerlendirilmiştir. Bunlar:

- DKAB öğretmenlerin deizme yönelimi olan öğrencilere yaklaşımı
- DKAB öğretmenlerin deizme yönelimi olan öğrencilerle zorlandığı konular
- DKAB öğretmenlerin deizme yönelimi olan öğrencilerin sorularına karşı yeterlilikleri

3. 5. 5. 1. DKAB Öğretmenlerinin Deizme Yönelimi Olan Öğrencilere Yaklaşımı

Deizm düşüncesine yönelimi olan öğretmenlerin bu öğrencilerle olan iletişimi hakkında bilgi edinebilmek amacıyla araştırmaya katılan öğretmenlere “*Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerinizle nasıl iletişim sağlıyorsunuz?*” sorusu yöneltilmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlerden bazıları (16) bu öğrencilerle birebir ilgilenmeye

çalıştıklarını, ders dışında özel vakit ayırdıklarını, onların dünyasına girmeye ve onlarla samimi olmaya çalıştıklarını ifade ederken; bazıları (6) onların ön yargılarını kırıp güvenlerini kazanmaya ve anlamaya çalıştıklarını, onlara saygı gösterdiklerini ifade etmiş ve bunun neticesinde güzel ilişkiler kurabildiklerini belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra bazı öğretmenler (4) de ders anlatırken bu öğrencilerin dikkatlerini çekmeye çalıştıklarını, onları da derse bir şekilde dâhil ettiklerini ve kalıbın dışında bir öğretmen olmaya çalıştıklarını belirtmiştir. Ayrıca katılımcılardan bazıları (6) tüm öğrencilerle nasıl iletişim kuruyorlarsa bu öğrencilerle de aynı şekilde iletişim kurduklarını dile getirmiş; bazıları (2) da bu öğrencilerin tepkili davrandıklarına ve gönül bağı kurmakta zorlandıklarına dikkat çekmiştir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerden bazıları (5) deizm düşüncesine eğilimli olan öğrencilerle ders dışında vakit geçirmenin önemine dikkat çekmiştir. Örneğin bu konu hakkında öğretmenlerden biri *“Daha çok ders içinde değil ders sonrasında bir yerlerde oturup konuşarak. Dışarıda daha iyi oluyor, şaka falan yapabiliyorsunuz. O öğrencilerin her zaman birkaç sorusu oluyor ama bazen bize önyargılı olabiliyorlar. Saçma sapan sorular da sorabiliyorlar. Aslında bu çocuklar kazandırılrsa o tarafı savundukları gibi İslam’ı da savunurlar, çok iyi bireyler olabilirler.”* (Ö29, K, AL) şeklinde yorum yaparak okul dışında vakit geçirmenin önemine dikkat çekerken bir diğeri *“Ders dışında da ilgileniyorum. Sizi kişiliğinizle özdeşleştiriyor ve dışarıdaki kişiliğiniz de önemli. Biraz tepkisi azalıyor. Gördüğünüzde selam vermek, hatırını sormak, ailesiyle yaşadığı bir sıkıntıyı konuşmak önyargılarını kırıyor.”* (Ö22, K, SBL) şeklinde yorum yaparak ders dışında ilgilenmeye çalıştığını ifade etmiştir. Bu konuyla ilgili bir öğretmen ise daha çok okulda ve sınıf ortamında ilgilenmeye çalıştığını *“Genel olarak okulda ve sınıfta iletişim halindeyim.”* (Ö15, E, AL) sözleriyle belirtmiştir.

Bu öğrencilerle özel olarak ilgilenilmesi gerektiğini ve birebir iletişiminin önemine dikkat çeken (3) öğretmenlerden biri *“Bu konuda ben birebir iletişim sağlamanın faydalı olduğunu düşünüyorum. Çünkü sınıfta genel geçer konulardan bahsederken onlara özel hitabette bulunmak zor. Bazen tabii yeri geldiği zaman bir kişi içinde dersin konusunda farklı bir tarz benimsenebilir. Ama ben bireysel görüşmelerin daha etkili olduğunu düşünüyorum. Bununla birlikte bazı konuları sınıf ortamında mutlaka öğrencilere de anlatılmasının faydalı olacağını düşünüyorum. Çünkü gerçekten birebir anlatıldığında faydalı olabilecek konular olduğu gibi bazen genele hitap edildiğinde*

faydalı olabilecek, düşüncelerine tesir edebilecek konular var.” (Ö17, E, AL) şeklinde yorum yaparken bir diğeri “Dostça yaklaşıyorlar. Ben onlarla özel ilgileniyorum. İnsani davranıyorum daha sıcak davranıyorum ben onlara. Mümkün mertebe onlara saygı duyuyorum, müşterek kelimeler kullanıyorum, müşterek ortamları kullanıyorum. Mesela bir öğrencim vardı anne baba ilgili değildi kendini deist olarak tanıttıyordu falan okula gelmiyordu. Sonra baktım okula gelmiş ‘Hocam sizin için geldim dedi.’ 24 Kasım’da çiçek almış getirmiş. Onu anladığımı fark etti, beni anlıyorsunuz diyor. İtham etmiyorum, kötülemiyorum...” (Ö31, E, AL) şeklinde yorum yapmıştır.

Bu öğrencilerle iletişimde arkadaş gibi yaklaşmanın ve samimiyetin önemli olduğunu vurgulayan öğretmenler (5) de olmuştur. Bunlarda bazıları “Sizin samimiyetinizle ilgili... Derse girdiğinizde her düşünceye, ideolojiye, felsefeye, yaşam tarzına çocuklar bizim kapalı bir durumumuz yok dediğinizde, rahatlıkla düşüncelerinizi ifade edebilirsiniz, kınanmazsınız, hakkınızda gülünmez dalga geçilmez, alay edilmez, eleştirilmez ya da bundan dolayı herhangi bir şey kaybetmezsiniz dediğinizde samimiyetle dediğinizde tüm kapılar açılıyor zaten.” (Ö20, E, AL), “Çocuk sizin samimi olduğunuza inanıyorsa o zaten sizinle o teması kuruyor.” (Ö11, E, AL) şeklinde yorum yaparak bu durumun önemine dikkat çekmişlerdir. Bu konuyla ilgili bazı katılımcılar (2) ise öğrencilerin dünyasına girmenin önemini vurgulamış ve onlarla birlikte aktiviteler de yer almanın önemini belirtmiştir. Örneğin bir katılımcı bu öğrencilerle birlikte vakit geçirdiği şu sözleriyle ifade etmiştir: “Ben girdiğim zaman hemen hal hatır sorarım. Derste şakalaşırım, tiyatro kabiliyetim var... Bağlama çalıyorum, Türk halk müziği söylüyorum. Talebelerimle basketbol oynuyorum falan. Böylelikle onların tabularını yıkmaya çalışıyorum. Her din öğretmeni böyle olmalı bence.” (Ö25, E, AL)

Araştırmaya katılan öğretmenler arasında bazı öğretmenler (6) bu öğrencilerle konuşmanın, düşüncelerine saygı olmanın, onları anlamanın, yargılayıcı tutumlardan kaçınmanın ve güvenlerini kazanmanın önemine dikkat çekmiştir. Örneğin katılımcılardan bazıları bu konuyla ilgili “Öğrencileri anlamaya çalıştım niye böyle olduklarını bu bir. İkincisi tarafsız oldum... Hiçbir şekilde dersinde birinin ateist veya deist olduğu vurgusu veya iması yaptırmadım. Bir öğrenciyle ilgili başkası yapsa bile ona çok büyük bir şekilde tepki koydum.” (Ö5, E, AL), “Diyelim arkadaşları o arkadaşın şaka yollu bir tepkisi olduğunda bu tepkinin yapılmaması gerektiğini, dinin

farklı inançlara saygılı olması gerektiğini ve bu ilke çerçevesinde hareket edilmesini dile getiriyorum. Öğrencide öğretmenin kendisinin yanında destekleyici bir duruş sergilediğini görünce saygılı olmayı ve sağlıklı bir iletişim kurmayı tercih ediyor.” (Ö16, E, AL) şeklinde yorum yaparak öğrencileri anlamının ve tarafsız olmanın önemine dikkat çekmişlerdir.

Bazı öğretmenler (4) de konuları anlatırken konuları sorgulayarak ve tartışarak ders işlemenin önemine ve öğrencilerin zihnindeki DKAB öğretmeni kalıbından çıkmak gerektiğine dikkat çekmiştir. Örneğin bir katılımcı *“Genellikle şöyle çocukları ben inkâr etmeye, reddetmeye dayalı sorularla dersi yürütmeye çalışıyorum. Yani şöyle Allah varsa neden böyle bir sistem oldu? Bir beyin fırtınası yaptırıyorum. O sorunun tam tersi bir cevapla başlıyoruz, aslında tersten normale dönerek dersi işliyoruz. Çocuklarda bakıyorlar ki olumsuzluktan olumluya konuyu çevirebiliyoruz ya da bir ihtiyacı olduğunu görebiliyoruz. Biraz da sizin tepkiniz, ılımlı yaklaşmanız, insanı unsurlarınız, güler yüzlü yaklaşmanız, yardımsever olmanız. İman etmiş bir öğrenciye de iletişim kurarken bir sıkıntın var mı diye soruyorsunuz. Ateizme, deizme inanmış bir öğrenciye de sıkıntın olduğunda gelebilirsin diye söylüyorsunuz...”* (Ö6, K, AL) şeklinde yorum yaparak derste kullandığı yöntemle dikkat çekerken bir diğer katılımcı *“Saçlarımın uzun şekli ve giyim tarzımdan tutun da konuşma tarzıma kadar kesinlikle sıradanlığı aşmak istiyorum. Bu hayat tarzımı gördükleri zaman şaşırıyorlar bazen. Kalıplaşmış din dersi hocası halinden özellikle çıkmaya çalışmıyorum, benim tarzım bu ve onların da hoşların gidiyor ve farklı geliyor. İmam tarzından kurtulmamız gerekiyor, gerçek göbeğimizden ve zihin göbeğimizden kurtulduğumuzda olacak bu iş.”* (Ö12, E, FL) şeklinde yorum yaparak farklı bir DKAB öğretmeni olduğu için bu öğrencilerin dikkatini çekebildiğine değinmiştir.

Ayrıca bu görüşlerin dışında bazı öğretmenler (6) bu öğrencilerle olan iletişimlerinin diğer öğrencilerden bir farkı olmadıklarını, normal bir şekilde iletişim kurduklarını ve öğrencilerin sorularını ders dışında sosyal medya üzerinden de daima cevaplamaya çalıştıklarını belirtmişlerdir. Örneğin bir katılımcı diğer öğrencilerden bir farkı olmadığını *“Ben hiçbir zaman onlara karşı antipatik olmadım. Diğerlerine nasılsa onlara da aynı. Hatta diğerleri geliyor hocam o böyle böyle diyorum ona hiç olumsuz davranmayın...”* (Ö10, E, FL) şeklinde ifade ederken bir diğer katılımcı öğrencilerin geneliyle sıkıntı yaşamadığını şu sözleriyle belirtmiştir: *“Benim kişisel olarak*

öğrencilerle o noktada sıkıntım yok, merak ettikleri her şeyi sorabilirler. Telefonum var oradan soruyorlar, sosyal medyadan soruyorlar irtibata geçiyorlar, konuşuyoruz.” (Ö34, E, AL)

Bu genel görüşlerin dışında ise bir katılımcı bu öğrencilere karşı olumlu olunması gerektiğini ve aralarında kendilerine tepki gösterenlerin olduğunu “*Olumlu olmamız gerekiyor. Hepsi tepkili değil ama sana karşı olanlar daha zor. Kendi isteği ile inançsız olduğunu; deist olduğunu söyleyen, sorgulayan öğrenci öğretmene karşı saygılı. Direkt seni hedef alanlar daha zor olabiliyor. Yine de tabi ki diyalogunu devam ettiriyorsun.”* (Ö3, K, AL) sözleriyle ifade ederken bir başka katılımcı “*İnsani ilişkilerimizde bir arkadaş, öğretmen öğrenci ilişkisi kadar iletişim var. Bu öğrencilerle gönül bağı kuramıyoruz. Dine karşı bir ilgi gösteremedikleri için bir gönül bağıda kurulmuyor. İlgi ya da tepki söz konusu olmuyor.”* (Ö7, K, AL) şeklinde yorum yaparak bu öğrencilerle gönül bağı kuramadığını belirtmiştir.

Öğretmenlerin görüşleri ışığında, genellikle DKAB öğretmenlerinin bu öğrencilerle iletişim kurma konusunda sıkıntı yaşamadıkları, her öğretmenin kendince yöntem geliştirerek bir şekilde öğrencileri kazanmaya çalıştıkları belirtilmiştir. Özellikle öğretmenler bu öğrencilerle ders dışında vakit geçirmenin, birebir özel görüşmenin, onlarla yakın ilişkiler kurmanın, yargılayıcı tutumlardan kaçınmanın bu öğrencilerle iletişim kurmada önemli olduğunu belirtmişlerdir. Az sayıda da olsa bazı öğretmenler bu öğrencilerle yakın ilişki kurma konusunda problem yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

3. 5. 5. 2. DKAB Öğretmenlerinin Deizme Yönelimi Olan Öğrencilerle Zorlandığı Konular

Araştırmaya katılan öğretmenlere “*Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerinizle en çok hangi konularda zorlanıyorsunuz?*” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcı öğretmenlerden bazıları (7) herhangi bir konuda zorlanmadığını belirtirken; bazıları (20) ise genel olarak bu öğrencilerin ilgisini çekmekte, iletişim kurmakta, yeterince vakit ayırma konusunda, inançla ilgili meselelerde, inandıkları yargılarını değiştirmekte zorlandıklarını belirtmişlerdir.

Araştırmaya katılan bazı öğretmenler (6), deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerin ilgisini çekmekte, kendi içine kapandıkları zaman onlarla iletişim kurmakta ve derse karşı ön yargılarını yıkmakta zorlandıklarını ifade etmişlerdir. Bu hususlarla ilgili

katılımcılardan bazıları şunları söylemişlerdir: “İletişime kapalı oldukları zaman onları dinlemede, anlamada zorluk yaşıyorum.” (Ö14, K, AL), “İlgisini çekmeye çalışıp çekememek zorluyor. Bu zorlayan bir süreç oluyor. Çocuk kendini tamamen kapatmışsa kaplumbağa gibi ulaşmak çok zor...” (Ö18, E, AL), “Ben öğrencilerin ilgisiz kaldıkları noktalarda zorlanabilirim. Öğrenci deisttir ve hiç ilgilenmiyordur. O zaman onun dünyasına giremiyorum. Beni en çok zorlayan şey budur.” (Ö15, E, AL), “Öğrencinin kendisini açması lazım. İçine kapanık olduğu zaman zaten bilemezsin. Dışa açtığı zaman sıkıntı değil. Bir ders onu söyler diğer ders onu söyler. Ben terslemem söylediğini.” (Ö24, K, FL)

Katılımcı öğretmenlerden bazıları (4) ise bu okullardaki öğrencilerin çok fazla ders yükünün olduğunu bu yüzden de çok fazla bu öğrencilere vakit ayıramadıklarını, genellikle DKAB dersinde öğrencilerin dinlenmek istediklerini, derslerini dolu bir şekilde işlemekte zorlandıklarını ifade etmişlerdir. Zaman konusunda sıkıntı yaşayan öğretmenlerden biri “Vakit konusu. Çünkü çocuklar daha çok ders çalışıyorlar, çok vakitleri olmuyor. Vakit konusunda zorlanıyoruz onlarla. Bir ders saatiydi din kültürü dersi ders aralarında ve sonlarında çok fazla vakit geçirme ihtimalimiz kalmıyor. Çünkü hepsi uzaklardan geliyor falan.” (Ö8, K, FL) şeklinde yorum yaparken bir diğeri de “Öğrencilerle çok fazla konuşma imkânımız olmuyor. Yoğun bir ders yükü var. Bizim öğrencilerin akademik olarak beklentisi yüksek. Bir soru soruyorlar, anlatıyorum diyorum ki şu kitabı okumanı tavsiye ederim ama çocuk o kitabı okuyacak vakti bulamıyor. Çocuklar geniş bir vakit bulsa ve tavsiye edilen kitaplara ulaşabilse çocuk kendi bulabilecek birçok şeyi.” (Ö34, E, AL) şeklinde yorum yapmış ve öğrencilerin ders yüklerinin çok fazla olduklarına değinmiştir.

Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerin inançla ilgili konularda sıkıntı yaşadıklarını için bu konuları derste işlemekte zorlandıklarını belirten öğretmenler (6) olmuştur. Bu öğretmenler inanç konularında bu öğrencilerin itiraz ettiklerini, bu konularda tartışmaya girdiklerini ve böylece diğer öğrencilerinde dikkatlerini çektiklerini belirtmiş; bu öğrencilerin inanç konularıyla ilgili sorgulamalarında verilen cevaplarla bazen ikna olmadıklarına değinmişlerdir. Ayrıca inanç konusunda çok fazla soru sordukları için cevap verme konusunda bazen yetersiz kaldıklarını belirtmişlerdir. Bu konuyla ilgili bazı öğretmenler şu şekilde yorum yapmışlardır: “İnançla ilgili noktalarda soru soruyorlar ama tabii ikna oldu mu mesele yok ama bazıları da inat. İnat

oldun mu inadin önüne geçemezsiniz.” (Ö10, E, FL), “İnançla ilgili sorgulamaları sorgularken dikkat etmek gerekiyor. Çocuğu daha kötü noktaya getirmeden, aşırı tartışmaya girmeden, kişileştirmeden onu yapmak lazım. Bunu biraz daha araştırıp derse gitmek gerekiyor. Çünkü sınıfta o konuyla kafasında sorusu olmayanların da kafası karışıyor. Aşırı bir tartışma ortamına götürmeden, belki daha bireysel konuşmak lazım.” (Ö22, K, SBL), “İmanî konularda zorlanıyorum. Mesela buraya ilk geldiğimde çok zorlandım. Yani çalışıyordum, arkadaşlarıma telefon ediyordum, onlarla konuşuyordum. Bu soruya nasıl cevap verilir, şu soruya nasıl cevap verilir. Birçok şeyi onlardan öğrendim. O yüzden diyorum ki bizim felsefe ve kelam alanında yeterliliğimiz çok az...” (Ö2, E, AL)

Öğretmenlerden bazıları (4) deizm düşüncesine eğilimi olan bu öğrencilerin düşüncelerini ve tabularını değiştirmekte zorlandıklarını ifade etmişlerdir. Örneğin bu hususla ilgili bir katılımcı *“Okudukları eserlerden başka tür bir eseri okuma niyeti taşıyorlar. Batılı yazarların kitapları okuyorlar ama bu meselede gerçeğe ulaşmak istiyorsan şu eseri/yazarı incele dediğinzde ona kapalı.” (Ö20, E, AL)* şeklinde yorum yapmış ve öğrencilerin tavsiye edilen eserlere karşı ilgisiz kaldıklarına dikkat çekmiştir. Diğer bir katılımcı da bu durumu şu sözleriyle dile getirmiştir: *“En çok zorlandığım şey saçma bir şeye saplandıklarını kabul etmiyorlar bazen. Bu dönüp dolaşıp altı ay boyunca üç konu üzerinden konuştuğumuzu bilirim. Sıkılmadan bu konuları konuşuyorlar.” (Ö21, E, SBL)*

Bu genel görüşlerin dışında bazı katılımcılar (6) ise her biri bu konuyla ilgili farklı bir zorluğa dikkat çekmiştir. Kimisi bu öğrencilerin çok fazla soru sordukları için doğru cevaplayabilmek adına durmadan araştırma yapma konusunda zorlandığını; kimisi din ve bilimin çatıştığı konuları işlerken zorlandığını; kimisi de bu öğrencilerin ayet ve hadislere karşı çıktığı için ders anlatırken ayet ve hadisler çerçevesinde ders anlatmakta zorlandığını belirtmiştir. Örneğin bu konularla ilgili bir katılımcı *“Bizim öğrencilere anlatırken kenarda en zorlandığımız konu soyut konular. Deist öğrencilerle en çok anlamadığımız konular ise yaratılışın nasıl gerçekleştiği meselesi. Mesela deist öğrenciler evrimi ön kabul ile kabullenmiş şekilde. İslam bunu açıktan reddetmez ya da doğrudan kabul etmez. Bu konuda DKAB öğretmeni eğer reddeder bir pozisyona düşerse orada bilimsel gerçeklere aykırı konuşuyormuş gibi bir tepki görebilir. Bunu sorgular olursa o zaman öğrenci bu durumda belki ‘Bilimsel bir şeyi nasıl olur da*

sorgular?’ gibi bir tepki de gösterebilir...” (Ö17, E, AL) şeklinde yorum yaparak bazı konuları işlerken zorlandığına değinirken bir diğer katılımcı “Kur’an ayetlerinden ya da hadislerden yola çıkarak dersi anlatıyorsanız yer yer zorlanıyorsunuz. Çünkü onlar için bağlayıcı olan bir konu değil... Kur’an ve hadislerin çeliştiğini düşündüklerinden dolayı siz bir konuya onlardan örnek getiriyorsanız bu o çocuk için bir şey ifade etmiyor.” (Ö6, K, AL) şeklinde yorum yaparak ayet ve hadis kullanımı konusuna dikkat çekmiştir. Ayrıca hep dini mevzulardan bahsetmek veya öğrencilerin bildiği mevzuları tekrar tekrar anlatmak durumunda kaldığı için zorlandığını belirten katılımcılar da olmuştur. Son olarak bir katılımcı genel olarak öğrencilerin ailelerinin dine bakışlarının farklılıklarından dolayı zorlandığını “Zorlandığım çocuklar oldu tabi. Çocuğun ailesi din dersine karşı olan çocukların aileleriyle zorlukta yaşadım. Hem dindar ailelerle sorun yaşadım hem dinden uzak ailelerle sorun yaşadım. Dindar ailelerle farklı bir din sundum, çocuklara bu bir rahatsızlık doğurdu; muhafazakâr ailelerde ya da dinden uzak ailelerin çocuklarında ilgi uyandı, aklına yatkın olanları ailesiyle paylaşıyor, (Gidiyor evde namaz kılıyor, namaz kılınmayan evde annesi görüyor) bundan dolayı okula gelen ailelerde oldu.” (Ö9, E, AL) şeklinde yorum yaparak belirtti.

Öğretmenlerden elde edilen bilgilere göre DKAB öğretmenleri, deizm düşüncesine eğilim gösteren bu öğrencilerin ön yargılarını kırıp onlarla iletişim kurmakta; bu öğrencilerin ilgilerini çekmekte; onların düşüncelerini ve tutumlarını değiştirmekte; bu öğrencilerin tepkilerinden dolayı derste inanç, din, bilim vb. konuları işlemekte; ders yoğunluklarından dolayı bu öğrencilerle kaliteli vakit geçirmekte zorlandıklarını belirtmişlerdir.

3. 5. 5. 3. DKAB Öğretmenlerinin Deizme Yönelimi Olan Öğrencilerin Sorularına Karşı Yeterlilikleri

Araştırmaya katılan öğretmenlere “Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerinizin sorularına karşı kendinizi yeterli/yetersiz nasıl değerlendirirsiniz?” sorusu yöneltilmiştir. Öğretmenlerden bazıları (14) bu öğrencilerin sorularına karşı kendilerini yeterli bulurken bazıları ise (12) yeterli oldukları ama yetersiz kaldığı durumlarında mutlaka olduğunu ifade etmiştir. Bunun yanı sıra bazı öğretmenler (6) de bu öğrencilerin sorularına karşı yetersiz kaldıklarını söylemişlerdir.

Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerin sorularına karşı kendilerini yeterli gören (14) öğretmenlerden bazıları “*Yeterli görüyorum, o konuda bir sıkıntım yok. Felsefede master yapmamın da bu konuda etkisi var.*” (Ö11, E, AL), “*Ben yeterli görüyorum. Çünkü şöyle yeterli görüyorum, tabi bilemediğimiz bir sürü şey olabilir ama ben Kur’an-ı Kerim odaklı bir ders yapıyorum. Kur’an-ı Kerim’i biliyorum. Dolayısıyla Kur’an’da böyle bir ayet var ya da yok diye biliyorum. Yoksa da o konuyu din adına ben bilmiyorum diye cevaplandırabiliyorum. Bu anlamda da kendimi yeterli görüyorum.*” (Ö5, K, AL) sözleriyle bu durumu ifade etmiş ve sıkıntı yaşamadıklarını belirtmiştir.

Kendisini yeteri gören öğretmenlerden bazıları (4) bu öğrencilerin genellikle aynı tarz sorular sorduğunu ilk zamanlar zorlansalar da zamanla onların ihtiyaçlarını karşılamada yeterli olmaya başladıklarını belirtmişlerdir. Örneğin bir katılımcı bu konuyla ilgili “*İlk başta bu tür sorular aşına olduğum sorular değildi ama onları ve medyayı ondan önce takip edince mesela hafta sonu bir olay olduğu zaman hafta içi soracak öğrenci bunu ondan önce sen bu konuyu açınca tatmin oluyor. Zamanla aşıyoruz.*” (Ö13, E, FL) şeklinde yorum yapmıştır. Bu konuyla ilgili öğrencilerin sorularına karşı yeterli olsalar bile daima çalışmak, araştırmak durumunda olduklarını belirten (2) öğretmenlerden biri “*Yeterli diyebilirim. Ama daha fazla çalışmam ve daha fazla ilgilenmem gerekir tabi.*” (Ö15, E, AL) sözleriyle ifade etmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenler biri ise öğrencilerin sorularını cevaplama konusunda yeterli olduğunu düşünse bile bu öğrencilerin tatmin olma konusunda tereddüt yaşadığını şu sözleriyle belirtmiştir: “*Sordukları sorulara cevap veriyorum ama bu onu ikna ediyor mu etmiyor mu tereddüt yaşıyorum. Birebir hayatı ilgilendiren meselelerde o sorulara farklı cevaplar, görüşler olsa acaba mı diyebiliyor insan.*” (Ö34, E, AL)

Araştırmaya katılan öğretmenlerden bazıları (12) deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerin genel olarak sorularını cevaplama konusunda yeterli olsalar bile zaman zaman yetersiz kaldıkları zamanların da olduğuna dikkat çekmişlerdir. Örneğin bazı öğretmenler “*Genelde yeterli ama yetersizlik yaşadığımda da o konuyla ilgili araştırmayı yapayım, yaptıktan sonra da bilgilendiririm diyorum.*” (Ö16, E, AL), “*Yetersiz kaldığım zaman nadiren oldu. Ama onun sorduğu soruyu düşünürüm. Ona öyle bir cevap bulurum ki ben bile şaşırırım. Kafama takılır yani kendi başıma kaldığım zaman bir çözüm bulurum.*” (Ö10, E, FL) sözleriyle bu durumu ifade etmişler ve

yetersiz kaldıkları durumlarda öğrencilerin sorduğu soruları araştırdıklarını ve araştırmaların neticesinde öğrencilere dönüşler yaptığını belirtmişlerdir. Bu konuyla ilgili bir diğer katılımcı da öğrencilerin sorularını onları tatmin edecek şekilde cevaplandığını *“Yeterliyim diyemem ama tatmin edici o çocuğu en azından tatmin edici cevaplar üretebildiğimi düşünüyorum.”* (Ö9, E, AL) sözleriyle belirtmiştir. Ayrıca bu öğretmenlerden bazıları (2) bilgide sınır olmadığını ve daima kendilerini geliştirmek zorunda olduklarını ifade etmişlerdir Örneğin bu konuyla ilgili bazı katılımcılar şunları söylemiştir: *“Büyük ölçüde yeterliyim. Eşimde din kültürü öğretmeni. Evde sürekli bir araştırma, video izleme... Eve gidiyorum hemen böyle bir adam varmış, ateizm videoları hemen açıp videoları izliyoruz. Videolardan çıkarımlar yapıyoruz, bak bu soru karşımıza gelebilir, buna karşı gardımızı almamız. Forumları takip ediyorum. Ne yazıyorlar, öğrenciler ne düşünüyorlar... Yüzde 80 yeterli olduğumu düşünüyorum. Ama tabii ki benimde okumam, öğrenmem gereken çok şey var.”* (Ö8, K, FL), *“Bilgide sınır yok. Kesinlikle din kültürü öğretmenin sürekli okuması gerekiyor ve akademik anlamda yükselmesi şart. Öğrencilerimden almış olduğum dönütlere göre konuları daha çok ben açarım, şurada bak bir soru beklerim derim. Evet alanında iyisin derler. Fakat olayı daha da geliştirmemiz gerekiyor.”* (Ö24, K, FL)

Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerin sorularına karşı yetersiz kaldıklarını belirten (6) öğretmenler de olmuştur Bu öğretmenlerden bazıları bu durumu şu sözleriyle ifade etmişlerdir: *“Hiç yeterli görmüyorum. Yetmiyorum. Biz yeterli değiliz bu çocuklara yetmiyoruz. Zümre başkanlığı da yaptım arkadaşlarımı da görüyorum. Bu çocuklar bizim bir tık üstümüzde...”* (Ö2, E, AL), *“Yetersiz buluyorum. Bilimsel cevaplar verebilmeyi arzu ederdim öğrencilerimin sorularına karşılık.”* (Ö28, E, FL)

Bu öğretmenlerden biri ise bu öğrencilere yeterli vakit ayıramadıkları ve bu yüzden de yetersiz kaldıklarını dikkat çekmiş ve bu konu hakkındaki görüşlerini şu sözleriyle ifade etmiştir: *“Günlük telaşın içerisinde her gün sekiz saatlik dersin, on dakikalık tenefüslerin içerisinde bazen sınıf içinde veya dışında sorusuyla veya ihtiyacıyla gelen bir öğrenciye tahsilâtli, tatmin/ikna edici cevap veremediğimiz oluyor. Bazen zaman elvermiyor bazen o anki ruh hali insanın uygun olmuyor. Sonradan hatırladığınızda bunu yapmamış olmak istiyorsunuz. Vakit ayırmak, ikna etmek istiyorsunuz o ihtiyaçla geldiği için. Zaman zaman cevap veremediğimiz için de yetersiz kaldığımız oluyor.”* (Ö20, E, AL)

Genel görüşlerin dışında bir katılımcı ise bu öğrencilerle iletişim konusunda sıkıntı yaşadığı için bunun değerlendirmesini yapamadığını şu sözleriyle ifade etmiştir: “*Çok fazla iletişim kuramadığım için yeterli yetersiz olduğumu doğru ölçemiyorum.*” (Ö7, K, AL)

Bu bilgiler ışığında bir değerlendirme yapılırsa deizm düşüncesine yönelim gösteren öğrencilerin sorularına karşı öğretmenlerin çoğunluğu büyük oranda kendisini yeterli bulmakta, eksik ve yetersiz kaldıkları durumlarda ise araştırmalar yapıp kendilerini geliştirmektedir. Ayrıca bu öğrencilerin çok farklı sorular sorduğu için din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin daima kendilerini dinamik tutması, güncel konulardan haberdar olması ve geliştirmesi gerektiği dile getirilmiştir. Bunun yanı sıra bu öğrencilerin sorularına karşı bazı öğretmenlerin yetersiz kaldıkları da ifade edilmiştir.

3. 5. 6. Lise Öğrencilerindeki Deizm Düşüncesi Hakkında DKAB Öğretmenlerinin Çözüm Önerileri

Araştırmaya katılan öğretmenlere “*Deizm düşüncesine eğilimi olan bu öğrenciler hakkında sizce nasıl önlemler alınmalı, neler yapılmalıdır? Bu konuda bir çözüm öneriniz var mı?*” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcılardan çoğunluğu (19) bu konudaki asıl işin öğretmene düştüğünü, öğretmenlerin donanımlı ve öğrencilerle iletişimlerinin iyi olması gerektiğini ifade etmiş; bu konuda öğretmen faktörünün önemi vurgulamıştır. Bunun yanı sıra bazı öğretmenler ise müfredatların öğrencilerin ihtiyaçları doğrultusunda hazırlanılması gerektiğine (4), asıl problemin kaynağına gidilmesine (3), öğrencilerin örnek alabileceği iyi rol ve modellere ihtiyaç olduğuna (4), öğrencilerin derslerde sık sorduğu soruları öğretmenlerin ortak platformlarda buluşarak akıl ve mantık çerçevesinde cevaplandırmasına (6), kitaplar ve internet üzerinden öğrencilerin faydalanabileceği doğru kaynakların artırılmasına (2) dikkat çekmiş ve bu konularda çözüm önerileri geliştirmeye çalışmışlardır. Ayrıca bazı katılımcılar (8) bu meselenin sadece öğretmen ve okulla çözülemeyeceğini toplum olarak işbirliği yapıldığı takdirde zamanla problemin ortadan kalkabileceğini ifade etmişlerdir.

Araştırmaya katılan bazı katılımcılar (19) deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerin bu gibi düşüncelere yönelmemesi için öncelikle DKAB öğretmenlerinin kaliteli, donanımlı, daima kendisini geliştiren, güncel meselelere vakıf olan, öğrencilerle gönül bağı kuran öğretmenler olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Eğer öğretmen öğrencilerle

iletişim halinde olursa, onlara değer verirse, problemi olan öğrencilerle özel ilgilenirse bu tarz yönelmelerin azalacağı hatta ortadan kalkabileceğini belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra bu öğrencilerin sorularına karşı öğretmenin her daim yeterli olması, akla ve mantığa dayalı cevaplar vermesi gerektiğini dile getirmişlerdir. Bu problemin nitelikli öğretmenlerle çözülebileceğini ifade eden öğretmenlerden bazıları bu konu hakkında şunları söylemişlerdir: *“Bir kere öğretmen fedakâr olacak. İkincisi çok donanımlı olacak. Güncel meselelere vakıf olacak. Öğrenciyi iyi tanıyacak. Öğrenciyle zaman zaman sohbet edecek. Onu gönül dünyasına alacak. Ona ismiyle hitap edecek. Zaman zaman da ona bazı görevler verecek. Birebir konuşacak yani yoksa çok şey anlatmanıza gerek yok...”* (Ö1, E, AL), *“Bunların içinde olacaksın. Bunların okuduğunu okuyacaksın. Bunların yediğini yiyeceksin, seyrettiğini seyredeceksin. Bunlarla vakit geçirmem lazım. Vakit geçirmezsem tanıyamıyorum. O da okulda olmuyor. Beraber vakit geçireceğimiz alanlar yaratmalıyız. Mesela bir din kültürü öğretmeni okul gezilerinin tamamına katılmalı. Yurt dışı gezilerinin tamamına katılmalı. Sergilerin, katılım günlerinin, Tübitak projelerinin tamamına katılmalı... Kendi projesi olmasa bile o alanda olmalı. Onlarla birlikte olmalı yani her alanda onu görmeli...”* (Ö2, E, AL), *“Bir öğrenciye sevgiyle yaklaşmalıyız, başka yolu yok yani...”* (Ö10, E, FL), *“Onlara sorguladıkları sorularının cevaplarını tatmin edici olarak verirse daha da azalır. İletişimde de sağlıklı ilişkiyi koparmamak lazım...”* (30, E, AL), *“... Daha çok doğru bağ kurmanın, değer verdiğini hissetmenin, onlara kendini ifade etme fırsatı vermenin, sabretmenin olumlu netice getireceğini düşünüyorum.”* (Ö33, E, AL), *“... Birincisi çocukları rahat bırakalım. İkincisi samimi olalım, sıcak olalım. Üç bir günde, iki günde, üç günde birilerini birilerine dönüştürmeye çalışmayalım. Dördüncüsü anlatacağımız şeyleri sağlam kaynaklardan, güzel kaynaklardan, bilimsel kaynaklardan bak buda var buna inanacaksın diye değil; bu da var diye anlatalım. Önüne koyalım yani. Bakar eder bulacaksa bulur yani sıkıntı değil. Bu tür şeyler yapılabilir. Beşincisi öğretmenlerin bakış açısında şu da var öğretmen açık vermemesi lazım. Çocukların dalga geçeceği, güleceği, eğleneceği şeyi pek yapmaması lazım... Benim önerebileceğim kişisel olarak öğretmenler çok samimi olması lazım. İki donanımlı olması lazım. Üç çocuğa fırsat vermesi lazım, değer vermesi lazım, dinlemesi lazım. Yarın değişecek diye bir şey yok.”* (Ö26, E, AL)

Araştırmaya katılan öğretmenlerden bazıları (6) bu öğrencilerin sorularının ortak olduğuna dikkat çekmiş ve öğrencilerin bu sorularına karşı akla ve mantığa uygun,

doğru bir şekilde cevap verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Örneğin öğrencilerin sorularının akıl ve mantık çerçevesinde cevaplanmasına dikkat çeken bir katılımcı *“Yanlış tüm bilgileri ayıklamak gerekiyor. Hadisleri yanlış çelişkili bilgileri temizlemek gerekiyor. Soruları, kaygıları sonsuz ve sınırsız değil. Bunları tek tek not edip rasyonel ahlak üzerinde cevaplamalı...”* (Ö4, E, AL) şeklinde yorum yapmıştır. Ayrıca bazı öğretmenler öğrencilerin sorularını akıl ve mantık çerçevesinde cevaplandırılması için öğretmenleri ortak platformlarda buluşturarak birlikte işbirliği yapmanın önemini vurgulamış ve bu konularda hizmet içi eğitimlere ihtiyaç olduğuna değinmiştir. Bu konu hakkında bir katılımcı *“Deizmle ilgili bir dönüşüm isteniyorsa ya da bu bir tehlike olarak sayılıyorsa İslam felsefi konusunda okumuş yazmış arkadaşların bir yerde toplayalım ki günde çözebileceğimiz bir problemi iki yıl konuşmayalım. WEB üzerinden bir tasarımla bile kişisel görüşlerimiz fikirlerimiz belki o günkü olayın paylaşımı çok kolay aslında bunlar yapılabilir. Aynı problemler yaş grubu aynı çözümlerde aynı olacak aslında. Bunun dindarların paniğe sokacak bir akım olduğunu da zannetmiyorum. Ama böyle bir modanın olduğunu da görüyorum. Deizm bence Türkiye’de çok tartışılacak bir alan değil.”* (Ö21, E, SBL) şeklinde yorum yapmıştır. Bunun yanı sıra bazı öğretmenler de öğrencilerin bu soruları getirdiği kaynaklar hakkında önceden incelenilmesinin önemine dikkat çekmiştir. Örneğin bu konuyla ilgili bir katılımcı *“Bu sadece bizim elimizde olan bir şey değil ki aileden kaynaklı da olabiliyor. Biz sadece onların sorduğu soruları bu gibi forumları takip etmeliyiz. Hangi videoları izliyorlar ne yapıyorlar o videolara karşı biz hangi videoları önerebiliriz mesela. Bunları yapabiliriz...”* (Ö3, K, AL) şeklinde düşüncelerini ifade etmiş ve öğrencilerin takip ettikleri sosyal medya hesaplarını önceden incelemenin önemini belirtmiştir.

Katılımcılar arasında müfredatlardaki eksikliklere dikkat çeken öğretmenler (4) de olmuştur. Bu öğretmenlere göre müfredatlar öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamamakta ve onların sordukları sorulara cevap verecek nitelikte değildir. Bu konuyla ilgili müfredatların önemine ve gözden geçirilmesi gerektiğine dikkat çeken bazı katılımcılar şunları söylemişlerdir: *“... Birincisi biz sorunu hep öğrencide arıyoruz. Öğrenci uzaklaşıyorsa onu tutup getirmeye çalışıyoruz. Sorun öğrencide değil sorun bizde. Kendi sorunumuzu görmemiz gerekiyor... Bizden kastımız kendim olarak değil din kültürü müfredatlarını, programları oluşturan kimse ve onu bu halde öğrencilere sunan kimse ondan bahsediyorum... İkincisi de MEB de din kültürü öğretmeninden bağımsız*

olarak eğer biz öğrencilerimizden deizm, ateizm gibi bakış açılarının azalmasını istiyorsak Türkiye'deki din bakış açısının da değişmesi gerekiyor. Dini siyasallaştırmaya politik hali kullanmaya devam ettiğimiz sürece, din dili böyle olduğu sürece 'Ben o dünyanın içinde değilim, o daireden çıkmak istiyorum' diyip bu öğrenci olsun olmasın, başka yerlere yönelen insanlar olacaktır. Herkesi kucaklayan bir bakış açısı aynen Kur'an-ı Kerim'de 'Senin kalbin yumuşak o yüzden etrafında toplantılar eğer sert olsaydın dağılıp giderlerdi.' bakış açısı din dilinde de olmazsa bu devam edecektir. Bir MEB müfredatı dedim, iki genel dine bakış politika dedim, üçüncüsü de öğretmenin pedagojik durumun yeterli yani pedagojik formasyonun zorunlu olması gerektiğini düşünüyorum. Din kültürü öğretmeni taraflı bir tutum sergileyip ilk dersten öğrenciyi kategorize ederse deist, ateist bunu gündemde tutarsa bu gündem uzar. O yüzden din dersi öğretmenin tutumunun yani öğretmen yetiştirme politikasının değişmesi, düzeltilmesi ve pedagojik formasyonun tam bilimsel kriterlere uygun olması gerektiğini düşünüyorum." (Ö5, K, AL), "Din dersi müfredatını göz önünde bulundurursak üzgünüm bu müfredat bu sorunları artıracak. Bugün deistim diyen üç öğrenci varsa beş yıl sonra on tane olacak. Dine ilgisiz elli öğrenci varsa bu olacak seksen. Birinci sebep müfredat. İki öğretmenin tutumu. Bu öğretmenin tutumunun da iki yönlü etkisi var. Kendisini iyi yetiştirmiş öğretmen, bu olayı geciktiriyor ya da tersine çeviriyor. Kendisini iyi yetiştirmemiş, felsefe bilmeyen dinleri bilmeyen sadece geleneksel din eğitimi almış öğretmen ters tepki yapıyor. Onlarında dinden uzaklaşmasına sebep oluyor..." (Ö9, E, AL)

Araştırmaya katılan bazı öğretmenler (3) de problemin kaynağına gidilmesi gerektiğine dikkat çekmiş ve bu durumu bazıları şu sözleriyle dile getirmiştir: "Öncelikle bir defa o yanlış bilgilendirmeyi nereden alıyor? Önce o kaynaktan çocuğu uzaklaştırmak lazım. Sonra doğru bilgiyle karşılaştırmak gerekiyor... Bu çocuk niye bu tarafa gidiyor diye bakmak lazım. Ciddi sıkıntı yaşayanların aileleriyle irtibat kurmak lazım. Sosyal çevresi ne diye bakmak lazım. Pansiyonda kalan çocuklar birbirinden etkileniyorlar. Buralarda da ders dışı etkinlikler, konferanslar, seminerler yapmak lazım." (Ö22, K, SBL), "Bir kere deist bir öğrenci niye deist olmuş bu önemli yani bu yönelime niye girmiş? Ailesiyle ilgili mi, kişisel mi, yaşadığı kötü bir anısı mı var, mütedeyyinlerin tutumu mu, siyasetçilerin tutumu mu vs. önce buna bakmak gerekiyor. Bu çocuk neden deist oldu? Bunu doğru bir şekilde teşhis edersek tedavisi kolaydır. Ama biz herkese aspirin vermeye çalışıyoruz yani herkesi hemen Müslüman yapmaya çalışıyoruz. Bu da geri

tepiyor. Çocuk belki ailesinden dolayı oldu ama biz ona sürekli ayet hadis okuyoruz. Çocuğun zaten dine karşı bir ön yargısı var, direnci var. Biz ona dini metinler üzerinden gittiğimizde geri teper. O sorunu bulmamız gerekiyor. Öğrenci din dersi öğretmenine kızmış da mı böyle olmuş, peygamberimize mi kızmış, bir ayete mi darılmış... Daha derin mi sorgulamaları var? Bunları bildikten sonra çözümler bulunur..." (Ö34, E, AL)

Katılımcılardan bazıları (4) Müslümanların söylemleriyle davranışları arasında tutarlı olması gerektiğine ve öğrenciler için iyi örnekler/ modellere ihtiyaç olduğuna dikkat çekmiş ve bazıları bu durumun önemini "Tek bir şey temsil. İnsanlar artık dini anlatan insan istemiyorlar dini yaşayan insan istiyorlar. Yani siz din dersi öğretmeni olarak derse geldiğinizde kıyafetinizle, oturuşunuzla, konuşmanızla sizin dürüst iyi bir insan olduğunuza inanıyorsa her şey bitiyor. Ne müfredatı değiştirmek ne büyük sunumlar yapmak değil sadece temsil." (Ö11, E, AL), "Bir tutarlı olmamız lazım. Söylediğimizle yaptığımız tutarlı olması lazım. İki bir model oluştururken onun çok yönlü olmasına dikkat çekmemiz lazım. Dindarlıkla, dini darlık arasındaki farkı çok net koymamız lazım. Dini darlıkla bir yere varılamayacağını öğrenci görmeli. Şu haberin olmaması lazım rackcı imam meslekten atıldı. Bu haberi gören öğrenci hiçbir dine önem vermez." (Ö32, E, AL) sözleriyle vurgulamıştır.

Öğrencilerin deizm düşüncesine yönelmesi meselesini sadece öğretmenlerin değiştiremeyeceğini bu problemin toplum olarak işbirliği yapılırsa anca çözüme ulaşabileceğini ifade eden (8) öğretmenler olmuştur. Ayrıca bu katılımcılardan bazıları ailelerin de bu konuda eğitilmesi gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Bu konuyla ilgili bazı katılımcılar şunları söylemişlerdir: "Bu çocukların aileleriyle iletişim kurulmalıdır. Çocukların aile köklerine inilmelidir. Aileleriyle olan bağların güçlenmesi gerekiyor. Anne babanın dışladığı bir çocuk daima sıkıntılıdır. Bu sıkıntıyı çözmekle başlamak gerekir." (Ö7, K, AL), "Bireysel olarak yapabileceğimiz var; öğretmen olarak, zümre olarak yapabileceğimiz var; bir de toplum olarak yapabileceğimiz var. Dünyada kötülük problemi çözülmedikçe bu mesele veya düşünce bütünüyle kaybolmayacak. Müslümanlar aslında kendi durumlarını düzeltmedikçe tamamen ortadan kalmayacak... Öğrencilerin rol model alabileceği İslam camiasından kimse yok." (Ö20, E, AL), "... Herkesin aynı söylem içersinde olması gerekir. Siz bir zihniyet değiştireceksiniz, o zihniyeti değiştireceğiniz zaman okuldaysa bu herkesin el ele vermesi gerekir..."

Herkesin aynı vurguyu yapması lazım... Aynı şeye aile tarafından da destek verilmesi lazım. Herkesin el ele vermesi lazım. Birisi farklı bir ses çıkarttığı zaman olmuyor.” (Ö24, K, FL)

Bu görüşlerin yanı sıra araştırmaya katılan öğretmenlerden bazıları (2) öğrencilerin faydalanabileceği kaynakların artırılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Özellikle öğrencilerin ilgisini çekebilecek kitaplara ve sosyal medya üzerinden sorularına cevap verebilecek hesaplara ihtiyacın olduğunu belirtmişlerdir. Bu öğretmenlerden biri “... *Deizm dediğimiz virüsü okulda kapmıyor ki okulda tedavi olabilsin. Dışarıda kapıyor. Anti deist ateist bir takım hesaplar açılabilir. Mantıklı deliller ortaya konulabilir...*” (Ö15, E, AL) şeklinde yorum yaparken, diğer öğretmen ise “*Bana kalırsa kaliteli yayın. Öğretmenin belki boyutunu aşan bir şeydir ama bu çok önemli... Genel olarak yani millet olarak bundan nasıl kurtulabiliriz dersiniz? Kaliteli yayınlar, internet üzerinde etkili olmak, aileleri bilinçlendirmek...*” (Ö17, E, AL) şeklinde yorum yaparak kaliteli yayınların önemine dikkat çekmiştir. Ayrıca bu konuyla ilgili öğretmenlerden biri “*Böyle bir ihtimal yok. Hz. Peygamber hâşâ ne kadar yetersizdi ki Ebu Cehiller Ebu Lehebler vardı. Yani bu konuda %100 başarı diye bir şey zaten işin doğasında yok. İnanmayan bir grup hep olacak bu bir realite...*” (Ö18, E, AL) şeklinde yorum yaparak bu durumun her zaman olabileceğine ifade etmiştir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin görüşleri ve çözüm önerileri ışığında bir değerlendirme yapılırsa öncelikle DKAB öğretmenlerine bu konuda çok iş düştüğü söylenebilir. Çünkü donanımlı ve gönle hitap eden bir öğretmen, deizm düşüncesine eğilimi olan bu öğrencilerin olumsuz düşüncelerini bertaraf edebilir ve bu öğrencilere iyi bir rehber olabilir. Gençlerin örnek alabileceği, düşüncelerini rahatlıkla paylaşabileceği, sorularını sorabileceği iyi öğretmenlere ihtiyacı vardır. Bu yüzden DKAB öğretmenlerinin her konuda yeterli ve bilgili olması gerekmektedir. Ayrıca öğrencilerin sorularına karşı akla ve mantığa uygun bir şekilde, öğrencilerin seviyesini göz önünde bulundurarak cevap verilmesi son derece önem arz etmektedir. Nitekim ergenlik dönemindeki bu gençler her şeyi sorgulamakta, eleştirmekte ve doğruyu aramaktadır. Aksi takdirde öğretmenin yaptığı yanlış tutum ve davranış bu öğrencilerin dine olan mesafelerini artıracaktır. Ayrıca bazı öğretmenlere göre öğrencilerin genel olarak soruları ve sorunları bellidir. Bu konularda yapılacak ortak çalışmalar neticesinde bu tarz meselelere çözümler geliştirilebilir. Kısacası DKAB öğretmenlerinin genel

kültür, pedagojik ve alan bilgisi konusunda son derece donanımlı olması gerekmektedir. Bu konuda da ilahiyat fakültelerinde daha kaliteli bir eğitim için çalışmalar yapılması gerekmektedir.

Diğer bir öneri ise ders mfredatlarıyla ilgilidir. Bazı öğretmenlere göre öğrencilerin ihtiyaçlarına yönelik ders müfredatları hazırlanmalı; MEB bu konuda çalışmalar yapmalı, eksiklerini gidermelidir. Öğrencilerin asıl ihtiyaçları göz ardı edildiği takdirde bu tarz düşünceler artmaya devam edebilir. Ayrıca bu meselenin sadece öğretmenlerle çözülemeyeceğini; bu yüzden de başta aileler olmak üzere toplum olarak bu konuda bilinçlendirme çalışmalarının ve işbirliğinin yapılması gerektiği anlaşılmaktadır. Çünkü her ne kadar öğretmen iyi bir rehberlik yaparsa yapsın gençler çevresindeki insanların tutumlarından ve davranışlarından etkilenmektedir. Son olarak öğrencilerin ihtiyaçlarına yönelik kaliteli yayınlara ve sosyal medyada gençleri doğruya yönlendirebilecek, sorularına doğru cevap verebilecek platformların artırılması gerektiği önerilmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada İstanbul ilinde merkezi sınavla öğrenci alan fen, sosyal bilimler ve anadolu liselerinde görev yapan DKAB öğretmenlerinin liselerde deizm düşüncesinin etkisi hakkındaki genel görüşleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda DKAB öğretmenlerine göre deizme yönelimi olan öğrencilerin deizm düşüncesine yönelme sebepleri ve onları etkileyen faktörler tespit edilmiş; DKAB dersinin ve öğretmenin tutumu ile ders müfredatı ve kitabının amaç ve içeriğinin öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamadaki durumunun deizm düşüncesiyle olan ilişkisi değerlendirilmiştir. Araştırmada elde edilen sonuçlar ve bu sonuçlardan hareketle öne sürülen öneriler şu şekildedir:

Araştırmanın Sonuçları

Araştırmanın sonunda merkezi sınavla öğrenci alan fen, sosyal bilimler ve anadolu liselerinde görev yapan öğretmenlerin görüşleri ışığında liselerde deizm düşüncesinin çok fazla etkili olmadığı fakat bu tarz düşüncelere eğilimi olan öğrencilerin varlığının da göz ardı edilemeyeceği ve öğrencilerin her geçen gün dini hayattan uzaklaşarak dünyevi hayata yöneldiği anlaşılmaktadır.

Fen, sosyal bilimler ve anadolu liselerinde öğrenim gören öğrenciler Milli Eğitim Bakanlığı'nın yaptığı liselere geçiş sınavında belli bir puanı alarak bu liselerde eğitim görmeye hak kazanmışlardır. Bu öğrenciler okuyan, düşünen, araştıran, akleden, çalışan ve belli bir hedef doğrultusunda yol alan öğrencilerdir. Aynı zamanda öğrencilerden birçoğu bu liselerden mezun olduktan sonra iyi üniversitelere yerleşerek hedefleri yönünde ilerlemektedir. Öncelikle bu öğrencilerin ergenlik döneminin etkisiyle çok daha fazla sorguladıkları, dini konularda eleştiriler getirdikleri, başta dini otorite olmak üzere birçok otoriteye karşı durdukları ve bu dönemde dini şüphenin çok yoğun yaşandığı göz önünde bulundurulmalıdır.

Öğretmenlerden elde edilen bilgilere göre merkezi sınavla öğrenci alan liselerdeki öğrencilerin DKAB dersine ve öğretmene olan tutumları genel olarak olumlu yöndedir. Öğrencilerin geneli bu dersin gerekli olduğunu düşünmekte, dersi sevmekte ve ilgi duymaktadır. Fakat aile ve çevre başta olmak üzere birçok farklı etkenden dolayı bazı öğrencilerin ilk başta derse ve öğretmene karşı ön yargıyla yaklaştığı da görülmektedir. DKAB öğretmenlerinin öğrenciye olan yaklaşımı, donanımı ve

iletişimiyle bu önyargılar zamanla kırılmaktadır. Ayrıca bu liselerdeki öğrencilerin geneli daha çok sayısal dersleri önemsemekte sözel dersleri daha geri planda tutmaktadır. Bu yüzden DKAB öğretmenlerinin öğrencilerin dikkati çekebilecek ve onlarla gönül bağı kurabilecek nitelikte olması gerekmektedir. Aksi takdirde öğrencilerin din eğitimi derslerine karşı ilgisinin azaldığı görülmektedir.

DKAB öğretmenlerin karakteri, yeterliliği, iletişimi, kuşatıcı olması, söylemleriyle davranışları arasındaki tutarlılığı, güncel konuları ve meseleleri takip etmesi, öğrencilerin dünyalarına girebilmesi genel olarak öğrencilerin hem öğretmene hem derse hem de dine karşı olumlu tutum sergilemesini sağlamaktadır. Bu bakımdan DKAB öğretmenlerin tutumları son derece önem arz etmektedir.

Fen, sosyal bilimler ve anadolu liselerinde görev yapan öğretmenlerin çoğunluğu DKAB müfredatının öğrencilerin ilgisini çekmediğine ve ihtiyaçlarını karşılamadığına, güncel konulara değinmediğine, çok fazla tekrar bilginin yer aldığına, aynı bilgileri ilkokul 4. sınıftan itibaren gördükleri için öğrencilerin derste sıkıldıklarına dikkat çekmektedir. Ayrıca 2018 yılında gerçekleşen DKAB öğretim programı değişikliği bazı öğretmenler tarafından olumlu karşılanırken bazı öğretmenler farklı açılardan yeni öğretim programını eleştirmektedir. DKAB öğretmenlerinin eleştirdikleri konulardan biri de ders müfredatlarının tek tip olmasıyla ilgilidir. Bir meslek lisesindeki öğrenciyle bir fen lisesindeki öğrenci arasında birçok açıdan farklılıklar olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla öğrencilerin bireysel farklılıklarını göz önünde bulundurarak Milli Eğitim Bakanlığı'nın farklı lise türlerine uygun ders müfredatları hazırlanması gerektiği düşünülmektedir.

DKAB öğretim programı kapsamında getirilen eleştiriler, ders kitapları konusunda da paralellik taşımaktadır. Kitapların basit ve genellikle teorik bilgi içerdiği, öğrencilerin ilgilerini çekecek etkinliklere ve görsellere yer verilmediği, günlük hayatla ilişkili örneklerin yetersizliği, akıl ve mantık süzgecinden geçirilerek bilgilerin bilimsel verilerle desteklenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bunun yanı sıra DKAB öğretmenlerinin ders kitaplarını çok fazla kullanmadığı, öğrencilerin ise sadece sınav zamanları kitaplara ihtiyaç duyduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Ders müfredatları ve kitaplarının öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarını karşılaması bağlamında öğrencilerin en çok sorguladıkları, zorlandıkları yahut ilgi gösterdikleri

konular hakkında da bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Öğretmenlerden elde edilen bilgilere göre öğrenciler en çok inançla ilgili mevzularda problem yaşamakta aynı zamanda bu konulara ilgi göstermektedirler. Bunun yanı sıra din ve bilimle ilişkili konularda zorlanmaktadırlar. İbadetler konusunda ise genellikle ibadetlerin yapılışıyla ilgili bilgileri değil Allah'ın ibadetleri neden zorunlu tuttuğunu, ibadetleri yerine getirme mahiyetini sorgulamaktadırlar. Ayrıca öğrenciler zorlandığı tüm konulara karşı aynı zamanda ilgili de göstermektedirler. Farklı dinleri ve dini akımları; çevrelerinden duyduğu yahut internetten okuduğu gündemde tutulan olayları ve toplum tarafından tartışılan güncel dini meseleleri merak etmektedirler. Sosyal hayatlarıyla ilişkili her konuyu ders ortamına taşımakta ve bu konularla ilgili sorular sormaktadırlar.

DKAB öğretmenleri ders anlatırken bazı konuları anlatmakta zorlandığı da görülmektedir. İman konuları başta olmak üzere ibadetler, mezhepler, Kur'an ve sünnet, laiklik, güncel bazı dini meseleler, insanın varlık sebebi ve yaratılışı konularını derste anlatırken öğretmenlerin zorlandığı konular arasındadır. Ayrıca öğretmenler teorik bilgi içeren, öğrencilerin ilgisini çekmeyen konuları anlatmakta; çevresinden duyduğu yalan yanlış bilgileri düzeltmekte; konuları akıl ve mantık çerçevesinde işlemekte; öğrencilerin ön yargılarını kırmakta zorlandıklarını ifade etmektedirler.

Merkezi sınavla öğrenci alan liselerdeki öğrencilerin din, iman, ibadet, dua, günah-sevap, ahiret ve ahlak konularındaki düşünceleri, eğilimleri ve tutumları hakkında bazı öğretmenler gözlemlerini ve tecrübelerini aktarmışlardır. Bu konular hakkında görüş bildiren öğretmenler genellikle öğrencilerin Allah'a inanma konusunda sıkıntı yaşamadıklarını ama bu konuda problem yaşayan, inkâr eden ya da şüpheleri olan öğrencilerin de var olduğunu belirtmektedirler. Hatta bazı öğrencilerin inanç konusunda çok zayıf olduklarını söylemektedirler. Ahiret hayatı konusunda ise bazı öğrencilerin ahirete inanma konusunda ciddi şüphelerinin olduğu dile getirilirken bazı öğrencilerin ise ahiret yokmuş gibi bir hayat sürdürdükleri belirtilmektedir. Bunun yanı sıra bazı öğretmenlerin gözlemlerine göre bu liselerdeki öğrencilerin ibadet etme oranlarının düşük olduğuna, özellikle devamlılık gerektiren ibadetleri yerine getirme konusunda dindar ailelerin çocuklarının bile sıkıntı yaşadığına dikkat çekilmektedir. İbadet konusunda eğilim gösteren öğrencilerin ise genellikle aile ve çevrelerinin de bu konuda hassas oldukları, aileden gördükleri davranışları yaşamlarına yansıttığı görülmektedir. Ayrıca dikkat çeken diğer bir husus ise okul ve çevresinin bu konulardaki genel

tutumudur. Zira okul ve çevresi daha muhafazakâr bir çevreden oluşuyorsa öğrenciler bu konularda daha hassas davranmakta veya okul ve çevresi dini yaşamdan uzak bir hayat sürmekteyse öğrenciler de ibadetlerin farzîyetini, gerekliliğini sorgulamaktadır. Dua konusunda ise genellikle öğrencilerin bir şekilde dua ettikleri, çok az sayıda öğrencinin dua etme eğilimi göstermedikleri belirtilmektedir. Öğrencilerin ahlaki davranışlar konusunda gözlemlerini aktaran öğretmenlerden bazıları öğrencilerin bu konularda çok hassas davrandıklarını ve bu konuları çok önemsedikleri dile getirirken bazıları ise ahlaki davranışlardaki bozulmalarının her geçen gün arttığını ve öğrencilerin ahlaki konularda hassas davranmadıklarını aktarmaktadırlar. Günah sevap konusunda ise öğrencilerin yine aynı şekilde bazıları çok hassas davranırken bazılarının ise bu konuları umursamadığını, kendi istekleri doğrultusunda bir yaşam sürdürdükleri gözlemlenmektedir. Sonuç olarak öğretmenlerden elde edilen bilgilere göre öğrenciler genellikle Allah'a iman etmekte fakat dini yaşama konusunda yeterince hassas davranmamakta, dinin emirlerini yerine getirmede sıkıntılar yaşamakta ve daha çok dünyevi bir yaşam sürmektedirler. Bu konuda yeterince hassas davranan öğrencilerin ise ailelerinde hassas davrandığı ve dini emirleri yerine getirmede özen gösterdiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Her insanın fitratında bir şeye inanma güdüsü vardır. Doğuştan gelen bu özellik insanın büyüdüğü çevrenin din anlayışıyla şekillenir. Çocukluk döneminde birey ailenin yahut yanında büyüdüğü kimsenin din anlayışını taklit ederken ergenlik dönemine geldiğinde bu zamana kadar sorgulamadan kabul ettiği inanışları sorgulamaya başlar. Bireyin bu süreçte etkilendiği bazı faktörler vardır. Merkezi sınavla öğrenci alan liselerde görev yapan öğretmenler bu faktörlerin başında ailenin ve çevrenin geldiğini belirtmektedir. Bunun yanı sıra öğrenciler yaşadığı toplumun dini yapısından etkilendiği gibi öğretmenlerinden, arkadaşlarından, toplumdaki dini şahsiyetlerden, gittiği okulun dini yapısından veya Kur'an kursundaki dini tecrübelerinden de etkilendiği anlaşılmaktadır. Bu konuda dikkat çeken diğer bir faktörse teknolojik gelişmelerin beraberinde getirdiği sosyal medyanın öğrenciler üzerindeki etkisidir. Öğrencileri yakından gözlemlene fırsatı bulan öğretmenler, gençlerin dini anlayışlarını oluşturmasında sosyal medyanın çok fazla etkili olduğunu ifade etmektedirler. Son olarak çok fazla olmasa da bazı öğretmenler öğrencilerin okudukları kitapların veya izledikleri dizi/filmlerin din anlayışlarından etkilendiğine değinmektedirler.

Dini şüphenin yoğun olarak yaşandığı ergenlik döneminde öğrencilerin, Tanrı'nın varlığına dair felsefi düşünceleri çevrelerinden duyduklarında veya bu düşüncede olan kişilerle karşılaştıklarında bu farklı yorumlara ilgi gösterdiği ve bu düşüncelere yöneldiği sonucuna ulaşılmaktadır. Bazı öğretmenlerin gözlemlerine göre öğrenciler ailesinden, çevresinden, arkadaşlarından, sosyal medyadan bu tarz düşünceleri duymakta ve merak etmektedirler. Ayrıca Müslümanların İslam'ı yanlış temsil etmelerinden; sorumluluktan kaçma, farklı ve bağımsız olma isteğinden; dünyevi bir hayata yönelmelerinden; bilgisizlikten dolayı da öğrencilerin farklı dini arayışlara yöneldikleri belirtilmektedir.

Merkezi sınavla öğrenci alan fen, sosyal bilimler ve anadolu liselerinde görev yapan DKAB öğretmenlerin bir kısmı deizm düşüncesinin okullarda öğrenciler arasında etkisi olmadığını düşünürken bir kısmı da bu düşüncenin okullarda öğrenciler arasında etkili olduğunu ifade etmektedir. Öğrenciler arasında etkili olmadığını ifade eden öğretmenler bunun sadece popüler kültürün etkisinden, öğrencilerin bu dönemin etkisiyle sorgulamalarından, gençlerin dine olan ilgisizliğinden ve tembelliğinden kaynaklandığını fakat bu öğrencilerin deist olmadıklarını ifade etmektedirler. Okullarda deizm düşüncesinin etkili olmadığını belirten öğretmenlerin yanı sıra bazı öğretmenler az sayıda da olsa böyle öğrencilerin okullarda var olduğuna değinmektedirler. Bu görüşlerin aksine deizm düşüncesinin okullarda etkili olduğunu belirten öğretmenler de mevcuttur. Bu öğretmenlerden bazıları bu düşüncenin sadece okullarda değil toplum arasında da etkili olduğunu, toplumun dinden uzak bir yaşam sürdüğünü, gençlerin dine ilgisinin her geçen gün azaldığını ve bu gibi düşüncelere yönelimlerin arttığını belirtmektedir.

Son dönemlerde özellikle 2018 yılında Konya'da İKDAM Eğitim Derneği ve Uluslar arası Öncü Eğitimciler Derneği tarafından gerçekleştirilen "Gençlik ve İnanç" konulu çalıştayın raporu yayımlandıktan sonra gençler üzerinde deizm düşüncesinin yaygınlaştığı konusu kamuoyunda gündeme gelmiştir. Bu haberlerden sonra birçok köşe yazarı ve din adamı bu konu hakkında yorum yapmış; hem televizyon kanallarında hem de sosyal medya hesapları üzerinde yapılan yorumlar yankı uyandırmıştır. Bazı DKAB öğretmenleri bu haberlerin kamuoyunda paylaşılmasının toplumun düşüncelerini olumsuz yönde etkilediğini; bu haberlerin kamuoyunda paylaşılarak deizm düşüncesinin reklamının yapıldığını ve bu şekilde insanların ilgilerini çektiğini belirtmektedir. Bu

haberlerin bazı mecralar tarafından kasıtlı olarak yapıldığını düşünenler olduğu gibi bu haberlerin fazla abartıldığını, böyle bir tehlikenin olmadığını düşünenler de vardır. Ayrıca bu durumun olumsuz yanları olduğu gibi tedbir alınması açısından olumlu tarafları olduğu da belirtilmektedir. Öğretmenlerin bu görüşlerinin yanı sıra bu durumun günümüz çağında görmezlikten gelinemeyeceği gerçeği de vurgulanmaktadır. Ayrıca deizm konusundaki haberlerin kamuoyunda paylaşılması öğrencileri genellikle olumsuz yönde etkilemektedir. Bu şekilde yapılan haberler öğrencilerin ilgilerini ve meraklarını artırmakta, derinlemesine araştırmasına neden olmaktadır. Dini şüphenin yoğun yaşandığı bu dönemde de öğrencilerin daha fazla sorgulamalarını arttırmakta ve popüler olan inançlara yönelmektedir. Fakat bunun yanı sıra araştırmaya katılan öğretmenlerden bazıları bu tür akımların kamuoyunda paylaşılmasa bile öğrencilerin sosyal medya, arkadaş ortamları gibi çeşitli kanallardan zaten bunu duydukları da belirtmektedir.

2018 yılında Milli Eğitim Bakanlığı öğrenim programlarında yeniliğe gitmiş ve DKAB öğretim programında bazı değişiklikler olmuştur. Bunlardan biri de 11. sınıf 4. ünite de inançla ilgili yaklaşımlara yer verilmesidir. Öğretmenlerin çoğunluğu bu gelişmeyi olumlu karşılamaktadır. Bu konuya itiraz eden öğretmenler ise bu konuları ders ortamında anlatmayı olumlu görmemektedir.

Merkezi sınavla öğrenci alan fen, sosyal bilimler ve anadolu liselerinde görev yapan öğretmenlerin çoğunluğu kendisini deist olarak tanıtan veya sorduğu sorularla, söylemleriyle deizm düşüncesine yöneldiğini düşündüren öğrencilerin var olduğunu belirtmektedir. Fakat bu durum her okulda farklılık gösterdiği görülmektedir.

Kendisini deist olarak tanıtan veya deizme eğilimi olan öğrencilerin, problem yaşadığı ve sorular sorduğu konular hakkında bazı bilgilere ulaşılmıştır. Aslında bu öğrencilerin temel sorularının birbirleriyle benzerlik taşıdığı görülmektedir. Bu öğrenciler daha çok iman konularıyla ilgili sorular sormakta; dinin, ibadetlerin, ilahi kitapların, peygamberlerin gerekliliği konusunu tartışmakta; akıl ve vahyin çeliştiği noktalarda problem yaşamakta; Müslümanların ve din adamlarının yaşayışları konusunu eleştirmektedir. Bunun yanı sıra mucize, din bilim ilişkisi, vahyin mümkünlüğü, peygamberlerin hayatları, Kur'an'ın ve hadislerin sahihliği, insanın ve evrenin yaratılışı, görülmeyen varlıklar, ahiret, kötülük problemi, güncel dini meseleler vb. konular hakkında da sorular sormakta; bu konuları gerek sınıf ortamlarında gerekse arkadaşlara

arasında tartışmaktadırlar. Bu düşünce yapısına sahip öğrenciler bazı öğretmenlerin gözlemlerine göre Tanrı'nın varlığı konusunda sıkıntı yaşamamakta fakat Tanrı'nın özellikleri konusunda sorgulamalar yapmaktadırlar. Allah'ın insanlara peygamber gönderme konusunda ise öğrencilerden bazıları peygamberleri reddederken bazıları peygamberlerin var olabileceğini kabul eder fakat onları farklı şekillerde yorumladığı görülmektedir. Vahiy ve ilahi kitaplar konusunda ise öğrencilerden bazıları akıl ve mantığa uymadığını, ilahi bir vahyin bilimsel olarak açıklanamayacağını belirtirken bazıları vahyin imkânı konusunda şüpheleri olduğunu beyan etmektedir. Mucizeler konusunda ise bu öğrenciler hemen hemen hepsi mucizeleri reddetmekte bu durumun akıl ve mantıkla açıklanamayacağını, bilimsel verilere aykırımı olduğunu ve böyle şeylerin mümkün olmadığını savunmaktadır.

DKAB öğretmenlerin görüşleri ışığında öğrencilerin deizm düşüncesine yönelme sebepleri ve onları etkileyen faktörler konusunda bazı tespitlere ulaşılmıştır. Sosyal medya, aile ve çevrenin dini yaşantısı, dini cemaatlerin ve din adamların tutumları, siyasi gruplar, öğretmenler, arkadaş ortamları, Müslümanların ve İslam coğrafyasının genel durumu, İslam'ın doğru bir şekilde bilinmemesi, bilimin her şeyden üstün tutulması gibi birçok faktörün gençler üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Öncelikle liselerdeki öğrencilerin bu düşünce yapısına yönelmesinde etkili olan faktörlerin başında aile ve çevresinin dini tutumu gelmektedir. Deizm düşüncesine yönelen öğrencilerden kimisinin ailesinin dini düşüncesinin de deizm düşüncesine yakın olduğu görülürken kimisinin de ailedeki baskıcı tutuma karşı ters tepki verdiği görülmektedir. Bu durumların yanı sıra ailede yaşanan olumsuz olaylardan dolayı da gençler etkilenmektedir. Özellikle bu düşünceye yönelen öğrencilerin parçalanmış ailelerin çocukları olduğu görülmektedir. Ailenin yanı sıra bu öğrenciler akrabalarından, rol model aldığı kişilerden, yaşadığı semtten, arkadaşlarının dini yaşantılarından etkilenmekte; çevrelerinde bu düşünceye yakın bireyler varsa bu düşüncelere yönelmektedirler. Öğrencilerin etkilendiği temel faktörlerden birinin de sosyal medya olduğu belirtilmektedir. Teknoloji çağında yaşadığımız bu dönemde gençler internette çok vakit geçirmekte, her bilgiye kolaylıkla ulaşabilmektedir. Gençler, sosyal ağları yoğun bir şekilde kullanmakta; birbirleriyle veya dünyadaki birçok kişiyle anında iletişime geçmektedir. Dünyada gerçekleşen olayları takip etmekte, sosyal ağlar üzerinden düşüncelerini paylaşmaktadır. Dolayısıyla öğrenciler dini konular üzerinden de birçok paylaşımı takip etmekte, bu konu hakkında yapılan yorumları okumaktadır. Bunların

hepsi de gençlerin dini düşüncelerini etkilemekte, dine ve hayata dayalı sorgulamalarını artırmaktadır. Gençlerin bu sorgulamalarına cevap verebilecek veya öğrencilere rehberlik edebilecek kişilerin donanımlı olması, iyi bir iletişim kurabilmesi son derece önem arz etmektedir. Zira onların bu düşüncelere yönelmesinin sebeplerinden biri de öğrencilerin rol model alabileceği kişilerin yeterli olmaması ve akabinde Müslümanların dini yaşamlarındaki olumsuz örneklerin her geçen gün artmasıdır. Günümüzde Müslümanların bilim ve teknolojide Batı'nın gerisinde kalması, hurafe bilgilerin ön planda tutulması, din adamlarının ve cemaatlerin yanlış tutum ve davranışları öğrencilerin tepki göstermesine neden olmaktadır. Bunun yanı sıra son dönemdeki siyasi grupların dini anlayışı ve yapılan hatalar öğrencilerin siyasete tepki göstermesiyle birlikte dini hayata da tepki gösterdiği anlaşılmaktadır. Yine aynı şekilde ülkemizde gerçekleşen 15 Temmuz Darbe girişimi öğrencilerin dini cemaatlere olan tutumlarını ve bakışlarını olumsuz yönde etkilediği ve bu durumun genel olarak dini bakış açlarına da yansıdığı görülmektedir.

Merkezi sınavla öğrenci alan fen, sosyal bilimler ve anadolu liselerindeki öğrenciler akademik başarı kaygısıyla derslerine çok fazla çalıştığı özellikle de alan derslerine yoğunlaştığı ifade edilmektedir. Bu durumla bağlantılı olarak da diğer branş öğretmenleriyle çok daha fazla vakit geçirmekte, ders konularıyla ilgili sorular sormaktadır. Dolayısıyla bu öğrenciler diğer branş öğretmenlerinin dini tutumlarından ve söylemlerinden de etkilendiği belirtilmektedir. Ayrıca öğrencilerin İslam'ı doğru bir şekilde bilmemesi, her şeyi akıl ve mantık çerçevesinde açıklamaya çalışması, sorularına doğru cevaplar bulamaması, DKAB müfredatlarının ihtiyaçlarını karşılaması, okudukları kitaplardan yahut izledikleri dizi/filmlerden etkilenmesinden dolayı da deizm düşüncesine olan yönelimlerin arttığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Deizme yönelimi olan öğrencilerin bu şekilde düşünmeye başlama nedenleri hakkında da bazı tespitler elde edilmiştir. Öğretmenlerden elde edilen bilgiler doğrultusunda öğrencilerin deizm düşüncesine yönelme sebepleri olarak Müslümanların yanlış tutum ve davranışları, batı kültürünün etkisi, İslam ülkelerinde yaşanan savaşlar, Müslümanların bilim ve teknolojiye geri kalması, dinin siyasallaştırılması, insanların seküler bir hayat sürmesi, parçalanmış aile yapıları, kötü hayat tecrübeleri, dindar kesimdeki rol model eksikliği, din eğitiminin yetersizliği, ailenin ve toplumun dini yaşantısı, popüler kültürün etkisi, ergenlik döneminin özellikleri, akıl ve bilime sonsuz

güvenilmesi, camideki veya okuldaki din hocasının tutumu, dinin gereksiz olduğu düşüncesi, ailelerin ve toplumun başarı odaklı bir hayatı istemesi, Allah'ın adaletsiz olduğu ve dualara cevap vermediği düşüncesi, gençlerin her şeyi sorgulamaları ve neticesinde doğru yönlendirmelerin yapılmaması, dinin otoritesine karşı durması, sorumluluktan kaçma isteği, özgürlük anlayışları, İslam'ın doğru bir şekilde bilinmemesi ve çok fazla hurafe bilginin dine alet edilmesi gibi birçok sebebin etkisinden bahsedilmektedir.

Öğrencilerin deizm düşüncesine yönelmesinde beslendiği kaynaklar hakkında da bazı bilgilere ulaşılmıştır. Özellikle bu öğrencilerin okuduğu kitapların, izledikleri dizi/filmlerin ve takip ettikleri sosyal ağların etkisi hakkında bazı bilgilere ulaşılmıştır. Bu düşünceye eğilim gösteren öğrencilerin genellikle batı dünyasından kitaplar okuduğu; yabancı yazarlı eserlere ilgi gösterdiği görülmektedir. Bu durum aslında bu liselerdeki tüm öğrenciler için de geçerlidir. Zira bu liselerdeki öğrenciler yabancı dil seviyesi diğer liselere göre daha iyidir ve öğrenciler kitapların orijinal dillerinden bu eserleri okumaktadır. Bunun yanı sıra bu öğrencilerin daha çok felsefi düşüncenin ağırlıklı olduğu, bilimsel kitaplara daha çok meraklı oldukları belirtilmektedir. Bilim kurgu, fantastik kitaplara daha çok ilgilerinin olduğu söylenmektedir. Genel olarak öğrencilerin okudukları kitapların din anlayışlarında batı kültürünün etkisi görüldüğü; ister istemez gençlerin din anlayışlarında bu durumun yansıdığı belirtilmektedir. Fakat bu durum hakkında ulaşılan bir diğer önemli noktaysa bu liselerdeki öğrencilerin aslında çok da fazla kitap okumadıklarıdır. Öğrencilerin genellikle ulaşmak istedikleri bilgilere internet aracılığıyla ulaştığı, bilgiyi daha kısa yollarla ve daha hızlı bir şekilde elde etmemeye çalıştığı ifade edilirken bir taraftan da bu öğrencilerin daha çok ders çalıştıkları, sınavlara hazırlandıkları için test çözdükleri, tüm vakitlerini bu şekilde geçirdikleri vurgulanmaktadır.

Merkezi sınavla öğrenci alan liselerdeki öğrencilerin daha çok yabancı dizi/film izledikleri ifade edilmektedir. Öğretmenlerin, öğrencilerin izledikleri dizi/filmler hakkında ayrıntılı bilgiye pek sahip olmadığı tespit edilmektedir. Fakat genellikle öğrencilerin internette dizi/film izlediklerini, birbirlerine tavsiye ettiklerini, dünyada popüler olan dizi/filmleri sezon sezon izlediklerini belirtmektedirler. Ayrıca Amerikan kültürünün yanı sıra son zamanlarda uzak doğu filmlerine de öğrencilerin merak duyduğu ve birçok ülkenin dini anlayışı konusunda bu şekilde bilgi sahibi olduğu

söylenmektedir. Öğretmenler, dizi/filmlerdeki dini anlayışların öğrencilerin üzerinde etkili olduğunu belirtmektedir. Ayrıca deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerin belgesellere; bilim kurgu, fantastik vb. türdeki filmlere daha ilgili ve meraklı oldukları bilgisine de ulaşılmaktadır.

Öğretmenler deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerin sosyal medya üzerinden çok fazla beslendiklerini ifade ederken bu öğrencilerin kullandıkları ve takip ettikleri sosyal ağlar hakkında öğretmenlerin yeterli bilgiye sahip olmadığı görülmektedir. Zira birkaç öğretmen dışında öğrencilerin bu anlayışa yönelmesinde etkili olan hesaplar, sayfalar, bloglar, forumlar, siteler hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşılmamıştır.

Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerin aileleriyle, arkadaşlarıyla ve DKAB öğretmenleriyle ilişkileri konusunda da bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Bu öğrencilerin bazılarının aileleriyle ilişkilerinde problem yaşadıkları, aile bağlarının kopuk olduğu ve genellikle boşanmış ailelerin çocukları oldukları bilgisine ulaşılmaktadır. Ailesiyle problem yaşamayan öğrenciler ise genellikle dini düşünce ve yaşantı bakımından aynı olduğu belirtilmektedir. Dini baskılardan dolayı öğrencilerin aileleriyle bu konularda çatıştığı ve akabinde dinden uzaklaştığı da ulaşılan bilgiler arasındadır. Ayrıca öğrencilerin geneli her düşünceye saygılı davrandıkları için aileleriyle aynı dini düşünceye sahip olmasalar bile herhangi bir saygısızlık yapmadığı ifade edilmektedir.

Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerin sosyal ilişkileri konusunda da bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Bu öğrenciler genel olarak ilişkilerinde dini konuları konuşmadıkları, her inanca ve görüşe saygılı davrandıkları, insanları yargılamadan kaçındıkları belirtilmektedir. Bu öğrencilerin bundan dolayı diğer öğrencilerden herhangi bir farkı genel olarak yoktur. Fakat bazı öğretmenlerin gözlemlerine göre bu öğrencilerin biraz daha içine kapanık oldukları, genellikle kendi düşünce yapısına uygun öğrencilerle arkadaşlık kurdukları, sosyal ilişkileri konusunda biraz daha zayıf oldukları sonucuna da ulaşılmaktadır.

Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerin DKAB öğretmenleriyle olan ilişkilerinde genel olarak bir problem yaşamadığı, öğretmenlerine karşı saygılı davrandığı fakat bu durumun öğretmenin bu öğrencilere olan yaklaşımıyla da ilgili olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Öğrenciler ilk başta DKAB öğretmenlerine karşı ön yargılı davransalar da bu durumun öğretmenin yaklaşımıyla zamanla kırılabileceği görülmektedir. Bu

öğrencilerin DKAB dersine olan yaklaşımları konusunda ise genellikle derse karşı ilgisiz oldukları veya anlatılan konulara zaman zaman itirazlarda buldukları, sorgulayıcı tutumun fazla olduğu bilgisine ulaşılmaktadır.

DKAB öğretmenlerinin deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerle iletişimi, zorlandığı konular ve öğrencilerin sorularına karşı yeterlilikleri konularında da bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Öncelikle öğretmenlerin genellikle bu öğrencilerle iletişim kurma noktasında sıkıntı yaşamadığı görülmektedir. Öğretmenler bu öğrencilerle iletişim kurarken kendilerince yöntemler geliştirmiştir. Bazıları ders dışında vakit geçirdiğini, bazıları birebir görüşmeler yaptığını, bazıları da onlarla yakın ilişkiler kurmaya çalıştıklarını ve yargılayıcı tutumlardan kaçındıklarını ifade etmişlerdir. Fakat bu durumun aksine az sayıda da olsa bu öğrencilerle iletişim kurmakta zorlanan öğretmenler de vardır.

DKAB öğretmenlerinin deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerle iletişimde zorlandıkları bazı konular vardır. Bu konuyla ilgili elde edilen bilgilere göre öğretmenler öğrencilerin ilgisini çekmekte; ön yargılarını kırmakta; zaman zaman onlarla iletişim kurmakta; ders yoğunluklarından dolayı onlara zaman ayırma noktasında; bu öğrencilerin tepkilerinden dolayı inanç, bilim, din vb. konuları derste işlemekte; inandıkları düşünceleri ve bazı dini yargıları değiştirmekte zorlandıkları sonucuna ulaşılmaktadır.

Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerin sordukları sorulara karşı DKAB öğretmenleri kendilerini genellikle yeterli görmekte; birkaç öğretmen yetersiz kaldığını belirtmektedir. Eksik ve yetersiz kaldıkları konularda ise kendileri araştırmalar yaparak eksiklerini kapatmaya çalıştıklarını ifade etmektedir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerden elde edilen bilgiler ışığında bir değerlendirme yapılırsa son dönemlerde gençlerin deizm düşüncesine yöneldiği ve bu düşünceyi merak ettiği görülmektedir. Öğrenciler birçok kanaldan deizm düşüncesini duymakta, araştırmakta ve ilgi göstermektedir. Liselerdeki deizm düşüncesi aslında öğrencilerin tüm yönleriyle araştırarak kabul ettiği bir düşünce değildir. Daha çok popüler kültürün etkisiyle isminden söz ettirmektedir. Fakat gençlerin dini yaşamdan her geçen gün uzaklaştığı, İslam dinini birçok farklı açıdan eleştirdiği ve dinin emirlerini yerine getirme noktasında sıkıntılar yaşadığı, hayatlarının merkezine daha çok dünyevi

istekleri yerleştirdiği de bir gerçektir. Her ne kadar bu düşünce yapısı gençlerin araştırmalar sonucunda kabul ettiği bir düşünce olmasa da gençlerin dini hayatlarında deizm düşüncesinin yansımaları görülmektedir. Öğrencilerin farklı dini akımlara gün geçtikçe daha fazla ilgi duyması din eğitimi bağlamında ciddi bir problem oluşturmaktadır. Dini şüphenin uyandığı bu dönemde öğrencilerin İslam dinini ve emirlerini sorgulaması aslında son derece normaldir. Bu durum gelişimsel dönemin özellikleri gereğidir. Fakat bu durumda dikkat edilmesi gereken nokta öğrencilerin iyi rehberlerle karşılaşmasıdır. Nitekim öğrencilerle birebir ilgilenme fırsatı bulan öğretmenler; öğrencilerin sorularına nitelikli cevaplar veren, onlarla gönül bağı kuran, onlara rol model olan öğretmenler; öğrencilerin İslam dininin sınırlarından uzaklaşmasını ve farklı akımlara yönelmesini engellediği belirtmektedir. Bunun akabinde öğretim programlarının öğrencilerin ihtiyaçları doğrultusunda hazırlanmaması, İslam'ın doğru kaynaklardan öğrenilmemesi, ailelerin ve toplumun dünyevi istekleri ön planda tutması, Müslümanların yanlış tutum ve davranışları, din adamlarının ve cemaatlerin dine zarar veren fetvaları, dinin siyasete alet edilmesi gibi birçok sebebin etkisine dikkat çekmektedir.

Araştırmanın Önerileri

Araştırmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda bazı önemli noktalar dikkat çekmiş ve bazı önerilerin yapılması uygun görülmüştür. Bu öneriler yapılırken araştırmaya katılan öğretmenlerin liselerdeki deizm problemi hakkındaki çözüm önerileri de dikkate alınmıştır.

1. Araştırmaya katılan öğretmenler öncelikle bu konudaki asıl işin öğretmene düştüğünü belirtmektedir. Zira öğretmenlerin donanımlı olması, güncel konuları takip etmesi ve öğrencilerle iyi ilişkiler kurması öğrencilerin deizm gibi düşüncelerini ve yönelimlerini azaltacaktır. Bundan dolayı gençlerin örnek alabileceği, düşüncelerini rahatlıkla paylaşabileceği, sorularını sorabileceği, her konuda sohbet edebileceği öğretmenlere ihtiyaç vardır. Özellikle bu liselerdeki DKAB öğretmenlerinin başta kendi alanı olmak üzere her konuda donanımlı olmasını gerekmektedir. Burada en önemli görev Milli Eğitim Bakanlığına ve ilahiyat fakültelerine düşmektedir. İlahiyat fakülteleri verdikleri eğitimlerde hayata dönük güncel meseleleri ele almalı; felsefe, mantık, pedagojik formasyon dersleri önemsenmeli ve bu konulardaki eksikler giderilmelidir. Milli Eğitim

Bakanlığı ise bu liselerdeki öğretmenleri özel olarak seçmeli, her bakımdan donanımlı olan öğretmenleri görevlendirmelidir. Bu liselerde görev yapan öğretmenleri hizmet içi eğitimlere tabi tutmalı, yaşadıkları problemleri birlikte değerlendirmelerini ve çözüme kavuşturmalarını sağlamalıdır. Yeterliliği olmayan kişiler tarafından verilen din eğitimi aksi takdirde bu tarz düşüncelere yönelen bireylerin artmasını sağlayacaktır.

2. Araştırmaya katılan öğretmenler DKAB öğretim programı konusundaki eksiklere de değinmektedir. Ders müfredatlarının öğrencilerin ihtiyaçları doğrultusunda yeniden göz geçirilmesi, öğrencilerin hayatlarıyla ilişkili konulara daha çok yer verilmesi, öğrencilerin sordukları sorulara cevap verecek nitelikte hazırlanması önerilmektedir. DKAB öğretim programları incelendiğinde çok fazla tekrar bilginin olduğu tespit edilmektedir. Öğrencilerin bu tekrar bilgilerden dolayı derslere olan ilgisi azaldığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden öğrencilerin dikkatini çekecek güncel konulara ihtiyaç vardır. Ayrıca ortaöğretimde ders saatlerinin iki saate çıkarılması öğretmenler tarafından olumlu karşılanırken dersin içeriğini dolduracak konuların yetersizliğine de dikkat çekilmektedir. Bundan dolayı müfredatların içeriğinin öğrencilerin ihtiyaçlarına yönelik, daha nitelikli konularla doldurulması önerilmektedir.
3. Öğrencilerin en çok soru sorduğu konulardan başında inanç ile ilgili meseleler gelmektedir. Allah'ın varlığı ve sıfatları, peygamberler, ilahi kitaplar, görülmeyen varlıklar, ahiret hayatı ve kader konuları öğrencilerin hem çok soru sorduğu hem de ilgisini çektiği konuların başındadır. Aynı zamanda toplumdaki hurafe bilgilerden dolayı çok fazla yanlış bilginin yer aldığı konulardır. Bundan dolayı bu konuların doğru kişilerden ve kaynaklardan öğrenmesi son derece önemlidir. Bunun yanı sıra son müfredat değişikliğinde liselerde kader inancı konusunun müfredattan kaldırıldığı görülmektedir. Oysa öğrencilerin kader inancı konusunda birçok sorunu olduğu tespit edilmektedir. Bu konu ortaokulda değil lisede yer almalıdır. Zira gelişimsel dönemin etkisiyle liselerdeki gençlerin dini şüpheleri artmakta ve bu konularda sorgulamalar yapmaktadır. Ayrıca inanç konularının öğretilmeden ibadet konularının öğretilmemesi gerekmektedir. Zira iman ile ilgili problemi olan öğrencilerin ibadet konularına ilgi göstermesi beklenemez. İbadetler konusunda ise öğrencilerin geneli neden ibadet ettiklerini sorgulamakta; ibadetlerin nasıl yapıldığı ile ilgili ayrıntılı ilmi bilgilerini zaten

ortaokulda ve seçmeli din eğitimi derslerinde öğrenmektedir. Kısacası öğretim programındaki konular öğrencilerin ihtiyaçlarına ve gelişimsel dönemlerinin özelliklerine göre tekrar hazırlanmalı; konular öncelik sonralık, yakınlık uzaklık ilkeleri göz önünde bulundurularak öğrencilere anlatılmalıdır.

4. Liselerdeki gençlerin sordukları konular, yaşadıkları problemler benzerdir. Bu yüzden öğrencilerin sık sordukları sorular tespit edilmeli, ortak platformlarda buluşularak akıl ve mantık çerçevesinde nitelikli örneklerle cevaplandırılmalıdır. Ayrıca konular disiplinler arası bir ilişki kurularak anlatılmalı, diğer branş öğretmenleriyle bu konularda iş birlikleri yapılmalıdır. Din ve bilimin çatışmadığı aslında birbirlerini destekleyecek nitelikte olduğu konusu vurgulanmalıdır.
5. Din eğitiminde kullanılan ders kitaplarının da öğrencilerin ihtiyaçları doğrultusunda hazırlanmalı; öğrencilerin seviyelerine uygun bir anlatıma ve güncel konulara ilişkili sorulara yer verilmeli; görsellerle ve etkinliklerle zenginleştirilmelidir.
6. Öğrencilerin örnek alabileceği iyi rol ve modellere ihtiyaç vardır. Bu konuda her Müslümana sorumluluk düşmektedir. Zira öğrencilerin bu düşünceye eğilim göstermelerinin en önemli nedenlerinden biri de Müslümanların bilim ve teknolojide geri kalmaları, ahlaki konulardaki tutum ve davranışları, söylemleriyle davranışları arasındaki tutarsızlıkların çok fazla olmasıdır. Bu yüzden başta din eğitimciler olmak üzere ahlaki davranışlarına dikkat etmeli ve gençlere iyi örnekler sunulmalıdır.
7. Din adamlarının ve dini cemaatlerin sosyal medya üzerindeki paylaşımları konusunda hassas olmaları önerilmektedir.
8. Öğrenciler İslam'ı doğru kaynaklardan öğrenmediği için birçok sorun beraberinde gelmektedir. Bu yüzden öğrencilerin ulaşabileceği doğru kaynaklara ihtiyaçları vardır. Bu doğrultuda gençlerin sorgulamalarına cevap verecek, Kur'an ve sünneti temel alacak, bilimsel verilerle desteklenecek kaliteli yayınların; dini değerleri ön plana çıkaran, iyi örnekler sunabilen dizi/filmlerin; sosyal medya üzerinden gençleri doğruya yönlendirebilecek, sorgulamalarına cevap verebilecek platformların artırılması gerektiği önerilmektedir.
9. Gençlerin dini anlayışlarında en önemli etken ailedir. Ailede verilen din eğitimin önemi vurgulanmalı, ailelerin gençlere olan yaklaşımları konusunda aileler

bilinçlendirilmelidir. Bu konuda Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığıyla Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü koordinasyonlu çalışmalar yapılmalı, ailelere din eğitimi ve gençlerle iletişim konusunda çeşitli seminerler verilmelidir.

10. Gençlerin kötü hayat tecrübelerinden dolayı farklı arayışlara yöneldikleri de görülmektedir. Liselerdeki din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenleriyle psikolojik danışmanlık ve rehberlik öğretmenlerinin bu öğrencilerle ilgilenmesi ve yönlendirmelerde bulunması önem arz etmektedir. Bu yüzden DKAB öğretmeniyle PDR öğretmeni işbirliği halinde çalışmalı, öğrencilerle yakın ilişkiler kurulmalıdır. Hatta bu doğrultuda bu liselerde ve bu liselerin yurtlarında manevi danışmanlık ve rehberlik konusunda çalışmalar yapılması önerilmektedir.
11. Gençlerin farklı dini akımlara yönelmesine engel olmak için sadece öğretmenler değil toplum olarak hep birlikte hareket edilmelidir. Çünkü her ne kadar DKAB öğretmeni iyi bir rehberlik yaparsa yapsın gençler çevrelerindeki Müslümanların tutumlarından ve davranışlarından etkilenmektedir. Bu yüzden başta aileler olmak üzere toplum olarak hurafe dini bilgilerden arınmalı; dinin doğru anlaşılması mahiyetinde acilen çalışmalar yapılmalıdır.
12. Gençlerin din eğitimi konusunda yaşadıkları problemleri, sorguladıkları temel sorunları tespit etmek ve bu konularda çözüm odaklı çalışmalar yapmak için alan çalışmaları artırılmalıdır. Zira öğrencilerin neden bu şekilde düşünmeye başladıklarını, bu durumun altında yatan sebepleri, onları etkileyen faktörleri, hangi konuları merak ettiklerini ve ihtiyaçlarının neler olduğunu bilmeden bu meselelerin çözüme ulaşması pek mümkün değildir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Akarsu, B. (Tarihsiz Yayın). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. (Altıncı Baskı). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Alsem, St. (2011). Tanrı'nın Yokluğunu Tasavvur Etmenin İmkansızlığı. *Din Felsefesine Dair Okumalar I*. Recep Alpyağıl (derleyen). (Birinci Baskı), s. 463-465. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Altaytaş, M. (2007). *Çağdaş İnkarcılık*. (Birinci Baskı). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Altıntaş, R. (2005). *Din ve Sekülerleşme*. (Birinci Baskı). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Arıcan, M. K. (2016). Uluhiyet Anlayışları. *Din Felsefesi*. Recep Kılış ve Mehmet Sait Reçber (editörler). (İkinci Baskı), s. 59-75. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Aydın, M.S. (1990). *Din Felsefesi*. (İkinci Baskı). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Başçı, V. (2018) Deizm Kavramı ve Ortaya Çıkardığı Problemler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 22 (1), 33-40.
- Başçı, V. (2002). *17. ve 18. Yüzyıl Aydınlanma Döneminde Rasyonel Din Anlayışları ve Deizm*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Bolay, S. H. (2004). *Felsefe Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*. (Dokuzuncu Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Cevizci, A. (2002). *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*, C 4. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Cevizci, A. (1999a). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cevizci, A. (1999b). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. (Üçüncü Baskı). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cevizci, A. (1996). *Felsefe Sözlüğü*. (Birinci Baskı). Ankara: Ekin Yayınları.

- Ceylan, A. (2005). *Tanrı Tasavvurları ve Sosyal Hayata Yansımaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Ramazan Biçer ve Süleyman Akkuş (editörler). (Birinci Baskı), s. 181-213. Sakarya: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Coşkun, İ. (2017). Günümüzde Deizm, Ateizm ve Nihilizmi Doğuran Sebepler. *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı: 320, 11-13.
- Dorman, E. (2017). Modern Çağda Deizmin Popülerleşmesi ve Sebepleri. *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı: 320, 14-18.
- Düzgün, Ş.A. (2017). Deizm: Öncü İsimler ve Temel Doktrin. *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı: 320, 7-9.
- Erdem, E. (2016). Ateizm ve Kanıtlar. *Din Felsefesi*. Recep Kılış ve Mehmet Sait Reçber (editörler). (İkinci Baskı), s. 157-184. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Erdem, H. (1994). Deizm. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C 9, 109-111. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Frolov, I. (1991). *Felsefe Sözlüğü*. Aziz Çalışlar (çeviren). (Birinci Baskı) İstanbul: Cem Yayınları.
- Genç, C. (2017). Eğitim Felsefesi Açısından Deizmin İmkânının Tartışılması. *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm*. Vecihi Sönmez, Burhaneddin Kıyıcı ve Metin Yıldız (editörler). (Birinci Baskı), s. 71-92. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Gilson, E. (1986). *Tanrı ve Felsefe*. Mehmet Aydın (çeviren). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Güler, A.; Halıcıoğlu ve M.B.; Taşgın, S. (2015). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma*. (İkinci Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gündoğar, H. (2017). Deizm; Aklın Tanrılaştırılması Ya da Sorumsuz Özgürlük. *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm*. Vecihi Sönmez, Burhaneddin Kıyıcı ve Metin Yıldız (editörler). (Birinci Baskı), s. 29-39. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Gündüz, Ş. (2017). *Din ve İnanç Sözlüğü*. (İkinci Baskı) İstanbul: Vadi Yayınları.
- Gürsoy, K. (2000). İlhâd. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C 22, 90-92. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

- Hançerlioğlu, O. (1967). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hançerlioğlu, O. (1978). *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar*, C 4. (Birinci Baskı) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hançerlioğlu, O. (1979). *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar*, C 6. (Birinci Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kant, I. (2011). Tanrı'nın Varlığının Ontolojik Bir Kanıtının Olanaksızlığı. *Din Felsefesine Dair Okumalar I*. Recep Alpyağıl (derleyen). (Birinci Baskı), s. 466-471). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karaköse, Ş. (2007). *Din Eğitiminde Bireyi Tanımak*. (Birinci Baskı). İstanbul: Mavi Yayıncılık.
- Kaya, Y. (2000). *Aydınlanma Çağı ve Felsefe*. (Birinci Baskı). İstanbul: Tığlat Matbaacılık.
- Kılavuz, M.A. (2006). Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi (Lise Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma). *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*. Hayati Hökelekli (editör). (İkinci Baskı), 251-303. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Kıllıoğlu, İ. (1990). Deizm. *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, C 1. İstanbul: Risale Yayınları.
- Koç, E. (2016). Nitel Araştırmalarda Geçerlik ve Güvenirlik". *Eğitimde Üretim Tabanlı Çalışmalar İçin Nitel Araştırma Yöntemleri*. Yaşar Özden ve Levent Durdu (editörler). (Birinci Baskı), s. 149-165. Ankara: Anı Yayınları.
- Koç, M. (2005). Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Gelişimi. *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı: 25, 75-88.
- Koç, M. (2003). Gelişim ve Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi. *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı: 15, 113-132.
- Konrad Adenauer Stiftung. (2017). Gençlik Araştırması Raporu.
- Köktaş, M. (2017). Aydınlanma, Hıristiyanlık ve Deizm. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 1, 143-157.

- Kutluer, İ. (2003). Lâedriyye. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C 27, 41-42. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- MAK Danışmanlık. (2017). *Türkiye’de Toplumun Dine ve Dini Değerlere Bakışı*. Ankara: MAK Danışmanlık.
- Osmanoğlu, C. (2014). Din Eğitiminin Gelişimsel Temeli Olarak İnanç. *Bilimname Düşünce Platformu*, Sayı: 27, 177-206. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Özay, M. (2007). *Sekülerleşme ve Din*. (Birinci Baskı). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Özbilgen, E. (1990). Ateizm. *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, C 1. İstanbul: Risale Yayınları.
- Paine, T. (2012). *Akıl Çağı*. Ali İhsan Dalgıç (çeviren). (Birinci Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Peker, H. (2018) Tanrı ve Din Tasavvuru Bağlamıyla Deizm ve Yayılımı Üzerine. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 8, 13-42.
- Peker, H. (2014). *Din Psikolojisi*. (On birinci Baskı). İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Reçber, M.S. (2016) Tanrı’nın Varlığının Delilleri. *Din Felsefesi*. Recep Kılış ve Mehmet Sait Reçber (editörler). (İkinci Baskı), s. 123-146. Ankara: Grafiker Yayınları.
- SEKAM. (2013). *Türkiye’de Gençlik Gençliğin Özellikleri, Sorunları, Kimlikleri ve Beklentileri*. Celalettin Vatandaş (proje koordinatörü). İstanbul: Sekam Yayınları.
- Sena, C. (1978). *Tanrı Anlayışı*. (Birinci Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Taylan, N. (2010). *Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu*. (İkinci Baskı). İstanbul: Şehir Yayınları.
- Timuçin, A. (2004). *Felsefe Sözlüğü*. (Beşinci Baskı). İstanbul: Bulut Yayınları.
- Topaloğlu, A. (2011). Teizm. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C 40, 332-334. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Topaloğlu, A. (2001). *Teizm ya da Ateizm*. (Birinci Baskı). İstanbul: Furkan Kitaplığı.

- Ulaş, S.E. (2002). *Felsefe Sözlüğü*. A. Baki Güçlü ve Diğerleri (hazırlayanlar) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Vural, M. (2011). *İslam Felsefesi Sözlüğü*. (İkinci Baskı). Ankara: Elis Yayınları.
- Wood, A.W. (2011). Kant'ın Deizmi. Necmettin Tan (çeviren). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, Sayı: 52, 327-347.
- Yasa, M. (2005). Panentezmin Tarihsel Ardalanı Üzerine. *Samsun On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 18-19, 130-146.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (Onuncu Baskı) Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Tezler

- Dorman, M.E. (2009). *Deizm ve Eleştirisi: Tarihsel ve Teolojik Bir Yaklaşım*. Yayınlanmamış doktora tezi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özel, C. (2003). *Sekülerleşme Teorileri ve Türkiye*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztaş, M. (2006). *Deizm ve Dini Hayat*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taşkıran, Ü. (2011). *Lord Herbert Of Cherbury'nin Doğal Din Anlayışı ve Düşünce Boyutu*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Okumuş, E. (2008). *Onsekizinci Yüzyılda Deizm ve Voltaire*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ögcem, E. (2013). *Ateizmden Deizme Antony Flew*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şimşek, S. (2018). *Ortaöğretim Öğrencileri Arasında Yaygınlaşan Ateizm ve Deizm Düşüncesini Önlemede Din Eğitiminin Önemi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnternet

Deism. (2017). Deisme Hoşgeldiniz. <http://www.deism.com/deismturkish.htm> Erişim Tarihi: 15.06.2017.

Paine, T. (2017). Dini Dine Göre Hristiyanlık Dinine Göre. http://www.deism.com/paine_essay_deism_christianity.htm Erişim Tarihi: 15.06.2017.

İktibas Dergisi. (2018). Gençlik ve İnanç Çalıştayı Sonuç Bildirgesi. *İktibas Dergisi*. <http://iktibasdergisi.com/2018/04/03/genclik-ve-inanc-calistayi-sonuc-bildirgesi/> Erişim Tarihi: 05.15.2018.

Saruhan, E. (2018). Anne Ben Deist Oldum. *Gerçek Hayat Dergisi*. <http://www.gercek hayat.com.tr/dosya/anne-ben-deist-oldum/> Erişim Tarihi: 02.04.2018.

TDK. (2018). Nihilizm. www.tdk.org.tr. Erişim Tarihi: 01.02.2018.

EKLER

EK-1

YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME FORMU

Tarih:

Saat:

Görüşmeci:

Merhaba benim adım Dilek MENKÜÇ. Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin görüşleri ışığında merkezi sınavla öğrenci alan liselerdeki öğrencilerin deizm düşüncesi hakkında bir yüksek lisans araştırması yapıyorum. Bir öğretmen olarak gençlerle bire bir iletişimde olduğunuz için bu konudaki düşüncelerinizi ve görüşlerinizi önemli buluyorum. Katkılarınız için şimdiden teşekkür ederim.

Görüşmemize geçmeden önce, görüşmemizin gizli olduğunu ve görüşmede konuşulanları yalnızca benim ve bazı araştırmacıların bileceğini belirtmek isterim. Bunun yanında araştırma çıktılarında isimleriniz kesinlikle yer almayacak, bunun yerine takma isimler kullanılacak ya da isimleriniz şifrelenecektir.

Görüşmemize başlamadan önce sormak istediğiniz soru ya da belirtmek istediğiniz herhangi bir düşünceniz var mı?

Konuşmalarımızı ses kaydını alacağım izninizle, eğer görüşme sonrasında istemediğiniz kısımlar olursa söylebiliriz.

Görüşmemiz yaklaşık bir saat süreceğini tahmin ediyorum. İzin vererseniz sorularıma başlamak istiyorum.

DİLEK MENKÜÇ

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Yüksek Lisans Öğrencisi

A. Kişisel Bilgiler

1. Cinsiyet:

- Erkek Kadın

2. Mezun Olduğu

a) Üniversite:

b) Fakülte:

c) Bölüm:

d) Mezuniyet Yılı:

3. Mesleki Kıdem:

- 1-5 6-10 11-15 16-20 21-25 26+

4. Öğrenim Durumu (En son mezun olunan)

- Lisans
 Yüksek Lisans (Alan?/ Çalıştığı konu?)
 Doktora (Alan?/ Çalıştığı konu?)

5. Çalıştığı Okul Türü:

- Sosyal Bilimler Lisesi
 Fen Lisesi
 Anadolu Lisesi

B. Öğretmenlere Göre Öğrencilerin DKAB Derslerine ve Öğretmenlerine Bakışları

1. Öğrencilerin DKAB derslerine yönelik tutumlarını genel olarak nasıl değerlendiriyorsunuz?

1.1. Öğrencilerin DKAB dersinin gerekli olup olmadığına yönelik düşünceleri konusunda neler düşünüyorsunuz?

1.2. Öğrencilerin DKAB dersine yönelik olumlu/olumsuz tutumlarında sizce hangi faktör/ler etkilidir?

1.3. DKAB derslerinde verilen bilgilerin öğrencilerinizin dine karşı tutumlarını nasıl etkilediğini düşünüyorsunuz?

2. Öğrencilerin DKAB öğretmenlerine yönelik tutumlarını genel olarak nasıl değerlendiriyorsunuz?

2.1. Öğrencilerin DKAB öğretmenlerine yönelik olumlu veya olumsuz tutumlarının DKAB dersine ne tür etkileri olduğunu düşünüyorsunuz?

2.2. DKAB Öğretmenlerinin kişiliği, yeterliliği, iletişimi öğrencilerin dine karşı tutumlarını nasıl etkilediğini düşünüyorsunuz?

C. Öğretmenlerin DKAB Öğretim Programları ve Ders Kitaplarına Yönelik Düşünceleri

1. DKAB öğretim programı ve ders kitapları ile ilgili düşünceleriniz nelerdir?

1.1. Uygulanmakta olan DKAB öğretim programlarının amaç ve içeriğinin öğrenci ilgi ve ihtiyaçlarını karşılama durumu hakkında neler düşünüyorsunuz?

1.2. DKAB ders kitaplarının öğrenci ilgi, ihtiyaç ve sorgulamalarını yeterli düzeyde karşılama durumu konusunda neler düşünüyorsunuz?

2. Öğrencilerin DKAB derslerinde en çok problem/zorluk yaşadıkları (şüphe, tereddüt, sorgulama, itiraz) konular hangileridir?

2.1. DKAB derslerinde en çok hangi konuların işlenmesinde zorluklar yaşıyorsunuz? Bu konuları işlerken nasıl bir çözüm yolu buluyorsunuz?

2.2. DKAB derslerinde öğrencilerin en çok ilgi gösterdikleri konular nelerdir?

D. Öğretmenlerin Gözüyle Öğrencilerin Dini Tecrübelerine Yönelik Algı ve Düşünceleri

1. Öğrencilerinizin din, iman, ibadet, dua, günah-sevap, ahlak, ahiret gibi konulardaki düşünceleri, tutumları ve eğilimleri hakkındaki gözlemleriniz nelerdir?

2. Öğrencilerinizin din anlayışının oluşmasında etkili olan kaynak/lar ve faktörler nelerdir?
 3. Öğrencilerinden dini farklı anlama ve yorumlama biçimleri (ateizm, deizm vb.) ile karşılaşmalarının onların inançlarında farklı yönelimler oluşturduğuna dair gözlemlerinizi oldu mu? Varsa bunlar nelerdir?
-

E. Öğretmenlerin Deizm ile İlgili Düşünceleri

1. Deizm düşüncesinin okullarda öğrenciler arasında etkili olduğunu düşünüyor musunuz?
 2. Deizm konusunun gündemde tutulması hakkında neler düşünüyorsunuz?
 - 2.1. Deizm konusundaki haberlerin kamuoyuyla paylaşılması öğrencileri olumlu/olumsuz etkiliyor mu?
 - 2.2. Deizm konusunun yeni müfredatta yer alması hakkında ne düşünüyorsunuz?
 3. Kendisini deist olarak tanıtan öğrencileriniz var mı?/ veya düşünceleriyle deizme yöneldiğini düşündüğünüz öğrencileriniz var mı?
 4. Bu öğrenciler daha çok hangi konuları sorgulamaktadırlar?
 - 4.1. Bu öğrencilerin Tanrı, evren, akıl, mucize, vahiy, peygamber, ilahi kitap, kader gibi konular hakkındaki düşünceleri ve tutumları nasıldır? Bu konular hakkındaki gözlemlerinizi nelerdir?
-

F. Öğretmenlere Göre Liselerdeki Öğrencilerin Deizme Yönelme Sebepleri

1. Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerinizin bu anlayışa yönelmelerinde etkili olan faktör/ler sizce hangileridir?
 - 1.1. Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencileriniz sizce neden böyle düşünmeye başlamış olabilirler?
2. Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerinizin okuduğu kitaplar hakkında bilginiz var mı? Bu konudaki gözlem ve tespitleriniz nelerdir?
3. Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerinizin izlediği dizi/filmler hakkında bilginiz var mı? Bu konudaki gözlem ve tespitleriniz nelerdir?
4. Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerinizin takip ettikleri sosyal ağlar hakkında bilginiz var mı? Bu konudaki gözlem ve tespitleriniz nelerdir?

5. Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerinizin aileleriyle ilişkisi hakkında bilginiz var mı? Bu konudaki gözlem ve tespitleriniz nelerdir?
6. Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerinizin sosyal ilişkileri nasıldır? Bu konudaki gözlem ve tespitleriniz nelerdir?
7. Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerinizin derslerinize ve size olan tutum ve davranışları nasıl değerlendiriyorsunuz?
8. Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerinizin din adamlarına ve dini cemaatlere karşı tutum ve davranışlarını nasıl değerlendiriyorsunuz?
9. Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerinizle nasıl iletişim sağlıyorsunuz?
10. Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerinizle en çok hangi konularda zorlanıyorsunuz?
11. Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerinizin sorularına karşı kendinizi yeterli/yetersiz nasıl değerlendirirsiniz?
12. Deizm düşüncesine eğilimi olan bu öğrenciler hakkında sizce nasıl önlemler alınmalı, neler yapılmalıdır? Bu konuda bir çözüm öneriniz var mı?
13. Eklemek veya söylemek istediğiniz başka bir şey var mı?

EK-2

Ö9 İSİMLİ GÖRÜŞME

A. Kişisel Bilgiler

1. Cinsiyet:

- * Erkek Kadın

2. Mezun Olduğu

- a) Üniversite: Marmara
b) Fakülte: İlahiyat
c) Bölüm: İlahiyat
d) Mezuniyet Yılı: 1989

3. Mesleki Kıdem:

- 1-5 6-10 11-15 16-20 21-25 * 26+

4. Öğrenim Durumu (En son mezun olunan)

- * Lisans
 Yüksek Lisans (Alan?/ Çalıştığı konu?)
 Doktora (Alan?/ Çalıştığı konu?)

5. Çalıştığı Okul Türü:

- Sosyal Bilimler Lisesi * Anadolu Lisesi Fen
Lisesi

B. Öğretmenlere Göre Öğrencilerin DKAB Derslerine ve Öğretmenlerine Bakışları

1. Öğrencilerin DKAB derslerine yönelik tutumlarını genel olarak nasıl değerlendiriyorsunuz?

Benim çalıştığım okul bir Türkiye ortalaması gibi İstanbul'un öyle bir bölgesinde çalışıyorum. Yani dindarlık, din karşıtlığı, farklı mezhepler Türkiye'de ne kadar varsa benim okulumda da öğrenciler hemen hemen aynı oranda var. O açıdan Türkiye'nin nabzını tuttuğunu düşünüyorum. Öğrencilerin din dersine tutumlarını onları üç dört başlık altında toplayarak tasnif ederek anlatabilirim. Birincisi çok dindar muhafazakar ailelerin çocukları var. Bunların bir kısmı ailelerinden de aldıkları eğitimden dolayı bilerek isteyerek ve severek din derslerine bakıyorlar. Ama bunlardan daha çoğunluğu ailelerin baskısıyla din derslerine önem veriyorlar ya da seçmeli dersleri seçiyorlar. Yani ilk tasnifte dindar ve muhafazakâr bir çevreden bahsettim ama iki ayrıldığını söyledim. İkinci kısım laik seküler bir hayat yaşayan mezhep olarak dine çok yakın olmayan anlayışlara sahip olan işte alevi vatandaşlarımız Kemalist ulusalcı yaklaşıma sahip olan. Bunların içinde bir kısmı derse karşı değil derste anlatılanlara çok az kısmı onların anlamaya çalışıyor, ılımlı yaklaşıyor din dersine. Ama bir kısmı karşıt yani din dersinin olmaması gerektiği, zorunlu din dersine karşı olduklarını ifade ediyorlar. Böyle psikolojik bir hal içindeler onların içinde de az bir kısmı aşırı derecede tepki gösteriyor. Fakat bunları ben kendi dersimde yaşıyorum ama kendi dersimde onları bir potada erittiğimi düşünüyorum. Bu da benim yaklaşımlarımdan kaynaklandığını düşünüyorum. Yani din derslerini sunuş biçimin, öğrencilerle iletişimim, becerilerim sayesinde bunu aştığımı sınıfta bu farklılıkları yok ettiğimi düşünüyorum. Mesela din dersine karşı olanlar sene başında bunları ifade eden veya ifade etmeye yeltenen öğrenciler oluyor. Onlar birkaç hafta içinde benim yaklaşımlarımdan dolayı vazgeçiyorlar ve derse bilerek, isteyerek, severek katılıyorlar. Bir de bu grupların üçüncü kısmını söylüyorum. Bunlar yüzde ellisini veya daha fazlasını oluşturuyor. Bunlar ideolojik dini yaklaşımları olmayan aileler ve çocukları din dersi koymuş MEB biz de girip çıkıyoruz yani bir karşıtlık veya taraftarlık söz konusu değil. Onlar için din dersi zevkli eğlenceli geçiyorsa onlar için iyi geçmiyorsa da diğer derslerden bir farkı yok böyle bir yaklaşım içinde. Yani öğrencilerin benim gözlemlediğim kadarıyla DKAB derslerine bakış açıları böyle.

1.1. Öğrencilerin DKAB dersinin gerekli olup olmadığına yönelik düşünceleri konusunda neler düşünüyorsunuz?

Geneli dersi gerekli görüyor.

1.2. Öğrencilerin DKAB dersine yönelik olumlu/olumsuz tutumlarında sizce hangi faktör/ler etkilidir?

Bence üç temel faktör sayabilirim. Bir tanesi dinle ilgili yerleşik din anlayışlarıyla ilgili toplumda var olan anlayışlar. Bunlar öğrencileri etkiliyorlar. İkincisi okulda öğretmenin tutumu. Öğrencilerle ilişkileri onlara değer verip vermemesi bunlar öğrencilerin din derslerine ve dine olan tutumunu etkiliyor. Üçüncüsü de müfredat, kitap. Hangi konular var, öğrenci kendi ihtiyacını karşılayıp karşılamadığı ilgisini çekip çekmediğine bakarak müfredata göre de

belirliyor. Bir dördüncüden şöyle bahsedilebilir. Eğer aileler öğrenciler üzerinden bir baskı uyguluyorlarsa dinle ilgili bu da öğrencilerde bir ters tepki doğuruyor. Öğrencilerin din derslerine karşı bir duruş sergilemelerine neden oluyor.

1.3. DKAB derslerinde verilen bilgilerin öğrencilerinizin dine karşı tutumlarını nasıl etkilediğini düşünüyorsunuz?

Eğer öğretmen müfredatı uyguluyorsa, klasik ve geleneksel bir din anlayışına sahipse, rutin dini bilgileri öğrencilere anlatmaya çalışıyorsa bu öğrenciler üzerinde olumsuz bir etki bırakabiliyor. Öğrenciler buna karşı bu din gereksiz bir şey diyor çünkü onlara hitap etmiyor. Bugünün yerleşik din anlayışı. Neden hitap etmiyor? Hayattan kopuk bir din eğitimi öğretimi yapıyoruz. Öğretmen buna bir şey katamıyorsa yani müfredatı ve yerleşik din anlayışını anlatıyorsa hayattan kopuk olan derslere karşı eğer sınavda çıkmayacaksa önemli merkezi sınavlarda kendisine lazım olmayacaksa lazım olsa bile fark etmez sınavda yapmak için o dersi çalışıp yapıyor matematik dersinden çocuk hoşlanmıyor ama matematikten sınavda yapmak için ilgi gösteriyor onu yapıyor. Bu sebeple o yerleşik din anlayışını eğer öğretmen rutin olarak vermeye çalışıyorsa çocuk dinden de soğuyor, din dersinden de soğuyor. Gerekli görmüyor en azından. Ama öğretmen müfredatı eleyebiliyorsa, seçiyorsa, özerklik alanını müfredat üzerinde kullanıyorsa, kendinden bir şeyler katıyorsa, öğrencinin ilgisini çekecek şekilde dersini işliyorsa, hayatla bağ kuruyorsa, anlattığı konular öğrenciyi aktif olarak derste kullanıyorsa o zaman öğrencinin hangi aileden olursa olsun muhafazakâr, dindar, din karşıtı aileler, çevreler fark etmiyor. Çocuk derse katılıyor, geliyor, seviyor. Yani ben şuna çok şahit oldum. Öğretmeninden dolayı din dersini seven öğrencilerin sayısı son derece fazla.

2. Öğrencilerin DKAB öğretmenlerine yönelik tutumlarını genel olarak nasıl değerlendiriyorsunuz?

Hangi kesimden olursa olsun çok az böyle radikal, dindar ailelerin çocukları olabiliyor lisede bunlar din dersi hocasının sert söylemlerde bulunmasını istiyorlar. Dinin kuralları, kanunları, şeriat var. Bunları vurgulamasını istiyorlar sınıfta. Ama bunlar çok azlar. Yüzde üçü beşi geçmez. Bunların dışında kalan bütün öğrenciler dinin kuşatıcı olmasını istiyorlar. Din dersi öğretmenlerinin kuşatıcı olmasını istiyorlar. Ötekileştirici hiçbir eylem ve söylemi istemiyorlar. Bu sebeple okuldaki din eğitimcilerin yapması gereken ilk şey kuşatıcılığı korumaları. Elbet dinin kurallarını esnetecek halimiz yok ama üslup çok önemli. Üslubu yakalayan öğretmenler başarılı oluyor, yakalamayanlar başarılı olamıyor.

2.1. Öğrencilerin DKAB öğretmenlerine yönelik olumlu veya olumsuz tutumlarının DKAB dersine ne tür etkileri olduğunu düşünüyorsunuz?

DKAB öğretmenlerine yönelik olumlu veya olumsuz tutumlarını din dersini çok etkiliyor. Eğer öğretmen din dersini sevmeyen bir öğrencinin sorusuna ya da tutumuna karşı sertleşirse gerginleştirirse o ortamı dersi zarar görüyor.

2.2. DKAB Öğretmenlerinin kişiliği, yeterliliği, iletişimi öğrencilerin dine karşı tutumlarını nasıl etkilediğini düşünüyorsunuz?

Temsil görevi var burada öğretmenin. Her ne kadar öğretmenler bunun farkında olmasa da kabul etmeseler de ben dini temsil etmiyorum ben öğretmenim giriyorum dersimi anlatıyorum deseler de çocuk için bu böyle değil. Çocuk din dersi öğretmenin dini temsil ettiğini görür. Bu ilk ve ortaokulda daha yüksektir ama lisede de yine yüksektir. Din dersi öğretmeni dini temsil ediyor. Bu sebeple din dersi öğretmenin tutum ve davranışı izleyen öğrenciler onun anlattıklarını değil yaptıklarına bakarak dini değerlendiriyorlar. Öğretmen eğer yalan söylüyorsa Müslüman ve din dersi öğretmeni ve dini temsil ediyor ama yalan söylüyor. Öğrenci temsile bakıyor. Bu açıdan din dersi öğretmenin dinin temsilcisi öğrencinin gözünde.

C. Öğretmenlerin DKAB Öğretim Programları ve Ders Kitaplarına Yönelik Düşünceleri

1. DKAB öğretim programı ve ders kitapları ile ilgili düşünceleriniz nelerdir?

Ben bugünkü müfredatın büyük çoğunlukla kitapların öğrencilere hitap etmediğini hatta dine zarar verici boyutta olduğunu düşünüyorum. Müfredat ve ders kitapları öğretmen tarafından açıkları kapatılmıyor ise bugünkü müfredat ve kitaplar din anlayışına zarar verebilir Allah ile bağlarına zarar verebilir diye düşünüyorum.

1.1. Uygulanmakta olan DKAB öğretim programlarının amaç ve içeriğinin öğrenci ilgi ve ihtiyaçlarını karşılama durumu hakkında neler düşünüyorsunuz?

Çok zayıf. Hem din derslerin hem de din ve değerler alanındaki seçmeli derslerin hem eski hem yeni müfredatın bir şey değiştiğini düşünmüyorum müfredat değişti ama anlayış aynı olduğu için bir şey değişmedi. Bir örnek vereyim mesela Hz. Muhammed'in hayatı dersinin müfredatının taslağı yayınlandığında Hz. Muhammed'in gençlerle ilgili hiçbir şey yoktu. Oysa lisede verilecek bu ders ve Hz. Muhammed bütün mücadelesini gençlerle yürütmüş fakat bu dersin taslak müfredatında hiçbir şey yoktu. Onla eleştiren bir yazı yazdım. Taslaktan çok farklı bir müfredat yayınladılar fakat bu müfredatta tek bir konu var Hz. Muhammed ve gençlik ancak bu gençlere hitap etmiyor. Yani bugünkü gence. Bir de şöyle bir şey bu bütün derslerle ilgili ama özellikle Hz. Muhammed ile ilgili örnek veriyorum ama bütün derslerle ilgili. Müfredatlar ve yazılan kitaplar İslam'ın bin dört yüz önce gelmiş ve orada duran halini anlatıyor. Hz. Muhammed'in de oradaki halini anlatıyor. Müfredatta inceledim yeni müfredatı din dersini, Hz. Muhammed'in Hayatı ve TDB dersi müfredatını hiçbir kazanımda bunu iddia ederek söylüyorum öğrenciyi şöyle bir psikolojik hale getirmiyor. Hz. Peygamber işte 1400 yıldaki

durum şu idi İslam'ın şöyle bir hali vardı ama bugüne getirmiyor onu. Hiçbir kazanım bugüne taşımıyor. Hepsi orada kalmış bir şey. Bunu bugünün çocuğunun hayatına yansımaları bekleyemezsiniz. Bence bütün konular o günden bugüne taşınabilir iman konuları bile bugüne taşınmalı, ibadet konuları bugüne taşınmalı. Çok basit bir örnek vereceğim size mesela namaz, oruç anlatılıyor. Orucun bugünün insanın hayatına bir katkı sağlayacağı nerede yer edineceği bugünün örnekleriyle kazanım olarak konulabilir, ders kitapları da buna göre yazılabilir. Ama bizim ders kitaplarında ve müfredatlarda bunlar yok.

1.2. DKAB ders kitaplarının öğrenci ilgi, ihtiyaç ve sorgulamalarını yeterli düzeyde karşılama durumu konusunda neler düşünüyorsunuz?

Yetersiz kalıyor ve ilgi gösterilmiyor. Ders kitaplarıyla ilgili her sene böyle birkaç sınıfta farklı dersler ve ünitelerle ilgili öğrencilerle araştırma yaparım. Bazen konuyu işledikten sonra bazen işlemeden önce konuyu okuttururum. “Bu kitap bu konuyla ilgili size bir şey anlattı mı?”, “Yeni bilgiye ne kadar sahip oldunuz? Nedir onlar?”, “İlginizi çekti mi?”, “İlginizi çekecek şekilde yazılmış mı tasarlanmış mı?” gibi basit dört beş soru üzerinden araştırmalar yaparım. Bunlara olumlu cevap veren öğrenci sayısı yüzde ondan fazlası değildir.

2. Öğrencilerin DKAB derslerinde en çok problem/zorluk yaşadıkları (şüphe, tereddüt, sorgulama, itiraz) konular hangileridir?

İki türlü soru soruyorlar. Gerçekten kafalarında ciddi sorular oluşturan konular var. Bir de popüler konular. Ciddi sorunların başında Allah'ın varlığı, varlığının ispatı, yaratılış, neden yaratıldığı yani varoluşsal sorular... bunlar geliyor. Diğerleri de popüler konular dediğim görülmeyen varlıklar, cinler, melekler, ahiret, cennet, cehennem bunlar. Yani bunun dışında böyle ibadetler ya da ahlaki konular ile ilgili merakları yok. Bu ikisini belki bilerek de gündeme getirmiyor çocuklar. Toplumda da öyle. İbadetleri gündeme getirmiyorlar çünkü ibadetleri yapmıyorlar. Yapmadığı bir kısmı gündeme getirmek istemiyor. Ahlakı da uygulamıyor onu konuşmak istemiyor. Çünkü İslam ahlakını uygulamadığını çoğunlukla biliyor. Uygulamayacağını da bildiği için çok gündeme getirmiyor.

2.1. DKAB derslerinde en çok hangi konuların işlenmesinde zorluklar yaşıyorsunuz? Bu konuları işlerken nasıl bir çözüm yolu buluyorsunuz?

Mesela 9. sınıf 1. ünite insan ve din konusu teorik bir konu ama keyifle işlediğim farklı yaklaşımlarla yöntemlerle sonra mesela temizlik konusu geliyor orada abdesti, gusül abdestini falan görünce ben bunları biliyorum diyor fakat öğretmenliğin ince bir tarafı var taktik meselesi aslında bilmiyorlar bilmediklerini önce onlara gösteriyorum sonra ilgiyi topluyorsun mesela. Üçüncü ünite Hz. Muhammed'in konusu orada da ilgi çekiyor ama orada da sorun var mesela eğer siz onu kitaba ve müfredata göre işlerseniz çocuk onu daha önce öğrendiği için ben onu

farklı boyuta taşıdığı için sıkılmıyor öğrenciler. 9. Sınıfın son konusu vardı Türklerin Müslüman oluşu gibi. Bu konu öğrencinin ilgisini çekmiyor. Konunun bir kısmını tarih dersinden görmüş oluyor bir kısmını mezhep imamlarını din düşünürlerini tanıtan bir kısmı kuru kuruya böyle bir kişiyi tanıtmak onun için zorlandığım bir ünite yani. Ama bunu kolaylaştırmak için farklı yöntemlerim vardı benim. Onları uyguluyordum ilgi çekici hale getirmek için.

2.2. DKAB derslerinde öğrencilerin en çok ilgi gösterdikleri konular nelerdir?

Ortaokulda görmedikleri bir konu varsa ona ilgi gösteriyorlar acaba bu nasıl bir şey diye. Müfredat sorunlarından bir tanesi tekrarların çok olması. Tekrar olmayan bir konu varsa biraz da işte kendini ilgilendiriyorsa hayatla bağ kuran bir konuya ona ilgi gösteriyorlar. Bu da biraz öğretmene bağlı ama. Mesela 11. Sınıfta kader diye bir konu var. Kader duyduğu zaman 11. Sınıftaki öğrenci 1. Üniteye biz bunu daha önceden gördük, duyduk kader işte karmaşık anlamamış bir şey. Ama mesela ben daha sene başında ilk derste onlara iki tane film gösteriyorum birbirinin tersi iki yaklaşımı anlatan o kısa filmler benim dört beş haftalık kader konumu kurtarıyor. Ama kitaptan konuyu işlemeye kalksam onu istemeyecektir, direnecektir o konuya. Yani kader konusuna ilgi göstermemeleri gerekirken daha çok ilgi gösteriyorlar. Mezhepler konusuna bazı öğrenciler çok ilgi gösteriyor ilgi alanlarına giriyor bazıları din çok fazla hayatında olmayan diyeyim bunlardan banane diyor. 12. Sınıfta tasavvufi yorumlar var mesela. Bazı öğrenciler ne yapacam ben bu tasavvuf konuları, tarikatları falan diyip bazı öğrenciler -orada bir ruhsal durum var demek ki- dersten sonra yanıma gelip hocam bu konular benim çok ilgimi çekti dediği olmuştur. Ben burada kendime şöyle bir pay çıkardım. Pek tasavvufu aram iyi olmamasına rağmen demek ki bazı öğrencilerin böyle bir damarı var. O konuları da onlara uygun işlemek gerekir.

D. Öğretmenlerin Gözüyle Öğrencilerin Dini Tecrübelerine Yönelik Algı ve Düşünceleri

1. Öğrencilerinizin din, iman, ibadet, dua, günah-sevap, ahlak, ahiret gibi konulardaki düşünceleri, tutumları ve eğilimleri hakkındaki gözlemlerinizi nelerdir?

İki açıdan değerlendiriyorum bunu. Birincisi inanç konuları ikincisi de ibadet, ahlak yani dini yaşama. İnançla ilgili öğrencilerin bir kısmı gerek aileleri gerekse gençlikten kaynaklanan sebeplerle inancının olmadığını ya da zayıf olduğunu ya da deistler gibi bir inanca sahip olduğunu düşünüyor. Ama çoğunluğu sorgulamıyor bunu. Aileden yerleşik olarak görmüş bunu. Allah, peygamber, kitap var diyor. Fakat iş ibadet ve ahlak konularına gelince. Gençlerde bunun çok zayıf olduğu, hayatlarında din ve ibadet ahlakının büyük çoğunluğunda olmadığı hatta bunu anne babalardan duyuyorum ailede ibadet var, önemseniyor ama çocukta yok. Ben

beş vakit namazımı kılıyorum bu çocuk kılmıyor, kıldıramıyorum. Oruç tutmak istemiyor çocuğum. Ne yapabilirim şeklinde. Gençlerde ibadetlerin, ibadetlerle birlikte ahlakın gün geçtikçe zayıfladığını görüyorum.

2. Öğrencilerinizin din anlayışının oluşmasında etkili olan kaynak/lar ve faktörler nelerdir?

En çok aileden etkileniyor. İkinci olarak din dersi öğretmeninden etkileniyor. Ancak din dersi öğretmeni rutinin dışına çıkmışsa onda etkileniyor. Yoksa din dersi öğretmeni mahalledeki camii hocasının kendisine anlattığı din anlayışını tekrar ediyorsa etkilenmesi söz konusu değil. Din dersi öğretmenin farklı bir söylemi farklı bir yaklaşımı varsa ondan etkileniyorlar. Hatta bu öğretmenlerin başlarının belaya girdiğini de biliyorum. Çocuk ailesinin kendisine sunduğu yerleşik din anlayışından farklı bir anlayış sunduğu zaman bu çocuğun aklına yatkın ise bunu alıyor arkadaşlarıyla ailesiyle de paylaşıyor ailesinin din anlayışına da bu uymuyorsa aile ile öğretmen arasında bir çekişme ortaya çıkıyor. Üçüncüsü de internet, sosyal medya. İnternetteki okumalarından, gördüklerinden... Bu iki türlü oluyor. Karşı din dışı propagandadan da etkileniyorlar dini konularda açıklamalar yapan siteler youtube kanallar vs den de etkileniyorlar. Ama bu etkilenmeler derinlikli değil yüzeysel.

3. Öğrencilerinden dini farklı anlama ve yorumlama biçimleri (ateizm, deizm vb.) ile karşılaşmalarının onların inançlarında farklı yönelimler oluşturduğuna dair gözlemlerinizi oldu mu? Varsa bunlar nelerdir?

İzlediğim kadarıyla şöyle oluyor: Bazı öğrenciler farklı dini akımla ya da dini düşünceyle karşılaştıklarında veya din dışı. Birçoğu yine geleneksel ve yerleşik kültürünü koruma refleksi ile hareket ediyor onu düşünmüyor onunla ilgilenmiyor, yanlış olduğunu düşünüyor. Onun içinde ailesinden aldığı yerleşik inanca devam ediyor yani araştırmıyor, sorgulamıyor. Yani diyelim ki arkadaşı ona ya da internette bir yerden deizmi anlattı ya saçmalama yok böyle bir şey diyor. O yok demesinin sebebi kendi sorgulaması değil kendi yerleşik anlayışını koruyor. Bunlar hala çoğunlukta. Ama bir kısmı şöyle oluyor: Buna yüzeysel olarak kanıyor din dışı veya farklı din anlayışlarına. Önce yüzeysel olarak öyle düşünmeye başlıyor. Bir kısmı da bu farklı din anlayışlarının farkında olunca onlara ilgi gösterip onu araştırmaya başlıyor. O da sonuçta ya dinden uzaklaşmaya başlıyor ya da dine yaklaşıyor.

E. Öğretmenlerin Deizm ile İlgili Düşünceleri

1. Deizm düşüncesinin okullarda öğrenciler arasında etkili olduğunu düşünüyor musunuz?

Hayır. Bir miktar artmakta olan heves şeklinde olduğunu düşünüyorum. Ama ben asıl tehlikenin gençlerin dine ilgisiz kalması olduğunu düşünüyorum. Bu konu deizm tartışması olarak

gündemde kaldı. Bu bir deizm, ateizm sorunu değil. Başlangıçta bizim sorgulamamız gereken şey gün geçtikçe gençlerin dine ilgisiz kalması. Uzaklaşmada demiyorum ilk planda ilgisiz kalması. Ama bu ilgisiz kalma bir Müslüman olarak beni endişelendiriyor. Çünkü ben biliyorum ki bu ilgisiz kalmanın sonrasında bir sekülerleşme ortaya çıkacak. Deizme kayma artacak diye bir tahmin bu ya da bir radikalleşme başka bir din anlamında. Yani bugünkü bu ilgisizliğin, kayıtsızlığın tartışılması, sorgulanması, sebeplerin irdelenmesi gerekiyor. Gençler deizme kaydı diye elimde bir veri yok ama bu konuda bir araştırmalar var. Araştırmalarda artan bir durum olduğunu gösteriyor.

2. Deizm konusunun gündemde tutulması hakkında neler düşünüyorsunuz?

Deizm takıntısı halinde gündemde tutulmasının önüne geçemeyiz bence. Doğru olmadığını düşünüyorum. Ama gençlerin dinle ilişkilerinin olumlu-olumsuz, kayıtsız, ilgisiz kalma bunların sebeplerinin mutlaka sorgulanması, tartışılması gerektiğini bu konuda yok bunu konuşmayalım, tartışmayalım demenin büyük bir hata olacağını düşünüyorum. Kamuoyuyla da tartışılın, ben hiçbir mahsur görmüyorum.

2.1. Deizm konusundaki haberlerin kamuoyuyla paylaşılması öğrencileri olumlu/ olumsuz etkiliyor mu?

Ben bu gündeme geldiği zaman nisan ayında öğrencilerle bu konuda küçük bir araştırma yaptım. Yüzde doksanının haberi bile yoktu. Yüzde onun haberi vardı tartışmalardan. Fakat bunlarında belki yarısı kadar ilgi göstermişti. Zaten sorguluyorlar zaten ulaşıyorlar siz onlardan bir şey gizlemezsiz. Nerede tartışacaksınız? Diyelim ki kapalı toplantılarda sadece orada kaldığı zaman hiç kimse dışarı çıkmayacak hiçbir şey yazılmayacak ancak o zaman rapor yazılmayacak. Bir rapor yazıldığı zaman zaten genç buna ulaşılacak. Onun için ben tartışılması taraftarıyım.

2.2. Deizm konusunun yeni müfredatta yer alması hakkında ne düşünüyorsunuz?

Yer alması uygun, olabilir. Lise çağındaki çocuklara bunların anlatılması gerekir ancak nasıl yer aldığı önemlidir. Temel olarak farklı inanç biçimlerinin hatta farklı din yaklaşımların lise müfredatında olması gerektiğini düşünüyorum. Yani müfredatta dine tarihselci yaklaşımında olması, evrenselci yaklaşımın, geleneksel tasavvufi yaklaşımın... Bence bunların olması gerekiyor. Neden? Korkmamalıyız bundan. Bunların her biri bir öğrenciye hitap eder. Şimdi şöyle düşünün yüz öğrenci var. Bu yüz öğrencinin kişiliği, karakteri, dünyaya-dine bakışı farklı. Siz şimdi tarihselci yaklaşımdan birazcık bahsetseniz belki yüz öğrenciden beş tanesi dine İslam'a ısınacak. Evrensel bakış açısı verirseniz ona beş tanede ondan, tasavvufi bakış

verirseniz üç beş tane de ondan gelecek. Böylece bu gençleri kazanmış oluruz. Bunlardan korkmamız gerekir. Bunu yapamıyoruz tek tip din anlatmaya çalışıyoruz.

3. Kendisini deist olarak tanıtan öğrencileriniz var mı?

Tabii ki.

4. Bu öğrenciler daha çok hangi konuları sorgulamaktadırlar?

En çok sordukları soru “Allah bizi niçin yarattı?” varoluşsal bir soru. Bu soruda verdiğiniz bütün cevaplar yeni soruları doğuruyor. Bu soruya diyelim ki kurandaki ayette göre ibadet etmek için diye cevap verirsiniz “Niye Allah’ın bizim ibadetimize ihtiyacı mı var?” peki Allah’ın büyüklüğünü, yüceliğini anlayalım diye dersiniz “Allah’ın buna ihtiyacı mı var? Zaten o büyük değil mi?” Buna cevap verirsiniz o zamanda “Hocam Allah beni yaratmasaydı benim inanıp inanmamak büyüklüğünü anlayıp anlamamak gibi bir sorumluluğum hesabım sınavım olmayacaktı. Yaratmasaydı bu bütün bunları bilmeyecektim bu sorunlar ortadan kalkacaktı.” En son buraya geliyor. O zaman bu öğrenciye onun var olmasındaki değeri anlatmak gerekiyor. Bu da öğretmenin felsefe, psikoloji bilmesi, insanı tanıyor olması gerekiyor. Bu birinci temel sorun. İkincisi bu yaratılışın nasıl gerçekleştiği ile ilgili sorun. Allah yarattı ama nasıl gerçekleşti? Bu evrimle ilgili sorular geliyor. İkilemde kalıyor diğer derslerde fizikten, kimyadan, biyolojiden bunları öğreniyor ama din dersine geldiğinde ani bir yaratılıştan böyle bir anlatımdan bahsedildiğinde çelişkiye düşünüyor. Onunla ilgili sorularda çok geliyor. Yaratılış ve yaratılış süreci. Üçüncü sorular diğer din ve din mensupları arasındaki Allah katındaki farklar, inançları açısından, ahlaki davranışları ibadetlerin gerekliliği arasındaki farklar... Yani ahlaki iyi bir Hıristiyanın Yahudinin ahlak katında bir değeri var mı cennete gidip gitmeyecek mi? İyi bir ateist neden cennete gitmiyor? Bununla ilgili bir sürü sorular. Bunlar dışında başta dediğim gibi varoluşsal sorular, kader, ahiret, melekler, cinler gibi popüler sorular var.

4.1. Bu öğrencilerin Tanrı, evren, akıl, mucize, vahiy, peygamber, ilahi kitap, kader gibi konular hakkındaki düşünceleri ve tutumları nasıldır? Bu konular hakkındaki gözlemlerinizi nelerdir?

Hepsini yoğun bir şekilde sorguluyorlar. Sorguladıkların çok az bir kısmını bence ailelerine ve öğretmenlerine ifade ediyorlar, bunlar cesur öğrenciler. Çoğu sorguluyor ama ifade edemiyorlar çünkü bunla ilgili daha önce bir duvarla karşılaştılar. Yani annelerine sormuş bilememiş, bilemediği için bırakmış. Öğretmenlerin bir kısmı da böyle davranmış. Bu sebeple cesaret edemiyor bu sorgulamaları başkalarına açmaya. Ama cesaret eden öğrenciler var. Bu öğrencilerde bütün bu saydıklarınızı sorguluyorlar. Mesela mucize, vahiy bunlar soyut. Anlaşılması zor. Akılla, bilimle, mantıkla açıklanması zor şeyler. Çocuk bunu sorguluyor fizik, kimya dersinden bilimsel olarak öğrendiği şeylerden farklı şey mucize. Bunları öğretmen izah

edebilir ama. Bunu anlatabilmesi için yerleşik din algısının dışına çıkması gerekiyor. Asıl sorun yerleşik din algısında. Mucize kavramına yüklediğiniz anlam yanlış. Çocuklara kuran merkezli anlattığınız zaman anlıyorlar, en azından anlama yoluna gidiyorlar. Mesela vahyi sorguluyorlar. Vahiy onlara göre öğrendikleri bilimsel bilgiye uygun anladıkları olay değil. Eğer öğretmen vahyi çocuğun aklına uygun hale getirirse sorun yok. Yine vahiyle ilgili en çok sordukları sorulardan biri “Kur’an’ın değişmezliği ile ilgili.” Vahyin gelişini güzel izah etmiyorsa öğretmen vahiy ve Kur’an’ın değişmezliği ile ilgili soruları artıyor.

F. Öğretmenlere Göre Deizme Yönelimin Sebepleri

1. Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerinizin bu anlayışa yönelmelerinde etkili olan faktör/ler sizce nelerdir?

Birinci etken mevcut din anlayışı. Bunu ya anlamıyor çocuk detayıyla ya anlamlandıramıyor, aklına yatkın hala getiremiyor. O sebeple o din anlayışından uzak olduğunu düşünüyor. Fakat Allah’ı reddetme cesaretini de gösteremiyor. İki sebeple gösteremiyor. Bir kendisi halletmemiş bunu zihninde bir de toplumsal baskı var. Onun için kurtuluş çaresi olarak deist olduğunu söylüyor. İkinci etkende buna bağlı olarak müfredat ve kitaplar. Üçüncü etkende ailelerin baskısı. Aileleri birinci etkende koyabiliriz. Dördüncü etken öğretmenin okulda baskısı. Ötekileştirici bir şey varsa o da bir baskı. Şunu sorma bunu sorma din inanacaksın buna falan bu da bir baskı. Bu dört sebep öğrencinin dinden uzaklaşmasına etken.

Aslında öğrencilerin etkilendiği kaynakları da iki türlü düşünmek lazım yani çocukların dinle ilişkilerini. Bir etkenler. Etken olan kişiler ve kurumlar anlamında. Bir çocuğun üzerinde ailesi, akrabası, çevresi -bunlar olumlu ya da olumsuz- cami hocası, bir cemaate tarikata takılıyorsa oradaki anlayış, sosyal medyadaki anlayış, okulda öğretmen... Bunlarla çocuk ne kadar ilişki halindeyse o kadar etkili. Bir de şöyle değerlendirmek gerekir. Din anlayışlarının çocuklar üzerindeki olumlu ya da olumsuz etkileri. Mesela ailenin din anlayışı geleneksel ve yerleşik bir anlayış ise veya bir tarikatın cemaatin anlayışı yerleşik bir anlayış ise o anlayışlar sorgulayan bir öğrenci üzerinde olumsuz bir etki bırakıyor. Onu kabul ediyorsa sorun yok. Kabul etmiyor sorguluyorsa neden kabul etmiyor? Yerleşik din anlayışlarımızda akıl nerdeyse devre dışıdır. Taklidi imanın taklidinin yapıldığı bir toplumda yaşıyoruz biz. Taklidi iman ile koca karı imanını karıştırmışız biz. Bunu da çocuğa dayattığınız zaman bu sorgulayan çocuğu ters tepiyor, aklına yatmadığı için. Çocuklarımızın dine kayıtsız kalmasının temelinde akıllarına yatkın hale getiremediğimiz din anlayışları var. Bu kayıtsız ve ilgisiz çocukların bir nesil sonraki çocukları Müslüman olmayacaklar. Onların çocukları büyük ihtimalle uzaklaşacak dinden. Bence kayıtsız kalmalarının nedeni sorgulayan bu gençleri akli yatkın hale getirmeniz dini. Dini akla yatkın hale getirmek demek dinin özünden sapması anlamında değil. Dini akla yatkın hale getirmek demek dinin ilkelerini, kurallarını, inancını, ibadetlerini biz aklın ilkeleriyle açıklayabiliriz.

Buna dinde bir mani yok. Bunun akılla açıklanabileceğini iddia ediyorum ben. Yani dinin akılla açıklanmayacak bir yönü yok diye düşünüyorum. Çok tatmin edici olmayabilir kabul ediyorum ama açıklanabilir. Bunu başarabildiğimiz takdirde bu sorun ortadan kalkar. Sorun yaşanmaz hatta tam tersine dinden uzaklaşma eğilimdeki insanların İslam sayesinde ihtiyaç duydukları dine yaklaşacaklarını düşünüyorum. Diğer branş öğretmenlerinin etkisi iki türlü. Mesela felsefe, matematik, fizik öğretmeni derste arada sırada dinle ilgili bir bağlantı kuruyorsa yani dersi disiplinler arası bir konuma getiriyorsa dersi bu din dersi öğretmeninden çok daha etkili oluyor. Ama tam terside olabiliyor. Eğer bir felsefe öğretmeni, bir fizik kimya öğretmeni dini çocuğun söylediklerinden tam tersi usulüne uygun aklına yatkın sunuyorsa bu da tam tersi oluyor. Siyasi grupların etkisiyle ilgili şöyle bir süreç yaşıyoruz ve bu ciddi bir sorun. Gençlerin temel ilkeleri adalet, eşitlik ve özgürlük. Gençlerin ergenlik süreci olarak getirileri bu. Bugünün iktidarı adalet, eşitlik, özgürlük konusunda sınıfta kalmış görünüyorsa veya genç bunu böyle algılıyorsa ailesinin, çevresinin, öğretmenin veya yazarın, çizerin, entektüelin üzerinde bir baskı olduğunu fark edebiliyorsa bugünün genci iktidarı ve temsil ettiği dini terk ediyor. Bugünün iktidarın ülkeye faydaları var ama bu yanını göz ardı edemeyiz. Bugünün gençleri iktidara bundan dolayı haklı haksızlar diye söylemiyorum dine tepkileri var. Çünkü Müslümanca bir iktidar olarak görünüyor. Adalet, eşitlik, özgürlük temel bağlamında çocuğun damarına basıldığı için çocukların dinden uzaklaşma sebeplerinden biri olarak söyleyecektim ama söylemedim burada söylüyorum bu da bir sebep.

1.1. Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencileriniz sizce neden böyle düşünmeye başlamış olabilirler?

Sorgulamalarından dolayı. Sorgulamalarına cevap buldukları zaman sıkıntı yok bulamadıklarında, cevap bulamadıklarında nerede başlıyorsa bu, ailede camide kuran kursunda okulda arkadaş grubunda her yerde başlayabilir bu kişiye göre değişir bu sorgulamalarına akla yatkın cevaplar bulduklarında sıkıntı yok, hayatına devam ediyor. Bulamazsa işte orada sıkıntı başlıyor.

2. Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencileriniz genellikle hangi kitapları okurlar? Bu konudaki gözlem ve tespitleriniz nelerdir?

Dini kitap anlamında pek çoğunluk bir şey okumuyor. Lise çağında en yaygın kitaplar fantastik kitaplar. Aşk kitapları. Bu ikisi revaçta. Çok az öğrenci yüzde beş civarında fikir kitapları okuyor. Yabancı kitaplar yerli az. Felsefe ile ilgili dini sorgulayan, inanç inançsızlık ile ilgili kitapları okuyan öğrenciler var.

3. Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerinizin izlediği dizi/filmler hakkında bilginiz var mı? Bu konudaki gözlem ve tespitleriniz nelerdir?

Fantastik filmler, korku filmleri. Yabancı ağırlıklı filmler.

4. Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerinizin takip ettikleri sosyal ağlar hakkında bilginiz var mı? Bu konudaki gözlem ve tespitleriniz nelerdir?

Son on yılda sosyal ağlar şöyle bir süreç yaşadı: İlk önce forum siteleri vardı dini konuların tartışılıp konuşulduğu propagandasının yapıldığı oradan iş facebook a kaydı sonra gençler bir twitera takıldılar ama orada umduklarını bulamadılar. Anne babaları facebook a gelince oradan kaçtılar instagrama ve pinterst e yöneldiler. Anlık mesajlaşma durumları var snapcat oralarda bu sıralar çok takılıyorlar. Facebooktan ve whatsapp gruplarından en çok onlardan etkileniyorlar. Daha çok buralarda yazılar var. İnstagramdan snapcat buralar yazıların paylaşıldığı dini konuların konuşulduğu mecralar pek değil. Mesela bir öğrencim bundan baya önce geldi hocam facebookta bir Müslümanın asla cevaplayamayacağı 94 tane soru var. Baktım sorulara bunlardan beş altı tanesi dışındaki soruların hepsini bir imamhatip mezunu birinin cevaplayabileceği sorular. Belki beş on tanesi belki iyi bilgi gerektiren sorular. Şimdi dikkatimi çekmişti gençleri nasıl avlıyorlar diye. Sadece o başlık bile o genci tavlayabiliyor. Anında çocuk bu din nasıl bir dinmiş 94 tane soruyu cevaplayamıyor. Soruları okumadan o kafasında yer edinebiliyor. Böyle bir yer sosyal medya. Bunun için gençler üzerinde çok etkili olduğunu düşünüyorum.

5. Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerinizin aileleriyle ilişkisi hakkında bilginiz var mı? Bu konudaki gözlem ve tespitleriniz nelerdir?

Bunları birkaç sınıfa ayırabiliriz. Bir aileleri zaten teşne bu gibi dini anlayışlara çocuklarında böyle düşünmeleri hoşlarına gidiyor. Bazıları umursamıyor genç bu gençliktir geçer gider diyor. Ama ailelerin büyük çoğunluğunun umurlarında değil bu anlamda. Yani din konusunda ne düşünüyor ne düşünmüyor umurunda değil bu anlamda. Bunun için sorun olmuyor. Bazı ailelerde dini baskıdan dolayı çocuk böyle bir şeye sapıyor çünkü aile dindar muhafazakâr. Çocuklarıyla bu konuda sıkıntı yaşayan aileler var. Bunlarda çatışma yaşıyorlar. Yani dindar muhafazakâr ailelerin çocuklarının dinle ilgili farklı inançlara sapmalarından rahatsızlık duyuyorlar. Bu sadece deizmle ilgili konular değil. Diyelim ki kurana abdestli dokunur mu dokunulmaz mı? Çocuk internetten oradan buradan bilgi ediniyor abdestli olmak kuranın şartı değil diyo bunu ailesiyle paylaştığında veya ailesi bunu gördüğünde burada da çatışma yaşıyor. Yani gençlerin aileleriyle dini konularda çatışma yaşaması üç türlü. Birincisi dindar aileler dindışına kaçtığı zaman ya da kayıtsız ilgisiz kaldığı zaman çatışma yaşıyorlar ikincisi ikisi de dindar ama dini mevzulardaki tartışmalarda kuranı abdestsiz okumak gibi farklı düşüncelerde çatışma yaşıyorlar, üçüncüsü çocuğun inandığını yaşamaması ibadetleri etmemesi çatışması dördüncüsü aile dindar değil çocuk dine ilgi gösteriyor. Bu da bir çatışma. Hep uzaklaşmasını konuşuyoruz ama dine yakınlaşan gençlerde var. Bunlarında sayısı az değil.

6. Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerinizin sosyal ilişkileri nasıldır? Bu konudaki gözlem ve tespitleriniz nelerdir?

Bunları ciddi olarak sorgulayan öğrencilerin bunları önemsemeyenlerin ciddiye almadıklarını, o arkadaşlarını hafif bulduklarını görüyorum. Hatta onlarla arkadaşlık etmiyorlar, onları sürekli goy goy yapmakla suçluyorlar.

7. Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerinizin derslerinize ve size olan tutum ve davranışları nasıl değerlendiriyorsunuz?

Ben müfredattan bağımsız ders işledim. Kitabı hemen hemen hiç kullanmadım. İhtiyaç duydukça çok az. Çocuklara farklı bir din anlayışı anlattım yerleşik bir din anlayışı değildi bu. Dini onlara yatkın hala getirdim. Dışlamadım, onlara değer verdim fikirlerine değer verdim, çok dine aykırı bir şeyler dediğinde onlara anlayış gösterdim. Bunlar temel etkenler. Benim öğrencilerle iletişimin etkisiyle yani şöyle söyleyeyim benim okulumda benim öğrencilerimle arama dinden uzaklaşma ile ilgili sebeplere vaki olmadım. Tam tersi bir durumla karşılaştım. Bir örnek vereyim bundan on yıl kadar önceydi sol gruplar iyi liselere girmeye çalışıyorlardı. Fetö cemaati de girmeye çalıştı. İkisi de benim okuluma yerleşemediler. İkisi de gelip itiraf ettiler hocam bu okula giremedik. Girememe sebebi tamamen benim din anlayışım. Giremedi derken okulda faaliyet alanı oluşturamadılar. Bunun sebebi benim onları anlamam onların dilini yakalamam.

8. Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerinizin din adamlarına ve dini cemaatlere karşı tutum ve davranışlarını nasıl değerlendiriyorsunuz?

Özellikle son yıllarda dini cemaatlerdeki hocaların internette eskiden bilinmeyen konuşmaların ifşa olması dini cemaat ve tarikatlara karşı büyük bir soğumaya uzaklaşmaya sebep oldu. Çok büyük bir çalkantı yaşadıklarını gençlerin söyleyebilirim. Gençler üç türlü dini konuşma olduğunu düşünüyor. Bu benim tasnifim değil gençlerle konuştuğum için söylüyorum. Bir kısmının çok bağnaz yobaz akıl dışı din anlattıklarını düşünüyorlar din adamlarının bunları ciddiye almıyorlar ve din buysa ben bu dinden değilim diyorlar. İkincisi televizyonlara çıkan rutin geleneksel din anlayışlarını anlatan hocalar. Onlara karşı gençlerde şöyle düşünüyor: Bunlarda aynı şeyleri söyleyip söyleyip duruyorlar. Dinde başka bir şey yok mu bana hitap eden bir şey yok mu kendine hitap eden bir şey bulamıyor. Bunların dini bir kazanca dönüştürdüklerini düşünüyorlar. Üçüncü grup bazı hocalar televizyonda, internette, youtube kanallarında dini çağa taşıyan, akla yatkın anlatmaya çalışan ama toplumdaki anlayıştan farklı anlatanlar bunların gençler üzerinde gençlerin dine yaklaşma konusunda önemli katkıların olduğunu görüyorum. Yani dini anladıkça -onlar için din bir anlam dünyası- o anlam dünyasına anlatılan din ne kadar karşılık veriyorsa o kadar alıyor. Şöyleleri de var ailesinden çevresinden

geleneksel bir şekilde dini öğrenmiş bir genç farklı bir din anlatan hocaya da ters bir tepki gösteriyor. Dinden çıkmakla suçlayabiliyor.

9. Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerinizle nasıl iletişim sağlıyorsunuz?

Ön yargıların kırılması yani farklı bir din dersi öğretmeni. İlk önce davranışlarıyla dış görüşüne değerlendirir öğrenci. Rutin bir din dersi öğretmeni olarak girerseniz ilk on dakikada yönteminizi değiştirmeniz lazım. Söylemlerinizi, yaklaşımlarınız, ders işleme biçimleriniz etkili.

10. Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerinizle en çok hangi konularda zorlanıyorsunuz?

Zorlandığım çocuklar oldu tabi. Çocuğun ailesi din dersine karşı olan çocukların aileleriyle zorlukta yaşadım. Hem dindar ailelerle sorun yaşadım hem dinden uzak ailelerle sorun yaşadım. Dindar ailelerle farklı bir din sundum çocuklara bu bir rahatsızlık doğurdu muhafazakar ailelerde ya da dinden uzak ailelerin çocuklarında ilgi uyandı aklına yatkın olanları ailesiyle paylaşıyor gidiyor evde namaz kılıyor namaz kılınmayan evde annesi görüyor bundan dolayı okula gelen ailelerde oldu.

11. Deizm düşüncesine eğilimi olan öğrencilerinizin sorularına karşı kendinizi yeterli/yetersiz gördüğünüz alanlar neler?

Yeterliyim diyemem ama tatmin edici o çocuğu en azından tatmin edici cevaplar üretebildiğimi düşünüyorum.

12. Deizm düşüncesine eğilimi olan bu öğrenciler hakkında sizce nasıl önlemler alınmalı, neler yapılmalıdır? Bu konuda bir çözüm öneriniz var mı?

Din dersi müfredatını göz önünde bulundurursak üzgünüm bu müfredat bu sorunları artıracak. Bugün deistim diyen üç öğrenci varsa beş yıl sonra on tane olacak. Dine ilgisiz elli öğrenci varsa bu olacak seksen. Birinci sebep müfredat. İki öğretmenin tutumu. Bu öğretmenin tutumunun da iki yönlü etkisi var. Kendisini iyi yetiştirmiş öğretmen bu olayı geciktiriyor ya da tersine çeviriyor. Kendisini iyi yetiştirmemiş, bilmeyen felsefe bilmeyen dinleri bilmeyen sadece geleneksel din eğitimi almış öğretmen ters tepki yapıyor. Onlarında dinden uzaklaşmasına sebep oluyor. Üzülerek bir şey söyleyeyim son on yılda atanan din dersi öğretmenlerinin önemli bir kısmının hem alan bilgisinin hem öğretmenlik bilgisinin yetersiz olduğu bir vaka var. Birde şöyle öğretmenler atandı hiç okumamış nerdeyse ilk, orta, imamhatipi dışarıdan vermiş ilitam okumuş dışarıdan, böyle öğretmenlerde çok atandı. Bunlarında tabi bir faturası olacak.

13. Eklemek veya söylemek istediğiniz başka bir şey var mı?

Teşekkür ederim.

ÖZGEÇMİŞ

Dilek Menküç, 1991 yılında İstanbul'da doğdu. İlk ve ortaokulunu Çengelköy'de T.E.V. Türkan Sedefoğlu Okulunda; liseyi Üsküdar Anadolu İmam Hatip Lisesinde tamamladı. 2009 yılında İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği bölümünü kazandı ve 2013 yılında mezun oldu. Örgün eğitimin yanı sıra Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Sosyoloji bölümünü de açıktan okumaya başladı ve 2016 yılında buradan da mezun oldu. 2013 yılında din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeni olarak İstanbul Sultanbeyli'de bulunan Hasanpaşa Ortaokulunda göreve başladı. Üç yılın ardından tayin isteyerek Beykoz Mehmet Emin Pulatkonak Ortaokulunda görevine devam etti. 2015 yılında Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğünden gelen teklif üzerine kitap yazım komisyonunda görev almaya başladı. Bu görevlendirmenin neticesinde 2015-2018 yılları arasında ders kitabı ve eğitim materyali olmak üzere toplam 6 kitabı yayınlandı. Bu kapsamda MEB'in birçok kitap inceleme çalıştayına katıldı. Ayrıca 2015 yılında Değerler Eğitimi Merkezi yayınlarından çıkan 6, 7 ve 8. sınıflar için DKAB Materyal Kitaplarının yazım sürecinde ve ders materyalleri hazırlama komisyonlarında yer aldı. Eğitim hayatına ise 2016 yılında SAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı'nda yüksek lisansla devam etti.